

สตรีสยามกับการประกอบอาชีพยุคใหม่
ในช่วงเปลี่ยนผ่านสมัยรัชกาลที่ 7 : ศึกษากรณีอาชีพนักเขียนสตรี

โดย

นางฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร

เสนอ

สถาบันพระปกเกล้า

กันยายน พ.ศ. 2565

The Study on the Siamese Women earning their livings
In the transitional period across the Reign of King Prajadhipok : The
case study on the women writers.

By

Mrs. Chatbongkoch Sriwattanasarn

King Prajadhipok' Institute
In Fiscal Year, 2022

บทสรุปผู้บริหาร

งานวิจัยเรื่องนี้ มุ่งศึกษา อาชีพของสตรีสยามในช่วงเปลี่ยนผ่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ระหว่าง พ.ศ. 2468-2477) โดยศึกษาถึงบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จากนโยบายของรัฐและหลักสูตรทางการศึกษาสู่ความทันสมัยว่าส่งผลต่อการประกอบอาชีพของสตรีสยามที่เปลี่ยนแปลงไป

ปัจจัยแรก คือ “สิ่งแวดล้อม” ในช่วงเวลาดังกล่าว หมายถึง บริบทการขยายตัวของเศรษฐกิจ การค้าและระบบเงินตราสมัยใหม่ การเติบโตธุรกิจในเมือง การมีชุมชนเมืองสมัยใหม่ มีตลาด ร้านค้า ดึกแถว บ่อนช่อง แหล่งบันเทิงและที่พักแรม ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของเมืองสมัยใหม่ (แทนที่วัดและวัง) สิ่งแวดล้อมนี้ ทำหน้าที่เป็นตลาดรองรับ บทบาท หน้าที่ทำให้สตรีสยามดำเนินอาชีพสมัยใหม่

ปัจจัยที่สอง คือ การศึกษาสมัยใหม่ ระบบโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายจำนวนโรงเรียนสตรีเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 ทั้งโรงเรียนเอกชนและโรงเรียนรัฐบาล ทั้งในเมืองกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดหัวเมืองที่รู้จักกันดีต่อมาว่า โรงเรียนประจำจังหวัด การตั้งโรงเรียนสตรีเป็นการสร้างประชากรหญิงให้มีการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา และเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาวิชาชีพวิชาการชั้นสูง เริ่มเปิดรับนิสิตหญิงรุ่นแรกในทศวรรษ 2470 นี้เอง นอกเหนือจากสถาบันการศึกษาเฉพาะทาง อย่างเช่น โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีเบญจมาชลาลัย (พ.ศ. 2456) และโรงเรียนแพทย์พยาบาล และหญิงผดุงครรภ์ (พ.ศ. 2439) ที่จัดการศึกษาวิชาการวิชาชีพชั้นสูงเริ่มแรก คือ ครูและพยาบาล การผลิตบัณฑิตสตรีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำให้สตรีสยามสามารถออกไปประกอบอาชีพหลากหลายขึ้น หลายคนยังเพิ่มโอกาสการศึกษาด้วยการสอบชิงทุนการศึกษาต่อต่างประเทศ โดยเฉพาะสาขาแพทยศาสตร์

ปัจจัยที่สาม คือ สื่อสิ่งพิมพ์และสื่อการแสดงสมัยใหม่ ทศวรรษนี้มีการผลิตสิ่งพิมพ์ ทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสาร หนังสือ ไปจนถึงการแสดงละครเวที สื่อเหล่านี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ผู้รู้หนังสือ ตั้งแต่ทศวรรษ 2460 ที่สำคัญสื่อทำหน้าที่เผยแพร่ กระจายข่าวสาร สร้างความรู้ ทั้งองค์ความรู้ ศิลปวิทยาการ วัฒนธรรมและสังคมโลกสมัยใหม่นอกประเทศสยาม ที่สำคัญคือสื่อได้เปิดโลกทัศน์การรับรู้ถึงภาวะสมัยใหม่ ควบคู่กับการสร้างจินตกรรม “ชาติ ชุมชนชาติ ความเป็นพลเมืองที่เปิดการรับรู้เรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” ทำให้เข้าใจถึงสังคมนอกสถาบันครอบครัว ปลูกจิตสำนึกถึงผู้อื่น ๆ ในสังคม นอกเหนือจากสมาชิกครอบครัวและเครือญาติ ความสำนึกนี้น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้สตรีสยามต้องการศึกษาต่อวิชาชีพชั้นสูงและประกอบอาชีพนอกร้าน โดยเฉพาะอาชีพที่ให้บริการผู้คนในสังคมอีกด้วยการศึกษาทำให้สตรีสามารถปรับตัวเข้าสู่โลกเศรษฐกิจสมัยใหม่ ประกอบอาชีพหลากหลายแตกต่างจากอาชีพค้าขายแบบดั้งเดิม ที่สำคัญสตรียังมีโอกาสเข้าสู่อาชีพสมัยใหม่อื่น ๆ ที่ต้องใช้ความรู้วิชาชีพ จากการศึกษาในระดับสูง อย่างไรก็ตามอาชีพสมัยใหม่เกือบทั้งหมด สังเกตว่าเป็นอาชีพข้าราชการที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย อาทิ ข้าราชการกรมการปกครอง (เจ้าหน้าที่ป่าไม้ วิศวกรรถไฟ โยธาและไฟฟ้า นายช่างชลประทาน เกษตรจังหวัด ผู้พิพากษา เสมียน ศาล อัยการ ตำรวจ ทหาร ฯลฯ) อาชีพในราชการมีเพียง ครูและพยาบาลเท่านั้นที่สตรีสามารถเข้าทำงานได้ การศึกษาเรื่องนี้คำนึงถึงเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอัน

เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญที่ส่งผลสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน และมุ่งเน้นที่อาชีพ “นักเขียนสตรี” เป็นหลักเพราะสามารถวิเคราะห์ได้จากงานเขียนที่เป็นลายลักษณ์อักษรเท่าที่จะศึกษาได้ในระยะเวลาจำกัด

จากการศึกษาพบว่าในช่วงเปลี่ยนผ่านสมัยรัชกาลที่ 7 รัฐมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนให้สตรีให้ได้รับสิทธิและโอกาสทางการศึกษาทั้งภายในและภายนอกประเทศ แม้ว่าในระยะแรกสตรีจะได้รับความรู้จากวิชาการเรือนและการครัวมาสู่ความเป็นกุลสตรีที่ได้รับการศึกษาในระบบของการศึกษาศสมัยใหม่ และมีโอกาสในการประกอบอาชีพนอกบ้านน้อยกว่าบุรุษก็ตาม และสตรีที่ได้รับการศึกษามักมีอาชีพครูและพยาบาลเป็นส่วนใหญ่ อนึ่ง อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์สตรีนั้นว่าเป็นการแสดงภูมิปัญญาของสตรีและการเลื่อนสถานภาพภาพของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ปรากฏการณ์การเกิดนักเขียนสตรีรุ่นบุกเบิก ในสมัยรัชกาลที่ 7 เช่น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล หม่อมหลวง บุพผา นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด) ร.จันทพิมพะ น.ประภาสิต และถนอม มหาเปาริยะ เป็นต้น ในยุคนี้เมื่อสตรีได้รับโอกาสศึกษาวิชาด้านกฎหมายและการแพทย์แผนปัจจุบัน ตลอดจนงานอาชีพที่เสริมทักษะใหม่ๆ ทำให้สตรีสยามประกอบอาชีพยุคใหม่ได้อย่างเท่าเทียมกับบุรุษในเวลาต่อมา

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มุ่งสำรวจและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ในเรื่องอาชีพใหม่ของสตรีที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมสยามตั้งแต่สมัยการปฏิรูปประเทศในรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 บนพื้นฐานของการได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก เช่น อาชีพ ครู แพทย์ พยาบาล นักกฎหมาย และอาชีพใหม่ อื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 7 นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญที่เกิดมีปรากฏการณ์ของวิชาชีพใหม่ของสตรีไทยอันเนื่องมาจากโอกาสทางการศึกษา การศึกษาในระบบที่ขยายแก่สตรีเพิ่มมากขึ้นทั้งในสถานศึกษาของรัฐและเอกชน ทั้งที่ตั้งโดยกลุ่มเจ้านายและกลุ่มมิชชันนารี สื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร และหนังสือซึ่งเอื้อให้สตรีศึกษาหาความรู้สมัยใหม่มาผสมผสานกับความรู้เดิมจึงมีบทบาทเพิ่มเติมให้กับสตรีมากกว่าการเป็น “แม่ศรีเรือน” และการศึกษาหาความรู้ในอาชีพใหม่ เช่น ครู พยาบาล แพทย์ โดยเฉพาะนักเขียน และนักหนังสือพิมพ์ เป็นการแสดงภูมิปัญญาของสตรีและการเลื่อนสถานภาพภาพของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ แม้ในตอนแรกจะจำกัดอยู่ในอาชีพที่ผู้หญิงมีทักษะมาก่อน เช่น นางพยาบาล ครู ช่างตัดเสื้อ แต่ต่อมาก็ได้เริ่มขยายอาชีพออกไปมากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลก

การศึกษาเรื่องนี้คำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญที่ส่งผลสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน และมุ่งเน้นที่อาชีพ “นักเขียนสตรี” เป็นหลักเพราะสามารถวิเคราะห์ได้จากงานเขียนที่เป็นลายลักษณ์อักษร

จากการศึกษาพบว่าในช่วงเปลี่ยนผ่านสมัยรัชกาลที่ 7 รัฐมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนให้สตรีให้ได้รับสิทธิและโอกาสทางการศึกษาทั้งภายในและภายนอกประเทศ แม้ว่าในระยะแรกสตรีจะได้รับความรู้จากวิชาการเรือนและการครัวมาสู่ความเป็นกุลสตรีที่ได้รับการศึกษาในระบบของการศึกษาสมัยใหม่ และมีโอกาสในการประกอบอาชีพนอกบ้านน้อยกว่าบุรุษก็ตาม และสตรีที่ได้รับการศึกษามักมีอาชีพครูและพยาบาลเป็นส่วนใหญ่ อนึ่ง อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์สตรีนับว่าเป็นการแสดงภูมิปัญญาของสตรีและการเลื่อนสถานภาพภาพของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

คำสำคัญ : สตรีสยาม , ความทันสมัย, อาชีพสตรียุคใหม่

Abstract

This research article aims at how Siamese women are earning their livings across the transitional period in the Reign of King Prajadhipok era, 1925 A.D. to 1934 A.D. Within the consideration on the socio-economic and cultural contexts, the research finds out that the Siamese government educational politics and the curricula since 1917 A.D has caused the effects on the Siamese women occupations. School learning subjects on housekeeping, female handicrafts, general education and also the vocational studies on teacher-training and nursing study are given those learners to obtain jobs according with their occupations, such as school-teacher nurse and writers until the 1930 decade, Siamese women start to enter the faculty of medical science at the University and Law subjects at Law school. Thus, Siamese Women are being provided more of occupations, including some other women careers are being offered.

One affectionate career, Women writers are being studied. The first factor that lead some women to earn as writers is the family background. Most of them are from the high and middle class, as they are able to study in the most qualified, female private school. While the growth of industrial printing and modern mass media such as newspaper and women magazines is supporting the women's work is the second factor. Women in transition were given the opportunity to study law and modern medicine as well as careers that enhance new skills Making Siamese women have a career in the new era equally with men later.

Key Words: Siamese women, Modernization, Women's modern occupation.

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ : กรอบความคิดและความสำคัญของโครงการวิจัย	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
1.3 ขอบเขตการวิจัย.....	7
1.4 นิยามศัพท์.....	7
1.5 ประโยชน์ที่ได้รับ.....	8
2. บททวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	8
2.1 สถานะสตรีในสังคมไทย.....	12
2.2 การศึกษาของสตรีไทย.....	15
2.3 อาชีพใหม่ของสตรี.....	18
บทที่ 2 บริบททางเศรษฐกิจสังคมกรุงเทพฯ ในพุทธศตวรรษที่ 25	
ที่ส่งผลต่ออาชีพสตรีสยาม.....	20
2.1 กายภาพเมือง.....	21
2.2 การขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐาน.....	25
2.3 ด้านสังคม การปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่และการยกเลิกระบบไพร่-ทาส.....	26
บทที่ 3 สตรีกับการศึกษาและการศึกษาวิชาชีพระดับ	
(พ.ศ. 2450-2475).....	37
3.1 การศึกษาของสตรีและการศึกษาวิชาชีพ.....	37
3.2 ลักษณะอาชีพบางอาชีพของสตรีสยามทศวรรษ 2450-2470.....	39
บทที่ 4 สตรีกับกระบวนการเข้าสู่อาชีพในสมัยรัชกาลที่ 7: กรณีอาชีพนักเขียนสตรี.....	84
4.1 สถานะทางสังคมของนักเขียนสตรี : ครอบครัว การฝึกอบรมและการศึกษา.....	86
4.2 โรงเรียนสตรีสามแห่ง.....	102
4.2.1 โรงเรียนราชินี : พื้นที่บ่มเพาะการเป็นนักเขียนในโรงเรียนสตรี.....	102
4.2.2 โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง –วัฒนาวิทยาลัย.....	109
4.2.3 โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์.....	114.

บทที่ 5 กรณีศึกษาอาชีพนักเขียนสตรีสมัยรัชกาลที่ 7

5.1 ตัวแบบของนักเขียนที่มีอิทธิพลต่อสังคมระหว่างทศวรรษ 2460-2470.....	130
5.1.1 กลุ่มก้าวหน้าจากคณะก่อการ ร.ศ. 130 ถึงกุหลาบ สายประดิษฐ์.....	128
5.1.2 นักเขียนจากกลุ่มก่อการ ร.ศ. 130.....	140
5.2 อาชีพนักเขียนสตรีทศวรรษ 2470 : ประวัติและผลงาน.....	141
5.2.1 หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล.....	132
5.2.2 หม่อมหลวงบุปผา (กุญชร) นิมมานเหมินทร์ : นักเขียนสตรีรุ่นบุกเบิก.....	151
5.2.3 นักเขียนสตรีร่วมสมัยกับคณะนักเขียนสุภาพบุรุษ.....	164
5.2.3.1 น. ประภาสิต	165
5.2.3.2 ถนอม มหาเปาริยะ.....	167
5.2.3.3 ร.จันทพิมพะ.....	168
บทสรุป.....	171
ภาคผนวก.....	174
บรรณานุกรม.....	185
ประวัติผู้วิจัย.....	192

บทที่ 1

บทนำ : กรอบความคิดและความสำคัญของโครงการวิจัย

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสตรีสยามก่อนช่วงทศวรรษ 2450 และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) พบว่าสตรีสยามยังมีโอกาสน้อยมากในเรื่อง การเมืองการปกครอง การศึกษา และการประกอบอาชีพนอกบ้าน¹ เมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษ แต่อย่างไรก็ตาม สตรีสยามมีบทบาทในสถานะของมารดาและภรรยา ด้านการอบรมดูแลบุตรธิดา รวมทั้งการดูแลบ้านเรือนอันเป็นผลประโยชน์ของครอบครัว² ความคาดหวังทางสังคมจึงยังต้องการให้สตรีเป็นเมียและแม่ที่ดี กระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยนโยบายการศึกษาของรัฐทำให้สตรีมีโอกาสดำเนินการศึกษาและสามารถประกอบอาชีพนอกบ้านในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว บทบาทและความเคลื่อนไหวของสตรีสยามในการประกอบอาชีพสมัยใหม่สามารถแบ่งพัฒนาการของความเปลี่ยนแปลง ออกเป็น 3 ยุค คือ

ยุคแรกของสังคมจารีตหรือก่อนรัฐสมัยใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีความคาดหวังของสังคมแบบดั้งเดิม ซึ่งกำหนดให้สตรีเป็นแม่และเมียที่ดีปรากฏตามพื้นฐานสภาพสังคมไทยในสมัยก่อนดังสุภาษิตสอนหญิง คำพังเพยและความเชื่อที่สั่งสอนกันมา ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ต้องการสร้างความสำคัญให้กับความจงรักภักดีและการเคารพต่อสามี อันถือเป็นคุณสมบัติสำคัญของความเป็นสตรีชาวสยามในอดีต ถ้าเป็นสตรีชั้นสูงในราชสำนักหรือ “ฝ่ายใน” ย่อมมี “โอกาส” เรียนวิชาหนังสือแบบจารีตจากครูสตรี

¹ จิตรลดา ศิริรัตน์. (2533) “บทบาทสตรีในสมัยรัชกาลที่ 4- รัชกาลที่ 5 ที่มีส่วนในการพัฒนาประเทศ” ในเอกสารการประชุมทางวิชาการ เรื่อง “ภาษา กับประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย” โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า 16-18 กุมภาพันธ์ 2533.

² “บทบาทสตรีสมัยรัชกาลที่ 4-5 นอกจากการเป็นแม่เป็นเมีย เธอยังเป็น...? ใน ศิลปวัฒนธรรม ออนไลน์ เผยแพร่เมื่อวันเสาร์ที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2564. สืบค้นเมื่อ 10 ธันวาคม 2564.

สตรีที่รู้หนังสือชั้นสูง ทำหน้าที่สอนหนังสือให้กับข้าราชการฝ่ายในและบรรดาเจ้านายรุ่นเยาว์ (ซึ่งยังไม่ได้โสกันต์และเกศกันต์) อาทิ กรมหลวงวรเสรฐสุดา พระนามเดิมพระองค์เจ้าบุตรี เป็นพระราชธิดาองค์สุดท้ายในรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้ยังมีกวีสตรีผู้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย อย่าง คุณพุ่ม ผู้มีนามปากกาว่าบุษบาทำเรื่องข้าง และคุณสุวรรณกวีสตรีผู้แต่งเรื่องพระมะเหลเถไถ อุณรุทร้อยเรื่องและเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้น ขณะที่สตรีสามัญยังไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนหรือได้รับการศึกษาวิชาหนังสือ ดังเช่นสตรีในรั้วในวัง หากแต่สตรีชาวบ้านจำกัดการเรียนรู้หรือการศึกษาที่จำเป็นแก่สตรีมีอย่างเดียว คือ “การบ้านการเรือน” อันประกอบด้วย การครัว การทำอาหาร การทอผ้า การตัดเย็บเสื้อผ้า ซึ่งสัมพันธ์กับค่านิยมดั้งเดิมในสังคมไทยที่ถือว่า การเป็นยอดหญิงของครอบครัวหรือแม่ศรีเรือนจะเน้นศีลธรรมจรยาตามแบบพุทธศาสนาเถรวาทเป็นสำคัญ³

ยุคที่สองเปลี่ยนผ่านเริ่มแรกเป็นช่วงราวกลางทศวรรษ 2430-2460 ตั้งแต่เริ่มปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 จำเป็นต้องพัฒนาพลเมืองให้มีความรู้และเตรียมพร้อมเข้าสู่ระบบการบริหารประเทศสมัยใหม่⁴ จุดเริ่มต้นการเปลี่ยนผ่านสตรีสยามเพื่อการประกอบอาชีพสมัยใหม่คือ การจัดตั้งโรงเรียนสตรีสำคัญสองแห่ง ได้แก่ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (วัฒนาวิทยาลัย) พ.ศ. 2417 ซึ่งเป็นโรงเรียนในอุปถัมภ์ของสภาคริสตจักรและโรงเรียนราชินีในพระราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี พ.ศ. 2447 หลังจากนั้นจึงมีการก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กผู้หญิงอีกหลายแห่ง

การศึกษาในระบบโรงเรียนนับเป็นการเริ่มต้นให้สตรีสมาชิกจากครอบครัวชนชั้นนำและสตรีราชสำนัก ออกมาเรียนหนังสือนอกวังหลวงหรือนอกบ้าน และใช้ชีวิตวัยเรียนหลอมรวมกิจกรรมในระบบการศึกษากับสตรีต่างฐานะและต่างชาติตระกูล นับเป็นการหล่อหลอมทางสังคมที่ทำให้สตรีสยามมองเห็นผู้คนกว้างขวางขึ้นผ่านเพื่อนวัยเรียน เปิดโอกาสให้ผู้หญิงกลุ่มอื่นนอกจากกลุ่มชนชั้นนำได้รับสิทธิทางการศึกษาเป็นครั้งแรก ถึงแม้ว่าหลักสูตรในระยเวลานั้นมุ่งเน้นเรื่องของการเป็นแม่และเมียที่ดี แต่การปฏิรูปทางการศึกษาระยะแรกนั้น

³ ชาดิชชา มุกสง (2561) “จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย : การต่อสู้ทางศีลธรรมหลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500” บทความใน โครงการสัมมนาเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทยครั้งที่ 9 การประชุมวิชาการ เรื่อง “ปัญญาชน ศีลธรรม และสถานะสมัยใหม่ เสียงของมนุษยศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” กรกฎาคม 2561, หน้า 101.

⁴ มาลี พุกภัยพงสาวลี. (2551) “ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง” กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2551.

มิได้มุ่งพัฒนาศักยภาพให้ผู้หญิงเข้าสู่การประกอบอาชีพเพื่อเป็นทรัพยากรในการพัฒนาประเทศ ดังเช่นผู้ชาย เนื่องจากระบบการศึกษาดั้งเดิมเป็นแบบชายล้วน และเคยจัดอยู่ในวัดทำให้ผู้หญิงไม่มีโอกาสได้เรียนเนื่องด้วยมีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นข้อจำกัดของการได้รับการศึกษาของสตรีไทยโดยทั่วไป ส่วนโอกาสทางการศึกษาของนักเรียนที่ไปเรียนต่อต่างประเทศในระยะแรกมักจะเป็นผู้ชายเท่านั้น⁵ เพราะครอบครัวยังเป็นห่วงผู้หญิงในเรื่องความปลอดภัยและการรักษาชื่อเสียงและเกียรติยศ “ภาพความเป็นผู้หญิงสมัยใหม่”⁶ กระนั้นก็ตามปรากฏหลักฐานการสร้างโอกาสทางการศึกษาให้แก่สตรี ในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453-2468) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติการประถมศึกษาและต่อมาการขยายชั้นมัธยมศึกษาสำหรับสตรี รวมถึงพระราชดำริของพระองค์ ยังคงกำหนดคุณสมบัติของสตรีไทยต้องมีความเพียบพร้อมตามคติโบราณ มีกริยามารยาทเรียบร้อย ระมัดระวังชื่อเสียงเกียรติยศ ดูแลบ้านเรือนไม่ให้บกพร่อง แต่ในขณะเดียวกัน สตรีก็ต้องมีการศึกษาดีและรู้หนังสือพอสมควร

ยุคที่สามเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สมัยใหม่ทศวรรษ 2470 สตรีได้รับการศึกษาตามแบบแผนตะวันตกเสมอภาคกับการศึกษาผู้ชายในช่วงเปลี่ยนผ่านสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2468-2477) ทำให้สตรี ชาวสยามสามารถก้าวขึ้นมาอยู่ในสถานะใกล้เคียงกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีอาจจะปฏิเสธได้ แรงผลักดันที่ก่อให้เกิดอุบัติการณ์กลุ่มอาชีพใหม่ของสตรีในสังคมสยาม มีกระบวนการจากเงื่อนไขหลัก 3 ปัจจัย ได้แก่ สิ่งแวดล้อม การศึกษา และการเติบโตของสื่อสิ่งพิมพ์

ปัจจัยแรก คือ “สิ่งแวดล้อม” ในช่วงเวลาดังกล่าว หมายถึง บริบทการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าและระบบเงินตราสมัยใหม่ การเติบโตธุรกิจในเมือง การมีชุมชนเมืองสมัยใหม่ มีตลาด ร้านค้า ตึกแถว บ่อน ซ่อง แหล่งบันเทิงและที่พักแรม ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของเมืองสมัยใหม่ (แทนที่วัดและวัง) สิ่งแวดล้อมนี้ ทำหน้าที่เป็นตลาดรองรับ บทบาท หน้าที่ทำให้สตรีสยามดำเนินอาชีพสมัยใหม่

ปัจจัยที่สอง คือ การศึกษาสมัยใหม่ ระบบโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายจำนวนโรงเรียนสตรีเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 ทั้งโรงเรียนเอกชนและโรงเรียนรัฐบาล ทั้งใน

⁵ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2400 นางเต๋อ ประทีปเสนาเป็นสตรีคนแรกได้ไปเรียนวิชาผดุงครรภ์ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา กับแฮมมแมตตูน และต่อมาอีก 26 ปีต่อมาในพ.ศ. 2436 จึงมีการส่งนักเรียนหญิงทุนเล่าเรียนหลวง 4 คนไปเรียนที่ประเทศอังกฤษ ได้แก่ มี จำ ลูกจันและสุด

⁶ “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรือง คือ สภาพแห่งสตรี” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อ่างใน มาลี พุทธิพงษ์สวัสดิ์, “ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง” อ่างในภาคผนวก 2, หน้า 253-262.

เมืองกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดหัวเมือง ที่รู้จักกันดีต่อมาว่า โรงเรียนสตรีประจำจังหวัด การตั้งโรงเรียนสตรีเป็นการสร้างประชากรหญิงให้มีการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา และเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาวิชาชีพ วิชาการขั้นสูง เริ่มเปิดรับนิสิตหญิงรุ่นแรกในทศวรรษ 2470 นี้เอง นอกเหนือจากสถาบันการศึกษาเฉพาะทาง อย่างเช่น โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีเบญจมาภรณ์ (พ.ศ. 2456) และโรงเรียนแพทย์พยาบาล และหญิงผดุงครรภ์ (พ.ศ. 2439) ที่จัดการศึกษาวิชาการวิชาชีพขั้นสูง เริ่มแรก คือ ครูและพยาบาล การผลิตบัณฑิตสตรีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำให้สตรีสยามสามารถออกไปประกอบอาชีพหลากหลายขึ้น หลายคนยังเพิ่มโอกาสการศึกษาด้วยการสอบชิงทุนการศึกษาต่อต่างประเทศ โดยเฉพาะสาขาแพทยศาสตร์

ปัจจัยที่สาม คือ สื่อสิ่งพิมพ์และสื่อการแสดงสมัยใหม่ ทศวรรษนี้มีการผลิตสิ่งพิมพ์ ทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสาร หนังสือ ไปจนถึงการแสดงละครเวที สื่อเหล่านี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ผู้รู้หนังสือ ตั้งแต่ทศวรรษ 2460 ที่สำคัญคือทำหน้าที่เผยแพร่ กระจายข่าวสาร สร้างความรู้ ทั้งองค์ความรู้ ศิลปวิทยาการ วัฒนธรรมและสังคมโลกสมัยใหม่นอกประเทศสยาม ที่สำคัญคือสื่อได้เปิดโลกทัศน์การรับรู้ถึงภาวะสมัยใหม่ ควบคู่กับการสร้างจินตกรรม “ชาติ ชุมชนชาติ” (โดยเฉพาะละครในสมัยรัชกาลที่ 6) ความเป็นพลเมืองที่เปิดการรับรู้เรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” ทำให้เข้าใจถึงสังคมนอกสถาบันครอบครัว ปลูกจิตสำนึกถึงผู้คนอื่นๆ ในสังคม นอกเหนือจากสมาชิกครอบครัวและเครือญาติ ความสำนึกนี้น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้สตรีสยามต้องการศึกษาต่อวิชาชีพขั้นสูงและประกอบอาชีพนอกรับาน โดยเฉพาะอาชีพที่ให้บริการผู้คนในสังคม อย่งไรก็ตาม ช่วงเวลารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468-2477 เป็นเวลาที่ผลพวงการดำเนินนโยบายปฏิรูปประเทศ โดยเฉพาะการศึกษาสมัยใหม่และการศึกษาสตรีมีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะสถานะสตรีในการประกอบอาชีพนอกรับาน โดยที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ทรงเข้าพระทัยดีถึงบทบาทสตรีที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับโลกสมัยใหม่ คือ การเรียนรู้วิทยาการ ขณะเดียวกันยังดำรงบทบาทหน้าที่ในครัวเรือน สร้างความสุขภายในบ้านให้สมาชิกครอบครัว ด้วยทักษะความรู้ “แม่บ้านแม่เรือน” ดังพระราชดำรัสในคราวเสด็จเยี่ยมโรงเรียนคาราวินวิทยาลัย พ.ศ. 2469 เมื่อเสด็จประพาสภาคเหนือว่า

“...การศึกษาสำหรับสตรีนั้นนับว่าเป็นของสำคัญ เพราะเมื่อผู้หญิงมีความรู้ทั้งทางวิชาอ่านหนังสือและทั้งในทางเย็บปักถักร้อยทำครัวการบ้าน ก็ย่อมจะทำให้เกิดความสุข

ในบ้านของบิดามารดา หรือเมื่อมีบ้านช่องของตัวเองจะได้รู้จักสั่งสอนบุตรหลานให้ดียิ่งขึ้นไป ทำให้ความสุขสบายมาสู่บ้านของตนทุก ๆ แห่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมจะทำให้เกิดความสุขแก่คนทั่วไป...”⁷

และยังทรงสนับสนุน หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยให้เปิดรับผู้เรียนสตรีทั้งสาขาประโยคครูมัธยมและเตรียมแพทย์ เป็นการสร้างโอกาสทางการศึกษาสตรีถึงระดับอุดมศึกษาและเป็นจุดเริ่มต้นการประกอบวิชาชีพชั้นสูงสาขาการแพทย์นอกเหนือจากครูปริญญาไปจนถึงการให้โอกาสสตรีเข้าเรียนวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมาย นอกเหนือจากการอาชีวศึกษา โดยเฉพาะครูและพยาบาล รวมถึงนางพยาบาลผดุงครรภ์ที่พัฒนาการมาก่อนหน้านี้ ทำให้รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านสู่ยุคสมัยใหม่ที่สตรีสามารถประกอบอาชีพนอกบ้าน มีรายได้เลี้ยงตัวเองหลากหลายขึ้น

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางวิชาชีพชั้นสูงยุคนั้น มีเพียงหนึ่งอาชีพที่เป็นอาชีพอิสระคือ อาชีพนักเขียนสตรี ที่พวกเธอไม่ต้องทำงานที่มีผู้บังคับบัญชาและรับเงินเดือนประจำ นักเขียนทศวรรษ 2470 มีทั้งนักเขียนอาชีพที่สามารถใช้ทักษะการเขียนหนังสือ สร้างรายได้เลี้ยงตัวเอง ถือเป็นอิสระในตนเอง นักเขียนสตรีเหล่านี้มีความตื่นตัวเกิดความสำนึกใหม่ ตระหนักถึงคุณค่าสตรีเพศ เรียกร้องเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ทั้งด้านฐานะ บทบาท อาชีพและความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ดังตัวอย่างข้อเขียนในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งว่า

“...สตรีเราคงไม่อาภัพเหมือนแต่ก่อน ซึ่งมีผู้เข้าใจกันว่าผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน มาสมัยนี้เราก็ได้รับความเสมอภาคต่อการศึกษาแล้ว ความคิดความอ่านก็เท่าเทียมกับเพศตรงข้ามเท่าๆกัน...”⁸

ทศวรรษ 2470 นอกจากปรากฏการณ์นิตยสารสตรีเกิดขึ้นมากฉบับแล้ว ยังเกิดนักเขียนหญิงหลายท่าน นอกจากประสบความสำเร็จในฐานะนักเขียนที่มีต่อกระแสสังคม เป็นต้นว่า หม่อมหลวงบุปผา กุญชร นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด) ถนอม มหาเปารยะ ร.จันทพิมพะ

⁷ ประมวลพระบรมราชโองการและพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่ , หน้า 77.

⁸ “ความเห็นของสตรี” ในหนังสือพิมพ์สุภาพนารี. 1, 17 (2474) หน้า 9.

นอกจากนี้ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล แม้จะถือว่าทรงเขียนหนังสือเป็นงานอดิเรก ทว่างานของพระองค์ท่านได้รับการพิมพ์ซ้ำต่อเนื่องจนปัจจุบันเช่นกัน

เนื่องจากอาชีพสมัยใหม่ของสตรีทศวรรษ 2470 มีความหลากหลาย แต่ละอาชีพยังมีลักษณะแตกต่างกัน โดยเฉพาะกระบวนการที่เป็นปัจจัยเข้าสู่อาชีพ ทั้งสถานะสังคมและการศึกษารวมถึงบริบทแวดล้อมอื่น ๆ การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงขอเลือกศึกษากรณีอาชีพนักเขียนสตรี เนื่องจากยังไม่มีการศึกษาในเรื่องนี้มากนัก และภายใต้ระยะเวลาอันจำกัดที่ยังสามารถนำผลงานเขียนของนักเขียนคนสำคัญบางท่านมาศึกษาได้

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัยและสมมุติฐาน

การศึกษานี้มุ่งสำรวจและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ในเรื่องอาชีพใหม่ของสตรีที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมสยามตั้งแต่สมัยการปฏิรูปประเทศในรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 บนพื้นฐานของการได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก เช่น อาชีพ ครู แพทย์ พยาบาล นักกฎหมาย และอาชีพใหม่ อื่น ๆ เช่น นักเขียนสตรี ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้จะมุ่งอธิบายถึงปัจจัยที่นำไปสู่อาชีพนักสตรีในสมัยรัชกาลที่ 7

สมมุติฐานในการวิจัย คือ รัชสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญที่เกิดปรากฏการณ์ของวิชาชีพใหม่ของสตรีไทยอันเนื่องมาจากโอกาสทางการศึกษา

2.1 การศึกษาในระบบที่ขยายแก่สตรีเพิ่มมากขึ้นทั้งในสถานศึกษาของรัฐและเอกชน ทั้งที่ตั้งโดยกลุ่มเจ้านายและกลุ่มมิชชันนารี

2.2 สื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร และหนังสือซึ่งเอื้อให้สตรีศึกษาหาความรู้สมัยใหม่มาผสมผสานกับความรู้เดิมจึงมีบทบาทเพิ่มเติมให้กับสตรีมากกว่าการเป็น “แม่ศรีเรือน”

2.3 การศึกษาหาความรู้ในอาชีพใหม่ เช่น ครู พยาบาล แพทย์ โดยเฉพาะนักเขียนสตรี และนักหนังสือพิมพ์สตรี เป็นการแสดงภูมิปัญญาของสตรีและการเลื่อนสถานภาพภาพของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

2.4 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในทศวรรษ 2450-2470 ทำให้การศึกษาสตรีเริ่มต้นขึ้นและขยายตัวจากผลการจัดการประถมศึกษาแบบสหศึกษา และการพัฒนาโรงเรียนมัธยมสตรีทำให้สตรีกลุ่มหนึ่งจากทุกระดับชั้นมีโอกาสเข้ารับการศึกษาศาสนาใหม่

สามารถเขียนฐานะเข้าสู่การประกอบอาชีพสมัยใหม่ พร้อมกับเผชิญภาวะสังคมวัฒนธรรมไทยที่ยังคงยึดมั่นในกรอบความคิดและขนบประเพณีแบบจารีต

1.3 ขอบเขตการวิจัย

ด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงสตรีกับการประกอบอาชีพยุคใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477) ว่ามีปัจจัยใดที่มีส่วนผลักดันให้บทบาทสตรีไทยในสังคมสมัยใหม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร โดยเลือกศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มสตรีที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกและสตรีที่ผสมผสานความรู้ดั้งเดิมกับแบบใหม่ เพื่ออธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงในช่วงเปลี่ยนผ่านได้ชัดเจนมากขึ้น

ด้านระยะเวลา

ขอบเขตช่วงระยะเวลาเป็นการศึกษาปัญหาในช่วงระหว่างทศวรรษ 2470 (โดยประมาณ)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบศึกษาเอกสารและตัวผู้วิจัยเป็นเครื่องมือวิจัย โดยอ่านและศึกษาเอกสารแต่ละเรื่องอย่างละเอียดเพื่อทำความเข้าใจและนำความรู้มาวิเคราะห์และสรุปเป็นประเด็น

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยการจำแนกประเภทข้อมูล (typological analyst) การเปรียบเทียบข้อมูล (constant comparison) และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (analytic Induction)

การนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา (descriptive data) ในรูปแบบของความเรียงอธิบาย

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การประกอบอาชีพสมัยใหม่ เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยความรู้วิชาชีพ ที่มีองค์ความรู้ 2 ส่วน คือ หลักวิชาเฉพาะอาชีพ อันเป็นความรู้ในอาชีพนั่น ๆ กับส่วนที่เป็นทักษะการปฏิบัติในอาชีพเฉพาะนั้น ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในการทำงาน นอกจากนี้ อาชีพสมัยใหม่ยังเป็นการทำงานที่ก่อให้เกิดรายได้เป็นค่าตอบแทนเพื่อการใช้จ่ายสำหรับตนเองและครอบครัว

2. สตรีสยาม เป็นคำเรียกสตรีหรือผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในราชอาณาจักรสยามช่วงทศวรรษ 2410 จนถึงก่อนพ.ศ. 2483 เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศจากราชาอาณาจักรสยามเป็นประเทศไทย

1.5 ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ผลการศึกษาเรื่องสตรีกับการประกอบวิชาชีพยุคใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นการประมวลองค์ความรู้ด้านพระปกเกล้าศึกษาในประเด็นเฉพาะเพื่อให้เข้าใจบริบทของพัฒนาการของการเปลี่ยนผ่านของบทบาทสตรีไทย

2. จากการวิจัยครั้งนี้พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้าสามารถนำข้อมูลไปเป็นองค์ความรู้ด้านพระปกเกล้าศึกษาที่สะท้อนการศึกษาปัญญาชนสตรีสยามในประเด็นต่าง ๆ รวมถึงบริบททางสังคมอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ตลอดจนสามารถนำไปปรับปรุงนิทรรศการของพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อการแสวงหาความรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สตรีไทยโดยเฉพาะในรอบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา (2520-2560) มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับการศึกษาหัวข้ออื่น ๆ หากแต่มีหลากหลายประเด็นแตกต่างกันไปทั้งสาระ ช่วงเวลา และวิธีการศึกษาตีความ ปรากฏส่วนหนึ่งในบทความประวัติศาสตร์สตรีนิพนธ์ของวารุณี โอสถารมย์ (2546) “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย”⁹ (ประมวลงานเขียนระหว่าง พ.ศ. 2519-2546) นั้น พบว่างานเขียนบางเรื่องเกี่ยวข้องกับหัวข้อการศึกษาครั้งนี้ นอกจากนี้ ยังพบงานเขียนช่วงหลัง 2546 ถึงปัจจุบันอีกจำนวนหนึ่ง การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นการคัดสรรเฉพาะงานวิจัยประวัติศาสตร์สตรีไทยช่วง พ.ศ. 2468-2477 ในประเด็นเรื่องสถานะสตรีในสังคมไทย การศึกษาสตรีและสตรีกับอาชีพสมัยใหม่ ดังนี้

⁹ วารุณี โอสถารมย์ (2546) เรื่อง “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย” ใน วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 25 : พุทธศักราช 2546, กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, หน้า 81-144.

2.1 สถานะสตรีในสังคมไทย มุ่งการศึกษาถึงฐานะบทบาทและหน้าที่สตรี

เรื่องแรกเป็นการศึกษาสถานะสตรีตามกฎหมาย ลำพวรรณ น่วมบุญลือ (2519) สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อให้เข้าใจพัฒนาการและจุดเปลี่ยนของสถานภาพสตรีตามกฎหมาย ซึ่งในพ.ศ. 2478 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวและมรดก พ.ศ. 2478 ซึ่งเริ่มดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 7 มีผลให้สตรีมีส่วนแบ่งในทรัพย์สินเพิ่มขึ้น และเป็นครั้งแรกที่กฎหมายประกาศให้ชายแต่งงานมีภรรยาได้คนเดียว แต่ภรรยายังคงฟ้องหย่าไม่ได้ แม้ว่าสตรีจะเริ่มมีบทบาทในการประกอบอาชีพนอกบ้านบ้างแล้วแต่ก็ยังถูกจำกัดสิทธิในการประกอบอาชีพผู้พิพากษา อัยการ และสายงานการปกครองของกระทรวงมหาดไทย¹⁰

อีก 2 เรื่องเป็น สถานภาพและบทบาทสตรีชนชั้นกลางในท้องถิ่นภาคกลาง ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล (2539) ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาสมัยรัชกาลที่ 3-5 วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นงาน ที่อยู่ในขอบเขตเวลาก่อนสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นการนิยามผู้หญิงชาวบ้านในท้องถิ่นว่า “หญิงสามัญชน” ที่ศึกษาในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาว่านอกจากมีบทบาทในการผลิตและหาอาหาร ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคในครัวเรือนแล้ว สตรีในเมืองท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังได้รับมอบหมายให้นำผลผลิตครัวเรือนออกมาแลกเปลี่ยนเพื่อนบ้าน จนเมื่อชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่เศรษฐกิจเงินตราและระบบตลาด สตรีเหล่านี้มีบทบาททางเศรษฐกิจกว้างขวางขึ้น¹¹ ด้วยการเดินทางไปค้าขายกับครอบครัว ตั้งสมทักษะการค้า มีประสบการณ์ดำเนินชีวิตหารายได้เลี้ยงตัวเองได้ สร้างจิตสำนึกตัวตนและความเป็นปัจเจกชน สตรีทำการค้าในเมืองจึงกลายเป็นชนชั้นกลางท้องถิ่น และอาจมีพฤติกรรมความคิดต่างจากสตรีชนชั้นกลางในเมืองหลวงกรุงเทพฯ ได้

เพชรสุภา ทศนพันธ์ 2542 เสนอแนวความคิด การเข้าสู่สมาคมและผลกระทบต่อสตรีไทย 2461-2475 เป็นงานประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับค่านิยมเรื่อง “สิวิไลซ์” หรือความเจริญรุ่งเรืองของชาติ อันเป็นแนวพระราชดำริรัชกาลที่ 6 มีผลให้กลุ่มสตรีชนชั้นสูงและชนชั้นกลางยอมรับ การที่สตรีทั้งสองชนชั้นและชนชั้นล่างได้รับ โอกาสทางการศึกษา จึงได้รับค่านิยม

¹⁰ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ (2519) สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

¹¹ ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล (2539) ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาสมัยรัชกาลที่ 3-5 วิทยานิพนธ์ ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เรื่อง “การเข้าสมาคม” ประกอบด้วยกิจกรรมหลากหลาย เช่น งานเลี้ยง เล่นกีฬา ท่องเที่ยว ไปจนถึงการคบหาเพื่อนต่างเพศ ในขณะที่สตรีชนชั้นสูงและชนชั้นกลางถูกกำกับด้วยมารยาทแบบจารีต ส่วนสตรีชนชั้นล่างมีพฤติกรรมนอกขนบจารีต ทำให้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากสังคม นอกจากนี้ การคบหาเพื่อนต่างเพศได้เปิดทางเลือกคู่ครองด้วยการตัดสินใจของผู้หญิง แทนการตัดสินใจของผู้อาวุโสในครอบครัวตามจารีตเดิม งานวิจัยนี้ให้ภาพกระบวนการหล่อหลอมทางชนชั้นของสตรีผ่านกลไกการศึกษาสมัยใหม่และวัฒนธรรม “การเข้าสมาคม”

หลุยส์ คูปลาตร์ (เขียน) ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (2533) **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หลุยส์ คูปลาตร์ เป็นนักกฎหมายชาวฝรั่งเศส รับราชการในสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ประสบการณ์กฎหมายสยามเวลานั้นที่ยังเป็นกฎหมายตราสามดวง ฉบับชำระครั้งรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2347 แก้ไขเพิ่มเติมด้วยพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 3-4 ได้ใช้กฎหมายหมวดว่าด้วยลักษณะฟัวเมีย และกฎหมายที่เกี่ยวข้องอย่างกฎหมายลูกหนี้มรดก เป็นต้น ในประเด็นเกี่ยวข้องกับสถานะสตรี โดยเฉพาะหญิงสมรสในสยาม ศึกษาวิเคราะห์นำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยเกรอนอบล์ ประเทศฝรั่งเศส ในพ.ศ. 2465¹² ด้วยการวิเคราะห์ถึงสถานะและความเสมอภาคของหญิง-ชายในสยาม และมีนัยะเทียบเคียงกับกฎหมายยุโรป โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส เขาพบว่า กฎหมายในสังคมสยามแม้ยังดีกว่ากฎหมายในหลายประเทศแต่ก็ยังมีจุดอ่อนสำหรับสังคมสยามเวลานั้น โดยเฉพาะสถานะของผู้หญิง เนื่องจากสังคมสยามอยู่ภายใต้หลักการที่ให้อำนาจผู้ชายปกครองเหนือผู้หญิงอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทั้งพ่อแม่และสามี ผู้หญิงในวัยเยาว์ต้องอยู่ในอำนาจปกครองพ่อ-แม่ โดยเฉพาะการให้อำนาจพ่อเหนือลูกสาว ซึ่งมักเป็นผู้เลี้ยงดูลูกสาวหากหย่ากับแม่

เมื่อสมรสอยู่กับชายที่เป็นสามี ข้อกฎหมายให้อำนาจสามีอยู่เหนือภรรยาเพื่อควบคุมบังคับในหลายเรื่องที่มีผลต่อสถานะผู้หญิงที่ต่ำกว่าผู้ชาย เนื่องจากสยามใช้ระบบ “ฟัวเดียวหลายเมีย” สามีจึงมีอำนาจควบคุมพฤติกรรมภรรยา ตั้งแต่เรื่องการคบหาสมาคมไปจนถึงขั้นห้ามการมี “ซู้” ที่ครอบคลุมถึงพฤติกรรม “ให้ทำ” หรือแม้แต่การทูปตีหญิงอื่นที่ตนสงสัยว่าเป็น “ซู้” กับสามี กฎหมายให้อำนาจสามีโดยสิทธิวิริยาได้หากทำผิด แม้ระบุให้ระดับการลงโทษไม่ควรเกินกว่าเหตุ กฎหมายนี้จึงรองรับระบบฟัวเดียวหลายเมียนั่นเอง

¹² หลุยส์ คูปลาตร์ (เขียน) ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (2533) **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แม้ว่าคูปลาตร์ยอมรับว่าสถานะสตรีสยามจะดีกว่าหลายประเทศทั้งในตะวันออกและยุโรป โดยเฉพาะการให้บทบาทหน้าที่และอำนาจภริยาหลวงหรือเมียกลางบ้านที่เป็นภริยาคนแรก ซึ่งผ่านการทำพิธีสมรสทางการในการบริหารจัดการทรัพย์สิน (แบ่งเป็นสินเดิม สินสมรสและสินส่วนตัว) โดยเฉพาะสินเดิมและสินส่วนตัวที่ภริยามีอำนาจจัดการได้ด้วยตนเอง คงยกเว้นเฉพาะสินสมรสและสินส่วนตัวที่ภริยามีอำนาจจัดการได้ด้วยตนเอง ภาระนั้นก็ตีผลประโยชน์ที่ออกเงยระหว่างอยู่กินเป็นสามีภรรยา นั้น ยังคงเป็นสินสมรสที่สามีเท่านั้นมีอำนาจดูแลและบริหารจัดการ ส่วนภริยารองลงไปไม่มีส่วนในการบริหารจัดการทรัพย์สินของครอบครัวเลย

คูปลาตร์ อธิบายระบบหลายเมีย ซึ่งมีกฎหมายรองรับว่ามีการแบ่งลำดับชั้นของภริยา ที่เขาเห็นว่าการแบ่งที่เหมาะสมนั้นมีเพียง 2 ระดับ คือ เมียหลวง หรือเมียกลางบ้านที่เป็นภริยาคนแรกที่ผ่านพิธีสมรส กับเมียน้อยหรือเมียกลางนอกที่ใช้วิธีการอยู่กินร่วมกัน ที่อาจจะมีการแยกบ้านกัน สถานะภริยาที่แตกต่างกันนี้ มีความสำคัญต่อการใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการให้อำนาจภริยาหลวงเท่านั้นในการบริหารจัดการทรัพย์สินสำหรับครอบครัว และยังเป็นข้อกำหนดการจัดสรรปันส่วนทรัพย์สินหากมีการหย่าร้าง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต รวมถึงสัดส่วนการแบ่งมรดก

ตามทัศนะของคูปลาตร์เห็นว่ากฎหมายตราสามดวงที่ใช้ในเวลานั้นรองรับ “สิทธิ” สตรี มากกว่าสังคมอื่น ๆ แม้จะยังไม่มีทะเบียนสมรส การให้อำนาจสามีเหนือภริยามากเกินไป การหย่าขาดที่ง่ายเกินไป รวมถึงการไม่มีขอกฎหมายการเลี้ยงดูเพื่อให้ความคุ้มครองสตรี หากต้องหย่าร้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภริยาน้อยที่ไม่มีส่วนแบ่งทรัพย์สินไม่ว่ากรณีใด ยกเว้นการตาย แต่ส่วนแบ่งนั้นก็น้อยมาก คูปลาตร์จึงเห็นว่า แม้กฎหมายที่ใช้อยู่จะรองรับระบบฟัวเดียวหลายเมีย ควรต้องยกเลิกและให้ประกาศใช้กฎหมายที่รองรับหลักการฟัวเดียวเมียเดียว เพื่อความเสมอภาคชาย-หญิงก็ตาม ทว่าการยกเลิกกฎหมายในทันทีอาจมีผลกระทบต่อสถานะผู้หญิงที่เป็นเมียน้อย ซึ่งกฎหมายเก่าให้การรับรอง เนื่องจากว่าภูมิหลังสตรีกลุ่มนี้มีฐานะยากจนจึงจำเป็นต้องเลือกวิธีการเปลี่ยนแปลงด้วยวัฒนธรรม ให้ชาวสยามเชื่อเรื่องฟัวเดียวเมียเดียวก่อน จึงค่อยแก้กฎหมาย งานของคูปลาตร์ยังแสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นการรณรงค์ปัญหาความไม่เสมอภาคของสตรี ตั้งแต่ปี 2461 ในบทความ “เครื่องหมายแห่งความเจริญหรือสถานะของผู้หญิง” ในหนังสือวิทยากรย้อย่างไรก็ตาม กว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิงสยามอย่างแท้จริงก็เมื่อมีการประกาศใช้กฎหมายครอบครัวพุทธศักราช 2478

2.2 การศึกษาของสตรีไทย

มีงานศึกษาประเด็นนี้โดยสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา มีจำนวน 2 เรื่อง คือ (2527) การศึกษาของสตรีไทย 2411 – 2475. และ Suwadee Tanaprasitpatana (1989), **Thai Society Expectations of Woman 1851-1935 (2394-2478)** Doctoral dissertations ,University of Sydney . สุนันทา นิตยจินต์ 2530, การศึกษาของสตรีไทย พ.ศ. 2411-2475 ยุพากรณ์ แจ้เจนกิจ 2530, การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)

วรรณภา วุฒทะกุล (2533) แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี สารสำคัญของงานวิจัยทั้ง 5 เรื่อง มีดังนี้

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2527) การศึกษาของสตรีไทย พ.ศ. 2411-2475. ในงานส่วนนี้มีเนื้อหากล่าวถึง การศึกษาสมัยใหม่เริ่มจากยุคการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยแรงผลักดันและการสนับสนุนจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงจัดตั้งโรงเรียนสตรี สำหรับสตรีชั้นสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ โรงเรียนราชินี เพื่อให้สตรีได้รับการศึกษาสมัยใหม่ เพื่อทำหน้าที่แม่บ้านสมัยใหม่ สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตแบบตะวันตก โดยใช้หลักสูตรผสมผสานระหว่างการศึกษาแบบจารีตกับการเป็นแม่บ้านสมัยใหม่ทั้งวิชาสามัญและวิชาการช่างไทยควบคู่กับการรักษาประเพณีนิยมในการถวายตัวต่อราชสำนักและการศึกษาต่อในชั้นสูง จนถึงทศวรรษ 2440 กระทรวงธรรมการจึงเริ่มจัดตั้งโรงเรียนสตรีมัธยมสำหรับหญิงสามัญชนในกรุงเทพฯ¹³ สอนหลักสูตรวิชาสามัญและวิชาช่างเช่นกัน โรงเรียนสตรีสามัญในยุคหลังที่สำคัญ เช่น สตรีวิทยา สายปัญญา ศึกษานารี และสตรีวัชรพงษ์ ซึ่งในแนวหลักสูตรเดียวกับโรงเรียนราชินีที่วางเป้าหมายการเป็นแม่บ้านทันสมัยแต่มีแนวความประพฤติในระบบคุณธรรมและกุลสตรีจารีต¹⁴ สตรีลูกสาวกลุ่มชนชั้นกลาง พ่อค้า คหบดี และข้าราชการเข้ารับการการศึกษาในโรงเรียนลักษณะนี้ การศึกษาสตรีขยายตัวเข้ามาเนื่องจากขาดแคลนการผลิตครูผู้หญิง จนถึงรัชกาลที่ 6 ทรงสนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนสตรีประจำหัวเมืองบางแห่ง พร้อมกันนั้นกระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีในพ.ศ. 2456 -2460 เริ่มมีการเพิ่มการ

¹³ เอกสารขึ้นต้นสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติเลขที่ ศธ.4.4/7 ทูลเกล้าฯ ถวายร่างประกาศและหลักสูตรเปิดการ สอนมัธยมวิสามัญสำหรับสตรีในกรุงเทพฯ (26 เมษายน-19 พฤษภาคม 2460).

¹⁴ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2527) การศึกษาของสตรีไทย พ.ศ. 2411-2475 รายงานฉบับข้อเสนอในที่ประชุมสัมมนาเรื่อง ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย : 2411-2519 ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 21 สิงหาคม 2527. และบทความ “กว่าจะถึงอุดมศึกษา : การศึกษาของสตรีไทยสมัยปฏิรูป” ในวารสารอักษรศาสตร์ปีที่ 39 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2553) : หน้า 343-344.

จัดตั้งโรงเรียนสตรีประจำหัวเมืองมากขึ้น แต่ผู้เรียนยังคงเป็นบุตรหลานของกรมการเมือง พ่อค้า และชาวเมืองฐานะดี จนเมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2464 จำนวนผู้เรียนหญิงเพิ่มขึ้น แต่หลักสูตรการศึกษายังคงลดวิชาสามัญศึกษา และเน้นย้ำวิชาจรรยา และการช่างในบ้านเรือน อันเป็นเป้าหมายการศึกษาเพื่อการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี¹⁵ และเป็นแม่บ้านสมัยใหม่

งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นถึงนโยบายรัฐที่ยังปิดกั้นการศึกษาต่อขั้นสูงของสตรีจนถึงปี พ.ศ. 2470 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เปิดโอกาสให้สตรีเข้าศึกษาต่อในชั้นเตรียมแพทย์และเข้าเรียนหลักสูตรคณะอักษรศาสตร์ได้ การศึกษาได้ทำให้สตรีชั้นสูงและชนชั้นกลางบางส่วนไปประกอบอาชีพนอกบ้าน แต่สตรีส่วนใหญ่ยังคงทำหน้าที่แม่บ้านแม่เรือน อาชีพสตรีที่ทำให้สถานภาพสตรีเปลี่ยนแปลงไป คือ ครู พยาบาล แพทย์ นักหนังสือพิมพ์ และนักประพันธ์ ทำให้ช่วงเวลาดังกล่าว จนถึงหลัง พ.ศ. 2475 มีกระแสความเคลื่อนไหวของสตรี เรียกร้องสิทธิความเสมอภาค ปัญหาครอบครัวและปัญหาเรื่องส่วนตัวหลายเมีย

Suwadee Tanaprasitpatana (1989), **Thai Society Expectations of Woman 1851-1935 (2394-2478)** Doctoral dissertations ,University of Sydney, Australia. เป็นงานศึกษาความคาดหวังทางสังคมที่มีต่อผู้หญิงซึ่งถูกกำหนดโดยความเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจ และการตอบรับของผู้หญิงที่มีต่อความคาดหวังทางสังคมซึ่งปรากฏในนิตยสารสตรี ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษ 20 จากการศึกษาพบว่าหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 หญิงชนชั้นสูงและชั้นกลางที่ได้รับการศึกษายอมรับความคาดหวังใหม่ทางสังคมที่มีต่อสตรีในฐานะเมียและแม่ที่มีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมทางเพศในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ปฏิกริยาเรื่องความเท่าเทียมทางเพศตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์และนิตยสารนั้น ผู้หญิงช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มองปัญหานี้เป็นเรื่องส่วนตัวแต่ละคน แต่หลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 ผู้หญิงเริ่มมองสถานะตนเองเป็นกลุ่มผู้หญิง จึงเริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์ผ่านงานเขียนในนิตยสาร ผู้หญิงอย่าง สตรีไทย นารีนิเทศ สยามยุพดี นารีนาถ สุภาพนารี และหญิงไทย ซึ่งเป็นนิตยสารที่นำเสนอความคาดหวังสำหรับสตรีสมัยใหม่ รวมถึงวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาผู้หญิงในด้านกฎหมาย

¹⁵ ศึกษารายละเอียดจาก ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (2555) **ประชุมสุภาพิตสอนหญิง**.กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ครอบครัว การศึกษาและการประกอบอาชีพ อันเป็นประสบการณ์ในชีวิตของผู้เขียน นิตยสาร บางฉบับยังนำเสนอปัญหาหญิงชนชั้นล่าง โดยเฉพาะโสเภณีและกรรมกรหญิงอีกด้วย¹⁶

สุนันทา นิตยจินต์ (2530) การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411-2475 มีเนื้อหา กรอบ โครงเรื่องและข้อสรุปถึงพัฒนาการนโยบายการจัดการศึกษาของสตรี¹⁷ ซึ่งไม่แตกต่างไปจากงานวิจัยของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2527). ในเชิงภาพรวมทางประวัติศาสตร์

ยุพากรณ์ แจ้เจนกิจ (2530) การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503) เป็นการศึกษาประวัติและพัฒนาการของโรงเรียนราชินี¹⁸ ในฐานะโรงเรียนเอกชนสำหรับชนชั้นสูง โดยการสนับสนุนของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ให้ความสำคัญกับพัฒนาการการเรียนการสอนและหลักสูตร ซึ่งบางส่วนมีลักษณะเฉพาะ อธิบายภูมิหลังของผู้เรียนในระยะแรก ก่อนพ.ศ. 2475 ว่า ส่วนใหญ่เป็นบุตรจากครอบครัวเชื้อสายพระราชวงศ์และข้าราชการระดับสูง ต่อมาในพ.ศ. 2460 เริ่มมีบุตรครอบครัวเชื้อสายจีน จนกระทั่งพ.ศ. 2489 เป็นต้นมาจึงมีนักเรียนมาจากครอบครัวชนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้น

วรรณภา วุฒทะกุล (2533) แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ในฐานะนักบริหารการศึกษาที่เปิดโอกาสให้สตรีเรียนต่ออุดมศึกษา ขณะทำหน้าที่คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (2462-2470) และหลังจากที่ทรงจัดตั้งโรงเรียนสตรีเอกชน โรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บริหารโรงเรียนตั้งแต่ 2470-2503 และทรงเน้นการพัฒนาการเรียนการสอนสาขาวิทยาศาสตร์ ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษและฝรั่งเศส) ควบคู่กับกิจกรรมสร้างความรู้สมัยใหม่และความรู้รอบตัว ที่สำคัญ คือ เข้าใจถึงวัฒนธรรมแห่งชาติ ในขณะที่ภูมิหลังผู้เรียนโรงเรียนนี้ส่วนใหญ่มาจากชนชั้นกลาง แม้โรงเรียนจะให้ความสำคัญกับการเปิดรับผู้เรียนจากทุกชนชั้น กรณีที่สตรีได้มีโอกาสศึกษาต่อระดับมหาวิทยาลัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2470 หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรีทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะแพทยศาสตร์ ทรงสนับสนุนให้สตรีที่สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษา 7 คน ได้ศึกษาต่อในชั้นเตรียมแพทย์ที่คณะอักษรศาสตร์

¹⁶ Suwadee Tanaprasitpatana (1989), **Thai Society Expectations of Woman 1851-1935 (2394-2478)** Doctoral dissertations ,University of Sydney, Australia.

¹⁷ สุนันทา นิตยจินต์ (2530) เรื่อง การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411-2475. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

¹⁸ ยุพากรณ์ แจ้เจนกิจ. (2530) การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยทรงเห็นว่า สตรีควรมีโอกาสศึกษาวิชาการด้านการแพทย์สมัยใหม่¹⁹ แต่เนื่องจากสังคมสมัยนั้นคัดค้านมิให้สตรีมีโอกาสศึกษาในระบบสหศึกษา ทำให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรีต้องประสบปัญหาที่สังคมไม่ยอมรับอย่างรอบด้าน ตลอดจนเจ้านายฝ่ายในเกรงจะเกิดความเสียหายขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม จากความพยายามในการทดลองจัดการศึกษาศรีรุ่นแรกของท่าน โดยคัดเลือกสตรีจากตระกูลที่ดีและมีประวัติที่ดี ทำให้มีสตรีจบการศึกษาด้านการแพทย์ในสมัยรัชกาลที่ 7 จำนวน 5 คน ได้แก่ 1. หม่อมราชวงศ์สังศรี เกษมศรี 2. หม่อมราชวงศ์นันทาทองแถม 3. นางสาวฉลอง ไกรจิตติ 4. นางสาวชด นิธิประภา และ 5. นางสาวไทยเชียง อรุณลักษณ์

2.3 อาชีพใหม่ของสตรี

ณัฐวดี ชนะชัย. (2530) **สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485** กล่าวว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สตรีมีโอกาสและสามารถประกอบอาชีพพยาบาล ได้แก่ การที่ชนชั้นสูงส่งเสริมการก่อตั้งโรงพยาบาล และส่งเสริมการศึกษาวิชาพยาบาล การส่งเสริมดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากการรับรู้และการยอมรับในวิชาการแพทย์และการผดุงครรภ์แผนใหม่ ประกอบกับการที่ชนชั้นสูงเห็นถึงคุณค่าของชีวิตมนุษย์มากขึ้น ส่วนการขยายตัวของอาชีพพยาบาลของสตรีนั้นมีปัจจัยเกี่ยวพันหลายประการ คือ การส่งเสริมอาชีพนี้เพื่อรองรับความจำเป็นด้านการทหาร การเปิดโรงเรียนของมิชชันนารี การได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเลอร์ และการเกิดทัศนคติของสตรีต่อการประกอบอาชีพในสังคมสมัยใหม่²⁰

สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล (2531) **การประภควดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2503)**

งานวิจัยนี้ศึกษาถึงพัฒนาการของการประภควดนางสาวไทยในสามยุค ซึ่งมีข้อสรุปว่า ผลจากการประภควดนางสาวไทยช่วยให้มีการยกสถานภาพทางสังคมของสตรีด้วยรูปสมบัติ ทำให้การประภควดดังกล่าวกลายเป็นธุรกิจและอาชีพ นอกจากนี้ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงสะท้อนความคิดของคนในสังคมที่มองสตรีไทยด้วยทัศนะที่แสดงความเหลื่อมล้ำทางเพศ ทำให้

¹⁹ วรรณภา วุฒทะกุล. (2533) เรื่อง แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

²⁰ ณัฐวดี ชนะชัย. (2530) **สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นางสาวไทยในยุคแรกได้รับการยกย่องในฐานะบุคคลแล้วค่อยก้าวมาสู่สถานะกึ่งวีตูลูและมาสู่สถานะวีตูลูในปัจจุบัน²¹

เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ (2539) ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479 เสนอว่า สถานภาพสตรีในการประกอบอาชีพครูในระยะแรกแม้ว่าจะได้รับการยอมรับ แต่มีสถานะด้อยกว่าครูผู้ชาย จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ในปีพ.ศ. 2479 ส่งผลให้มีการแก้ไขปรับปรุงให้สถานะของอาชีพครูผู้หญิงมีความเท่าเทียมกับครูผู้ชายมากขึ้น²²

นอกจากอาชีพครู และพยาบาลแล้วยังมีงานวิจัยอาชีพอื่น ๆ อีก เช่น โสเภณี และการค้าขาย ดังงานวิจัยต่อไปนี้

คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (2526) โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาล พ.ศ. 2411-2503²³ โสเภณีนับเป็นกลุ่มอาชีพสตรีที่ทำรายได้ให้แก่รัฐ ขณะเดียวกันก็สร้างผลกระทบภาพลักษณ์ในโลกสากลด้วยส่งผลทำให้ในยุครัชกาลที่ 7 กำหนดนโยบายรัฐควบคุมอาชีพนี้ โดยเฉพาะในปี 2471 มีการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พุทธศักราช 2471 อย่างไรก็ดี ยังนับว่าเป็นก้าวแรกๆ ของไทยในการปราบปรามการค้ามนุษย์ที่เกี่ยวกับการล่อลวงหญิงมาค้าประเวณีด้วย

งานเขียนของ สก็อต บาร์เม (Scot Barme ใน **Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand**, ตีพิมพ์ในปี 2002) มีการเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นกลางผ่านทางสื่อสมัยใหม่จำพวกนิยาย หนังสือพิมพ์ และภาพยนตร์ การที่ชนชั้นกลางครอบครองสื่อสมัยใหม่ในช่วงทศวรรษ 2460-2470 ทั้งในฐานะผู้ผลิตภาพยนตร์ นักข่าว นักเขียน อีกทั้งชนชั้นกลางยังเป็นผู้บริโภคสื่อเหล่านี้ด้วย พวกเขาใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมนี้เป็นเครื่องมือในการโจมตีเจ้านายและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการ

²¹ สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล. (2531) การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2503) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

²² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ. “ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

²³ คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (2526) โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาล พ.ศ. 2411-2503 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปกครอง 2475 มีการตั้งคำถามกับสังคมชายเป็นใหญ่ว่า ทำไมผู้ชายจึงมีหลายเมีย²⁴ ในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชายหญิงที่ไม่เท่าเทียม อาทิ การเข้าถึงการศึกษาที่ให้โอกาสกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับโอกาสในการทำงานที่ผู้ชายได้รับโอกาสในการทำงานมากกว่าผู้หญิง ปัญหาจากระบบ ‘ผิวเดียวหลายเมีย’ ที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมทางเพศ ซึ่งเป็นต้นตอของปัญหาโรคติดต่อทางเพศ ปัญหาโสเภณีและความเสื่อมทรามทางศีลธรรม โดยปัญหาที่กล่าวมาสะท้อนถึงความล้าสมัยของสังคมไทย

ณัฐยา อัสวะพงษ์ชัย (2548) บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ. 2367-2460 : การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม ขอบเขตการวิจัยเรื่องนี้สิ้นสุดในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลสยามจำเป็นต้องยกเลิกบ่อนเบี้ยตามกฎหมายสากลนิยม ทั้งที่บ่อนเบี้ยสร้างรายได้ในรูปภาษีอากรให้รัฐสูง สร้างความเป็นชุมชนบ่อนเบี้ย ขยายตัวเมือง ชุมชนลักษณะนี้มีศูนย์กลาง คือ ตลาดและแหล่งบันเทิงครบวงจร ประกอบด้วย บ่อนการพนัน ซ่องโสเภณี โรงหรือร้านหอย โรงฝิ่น และตลาดที่มีโรงมหรสพตั้งอยู่ด้วย เป็นความบันเทิงชีวิตชาวบ้าน และถือเป็นลักษณะร่วมของสังคมเมืองท่าถึงอาณานิคมในตะวันออก อย่าง เชียงไฮ้ ฮ่องกง สิงคโปร์ และกรุงเทพฯ แม้รัฐบาลยกเลิกกิจการบ่อนเบี้ยในปี 2460 ทว่ากิจการอื่น ๆ รวมถึงซ่องโสเภณียังดำรงอยู่ ส่วนบทที่ 4 อธิบายกระบวนการการดำเนินงานในบ่อนและบทที่ 5 กิจกรรมการเล่นพนันและวิถีชีวิตผู้คนในชุมชน โสเภณี

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับสตรีกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ยังไม่ครอบคลุม มีข้อสังเกตจากงานวิจัยอีก 2 เรื่อง ชื่นแรกคืองานวิจัยของ สราญมิตร ประชาญสิทธิ (2541) กิจการโฮเต็ลในประเทศไทย พ.ศ. 2406-2478 อธิบายกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงธุรกิจที่พักชั่วคราวของนักเดินทาง พ่อค้า ข้าราชการไทยและต่างชาติ ธุรกิจนี้สัมพันธ์กับการเกิดอาชีพอิสระใหม่ๆ หลายประเภท ทั้งพนักงานต้อนรับ พนักงานทำความสะอาด (ซักรีดเสื้อผ้าด้วย) คนงาน

²⁴ สก็อต บาร์เม (Scot Barne) *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand* (ตีพิมพ์ในปี 2002 พ.ศ. 2545) กล่าวถึงวัฒนธรรมการดูหนังของคนสยามในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะเข้าไปดูการสนทนากันของผู้หญิงกรุงเทพฯ ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ก่อนการเปลี่ยนแปลง 2475 จะเห็นว่ามีที่ตั้งคำถามกับสังคมชายเป็นใหญ่ว่า ทำไมผู้ชายจึงมีหลายเมียได้ ทำไมผู้ชายไม่ต้องรับผิดชอบอะไรเลย บาร์เม เรียกช่วงนี้ว่า ‘Proto-feminist’ หรือหน่ออ่อนของสตรีนิยมในเมืองไทย

ตลอดจนคนครัว ที่ต้องมีทั้งเพศชายและหญิง เป็นไปได้ว่า ธุรกิจโฮเต็ล น่าจะเป็นพื้นที่ของ อาชีพสมัยใหม่ของสตรีในทศวรรษ 2460-2470

ธุรกิจนี้ยังสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เชื่อมโยงกับการคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะกิจการรถไฟ ที่ทำให้การเดินทางเพื่อการท่องเที่ยวเป็นไปได้ ดังปรากฏในงานวิจัยชิ้นที่สองของ อรพรรณ ศรีอุดม (2542) การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นธุรกิจที่สร้างอาชีพหลากหลาย อย่างธุรกิจขนส่ง อาหารและเครื่องดื่ม ที่พัก นำเที่ยว และสินค้าของที่ระลึก แม้ว่าผู้ชายจะเป็นหลักในการทำธุรกิจดังกล่าว แต่เชื่อว่า ครอบครัวที่มีสมาชิกผู้หญิง อาจมีโอกาสเข้าสู่อาชีพเหล่านั้นได้เช่นกัน

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่า ภายใต้บริบทการเติบโตทางเศรษฐกิจด้านธุรกิจและการพาณิชย์ ที่เป็นการลงทุนจากชาวตะวันตก การเปิดห้างร้านจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภค นำสินค้าเข้าจากยุโรป ห้างร้านส่วนใหญ่ตั้งอยู่ย่านเจริญกรุง สินค้าส่วนใหญ่เป็นเสื้อผ้า อาหาร เครื่องประดับ น้ำหอม ไปจนถึงเครื่องเรือน เฟอร์นิเจอร์ เพื่อตอบสนองลูกค้าชาวไทยที่เป็นชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง โดยเฉพาะข้าราชการ ห้างร้านค้าตะวันตก การสร้างอาชีพสมัยใหม่ ตั้งแต่ผู้จัดการร้าน พนักงานขายและพนักงานเก็บเงิน ไปจนถึงคนงานและเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยที่ต้องมีทักษะการใช้ภาษาตะวันตก เชื่อได้ว่าสตรีที่มีทักษะความรู้ น่าจะเข้าสู่อาชีพเหล่านี้ด้วย

ในทศวรรษ 2450-2460 เป็นช่วงการเติบโตของระบบราชการสมัยใหม่ ทำให้ประชากรที่ประกอบอาชีพรับราชการเพิ่มจำนวนมากขึ้น และเป็นที่ทราบกันดีว่า ทั้งข้าราชการและพนักงานในห้างร้านรวมถึงบริษัทฝรั่งต้องสวมใส่ “เครื่องแบบ” จึงเป็นไปได้ว่า อาชีพช่างตัดเย็บเสื้อผ้าในยุคนี้ อาจมีสตรีประกอบอาชีพอยู่ด้วยเช่นกัน ในช่วงเวลาดังกล่าว กิจกรรมการดำเนินชีวิตเพื่อการพักผ่อนตากอากาศ หรือกีฬาที่สตรีชนชั้นสูงและชนชั้นกลางมีส่วนร่วมด้วยนั้น การแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่มีการออกแบบเฉพาะ รวมถึง การทำงานนอกบ้านของสตรี ย่อมทำให้อาชีพช่างตัดเย็บเสื้อผ้า ทำให้เชื่อได้ว่า ช่างเสื้อสตรีมีรายได้เพียงพอในการเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้เป็นอย่างดี

อนึ่ง การอธิบายสถานภาพและบทบาทของสตรีในงานวิจัยที่ผ่านมาซึ่งขาดมิติเกี่ยวกับการศึกษาหาความรู้ในอาชีพใหม่ๆ นอกจากอาชีพ ครู พยาบาลแล้ว ยังมีอาชีพ แพทย์ และทนายความ อาทิ คุณหญิงแรม พรหมโบล : ทนายความสตรีคนแรกเข้าเรียนวิชากฎหมาย นั้น กล่าวได้ว่ามาจากแรงผลักดันของบิดาของท่านเอง คือ พระยาบุเรศพศุภกิจ ได้จ้างธิดาคณีนีให้อ่านตำรากฎหมายต่าง ๆ แล้วพอจบเล่มหนึ่งก็นำใจความมาเล่าให้พ่อของท่านฟัง โดยเจ้าคุณให้ค่าจ้างเล่มละ 50 สตางค์ ทำให้ท่านมีใจรักในวิชากฎหมาย คุณหญิงแรม ใช้เวลาศึกษาวิชากฎหมายอยู่สามปีระหว่างพ.ศ.2471-2473 จึงสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตหญิงคนแรกแห่งประเทศไทย อย่างไรก็ดี ขณะนั้นกฎหมายยังไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเป็นตุลาการและอัยการ ท่านจึงหันมาประกอบอาชีพทนายความ

อย่างไรก็ตาม อาชีพนักเขียน และนักหนังสือพิมพ์สตรียังเป็นการแสดงภูมิปัญญาของสตรีและการเลื่อนสถานภาพภาพของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ การศึกษาวิจัย เรื่อง สตรีกับการประกอบวิชาชีพยุคใหม่ในช่วงเปลี่ยนผ่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องนี้คาดว่าจะช่วยเติมเต็มข้อมูลในช่วงระยะเวลาดังกล่าวให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

บทที่ 2

บริบททางเศรษฐกิจสังคมกรุงเทพฯ ในพุทธศตวรรษที่ 25

ที่ส่งผลต่ออาชีพสตรีสยาม

บทนี้กล่าวถึงบริบททางเศรษฐกิจและสังคมกรุงเทพฯ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งกล่าวได้ว่ากรุงเทพฯ มีฐานะเป็นราชธานีศูนย์กลางราชอาณาจักรของคนไทยมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 24 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งราชวงศ์จักรีสถาปนาศูนย์กลางแห่งใหม่ทางฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาอันเป็นที่ตั้งกรุงธนบุรี การสร้างเมืองหลวงศูนย์กลางแห่งใหม่ของคนไทยหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกสลาย ภายใต้แนวคิดการฟื้นฟูอดีตอันรุ่งโรจน์และจักรวาลทัศน์ไตรภูมิ มีลักษณะเป็นเมืองป้อมการค้ำที่สร้างความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นให้แก่ราชอาณาจักรตลอดเกือบ 7 ทศวรรษ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เมืองกรุงเทพฯ ได้พบกับความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ จากระบบเศรษฐกิจโลกที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์พร้อมกับปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรม กรุงเทพฯจึงปรับเปลี่ยนเข้าสู่การเป็นเมืองสมัยใหม่ ภายใต้แนวคิด เรื่อง “ความเจริญหรือศิวิไลซ์” ที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์การประกอบอาชีพใหม่ๆ ในขณะที่พื้นที่นอกกรุงเทพฯ โดยเฉพาะเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอันเป็นที่ชนบท ความเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงเทพฯ จากเมืองป้อมการค้ำสู่เมืองท่าการค้าสมัยใหม่ถึงอาณานิคม ภายใต้ระบบเศรษฐกิจผูกขาดของตลาดโลก ปรากฏให้เห็นทั้งด้านกายภาพเมือง ด้านโครงสร้างพื้นฐานและทางด้านสังคม ซึ่งจะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

2.1 กายภาพเมือง

พัฒนาการทางกายภาพของกรุงเทพมหานคร เริ่มต้นในวันที่ 1 เมษายน 2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสถาปนากรุงเทพฯเป็นราชธานีทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมกับสร้างพระบรมมหาราชวังในพื้นที่ที่โปรดให้ย้ายชุมชนสวนผักชาวจีนออกไปตั้งชุมชนใหม่ในพื้นที่ของสำเพ็งปัจจุบัน จากนั้นโปรดให้ขุดคลองรอบกรุงจากปากคลองโองอ่างด้านหนึ่งไปออกแม่น้ำตอนเหนือตรงปากคลองบางลำพูให้เป็นคลองชั้นนอก ใช้คลองคูเมืองเดิมที่ขุดตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี ซึ่งปากคลองด้านใต้คือ ปากคลองตลาด (ที่ตั้งโรงเรียนราชินีปัจจุบัน) ส่วนปากคลองด้านเหนือ คือ คลองโรงไหม (ปัจจุบันอยู่ใต้สะพานปิ่นเกล้า) ให้เป็นคลองชั้นใน ขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองชั้นนอกและคลองชั้นใน 2 คลอง คือ คลองหลอด วัดเทพธิดาราม และคลองหลอดวัดราชบพิธ และขุดคลองวัดสระเกษเชื่อมต่อกับคลองมหานาค ใช้เป็นเส้นทางน้ำเข้าออกเขตพระนคร²⁵ พื้นที่กรุงเทพฯ ที่มีคลองและแม่น้ำเจ้าพระยาโอบล้อมเช่นนี้ ทำให้ชาวต่างชาติเห็นว่า กรุงเทพฯมีลักษณะเป็น “เกาะเมือง” นอกเหนือจากการขุดคลองยังโปรดฯให้สร้างกำแพงล้อมรอบพระนคร มีป้อมบนกำแพงพระนคร 14 ป้อม เจาะช่องประตูเข้าออกรวม 63 ประตู เพื่อใช้เป็นยุทธศาสตร์ปกป้องกองทัพข้าศึกที่อาจยกเข้ามาประชิดและโจมตี²⁶ ให้พื้นที่นอกกำแพงพระนครใช้พื้นที่เกษตรกรรม ทำนาปลูกข้าว

การสร้างเมืองลักษณะนี้เป็นไปภายใต้อุดมคติจักรวาลทัศน์ไตรภูมิ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนใจกลางเมือง อันมีพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลาง เป็นพื้นที่สวรรค์ ที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางที่มีคลองชั้นในล้อมรอบเขต พื้นที่ระหว่างคลองชั้นในกับคลองชั้นนอกเป็นเสมือนเขตแผ่นดินที่เป็น โลกมนุษย์ นอกคูเมืองชั้นนอกและนอกกำแพงพระนครถือเป็นแดนนรกภูมิ ด้วยยังเป็นพื้นที่รกร้าง ป่าหญ้า ไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย พื้นที่ภูมิทั้งสามมีสถานะลดหลั่นกันตามฐานะสอดคล้องกับโครงสร้างทางสังคมไทยยุคนั้น รวมถึงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่ลดหลั่นฐานะทางสังคมเช่นกัน นั่นคือ พื้นที่ชั้นในเป็นที่ตั้ง

²⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, (เข้า บุนนาค) เรียบเรียง, (2531) สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงตรวจชำระและทรงนิพนธ์อธิบาย พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 (พิมพ์ครั้งที่ 6) กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

²⁶ Tomosugi, Takashi. (1995) **Changing features of a rice-growing village in central Thailand : A fixed-point study from 1967 to 1993.** Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco ,The Toyo Bunko; Paper edition.

พระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีอาคารยอดปราสาท เป็นศูนย์กลางจักรวาลเปรียบได้ด้วยเขาพระสุเมรุ ที่ประทับของพระอินทร์ รายล้อมด้วยกลุ่มวังหน้าและวังเจ้านายที่มีฐานะลดหลั่นกัน ลงมาจนถึงที่อยู่เหล่าข้าราชการบริพาร ในขณะที่พื้นที่ชั้นกลางระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุงเป็นบ้านขุนนางและชุมชนชาติพันธุ์ ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มจะถูกกำหนดให้ตั้งถิ่นฐานนอกเขตพระนคร ด้านเหนือและใต้ เช่น ทวายทางใต้ ส่วนญวนอยู่ทางตอนเหนือ เป็นต้น นอกจากนี้ราษฎรชาวบ้านบางส่วนสร้างบ้านริมกำแพงพระนครทั้งด้านในและด้านนอก

กรุงเทพฯ ยังมีชุมชนสำเพ็ง ซึ่งเดิมเป็นชุมชนเกษตรของชาวจีน ที่ต่อมาขยายกิจกรรมเป็นชุมชนการค้าด้วย สำเพ็งตั้งอยู่ในพื้นที่ไม่ห่างจากกำแพงพระนคร เป็นศูนย์กลางค้าขายทั้งในและต่างประเทศ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 หรือต้นรัตนโกสินทร์มีท่าเรือสำเภาทั้งสองฟากแม่น้ำอันเป็นที่ตั้งสำเพ็งทำการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการค้าแบบบรรณาการกับจีนที่รัฐเป็นผู้ผูกขาด มีชนชั้นนำและพ่อค้าจีนในฐานะเจ้าสัว “สำเภา” เป็นกลไกหลักของตัวแทนการค้าขายให้รัฐบาล รวมถึงการประมวลการจัดเก็บภาษีการค้าภายในให้แก่รัฐในฐานะเจ้าภาษีนาयर²⁷

ลักษณะเมืองป้อมการค้าของกรุงเทพฯ ได้ปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว พร้อมกับการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (2394-2410) เมื่อราชอาณาจักรสยามต้องติดต่อกับการค้าและสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก นับแต่การทำสนธิสัญญาการค้าต่างประเทศ “สนธิสัญญาเบาว์ริง” พ.ศ. 2398 ถือเป็นการค้าแบบใหม่ที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ใช้การลงทุนและการควบคุมการเมืองในดินแดนอาณานิคม เพื่อผูกขาดผลผลิตและทรัพยากรธรรมชาตินำไปป้อนระบบอุตสาหกรรมการผลิตในยุโรป และนำกลับป้อนตลาดรับซื้อผลผลิตในดินแดนที่ตนมีอิทธิพลอยู่

การตัดสินใจดำเนินการค้ากับตะวันตกรวมถึงการติดต่อและยอมรับวัฒนธรรมรวมถึงเทคโนโลยีจากตะวันตก แสดงถึงการปรับเปลี่ยนระบบคิดของชนชั้นนำไทยจากอุดมคติดั้งเดิม จักรวาลทัศน์ไตรภูมิ มาเป็นการสร้างความศิวิไลซ์หรือความเจริญที่มีตะวันตกเป็นตัว

²⁷ วารุณี โอสธารมย์. และพรณี บัวเล็ก. (2545) ลักษณะนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ. 2457-2482 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฟื่องฟ้าพรินต์, หน้า 3-9.

แบบ²⁸ ภาวะเช่นนี้ผลักดันให้กายภาพของเมืองกรุงเทพฯก้าวสู่ภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ที่ดูเป็น ตะวันตก “เกาะเมือง” ศูนย์กลางกรุงเทพฯ ค่อยๆปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่ที่กำหนดถึงฐานะที่ ลดหลั่นกัน ภาพความเป็นเมืองป้อมการค้า ถูกแทนที่ด้วยภาพเมืองท่าการค้านานาชาติภายใต้ ระบบทุนนิยมผูกขาดของตลาดโลก ราชอาณาจักรไทยต้องพึ่งพาเศรษฐกิจอันเป็นรายได้หลัก จากการส่งออกข้าวและไม้สักตามความต้องการของตลาดโลกที่ชาติมหาอำนาจควบคุม ควบคู่ กับการทำหน้าที่เมืองท่าพาณิชย์²⁹

เศรษฐกิจโลกในระบบการค้าแบบอาณานิคม กำหนดให้การผลิตและการส่งออก ของราชอาณาจักรกรุงเทพฯจำกัดเฉพาะข้าวและไม้สักมีตลาดรองรับคือ บรรดาเมืองอาณานิคม ของชาติตะวันตกในภูมิภาค รัฐบาลไทยเวลานั้น ได้พัฒนาการขุดคลองในหัวเมืองใกล้กรุงเทพฯ เพื่อเปิดพื้นที่ปลูกข้าวส่งออก ผลจากการทำสนธิสัญญาการค้าระหว่างประเทศที่เริ่มต้นด้วย สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นการยกเลิกการค้าผูกขาดระบบพระคลังสินค้าและยุติระบบการค้าสำเภา การค้าบรรณาการกับจีนลง ทั้งยังดึงดูดให้ชาวตะวันตกทั้งพ่อค้า นักธุรกิจและนักเทคนิควิทยา รวมถึงพลเมืองในเขตปกครองอาณานิคมของชาติตะวันตก เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ ที่ซึ่งเขา สามารถใช้การคุ้มครองทางกฎหมาย ตามข้อสัญญาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในเวลาเกิดคดี ความโดยไม่ต้องขึ้นศาลไทย ซึ่งกลายเป็นข้อจำกัดของการใช้อำนาจทางการศาลของไทย อำนาจ อธิปไตยของราชอาณาจักร ขณะเดียวกันกลุ่มชาวจีนอพยพมีทั้งพ่อค้ารายย่อยและนักธุรกิจ แต่ โดยส่วนมากแล้วเป็นกลุ่มผู้ใช้แรงงานรับจ้างในการโยธา เช่น ขุดคลอง ทำถนน และก่อสร้าง อาคารสาธารณูปโภคต่างๆ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานมีผลให้กายภาพเมืองปรับเปลี่ยน ไปสร้างความเติบโตให้ตัวเมือง

การขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ เป็นผลมาจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) โปรดให้รื้อกำแพงพระนครและป้อมขึ้นในออกเกือบทั้งหมด การ ขุดคลองผดุงกรุงเกษม ล้อมรอบเมืองขึ้นนอกจากปากคลองถึงวัดเทวราชกุญชรด้านเหนือ ใน แนวขนานคลองคูเมืองเดิมตัดกับคลองมหานาค ออกแม่น้ำเจ้าพระยา ปากคลองวัดแก้วแจ่มฟ้า

²⁸ วารุณี โอสสารมย์และคณะ. 2554. ศักยภาพและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและ วัฒนธรรม บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ (ส่วนที่สอง : ประวัติศาสตร์คู่มือนำชมและหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์), หน้า 27-30.

²⁹ Baker and Pasuk. 2005 : pp.90.

เป็นการขยายอาณาเขตศูนย์กลางพระนครออกไป พร้อมทั้งดำเนินการตัดถนนสมัยใหม่สำหรับพาหนะทางบกเป็นแนวเหนือใต้ เชื่อมต่อพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มตัดถนนบำรุงเมือง และเฟื่องนคร ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453) โปรดฯให้ตัดถนนเจริญกรุงและเขาวราชเพิ่ม ถนนสร้างใหม่ตามแบบเทคโนโลยีตะวันตก ได้รองรับการคมนาคมและการเดินทางทางบกที่มีรถหลากหลายประเภทเป็นพาหนะ เริ่มต้นด้วยรถม้า รถ (คน) ลาก หรือ รถแจ็ก รถราง และรถยนต์ตามลำดับ เป็นผลให้กายภาพเมืองกรุงเทพฯกลายเป็น ชุมชนบก เฉกเช่นเดียวกับเมืองท่าสมัยใหม่ในภูมิภาคนี้

ถนนไม่เพียงทำหน้าที่สัญจรทางบก สองฟากฝั่งถนนตัดใหม่อย่างถนนเจริญกรุงบำรุงเมืองและเฟื่องนคร เขาวราชและราชวงศ์ รัฐบาลและเอกชนลงทุนสร้างอาคาร โรงเรือน บ้านเรือนฝาขัดแตะค่อยๆปรับเปลี่ยนเป็นตึกแถว เพื่ออยู่อาศัยและทำการค้า ทว่าส่วนใหญ่ให้เช่าค้าขาย หรือ ประกอบธุรกิจ เช่น ตัดเย็บเสื้อผ้า ต่อรถลาก เป็นต้น นอกจากถนนสายหลัก ก็ยังมีตรอกซอกซอย เป็นที่ตั้งชุมชนค้าขาย อันเป็นแหล่งเศรษฐกิจการค้าภายในเมืองกรุงเทพฯ³⁰

ถนนยังทำให้ภูมิทัศน์เมือง แบ่งเป็น 2 ส่วน ที่มีลักษณะแตกต่างตามการใช้พื้นที่ทางเหนือเป็นศูนย์การค้าสมัยใหม่ หลังปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ศูนย์กลางการจัดเก็บภาษี การเมือง การบริหาร ในขณะที่การตัดถนนแนวเหนือ-ตะวันออก สายใหม่ “ถนนราชดำเนิน” เปิดพื้นที่เขตพระราชฐานแห่งใหม่ ในเขตคูสีตนอกพระบรมมหาราชวัง เต็มไปด้วยตึกใหญ่ น้อย และอาคารคฤหาสน์ของขุนนางชั้นสูง และบ้านพักเหล่าข้าราชการบริพาร

ขณะที่พื้นที่เศรษฐกิจและธุรกิจขนาดใหญ่ กระจุกตัวตามริมฝั่งแม่น้ำเรียงรายลงไปตอนใต้ (ถึงบางคอกแหลม) ริมน้ำเป็นที่ตั้งอาคารพาณิชย์ และสถานทูตชาติตะวันตก (เมื่อมีการตัดถนนสุขุมวิทจึงย้ายออกไปย่านนี้) โรงแรมโอเรียนเต็ล โรงสี โรงเลื่อยและโกดังสินค้า รวมถึงบริษัทชาติตะวันตก อย่างเช่น อีสต์เอเชียติก

³⁰ คุราชละเอียดยุติ สารบาณชี่ ส่วนที่ 2 คือ ราษฎรในจังหวัด ถนนแลตรอก จศ. 1245 (พ.ศ. 2426) 2541. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ

2.2 การขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐาน

โครงสร้างพื้นฐานที่รัฐบาลไทยในทศวรรษ 2450-2470 ลงทุนพัฒนาขึ้นเป็นระบบสาธารณูปโภคเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองการค้าและการเข้ามาของนักลงทุนต่างชาติ รวมถึงการดำเนินงานด้านธุรกิจสมัยใหม่ทั้งจากพ่อค้านักธุรกิจทั้งในและนอกประเทศให้ได้รับความสะดวกรวดเร็ว สร้างประสิทธิภาพในการบริหารธุรกิจ ที่สำคัญรัฐบาลเองยังคาดหวังประโยชน์จากสาธารณูปโภคบางอย่างเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงภายใน

ระบบสาธารณูปโภคยุคนั้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การคมนาคมทางบก : รถไฟ ไฟฟ้า ระบบสื่อสารทางไกล

-การคมนาคมทางบกสำคัญ คือ รถไฟ ในช่วงเวลานั้นถนนเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกเฉพาะเขตเมือง ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่อย่าง เชียงใหม่ นครศรีธรรมราช และสงขลา เป็นต้น รถไฟจึงเป็นการคมนาคมทางบกที่เชื่อมต่อการขนส่งและเดินทางระหว่างราชธานีกรุงเทพฯ กับเมืองต่างๆ ใน 4 ภูมิภาค

ตามหลักการรถไฟใช้เพื่อการเดินทางของผู้คนและการขนส่งสินค้า โดยเฉพาะผลผลิตการเกษตรจากภูมิภาคสู่ตลาดภายนอก ทว่า กิจการรถไฟซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ การรถไฟของรัฐ และการรถไฟภาคเอกชน

-การรถไฟของรัฐ เป็นการลงทุน โดยรัฐสร้างทางรถไฟทางไกลเชื่อมต่อหัวเมืองในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ แรงจูงใจให้รัฐบาลไทยในยุคแรกมีการก่อสร้างทางรถไฟนั้น มีสาเหตุจากการป้องกันภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก อังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งครอบครองอาณานิคมในพม่า มาเลเซียและอินโดจีนด้วย

-การยกเลิกระบบไพร่-ทาส นำความเปลี่ยนแปลงของไพร่สู่พลเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการควบคุมกำลังคนไปรวมศูนย์ที่พระมหากษัตริย์ให้มีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้น มีการจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ การตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 เป็นจุดเริ่มต้นของการเกณฑ์ทหารและกระบวนการเลิกทาสอย่างเป็นขั้นตอน จนขั้นสุดท้ายมีการปลดปล่อยทาสให้เป็นไทและไม่มี การซื้อขายอีกต่อไป

2.3 ด้านสังคม การปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่และการยกเลิกระบบไพร่-ทาส

จากการที่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมตลาดโลกเข้ามาสัมพันธ์กับเศรษฐกิจภายในประเทศทำให้ที่ดินและเงินตรามีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิต และกลายเป็นแหล่งฐานอำนาจการเมือง ทำให้ระบบมูลนาย-ไพร่ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในระบบเก่าในการควบคุมกำลังคนซึ่งเป็นฐานอำนาจและการใช้แรงงานเกณฑ์มีความสำคัญลดลง ประกอบกับนโยบายการขยายอิทธิพลของลัทธิอาณานิคมในพื้นที่แหล่งทรัพยากร และมีศักยภาพของการเป็นตลาดรับซื้อผลผลิตจากตะวันตก เป็นผลให้ผู้นำรัฐในทศวรรษ 2410 เห็นความจำเป็นของการปฏิรูปเศรษฐกิจการคลังและการบริหารปกครอง รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและใช้กลไกระบบราชการสมัยใหม่แบบตะวันตกที่มีประสิทธิภาพกว่าระบบราชการแบบเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การควบคุมหัวเมืองภูมิภาค โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้เขตอิทธิพลตะวันตก ซึ่งเวลานั้นดินแดนโดยรอบราชอาณาจักรล้วนมีฐานะเป็นชาติอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก อย่างอังกฤษและฝรั่งเศส³¹

การปฏิรูปเริ่มต้นด้วยอุดมการณ์ปรับปรุงประเทศให้ศิวิไลซ์ หรือเจริญแบบตะวันตก พร้อมกับนโยบายลดบทบาทความสำคัญของขุนนางส่วนกลางแบบเก่าลง เพื่อลดแรงปะทะขัดแย้งทางการเมืองระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มขุนนางที่มีอำนาจในระบบเก่า พระองค์จึงเริ่มต้นด้วยการปฏิรูปการศึกษาเพื่อเตรียมกำลังคนที่มีความรู้ทักษะสมัยใหม่รองรับการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง และการปกครองส่วนท้องถิ่นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา จนสามารถสร้างกลไกรัฐรวมศูนย์อำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ การปฏิรูปนี้ก่อให้เกิดระบบราชการสมัยใหม่ จัดตั้งหน่วยงานกระทรวง กรมต่างๆ ส่วนการปกครองหัวเมืองใช้ระบบมณฑลเทศาภิบาลที่ทรงโปรดฯ ให้นำแบบอย่างการปกครองอินเดียของอังกฤษ³² โดยมีหน่วยงานสำคัญ คือ กระทรวงมหาดไทยดำเนินการ ที่สำคัญการปฏิรูปนี้ครอบคลุมทั้งการปกครอง เศรษฐกิจการคลังและสังคม ที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องตลอดรัชสมัย

³¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. และสุธีร์ ประศาสน์เศรษฐ์ (2527) “ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2394-2453” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงพ.ศ.2484. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราและสังคมศาสตร์, หน้า 178-181 และ หน้า 184-187, และหน้า 192.

³² เศษ บุนนาค. การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, หน้า 88 และหน้า 117-118.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลให้ระบบรัฐจารีตสลายตัวลง กลายเป็นรัฐสมัยใหม่ มีการกำหนดเขตแดนราชอาณาจักรชัดเจนแน่นอน เป็นจุดเริ่มต้นการปักปันเขตแดนและทำแผนที่แบบตะวันตกยุคใหม่ มีกลไกการศึกษาที่ทำหน้าที่กระบวนการสร้างพลเมืองของรัฐให้เป็นพลเมืองไทยอยู่ภายใต้กฎหมายและศาลไทย อีกทั้งยังเป็นการสร้างพลเมืองดี และข้าราชการที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ ยังมีการสร้างศิลปวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่อิงกับวัฒนธรรมตะวันตก ไม่ว่าจะเป็น ละคร วรรณกรรม สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม รวมถึงการเขียนประวัติศาสตร์แบบตะวันตก³³ อย่างไรก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เจริญทันสมัย หรือเรียกว่า “ศิวิไลซ์” นั้น ทั้งชนชั้นนำและปัญญาชนไทยได้ประมวลความคิดและข้อถกเถียงกันถึงรูปแบบความเจริญ “ศิวิไลซ์” ที่เหมาะสมกับสังคม ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีผู้ทรงวางพระราชหฤทัย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกำหนดรูปแบบความเจริญแบบตะวันตกที่พึงประสงค์เป็น “ศิวิไลซ์แบบจำกัด” นั่นคือความเป็นสมัยใหม่ต้องรักษาแก่นพื้นฐานสังคมไทยที่ประกอบด้วยพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ อันเป็นแนวคิดพื้นฐานของสังคมที่มีการต่อยอดด้วยอุดมการณ์ชาตินิยม “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” ในยุคต่อมา³⁴

ข้อนำสังเกต คือ ผลของการปฏิรูปราชการสมัยใหม่ซึ่งขยายตัวครอบคลุมราชอาณาจักร ทำให้เกิดกลุ่มข้าราชการสมัยใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ จากโรงเรียนที่รัฐจัดตั้งขึ้นเข้าสู่การรับราชการที่มีระบบเงินเดือนจากงบประมาณแผ่นดินเป็นรายได้เลี้ยงชีพ มีระเบียบปฏิบัติงานเป็นไปตามแบบแผนราชการสมัยใหม่ที่ยึดหลักเกณฑ์การปฏิบัติงาน และสถานที่ทำงานเป็นหน่วยงานราชการ ใช้ทักษะความสามารถในการทำงาน แม้ว่าสังคมราชการยุคนั้นระบบอุปถัมภ์และเครือข่ายการช่วยเหลือยังคงมีอิทธิพลอยู่ จำนวนข้าราชการที่เพิ่มมากขึ้นโดยลำดับสัมพันธ์กับการขยายตัวของระบบราชการ กลายเป็นประชากรที่เป็นกลุ่มอาชีพสำคัญในสังคมไทย กระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงสำคัญมีบทบาทดำเนินการปฏิรูปการปกครองทั้งส่วนกลางและหัวเมือง มีหน่วยงานขึ้นสังกัดหลายกรมกองนั้น ในพ.ศ. 2457 มีสถิติระบุข้าราชการฝ่ายปกครองถึงจำนวน 191 คน ปฏิบัติงานอยู่ในกรุงเทพฯ และมีข้าราชการระดับ

³³ Baker and Phongphichit. (2005) **A History of Thailand**. Cambridge : Cambridge University Press : pp. 52.

³⁴ Baker and Phongphichit. (2005) , pp. 76-78.

บริหารในหัวเมืองต่างๆถึง 1,073 คน และแต่งตั้งข้าราชการระดับเจ้าพนักงานในจังหวัดต่างๆอีก ถึง 2,054 คน เพียงกระทรวงเดียวก็มีข้าราชการมากถึงกว่า 3,000 คน เชื่อได้ว่าหากรวมกระทรวงหลักอย่างกลาโหมและธรรมการแล้ว ประชากรข้าราชการ น่าจะมีถึง 5,000 คนขึ้นไป³⁵

ที่จริงแล้วกระบวนการปฏิรูประบบราชการในระยะแรกเริ่มดำเนินไปพร้อมกับการปรับเปลี่ยนระบบไพร่และทาสอย่างค่อยเป็นค่อยไป งานศึกษาหลายเรื่องได้ชี้ให้เห็นว่าระบบไพร่ เป็นระบบการควบคุมกำลังคนของกลุ่มมูลนาย ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง เป็นการคัดสรรราษฎรซึ่งมีสถานะไพร่ให้ขึ้นสังกัดมูลนายแต่ละคนเป็นลำดับชั้นตามตำแหน่งราชการ ทางทฤษฎีถือว่า พระมหากษัตริย์ คือ มูลนายสูงสุด ทว่าระบบนี้ทำให้ไพร่ ซึ่งเป็นแรงงานเกณฑ์ทำหน้าที่รับใช้มูลนายในพันธกิจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานโยธาหรือกองกำลังในการรบไปจนถึงการถูกเกณฑ์ผลิตที่อาจจ่ายเป็นเงินแทนนั้น กลายเป็นฐานอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองที่ทำให้ในทางปฏิบัตินั้น การใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกลดทอนลง เนื่องจากพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางระดับสูงบางคนมีอำนาจควบคุมไพร่ ที่สำคัญกำลังคนในระบบไพร่ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอทั้งในด้านการทหาร และแรงงานโยธาสำหรับการก่อสร้างสาธารณูปโภคที่ต้องใช้ทักษะฝีมือ เป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเป้าหมายการบริหารประเทศก้าวสู่ความเจริญแบบตะวันตก ด้วยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์นั้น รวมถึงปัจจัยเศรษฐกิจระบบใหม่อยู่ที่ที่ดินและเงินตรา

รัฐบาลปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงประกาศใช้พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ.120 ที่ทำให้ราษฎรสามัญส่วนใหญ่ที่มีสถานะไพร่-ทาสแต่เดิม มีพันธะต่อราชการในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ ต้องถูกเกณฑ์ทหาร หรือมิฉะนั้นต้องเสียเงินค่าราชการในอัตราแตกต่างกันตามภูมิภาค ยกเว้น สตรี และในร.ศ.124 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 ที่ทำให้ราษฎรซึ่งเคยมีสถานะไพร่ชายฉกรรจ์ ซึ่งเคยถูกเกณฑ์แรงงานมาเป็นทหารประจำการตาม

³⁵ เดช บุญนาค. (2532) การปกครองระบบเทศาภิบาลของระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 136-148 ,และสถิติจำนวนข้าราชการกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2457 คู่มือหน้า 320 .

จำนวนที่รัฐบาลกำหนด ส่วนที่เหลือเป็นทหารกองเกิน ทหารประจำการได้รับค่าตอบแทนเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พัก และเงินเดือน ต่างจากในยุคเกณฑ์แรงงานที่ไม่มีเครื่องตอบแทน

ไพร่ที่ถูกปลดปล่อยจากพันธะราชการแบบเก่าจำนวนมากจึงมีอิสระและได้กลายเป็นแรงงานอิสระ ทำงานในภาคชนบทที่มีการขยายพื้นที่นาปลูกข้าว โดยเฉพาะเขตพื้นที่บุกเบิกทุ่งรังสิต ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา การมีอิสระไม่ต้องมีพันธะเกณฑ์แรงงานที่รัฐกำหนดให้ต้องอยู่ประจำในชุมชน ทำให้พวกเขาเคลื่อนย้ายออกไปทำงานใช้แรงงานที่มีค่าตอบแทน มีผลต่อการเติบโตของเศรษฐกิจการเกษตรปลูกข้าวส่งออก ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบไพร่ถูกยกเลิก ระบบทหารประจำการที่มาจากราษฎรชาวบ้าน ซึ่งมีการฝึกหัดให้ทำหน้าที่ส่วนหนึ่งของกองทัพสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนที่³⁶

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ อธิบายเรื่องทาสตามกฎหมายลักษณะทาสที่ใช้อยู่จนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ามีพื้นฐานทางกฎหมายว่า ชายหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้มีสิทธิในตนเองและเหนือภรรยาและบุตร จึงมีสิทธิตามกฎหมายที่จะขายตนเอง ภรรยาและบุตรให้คนอื่นได้แต่ต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถูกขาย กฎหมายนี้ทำให้เห็นว่า ทาสเป็นทั้งวัตถุและบุคคลตามกฎหมาย ในฐานะวัตถุทาสจึงถูกนำไปขายหรือเช่าแรงงาน ในฐานะบุคคลทาสได้รับอนุญาตให้เป็นเจ้าของทรัพย์สิน ได้รับมรดก ทำสัญญาได้ และสามารถเป็นพยานในศาลได้ ไปจนถึงมีสิทธิไถ่ถอนตนเอง แม้แต่ทาสในเรือนเบี้ยและทาสเชลย ในฐานะที่ทาสเป็นบุคคลที่ถูกซื้อขายได้ จึงมีการแบ่งประเภททาส ออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

-ทาสไถ่ไม่ได้ขาดค่า หรือทาสสินไถ่ มีค่าตัวต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน เป็นทาสชั่วคราวที่สามารถไถ่ถอนตนเองได้

³⁶ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ (2518) *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, หน้า 45-48, หน้า 70-81, หน้า 120-123 และ หน้า 164-183 และ คู่มือ อัญชลี สุสาขันธ์ (2546) *ไพร่สมัยรัชกาลที่ 5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, หน้า 188-198.

-ทาสไถ่ขาดค่า เป็นการขายตนเป็นทาสด้วยราคาสูงกว่าที่กำหนด ทำให้การไถ่ถอนตัวทำได้ยาก ส่วนใหญ่ใช้วิธีการหลบหนีหรือไม่ก็ทำให้ถูกลงโทษรุนแรงก็จะไถ่ลดค่าตัวถึง 2 ใน 3 สามารถซื้ออิสรภาพได้ในราคาซื้อขายเพียง 1 ใน 3 ส่วน

-ทาสไม่ได้ใช้ เป็นทาสสินไถ่แต่ไม่ได้ใช้ เป็น “ทาสไถ่แล้วผูกคอก” การขายทาสประเภทนี้ ทำขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันหนี้ ทาสผูกคอกไม่ต้องอยู่รับใช้นาย ทว่ามีเสรีภาพในการเลือกที่อยู่และทำงานตามชอบ พันธะผูกพันต่อนายมีเพียงต้องจ่ายดอกเบี้ยให้นาย

ทาสส่วนใหญ่ในพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นทาสขาดคอก และทาสสินไถ่ที่ส่วนใหญ่ มักได้รับการเลี้ยงดูจากนาย เนื่องจากพวกเขาสามารถไถ่ถอนตัวเองได้ หากได้รับการปฏิบัติที่ทารุณ ทำให้คนยากจนส่วนใหญ่เลือกการขายตัวเองเป็นทาส หรือบางกรณีก็เป็นการกู้ยืมเงินนายแล้วให้ลูกเมียของผู้กู้เข้ามาอยู่และรับใช้ในบ้านของนายเงิน การรับใช้นี้ถือเป็นดอกเบี้ยหรือบางครั้งก็ทำสัญญากู้ยืมในฐานะทาสผูกคอกที่สามารถกลับไปประกอบอาชีพอยู่กับครอบครัวได้³⁷

การที่ไพร่และทาสเป็นกำลังคนที่มีค่าทางทรัพย์สิน มูลนายที่มีฐานะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หรือขุนนางที่ได้ครอบครองหรือมีไพร่หลวง ไพร่สมในสังกัด นอกจากเป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะที่มีอำนาจแล้ว ยังเป็นเครื่องสื่อถึงความมั่งคั่ง ขุนนางบางตระกูลปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 สืบทอดตำแหน่งขุนนางสำคัญในสายคลังต่างประเทศ ปกครองในตำแหน่งสมุหนายกสั่งสมอำนาจบนพื้นฐานการควบคุมกำลังไพร่พล ก็มีบทบาททำทนายพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 ที่กำลังดำเนินนโยบายปฏิรูประบบราชการเพื่อรวมศูนย์อำนาจพระมหากษัตริย์จึงต้องใช้ระบบเกณฑ์ทหารประจำการที่เป็นส่วนหนึ่งของกองทัพที่ต้องถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์³⁸

ในขณะที่นโยบายการควบคุมกำลังคนที่เป็นทาสในสังกัดมูลนาย เริ่มต้นตั้งแต่ปีแรกของการขึ้นครองราชย์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยการออก “ประกาศ

³⁷ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์. (2518) สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, หน้า 211-226.

³⁸ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. (2525) การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กระเชียรอายุลูกทาสลูกไทย” เพื่อปล่อยลูกทาสที่เกิดตั้งแต่พ.ศ 2411 ให้เป็นไท เมื่ออายุครบ 21 ปี รวมถึงโปรดให้เกณฑ์ไพร่สม ทนายและทาส ย้อนหลังหลายปีติดต่อกัน ทำให้มูลนายต้องมีการรับใช้หนี้เงินค่าราชการค้ำแทน ดังนั้นการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระจึงได้รับการจัดขวงน้อยมาก เมื่อสิ้นรัชกาลประชากรที่เป็นราษฎรจึงเป็นแรงงานอิสระทำงานในภาคเกษตรปลูกข้าว บางคนสามารถบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกเป็นชวานารายย่อย เจ้าของที่ดินเพียง 15 ไร่

กล่าวได้โดยสรุปว่า บริบททางเศรษฐกิจและสังคมในกรุงเทพฯเมื่อราวในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 มีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของทางกายภาพของเมืองจากเมืองป้อมการค้าสู่ความเป็นเมืองท่าการค้า (กิ่งอาณานิคม) ภายใต้ระบบผูกขาดเศรษฐกิจโลก³⁹ ความเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองป้อมการค้าเพื่อขยายพื้นที่เมือง มีการรื้อป้อมและกำแพงเมืองตัดถนน กระจายและเพิ่มพื้นที่การเกษตรและชุมชนออกนอกเขตเองเดิม รวมถึงการสร้างพระราชวังใหม่นอกกำแพงพระนคร ทำให้กายภาพเมืองกรุงเทพฯตอบรับการเติบโตทางเศรษฐกิจการค้าอันเป็นผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริง⁴⁰ ทำให้กรุงเทพฯกลายเป็นเมืองท่าการค้า (กิ่งอาณานิคม) มีศูนย์กลางการค้าอยู่สองปากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ก้าวเข้าสู่เศรษฐกิจทุนนิยมการค้า (กิ่งอาณานิคม) ที่สัมพันธ์กับตลาดโลก ซึ่งชาติมหาอำนาจตะวันตกผูกขาดการผลิตสินค้าและการตลาดส่งออก

การเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง อันเป็นผลจากการอพยพเคลื่อนย้ายประชากรจากนอกราชอาณาจักร ทั้งชาวจีนอพยพและกลุ่มผู้คนจากเมืองอาณานิคมตะวันตกทั้งในเอเชียและเอเชียอาคเนย์ ประชากรเหล่านี้มาจากหลากหลายชาติพันธุ์ พวกเขาเป็นทั้งพ่อค้า แรงงานรับจ้างทั้งในภาคการค้าและภาคเศรษฐกิจปลูกข้าว ไปจนถึงแรงงานก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานอย่างการขุดคลอง ทำถนน เป็นต้น ประชากรเหล่านี้ จึงมีชีวิตสัมพันธ์กับการเติบโตของเมืองกรุงเทพฯและปริมณฑล⁴¹

³⁹ ศึกษาจาก ผาสุก พงษ์ไพจิตร.และคริส เบเคอร์. ((2546) เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ ฉบับเพิ่มเติม และแก้ไขปรับปรุง กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอิมส์.

⁴⁰ คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร (พิมพ์ครั้งแรก 2557) ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย ฉบับปรับปรุงเป็นภาษาไทยจาก “A History of Thailand” (Third Edition ,Cambridge University Press) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, หน้า 85-87.

⁴¹ คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, เรื่องเดิม , หน้า 120.

สถานะทางสังคมของประชากรในเมือง แบ่งออกตามฐานะเศรษฐกิจและกิจกรรมการใช้ชีวิต

1. ชนชั้นสูงหรือชนชั้นนำ ทำหน้าที่บริหารและปกครอง ประกอบด้วย พระราชวงศ์ (ยกเว้นกษัตริย์) ขุนนางชั้นสูง (ศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป)

2. ชนชั้นกลาง เป็นข้าราชการระดับกลางถึงระดับล่าง และกลุ่มการค้า ส่วนใหญ่ที่เป็นชาวจีนดั้งเดิม (จากครึ่งสมัยอยุธยา และธนบุรี) และชาวจีนอพยพรุ่นรัชกาลที่ 4-5

3. ชนชั้นล่างหรือชาวบ้าน เดิมชนกลุ่มนี้คือ ไพร่และทาส รวมถึงชาวจีนอพยพทำงานใช้แรงงาน(แต่กลุ่มนี้อาจมีบางคนแม้จะไม่มากที่สามารถขยับฐานะได้ เมื่อสามารถทำการค้าและสะสมเงินทอง)

4. ชาวต่างชาติ ที่เป็นชาวตะวันตกเข้ามาเป็นพ่อค้านักลงทุนและเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในกระทรวงต่างๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5-7 ระบบราชการสมัยใหม่ เกิดขึ้นภายใต้นโยบายการปฏิรูประบบราชการของรัชกาลที่ 5 และเสนาบดีคู่พระทัยบางคนที่ผลักดันความเปลี่ยนแปลงระบบราชการแบบจารีต ให้เป็นแบบตะวันตก เป็นการรวมศูนย์อำนาจการบริหารไว้ที่ส่วนกลางภายใต้พระมหากษัตริย์ การปฏิรูปดังกล่าวนี้ทำให้เกิดการจัดตั้งองค์กรและหน่วยบริหารราชการแบบใหม่ทั้งหมด ระบบใหม่ต้องการกำลังคนที่เป็นข้าราชการรุ่นใหม่จำนวนมากเพื่อป้อนกระทรวงทั้ง 13 กระทรวง ทำให้เพิ่มจำนวนประชากรกลุ่มข้าราชการมากกว่ายุคก่อนหน้าหลายเท่าตัว พวกเขาเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ มีกระบวนการเติบโตในราชการต่างจากระบบอุปถัมภ์แบบเดิมจึงเป็นชนชั้นกลางรุ่นใหม่

ค่านิยมในอดีตกำหนดให้สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอและบุรุษเป็นเพศที่แข็งแกร่งกว่า หรือดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” ทำให้บิดามารดาเห็นความสำคัญว่า บุตรชายจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ทางหนังสือมากกว่าบุตรหญิง บุตรชายจึงได้รับการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพนอกบ้าน หรือเข้ารับราชการเพื่อสร้างชื่อเสียงเกียรติยศให้กับวงศ์ตระกูล ส่วนงานบ้านนั้นถือเป็นหน้าที่โดยตรงของผู้หญิง ดังนั้นสตรีจึงถูกกำหนดขอบเขตให้อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนเพื่อเตรียมทำหน้าที่แม่บ้านและภรรยาที่ดีจึงไม่นิยม

ให้บุตรสาวได้ศึกษาเล่าเรียนสูงแบบบุรุษ ดังนั้นที่ความทรงจำของสตรีท่านหนึ่งผู้เกิดในพ.ศ. 2454 ว่า

“...เรื่องการศึกษาในโรงเรียนไทยนี้มีข้อที่น่าพิจารณาคือ ผู้ใหญ่ในสมัยนั้นคิดถึงแต่การศึกษาในด้านการอบรม ไม่ได้คิดถึงในด้านวิชาการเพื่อแข่งขันกันเอาที่เรียนในสถาบันชั้นสูง หรือเพื่อชื่อเสียงหรือเพื่ออาชีพ ผู้หญิงในสมัยที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงนี้โดยมากยังไม่มีความจำเป็นในการประกอบอาชีพนอกบ้าน มีแต่ช่วยเหลือครอบครัวภายในบ้าน เช่น ขายของในร้าน เป็นลูกมือของญาติผู้ใหญ่ทางใดทางหนึ่ง...”⁴²

จากคำนิยามดังกล่าวนี้ สตรีในสมัยนั้นจึงไม่อาจได้รับการศึกษาฝึกฝนให้ออกไปทำงานนอกบ้าน แต่ต่อมาเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป คำนิยามของสังคมที่เคยยกย่องสตรีที่อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนเปลี่ยนไปเป็นนิยามยกย่องสตรีที่มีความรู้และทำงานนอกบ้าน ประกอบกับสตรีได้รับการศึกษาสูงขึ้นทำให้เข้าใจสิทธิหน้าที่และบทบาทของตนเองมากขึ้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะแรกการทำงานของสตรียังอยู่ในวงจำกัดของอาชีพที่ให้บริการสังคม เช่น เสมียนห้างร้าน ครู พยาบาล และเลขานุการ จนเสมือนว่าอาชีพดังกล่าวสงวนไว้สำหรับสตรีและการที่สตรีต้องประกอบอาชีพอยู่ในวงจำกัดเช่นนี้ เป็นเพราะคำนิยามในเรื่องความเหมาะสมของบุคคลกับตำแหน่งงาน เช่น แพทย์ ผู้พิพากษา ทนายความและวิศวกร มักจะเป็นผู้ชาย ส่วนครู พยาบาลและเลขานุการมักจะเป็นผู้หญิง

แต่ในระยะหลังสตรีได้รับการศึกษาและแสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาบุรุษ ทำให้ทำลายความรู้สึกที่ว่าสตรีไม่มีความสามารถออกไปทำให้สตรีสามารถประกอบอาชีพได้อย่างกว้างขวางออกไปและเป็นอาชีพที่ต่างไปจากความคาดหมายของสังคมได้แก่ ผู้บริหาร นักธุรกิจ นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ ในเวลาต่อมา

⁴² หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ความสำเร็จและความล้มเหลว. หน้า 39.

บทที่ 3

สตรีกับการศึกษาและการศึกษาวิชาชีพสตรี (พ.ศ. 2450-2475)

ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การบริหารงานด้านการปรับปรุงการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในการปฏิรูปบ้านเมืองเพราะต้องอาศัยคนที่มีรู้ความสามารถจึงจะมาปฏิบัติงานในตำแหน่งต่าง ๆ ได้ เช่น เป็นข้าราชการในกรมกองต่าง ๆ ขณะที่บ้านเมืองที่กำลังพัฒนาและมีสิ่งใหม่ๆเกิดขึ้น เรื่องการศึกษาของสตรีนั้นก็เริ่มมีการส่งเสริมมากขึ้น แม้ว่าในสมัยนั้นจะริเริ่มให้มีโรงเรียนสตรีแล้ว แต่ว่าวังยังเป็นสถานที่หนึ่งที่เป็นแรงกระตุ้นสำคัญของการศึกษาเล่าเรียน นักวิชาการส่วนใหญ่มักเขียนเรื่องประวัติการศึกษาว่า ก่อนที่จะมีการศึกษาภาคบังคับหรือการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น “ผู้ชายเรียนวัด ผู้หญิงเข้าวัง” ซึ่งใครจะเข้าสักก็คนไม่มีข้อมูลแน่ชัด แต่ที่แน่นอน คือ ผู้หญิงจะเรียน “การเย็บปักถักร้อย” หรือ “งานช่างสำหรับสตรี” ส่วนเรื่องแรงกระตุ้นด้านการศึกษาของสตรี ข้อมูลมักเน้นย้ำว่า มิชชันนารีหรือบาทหลวงเป็นผู้นำเข้ามา ที่จริงแล้ว วังก็มีส่วนร่วมสำคัญในการริเริ่มพัฒนาเช่นกัน เจ้านายสตรีหลายพระองค์ในสมัยนั้นถือว่าเป็นงานใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาทิ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า กับพระราชธิดาของพระองค์ในรัชกาลที่ 5 คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีสรีทร ทรงสนพระทัยในการศึกษาสตรี ท่านได้พระราชทานที่ดินพร้อมด้วยสถานที่ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับสตรี คือวังของท่าน อยู่ริมถนนเพชรบุรี ซึ่งชื่อถนนได้มาจากพระนามของพระองค์ท่าน ต่อมามีการขยายมาสอนวิชาชีพครู⁴³ ในปัจจุบัน

⁴³ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์สถาปนาเมื่อ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อ้างจาก มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, รวมปาฐกถาพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี การศึกษากับการพัฒนา เล่มที่ 1 กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2559, หน้า 108.

อาชีพสตรียุคใหม่ในทศวรรษ 2450-2470

ความหมายของอาชีพ หากใช้การอ้างอิงความหมายของคำว่า “อาชีพ” จาก พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 และ 2542 แล้ว อาชีพหรืออาชีพะ หมายถึง การเลี้ยงชีวิต การทำมาหากินและงานที่ทำประจำเพื่อเลี้ยงชีวิต การทำมาหากิน และงานที่ทำประจำเพื่อเลี้ยงชีวิต⁴⁴ อย่างไรก็ตามในทศวรรษ 2450-2440 เมื่อสยามก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่นั้น ยังไม่มีรายละเอียดข้อมูลเกี่ยวกับอาชีพ โดยเฉพาะที่ดำเนินการโดยสตรี แม้บันทึกการเยือนสยามของชาวตะวันตกหลายเล่มยืนยันถึงการหาเลี้ยงชีวิตของสตรีจำนวนหนึ่งด้วยอาชีพค้าขาย รวมถึงงานวิจัยของคูปลาตร์ กล่าวถึงการประกอบอาชีพของสตรีสยามไว้ว่า

“...โดยหลักแล้วสตรีสามารถประกอบอาชีพอะไรก็ได้ที่ตนต้องการในประเทศสยาม มีสตรีไม่น้อยที่ทำการค้าขายและบางรายดำเนินการค้าสำคัญอย่างยิ่งโดยประสบความสำเร็จ...”⁴⁵

หากสืบค้นรูปแบบอาชีพค้าขายของสตรีจากในบันทึกสารบาณูชีส่วนที่ 2 คือ ราษฎรในจังหวัด ถนนแตรอก จศ. 1245 เล่มที่ 2 ระบุถึง

ข้อมูลส่วนเจ้าบ้าน (ทั้งเจ้าของและผู้เช่า) ที่เป็นเพศหญิงมีจำนวนมากที่แยกตัวจากครอบครัวออกมาพำนักในบ้านที่มีตั้งแต่ โรงเรือนตะ ระ โรงเรือนฟานหน้าถึง เรือนฝากระแซงอ่อน เรือนฝากระดาน ตึกและตึกแถว หลายคนเป็นหม้าย บางคนพ่อและแม่เสียชีวิต บางคนหย่ากับสามี และส่วนใหญ่ระบุชื่อพ่อหรือแม่ด้วยแสดงว่ายังมีชีวิตอยู่ แต่อาจไม่ได้พักอาศัยในเรือนเดียวกัน

สตรีตามบันทึกนี้ มีจำนวนหนึ่งไม่ได้ค้าขายและไม่ได้ระบุอาชีพ แต่สตรีส่วนใหญ่ทำอาชีพช่างฝีมือ เช่น ช่างทอผ้า ช่างถม ช่างทอง และช่างตัดเย็บ และมีจำนวนมากทำ

⁴⁴ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 และพ.ศ. 2542.

⁴⁵ หลุยส์ คูปลาตร์ (เขียน) ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (2533) สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทยสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

การค้า ตั้งแต่ขนาดเล็ก จนถึงขนาดกลาง โดยเฉพาะการเปิดร้านชำหรือร้านขายของต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ทุกย่านบนถนนและตรอก

จากหลักฐานดังกล่าวทำให้สามารถมองเห็นอาชีพของสตรีตามย่านบนถนนและตรอก แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

ชุมชนดั้งเดิมที่สืบเนื่องจนถึงสมัยใหม่ทศวรรษ 2450 เช่น ชุมชนละแวกปากคลองผดุงกรุงเกษมทั้งด้านเหนือ ใกล้วัดแก้วแจ่มฟ้าและด้านใต้ใกล้วัดเทวราชกุญชร ถึงวัดโสมนัสวรวิหาร ปากคลองแถบวัดสมอแครงหรือวัดเทวราชกุญชร ผู้หญิงทำการค้ามากกว่า มีทั้งร้านของชำ ขายข้าวสาร และแป้งน้ำมัน เป็นต้น

ชุมชนสวนเดิมแถววังหลัง พบบ้านอ้าแดงตั้งซึ่งอยู่บ้านฝากระดานแสดงถึงฐานะมั่นคง แถวริมคูเรือกำปั่น คงเป็นบริเวณปากคลองเป็นทำเลค้าขายของเธอในการ “ซื้อของสวนขาย” ที่เรือน

ย่านบ้านขมิ้น อยู่แถบวัดเครือวัลย์และแยกวงกรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ (ปัจจุบันคือ บริเวณจุดตัดซอยอิสรภาพ 44 กับ ถนนอรุณอมรินทร์) ในทศวรรษ 2450 ผู้หญิงในชุมชนนี้มีอาชีพดั้งเดิมอย่างการปั่นหม้อขาย ทำฟืน ทอผ้า และทอผ้าขาย รวมไปถึงอาชีพทำสวนและขายของ ขายผลไม้ในสวน ด้วยความที่เป็นชุมชนใหญ่ สตรีหลายรายสามารถทำการค้า เปิดร้านชำขายสินค้าต่าง ๆ เช่น ร้านขายสุรา บุหรี่ เครื่องยา ฟ้าลายไปจนถึงตั้งโรงบ่อน 1 แห่ง เช่นเดียวกันกับกรุงเทพฯฝั่งตะวันออก ย่านบ้านช่างพลอยเป็นชุมชนช่างฝีมือเจียรระโนพลอยนั้น พบสตรีที่เป็นช่างพลอยรวมอยู่ด้วย

แถบชุมชนบ้านหม้อ เวลานั้นเริ่มมีการตัดถนน ทำให้มีผู้ลงทุนสร้างตึกแถวและเรือนแถวให้เช่าค้าขาย พบสตรีที่มีฐานะดี ชื่อ อ้าแดงเงิน เป็นเจ้าของโรงแถวให้เช่า 7 หลัง ทว่าชุมชนในตอนหลังอาคารแถวริมถนน ยังคงสภาพชุมชนเดิม ยังมีสตรีทำอาชีพปั่นหม้อขายอยู่ 2-3 รายเช่นเดียวกับชุมชนริมถนนบ้านยวน (ญวน) ใกล้ชุมชนบ้านหม้อ เวลานั้นชาวชุมชนยังประกอบอาชีพช่างตีเหล็ก เป็นผู้ขายทั้งหมด ไม่มีผู้หญิงทำอาชีพนี้ แต่หันไปประกอบอาชีพค้าขาย เช่น เปิดร้าน ขายป่าน น้ำมัน บุหรี่ หมาก และของกิน เช่น ไข่กรอก เป็นต้น

3.1 การศึกษาของสตรีและการศึกษาวิชาชีพ หรืออาชีพสมัยใหม่ของสตรี

อาชีพ คือ การทำมาหากิน หรือการดำเนินธุรกิจตามความชอบหรือความถนัด แล้วได้ค่าตอบแทนเป็นค่าจ้างหรือเงินเดือน ธุรกิจ หมายถึง อาชีพหรือการประกอบการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้เกิดผลกำไรเช่นการค้าขาย

ความหมายและคุณลักษณะ “วิชาชีพ” คำว่าวิชาชีพ มาจากคำสนธิ คือวิชา และอาชีพ ที่จริงแล้ว มีความแตกต่างกันระหว่างคำว่า “การประกอบอาชีพ” กับ “วิชาชีพ” หรือ “อาชีพสมัยใหม่” ดังคำอธิบายคุณลักษณะของอาชีพสมัยใหม่หรือวิชาชีพว่า มีความสัมพันธ์กับเรื่องการศึกษาของสตรี ซึ่งจะได้นำเสนอในประเด็นต่อไป

ลักษณะสำคัญของการเป็นวิชาชีพ

1. มีองค์ความรู้เฉพาะตน ผู้ประกอบอาชีพจะต้องเข้ารับการศึกษอบรมให้มีความรู้ในศาสตร์เฉพาะของวิชาชีพนั้น ๆ
2. มีความเป็นอิสระในการประกอบวิชาชีพ เป็นการประกอบวิชาชีพที่มีมาตรฐานเฉพาะ โดยมีองค์ความรู้เป็นพื้นฐาน บุคคลอื่นไม่สามารถมาสั่งการอย่างใดอย่างหนึ่งได้
3. มีใบประกอบวิชาชีพ หรือประกาศนียบัตรสำหรับวิชาชีพนั้น
4. มีจรรยาบรรณ คือ มีเกียรติยศศักดิ์ศรีต่อตนเองและสังคมส่วนรวมและมีความรับผิดชอบต่อผู้รับบริการ
5. มีจิตสำนึกและภาคภูมิใจในวิชาชีพของตนเองและเต็มใจให้บริการ

จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้า ธุรกิจการลงทุน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภค ทำให้เกิดการทำมาหากินแบบใหม่ๆอันเป็นที่มาของคำว่า “อาชีพ” ในหนังสือปทานุกรม กระทรวงธรรมการปี 2470 ที่ต่อมาแก้ไขเพิ่มเติมเป็นฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 อธิบายคำว่า “อาชีพ, อาชีวะ, น. การเลี้ยงชีวิต, การทำมาหากิน (ป,ส)” และในพจนานุกรมฉบับพ.ศ. 2542 ได้เพิ่มคำอธิบายว่า “งานประจำที่ทำเพื่อเลี้ยงชีวิต”

อย่างไรก็ตาม มีคำที่มีความหมายคล้ายกันแต่แตกต่างกัน คือ “วิชาชีพ” ที่เพิ่งมีการบัญญัติศัพท์นี้ในปี 2542 ว่า “วิชาชีพ น. วิชาที่นำไปใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น วิชาแพทย์ วิชาช่างไม้ วิชาช่างยนต์” มีผู้อธิบายคำว่า “วิชาชีพ” เป็นการสนธิระหว่าง “วิชา” กับ “อาชีพ” ทั้งนี้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับพ.ศ. 2493 และ 2542 กำหนดความหมายใกล้เคียงกันว่า “วิชา น. ความรู้ที่ได้ด้วยการเล่าเรียนหรือฝึกฝน” ทำให้คำว่า “วิชาชีพ” มีความหมายถึงการทำงานประจำเลี้ยงชีวิตที่ต้องอาศัยการเล่าเรียนและฝึกฝนมาก่อน”⁴⁶

สำหรับงานวิจัยนี้ ใช้คำว่า “อาชีพสมัยใหม่” ในกรณีสตรีสยามเริ่มมีบทบาทหน้าที่ในการทำงานที่เป็นงานประจำเลี้ยงชีวิต ตามคำนิยาม ดังนี้

“การประกอบอาชีพสมัยใหม่ เป็นอาชีพที่ต้องอาศัย **ความรู้วิชาชีพ** ที่มีองค์ความรู้ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นหลักวิชาเฉพาะอาชีพ อันเป็นความรู้ในอาชีพนั้น ๆ กับส่วนที่เป็นทักษะการปฏิบัติในอาชีพเฉพาะนั้น ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในการทำงาน นอกจากนี้อาชีพสมัยใหม่ ยังเป็นการทำงานที่ก่อให้เกิดรายได้หรือได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน เพื่อใช้จ่ายสำหรับตนเองและครอบครัว”

ตามคำนิยามนี้ อาชีพสมัยใหม่ของสตรีสยามจึงเหมือนกับ “วิชาชีพ” ซึ่งอาชีพสมัยใหม่ที่อุบัติขึ้นในระหว่างทศวรรษ 2450-2470 นั้น หลายประเภทก็ไม่จำเป็นต้องใช้ความรู้ตามหลักวิชาเฉพาะ หากยังคงใช้ทักษะการฝึกฝนตามแบบประเพณี ดังจะเห็นได้ในคุณลักษณะของอาชีพสมัยใหม่และเนื่องจาก “วิชาชีพ” ต้องผ่านการเรียนรู้ในวิชาเฉพาะนั้นๆ จึงสามารถประกอบอาชีพได้ ทำให้ต้องมีกฎหมายกำหนดบทบาทหน้าที่ ไปจนถึง “จรรยาวิชาชีพ” เพื่อป้องกันการล่วงละเมิดผู้รับบริการ เช่น ครู พยาบาล แพทย์ วิศวกร สถาปนิก เป็นต้น ยกเว้นวิชาชีพเสื่อมวลชน ถือเป็นสิทธิที่มาพร้อมกับการเกิด คือ การพูด พิมพ์ เขียน โฆษณา เพียงแต่การใช้สิทธิที่มีเสรีภาพกำกับต้องไม่ล่วงละเมิดผู้อื่น⁴⁷

⁴⁶ ดู พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2493 : หน้า 1019 และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. และเรื่องชัย ทรัพย์นรินทร์. “อาชีพกับวิชาชีพก็เหมือนกัน” ใน **Matichon online co.th**, 5 พ.ค. 2560.

⁴⁷ อ้างจาก เรื่องชัย ทรัพย์นรินทร์. “อาชีพกับวิชาชีพก็เหมือนกัน” ใน **Matichon. online co.th**, 5 พ.ค. 2560.

หากนำคุณลักษณะข้างต้น ตรวจสอบกับข้อมูลประวัติศาสตร์การประกอบอาชีพของสตรีในทศวรรษ 2450-2470 พบข้อสังเกตสำคัญจากงานวิจัยของหลุยส์ คูปลาตร์ (2533) เรื่อง “สถานของหญิงมีสามีในประเทศสยาม” นั้น เขาได้กล่าวถึงการประกอบอาชีพและวิชาชีพของสตรีสยาม ทศวรรษ 2460 ไว้ว่า

“โดยหลักแล้วสตรีสามารถประกอบอาชีพอะไรก็ได้ ที่ตนต้องการในประเทศสยามมีสตรีไม่น้อยทำการค้าขายและบางรายดำเนินการค้าที่สำคัญอย่างยิ่งโดยประสบผลสำเร็จ”⁴⁸

3.2 ลักษณะอาชีพบางอาชีพของสตรีสยามทศวรรษ 2450-2470

หากสืบค้นรูปแบบอาชีพค้าขายของสตรีสยาม เท่าที่มีหลักฐานบางเรื่องพบว่า จากหลักฐานบันทึกสารบาญชีส่วนที่ 2 คือ ราษฎรในจังหวัด ถนน แลตรอก จ.ศ.1245 เล่มที่ 2 นั้น ข้อมูลส่วนที่เข้าบ้าน (ทั้งเจ้าของ,และผู้เช่า) ที่เป็นเพศหญิงมีจำนวนมากที่แยกตัวจากครอบครัวออกมาพำนักในบ้านที่มีตั้งแต่ โรง-เรือนแตะ โรง-เรือนฝาหน้าต่าง เรือนฝากระแซงอ่อน เรือนฝากระดาน ตึก และตึกแถว หลายคนเป็นแม่หม้าย บางคนพ่อแม่เสียชีวิต และบางคนหย่าสามี และส่วนใหญ่ระบุชื่อพ่อหรือแม่ที่แสดงว่ายังมีชีวิตอยู่ แต่อาจไม่ได้พักอาศัยในเรือนเดียวกัน

สตรีตามบันทึกนี้ มีจำนวนหนึ่งไม่ได้ค้าขายและไม่ได้ระบอาชีพ แต่สตรีส่วนใหญ่ทำอาชีพ เช่น ช่างฝีมือ ช่างทอผ้า ช่างถม ช่างทอง และช่างเย็บ และมีจำนวนมากทำการค้าตั้งแต่ขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง โดยเฉพาะการเปิดร้านชำ หรือร้านขายของต่างๆที่ปรากฏอยู่ทุกย่านบนถนนและตรอก เราสามารถมองเห็นอาชีพสตรีตามย่าน บนถนนและตรอก แบ่งได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

-**ชุมชนดั้งเดิม** ที่สืบเนื่องจนถึงสมัยใหม่ทศวรรษ 2450 อย่างชุมชนละแวกปากคลองผดุงกรุงเกษมทั้งด้านเหนือใกล้วัดแก้วแจ่มฟ้า และด้านใต้ใกล้วัดเทวราชกุญชร

48 หลุยส์ คูปลาตร์ (เขียน) ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (2533) สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 10.

ทว่านอกจากการค้าขาย ซึ่งน่าจะเป็นอาชีพสืบทอดกันในตระกูลหรือเป็นกิจกรรมร่วมกันในหมู่พ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ คูปลาตร์เห็นว่าจนถึงทศวรรษ 2460 เขาไม่พบสตรีประกอบวิชาชีพ “อิสระ” ดังข้อเขียนที่ว่า

“อย่างไรก็ตาม ไม่พบว่ามียุคสตรีประกอบวิชาชีพ “อิสระ” และยังถือว่าสตรีประกอบวิชาชีพทางกฎหมายไม่ได้เกี่ยวกับเรื่องนี้ ไม่ปรากฏว่ามีกฎหมายใดบัญญัติห้ามไว้ แต่เป็นเหตุผลที่เกี่ยวกับความรู้สึกของสังคม ซึ่งไม่เห็นด้วยกับการที่สตรีจะมาประกอบอาชีพนี้”

ทัศนนะส่วนตัวของคูปลาตร์เองก็ไม่ต่างจาก “ความรู้สึกของสังคม (ในสยาม)นัก เขาให้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบหลักการและประสบการณ์สตรีฝรั่งเศส (ในประเทศของคูปลาตร์เอง) ที่ได้ทำงานวิชาชีพ”อิสระ”ว่า

“หญิงชาวสยามยังไม่มีสิทธิประกอบวิชาชีพอิสระ ผู้เขียน (คูปลาตร์) เองไม่ได้รู้สึกเสียดายในเรื่องนี้ และไม่รู้สึกว่าจำเป็นต้องมีการแก้ไขเหมือนยุโรป ปกติแล้วผู้เขียนหาใช่เป็นบุคคลล้าหลังหรือขัดขวางความก้าวหน้าใด ๆ แต่ก็อยากตั้งคำถามอันหนึ่งว่า การที่ผู้ร่างกฎหมายในประเทศฝรั่งเศสได้ให้สิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตแก่สตรีอย่างเต็มที่นั้นเป็นการกระทำที่ฉลาดแล้วหรือ? ยกเว้นกรณีพิเศษจริง ๆ แล้ว น่าสงสัยว่า การเปิดโอกาสให้สตรีหลีกเลี่ยงการแต่งงานเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติจริงหรือ? ผลลัพธ์ที่ออกมามักจะไปในรูปนี้เสมอ และแม้ว่ามีการสมรส หญิงจะสามารถประกอบอาชีพและทำหน้าที่ภริยาและมารดาในเวลาเดียวกันได้หรือ? ข้อเท็จจริงที่ผ่านมา แสดงอย่างชัดเจนว่าหญิงทำไม่ได้ และยังคงแสดงอีกว่า ครอบครัวที่ไม่มีบุตรหรือมีบุตรน้อยมีสาเหตุมาจากหญิงไม่ได้ทำหน้าที่ปกติ คือ หน้าที่ในบ้านนั่นเอง ประสบการณ์ยืนยันผลสรุปและประเทศฝรั่งเศสได้ทดลองและได้รับผลมาด้วยตนเอง จึงไม่มีเหตุผลที่จะเชื่อเชิญผู้อื่นให้มาเลียนแบบอย่างนั้นอีก”⁴⁹

ทัศนนะคูปลาตร์นั้นมีความน่าสนใจ เหตุผลที่เขาไม่สนับสนุนให้สตรีประกอบ “วิชาชีพอิสระ” เป็นไปได้ว่าเขามุ่งประเด็นไปที่หลักการดำเนินชีวิตสตรีเฉพาะชนชั้นสูง (หมายถึง “ครอบครัว” พระราชวงศ์และขุนนางระดับสูง) กับชนชั้นกลางที่ฐานะเศรษฐกิจดีว่า

⁴⁹ หลุยส์ คูปลาตร์ (เขียน) ไพโรจน์ กัมพูสิริ (แปล) (2533) สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทยสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 90-91.

ควรต้องมีบทบาทการเป็นแม่บ้านแม่เรือน มีหน้าที่ดูแลรักษาบ้านเรือนและสมาชิกครอบครัว นั่นคือ สตรีควรต้องสมรสเมื่อถึงวัยอันควร (หมายถึง วัยเจริญพันธุ์) ทำหน้าที่อยู่กับสามี เป้าหมายสำคัญคือ การมีบุตร ธิดา สืบวงศ์ตระกูล

อย่างไรก็ตาม คูปลาตร์ ไม่ปฏิเสธบทบาททำการค้าขายของหญิงสยาม ซึ่งกฎหมายที่ใช้อยู่เวลานั้น คือ กฎหมายตราสามดวง ที่รองรับเรื่องการทำนิติกรรม หากสตรีมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ สามารถเป็นพยานในศาลได้ รับรองเอกสารได้ รวมถึงดำเนินคดีในศาล ที่เป็นบทบาทสัมพันธ์กับการทำการค้า ไปจนถึงสิทธิในกองมรดก ให้สามารถจำหน่ายจ่ายโอนทรัพย์สินที่เป็นสินเดิมหรือสินส่วนตัว (ซึ่งบางส่วน อาจเป็นดอกผลจากสินสมรสที่สตรีไม่สามารถยุ่งเกี่ยวได้)

จากข้อมูลของคูปลาตร์ การประกอบวิชาชีพอิสระของสตรีน่าจะหมายถึง อาชีพที่ต้องใช้ความรู้อันเป็นหลักวิชา และทักษะประสบการณ์ในการทำอาชีพนั้น อย่างเป็น “อิสระ” ซึ่งก็คือ มีอำนาจในตัวเองในการดำเนินงาน ความรู้ในหลักวิชา จึงน่าจะเป็นความรู้ระดับสูงที่จัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยหลังพ.ศ. 2470 และต้องมีพื้นฐานสำเร็จการศึกษาระดับประถมและมัธยม 8 เห็นได้ว่า อาชีพสมัยใหม่ของสตรีจึงสัมพันธ์กับเรื่องของการศึกษาสมัยใหม่ของสตรีที่เริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2420

3.3 การศึกษาของสตรีทศวรรษ 2450-2470 : การจัดการ

แม้ว่าสังคมไทยก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ แต่ด้วยค่านิยม ขนบประเพณีในสังคมที่เป็นลักษณะปิตาธิปไตย บุตรธิดาต้องอยู่ภายใต้การบังคับดูแลของบิดา มารดา และสามี ที่คาดหวังให้สตรีมีความประพฤติและจริยธรรมที่มีเป้าหมายการครองเรือนและดูแลกิจการภายในครอบครัว สตรีจึงถูกกำหนดให้ต้องเรียนรู้การวางตัวและการปรนนิบัติพ่อแม่และสามี ความรู้ของสตรีจึงมีเพียงการฝึกหัดงานบ้านและวิชาชีพจากประสบการณ์ในครอบครัวหรือไปถวายตัวในราชสำนัก จนกระทั่งการศึกษาแบบตะวันตกถูกนำเข้ามาในสยามโดยคณะมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียน (Presbyterianism) เผยแพร่ศาสนาไปพร้อมกับก่อตั้งโรงเรียนสตรีที่มีหลักสูตรและระบบสมัยใหม่⁵⁰ ทว่าการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกโดยเฉพาะบทบาทและ

⁵⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, หน้า 299.

อิทธิพลของหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ ที่ให้ความสำคัญแก่การศึกษาสตรีทั้งในด้านศีลธรรมจรรยา และการรู้อักษรวิธีเพื่อให้มีความรู้ด้านวิทยาการ ใหม่ๆ จากตะวันตก เมื่อพ.ศ. 2417 มีการจัดตั้งโรงเรียนแฮมมโคล์⁵¹ หรือโรงเรียนวังหลัง(Harriet M. House School for Girls) หรือวัฒนาวิทยาลัย จึงเป็นต้นแบบให้กับการศึกษาของสตรีชนชั้นสูงไทยต่อมา

อย่างไรก็ตามต้องเข้าใจด้วยว่า แท้จริงแล้วราชสำนักไทยเองมีการถ่ายทอดเรียนรู้ที่เป็นการศึกษาแบบชนบ รวมถึงการเรียนวิชาหนังสือมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีสตรีฝ่ายในที่รู้หนังสือดี ทำหน้าที่ผู้สอนแบบต่อหนังสือ และถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้านายสตรีชั้นสูงต่างให้มีการฝึกสอนระเบียบแบบแผนการวางตัวและการดำเนินชีวิตตามแบบแผนในราชสำนักฝ่ายใน ควบคู่กับการเรียนวิชาหนังสือ พบว่า ชนชั้นนำเองมีแนวคิดที่ตั้งสถานศึกษาสำหรับสตรีอย่างเป็นทางการตั้งแต่ก่อนพ.ศ. 2441 แต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ดังกล่าวต่อไปนี้

โรงเรียนที่ตั้งขึ้นช่วงทศวรรษ 2420-2440 มีรูปแบบและเนื้อหาการเรียนการสอนแตกต่างกันตามสถานภาพของผู้เรียน เป็นต้นว่าโรงเรียนสำหรับผู้เรียน ชนชั้นสูงมี 2 แห่ง คือโรงเรียนสุนันทาลัย (พ.ศ. 2423-2445) โรงเรียนราชกุมารี (พ.ศ. 2436-?) จัดการเรียนการสอนเฉพาะพระราชธิดาในรัชกาลที่ 5)

โรงเรียนสำหรับสามัญชนที่เป็นเอกชน โรงเรียนเลี้ยงเด็กในพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ฯ (พ.ศ. 2433-2454) ให้การช่วยเหลือเด็กกำพร้าและเด็กในครอบครัวยากจน ให้ได้รับการศึกษา

โรงเรียนเสาวภาจัดตั้งโดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (พระนามเดิม พระองค์เจ้าเสาวภา) (พ.ศ. 2435-2440) ตั้งอยู่ที่เกาะสีชัง จากนั้นย้ายมากรุงเทพฯ ถึงจนปัจจุบัน

โรงเรียนสตรีบำรุงวิชาเป็น โรงเรียนสตรีของรัฐแห่งแรก (พ.ศ. 2444-2449) ซึ่งเปิดรับผู้เรียนชาย-หญิง หลังจากพ.ศ.2445 ให้มีการรวมโรงเรียนสตรีบำรุงวิชาเข้ากับโรงเรียนเสาวภา และคัดผู้เรียนชายออกไปและจัดให้เป็นโรงเรียนสตรีอย่างเดียว) โรงเรียนบำรุงวิชา (พ.ศ. 2442-2468) และโรงเรียนที่รัฐจัดขึ้นอีก ได้แก่ โรงเรียนสตรีวิทยา (พ.ศ. 2442-2449) เดิม

⁵¹ ศึกษารายละเอียดได้จาก งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและแฮมมโคล์ จัดพิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสุวรรณ วิภาชนวิทยาสีหิ ฌ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ,10 มีนาคม พ.ศ. 2507.

เป็นโรงเรียนของเอกชน ต่อมายกให้กระทรวงธรรมการบริหารจัดการจนถึงปัจจุบัน) โรงเรียนศึกษานารี (พ.ศ. 2444-ปัจจุบัน)

โรงเรียนเหล่านี้จัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนที่มีฐานะชั้นต่างกัน บางโรงเรียนกิจการการเรียนการสอนได้ช่วงเวลาหนึ่งก็ต้องปิดตัวเองหรือยุบรวมกับโรงเรียนอื่น เช่น โรงเรียนสุนันทาลัยและราชกุมารี โรงเรียนเล็ก โรงเรียนสตรีบำรุงวิชา เป็นต้น ในกลุ่มโรงเรียนนี้มีโรงเรียนที่น่าสนใจในด้านการสร้างสัมฤทธิผลทางการศึกษา คือ โรงเรียนสุนันทาลัย แต่แรกกระทรวงธรรมการจัดตั้งขึ้นเพื่อทดลองการจัดตั้งโรงเรียนสตรีและคาดหวังให้เป็นสถานศึกษาผลิตการฝึกหัดครูสตรีด้วย รวมถึงอยู่ภายใต้ราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี โดยอาศัยงบประมาณจากรัฐ โรงเรียนจึงสามารถจ้างครูใหญ่สตรีชาวอังกฤษและครูสตรีไทยประจำที่โรงเรียน ที่นี่เป็นโรงเรียนประจำรับเด็กอายุ 7-12 ปี เรียนหลักสูตร 6 ปี สอนทั้งวิชาสามัญ ภาษาไทย เลข ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร และวิชาแม่บ้านการเรือน วาดเขียน เย็บปักถักร้อย ละครเดียวกัน สอนธรรมเนียมการเข้าสมาคมแบบตะวันตก มารยาทโต๊ะอาหารแบบตะวันตก การทำอาหารแบบตะวันตก รวมถึงการทำงานบ้านอย่างซักผ้า ทำความสะอาดบ้านเรือน และปลูกต้นไม้ ที่สำคัญคือ ส่งเสริมการแสดงออกด้วยการทำกิจกรรม ตลอดจนให้มีการสอนภาษาอังกฤษหลังจากผู้เรียนรู้ภาษาไทยดีแล้ว หากวัดมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนสตรีแห่งนี้ นับได้ว่าทัดเทียมโรงเรียนนักเรียนชายของรัฐเวลานั้น เมื่อพิจารณาจากผลสอบไล่ โดยเฉพาะวิชาภาษาอังกฤษ ผู้เรียนหลายคนทำข้อสอบได้ดีจนถึงขั้นชิงทุนเล่าเรียนหลวงได้ มีประวัติว่าใน พ.ศ. 2441 นักเรียนสตรี 3 คน สามารถสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง ได้แก่ หม่อมเจ้ามณฑลฑลพทกมลลาสน์ ซึ่งได้ลำดับที่หนึ่ง หม่อมเจ้าจันทริกา เทวกุล และนางสาวชื่น ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค) ทว่ากฎเกณฑ์รัฐบาลในเวลานั้นยังไม่ให้สตรีศึกษาต่อต่างประเทศ ทั้งสามท่านได้รับพระราชทานเงินรางวัลจากรัชกาลที่ 5 เป็นเงิน 1,600 บาท และ 80 บาท ตามลำดับ⁵² แตกต่างจากกรณี โรงเรียนเล็ก ที่รับเด็กกำพร้าและยากจน เข้ามาอบรมเลี้ยงดู แต่้วยเยาว์จันเรียนหนังสือ วางเป้าหมายการศึกษาให้สามารถประกอบอาชีพได้ ผู้เรียนซึ่งถนัดวิชาสามัญก็ศึกษาหนังสือได้อย่างแตกฉานเพื่อเป็นเสมียน ถ้ารักการช่างก็ให้ฝึกหัดอาชีพ หลักสูตร

⁵² ดู คุณหญิงสุพรรณ สมบัติ “ชีวิตในโรงเรียนสุนันทาลัย” ใน โรงเรียนราชินีในงานฉลองครบ 50ปี. (พระนคร : โรงเรียนราชินี, 2498) หน้า 271.

เบื้องต้นที่ผู้เรียนต้องศึกษา นอกจากวิชาสามัญเบื้องต้น อ่านเขียนหนังสือและทำเลขคณิตได้ เด็กเหล่านี้ต้องฝึกหัดกิจกรรมายาทให้เข้าสังคมผู้ดีได้ ควบคู่กับการฝึกทำงานบ้าน อย่างทำกับข้าว เย็บปักถักร้อย ว่ายน้ำ ขึ้นต้นไม้ ปลูกพืชผักต้นไม้ และเลี้ยงสัตว์ ทำให้เข้าใจได้ว่า ผู้เรียนจบบางคนอาจประกอบอาชีพทำงานบ้านหรือคนรับใช้ในบ้านผู้มีฐานะดีได้นั่นเอง

โรงเรียนเด็กมีรูปแบบจัดการเรียนการสอนคล้ายกับโรงเรียนบำรุงวิชา ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวังสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ผู้ก่อตั้งและครูผู้สอนเคยรับการศึกษาจากวังนี้ เป้าหมายการสอนของโรงเรียน นอกจากวิชาสามัญ อ่านเขียนภาษาไทยแล้ว ยังสอนกิจกรรมายาทชาววัง เพื่อให้สามารถรับราชการใกล้ชิดเจ้านายชั้นสูง ความแตกต่างจากโรงเรียนเด็ก คือ มีการเก็บค่าเล่าเรียนสำหรับผู้เรียน ชาย-หญิง เดือนละ 4 บาท แต่บำรุงวิชาต้องปิดตัวลงเนื่องจากครูผู้สอนชราภาพ

ในขณะที่โรงเรียนเสาวภา เริ่มแรกถือกำเนิดที่เกาะสีชัง มีเป้าหมายให้การศึกษาชาวบ้านเกาะนี้ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ จึงต้องย้ายมาที่กรุงเทพฯ ปรับรูปแบบเป็นโรงเรียนสตรีสำหรับสามัญชน สอนอ่านเขียนและวิชาแม่บ้านการเรือนเป็นสำคัญ เมื่อมีการปรับหลักสูตรการเรียนการสอนจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 และมัธยมศึกษา 1 โดยสอนวิชาสามัญและวิชาช่าง เย็บปักถักร้อยและทำอาหาร เก็บค่าเล่าเรียนปีละ 10 บาท

ความหลากหลายรูปแบบและมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนดังกล่าว รวมถึงโรงเรียนมิชชันนารี กุลสตรีวังหลัง (พ.ศ. 2417-ปัจจุบัน เปลี่ยนชื่อเป็นวัฒนาวิทยาลัย พ.ศ. 2463) แต่เรื่องที่สร้างความกังวลใจให้กับชนชั้นนำเวลานั้น โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การสอนในโรงเรียนมิชชันนารี ซึ่งมุ่งเน้นการสอนหลักการศาสนาคริสต์ ฝึกหัดกิจกรรมายาทที่เป็นตะวันตก ในส่วนหลักวิชาแม่บ้านการเรือนยังเป็นวิถีการดำเนินชีวิตตามแบบครอบครัวตะวันตก-อเมริกัน (ต่างจากแบบชาวอังกฤษ) ทำให้มายาททางสังคมเป็นการแสดงออกด้วยความเชื่อมั่น แตกต่างจากแบบแผนกุลสตรีไทยที่ต้องประพฤติตนเรียบร้อย รักษาเกียรติ นอบน้อม และไม่แสดงออก ลักษณะความประพฤติแบบนี้นักเรียนมิชชันนารีกำลังมีอิทธิพลในหมู่ครอบครัวชนชั้นกลางสยาม⁵³

⁵³ ดู ยูพากรณ์ แจ้งเจนกิจ (2530) หน้า 42.

ในสมัยที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังอยู่ในการบริหารของหม่อมโค้ว นักเรียนต้องเสียค่าเล่าเรียนรวมทั้งค่าอาหารเป็นเงินเดือนละ 5 บาท ซึ่งทำให้บรรดาผู้ปกครองมาก เพราะตั้งแต่เริ่มแรก โรงเรียนนี้ไม่เก็บค่าเล่าเรียนเลย จนกระทั่งฐานะของโรงเรียนทรุดโทรมลงจนเกือบจะเลี้ยงตัวเองไม่ได้ แต่ต่อมาเมื่อได้เห็นคุณค่าของการศึกษา นักเรียนโรงเรียนนี้ก็มีเพิ่มจำนวนมากขึ้น รวมทั้งพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอองค์ต่าง ๆ ผู้ทรงเห็นคุณค่าของการศึกษาสตรีว่ามีความจำเป็นเท่ากับการศึกษาของบุรุษ ก็ได้เข้ามาเรียนปะปนกับเด็กสามัญทั้งหลาย นักเรียนเหล่านี้ กิน นอน เรียนและเล่นร่วมกันอย่างอิสระ โดยไม่มีใครได้อภิสิทธิ์เหนือกว่าหรือน้อยกว่ากันทำให้กุลสตรีไทยในขณะนั้น ได้รับการอบรมตามแบบประชาติไปโดยจากหม่อมโค้วโดยทางอ้อม⁵⁴

ความแตกต่างและยังไม่ลงรอยของรูปแบบโรงเรียนสตรีสยามที่รัฐพึงประสงค์ทำให้ชนชั้นนำขณะนั้นเห็นถึงความจำเป็นต้องจัดตั้งโรงเรียนสตรีแห่งใหม่ ที่มีหลักสูตรแผนการสอนผสมผสานระหว่างวิทยาการตะวันตก ขนบประเพณีแบบราชสำนักและระบบศีลธรรมจรรยาตามหลักการพุทธศาสนา และเชื่อมโยงวิชาแม่บ้านการเรือนแบบตะวันออก เพื่อเป้าหมายการใช้ชีวิตแม่บ้านแม่เรือน

ในปี 2447 โรงเรียนราชินี จึงถือกำเนิดขึ้น หลังจากข้อถกเถียงถึงรูปแบบที่เหมาะสมของโรงเรียนสตรีที่จะทำหน้าที่เป็นแบบอย่างให้แก่โรงเรียนสตรีของรัฐแห่งอื่น หลังจากนั้น โรงเรียนราชินีภายใต้พระราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ และด้วยความร่วมมือจาก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการขณะนั้น จึงสามารถดำเนินการได้ ทำการเรียนการสอนทั้งวิชาสามัญและวิชาแม่บ้านการเรือนที่ตกลงเลือกใช้วิชาการเรือนแบบตะวันออกจากประเทศญี่ปุ่น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาฯ โปรดให้ข้าหลวงส่วนพระองค์ 4 คน เดินทางไปศึกษาวิชานี้ที่ญี่ปุ่นถึง 4 ปี และทรงจ้างครูสตรีชาวญี่ปุ่น 3 คน ทำหน้าที่ครูใหญ่และครูผู้สอนวิชาการเรือน ส่วนวิชาสามัญ โปรดฯ ให้ข้าราชการกระทรวงธรรมการเป็นผู้อำนวยการและครูผู้สอน โรงเรียนราชินีมีทั้งระบบการเรียนแบบอยู่ประจำและแบบเข้าไปเย็นกลับ ผู้เรียนประกอบด้วยนักเรียนในพระองค์จาก

⁵⁴ คุราชละเอียดได้จากหนังสือ “วังหลัง-วัฒนา ฉบับที่ระลึกครบรอบ 85 ปี (พระนคร : โรงพิมพ์จักรยา, 2502).

ครอบครัวข้าราชการในวัง บุตรีข้าราชการพลเรือนทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมือง และบุตรีข้าราชการทหาร ตำรวจ

การเรียนการสอนช่วงแรกเน้นวิชาการช่างฝีมือ เย็บปักถักร้อย ทอผ้า และงานประดิษฐ์ ตลอดจนงานในครัวเรือน หลังจากครูสตรีญี่ปุ่นเดินทางกลับประเทศ โรงเรียนได้ปรับหลักสูตรเพิ่มวิชาสามัญมากขึ้น รวมถึงให้ความสำคัญกับการเรียนภาษาต่างประเทศ ถือว่าวิชาสามัญและวิชาการเรียนต้องสมดุลกันเพื่อการสร้างกุลสตรีที่อยู่ในชนบประเพณีจารีตและมีความรู้สมัยใหม่ โรงเรียนราชินีจึงเป็นตัวแทนส่งผ่านลักษณะสำคัญให้กับโรงเรียนสตรีและโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดหลายแห่ง อย่างไรก็ตาม ในปีพ.ศ. 2457 ได้แยกหลักสูตรการช่างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการเรียน ออกเป็นแผนกอาชีวะ ประกอบด้วย วิชาดอกไม้ประดิษฐ์ ทั้งดอกไม้สดและดอกไม้แห้ง ทอผ้า และเย็บจักร โดยคาดหวังให้ผู้จบการศึกษาแผนกนี้สามารถประกอบอาชีพได้ อย่างไรก็ตาม ผู้สำเร็จการศึกษาส่วนใหญ่มักออกไปเป็นครูการเรียนในโรงเรียนสตรีแห่งอื่น⁵⁵ ทั้งนี้โรงเรียนสตรีที่ได้รับอิทธิพลจากหลักสูตรการเรียนการสอนจากโรงเรียนราชินี อย่างเช่น โรงเรียนสตรีวิทยา (ราวพ.ศ. 2443) โรงเรียน ศิกษานารี (พ.ศ. 2444) และโรงเรียนเบญจมราชาลัย (พ.ศ. 2456) ต่อมาโรงเรียนเบญจมราชาลัย ยังเปิดสอน หลักสูตรวิชาชีพการฝึกหัดครูสตรีขึ้นอีกด้วย

สิ่งที่น่าสนใจในช่วงทศวรรษแรก การดำเนินงานของโรงเรียนสตรีเหล่านี้อาจมีความแตกต่างกันไม่มากนักในด้านเป้าหมายและเนื้อหาหลักสูตรทั้งโรงเรียนเอกชนอย่าง กุลสตรีวังหลังและโรงเรียนราชินี หรือโรงเรียนรัฐบาลอย่างสตรีวิทยา หรือเบญจมราชาลัย ยกเว้นเฉพาะวิชาพิเศษ ภาษาต่างประเทศ อย่างวิชาภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งดำเนินการสอนแต่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังหรือวัฒนาวิทยาลัยเท่านั้น ช่วงแรกโรงเรียนแห่งนี้มีนักเรียนส่วนใหญ่เป็นลูกกำพร้าและเด็กยากจน แต่ด้วยความนิยมเรียนภาษาอังกฤษในหมู่ครอบครัวชนชั้นสูงและคหบดี เพื่อให้บุตรธิดามีคุณสมบัติในการ “ออกแขก” หรือเข้าสมาคมกับชาวต่างประเทศได้ จึงพบบุตรหญิงเข้ามารับการศึกษา มีผลทำให้โรงเรียนราชินีซึ่งอยู่ในพระราชินูปถัมภ์ ได้ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาให้ทันสมัย ขยายการเรียนภาษาอังกฤษให้มากขึ้นด้วยเช่นกัน

⁵⁵ อ่านรายละเอียดได้จาก ยุพาภรณ์ แจ่มเจนกิจ (2530), หน้า 23-139.

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น ทำให้กลุ่มผู้เรียนสตรีจากครอบครัวชนชั้นสูงและคหบดีฐานะดีจึงนิยมส่งบุตรหญิงเข้ารับการศึกษานในโรงเรียนเอกชนสตรีทั้งสองแห่ง ส่วนครอบครัวชนชั้นกลางและข้าราชการทั่วไปมักนิยมให้บุตรหลานหญิงเข้าเรียนที่โรงเรียนสตรีของรัฐที่มีค่าเล่าเรียนถูกเพียงเดือนละ 1 บาท⁵⁶ เท่านั้น ส่วนการจัดการศึกษาสตรีระดับสามัญชนยังไม่เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการจนกระทั่งปีพ.ศ. 2456 เมื่อเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2454-2459) ในฐานะผู้บริหารการศึกษาคนแรกที่เห็นความสำคัญของการดำเนินนโยบายและจัดการศึกษาสตรีที่วราชอาณาจักรเช่นเดียวกับการศึกษาของผู้ชาย ท่านมีความเห็นว่า การศึกษาตามหัวเมืองที่ใช้ วัด เป็นโรงเรียนสำหรับการเรียนการสอนเบื้องต้นระดับมูลสามัญเป็นการปิดกั้นการศึกษาของสตรี โรงเรียนควรแยกออกจากวัดและมีครูสอนเป็นฆราวาส แนวคิดนี้ได้รับการต่อยอดจาก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร ฒ อยุชยา) เสนาบดีกระทรวงธรรมการยุคต่อมา (พ.ศ. 2459-2469) ผู้สามารถผลักดันให้การจัดการศึกษาสตรีบรรจุเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแผนการศึกษาชาติ 2462 เริ่มจากการศึกษาเบื้องต้นด้วยการจัดตั้งโรงเรียนสหศึกษาและแยกออกจากวัดและพระสงฆ์ การศึกษาสตรีจึงขยายตัวขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป

เป้าหมายและหลักสูตรรายวิชาของนักเรียนสตรี

จากโครงสร้างการศึกษา ร.ศ. 131 ซึ่งต่อมาก็คือ แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2462 และพระราชบัญญัติการประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2464 ทั้งหมดวางหลักการในหลักสูตรการศึกษาชั้นประถม-มัธยม สำหรับผู้เรียนสตรีไว้เป็นการเฉพาะและยังแตกต่างจากของผู้เรียนชาย เนื่องจากสังคมไทยขณะนั้นที่ยังคงอยู่ในเงื่อนไขการใช้กฎหมายตราสามดวงอันเป็นกฎหมายเก่าในขนบจารีตประเพณี ต่างยังคงกำหนดบทบาทหน้าที่สตรีให้เป็น “ข้างเท้าหลังในครอบครัว” มีหน้าที่ดูแลระเบียบภายในครอบครัว ให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรผู้สืบวงศ์ตระกูล สามี มีหน้าที่หาเลี้ยงชีพ

⁵⁶ คู่มือ วารุณี โอสธามย์, การศึกษาในสังคมไทย, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (2523) : หน้า 166-175.

ทว่าระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่เปิดโอกาสให้สตรีเข้ารับการเล่าเรียนในโรงเรียน เนื่องจากเห็นความจำเป็นที่ต้องให้การศึกษาแก่สตรีด้วยเพื่อยกระดับสถานะและความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ “แม่เรือน” ให้ดีขึ้น เนื่องจากมีความรู้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม

แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2462 และพระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2464 ได้กำหนดชั้นการศึกษาและหลักสูตรการศึกษาสตรีในระดับประถม-มัธยมต้นและกลาง แทรกต่างหากไว้ด้วย ที่สำคัญยังมีมาตรฐานต่ำกว่าระดับการศึกษาของผู้ชาย กล่าวคือ กำหนดให้การศึกษาภาคบังคับกับนักเรียนหญิงไว้เพียง 3 ปี ชั้นมัธยมต้นและกลางรวมกัน 6 ปี ทั้งหมดเทียบได้เพียงมัธยมกลางของนักเรียนชายเท่านั้น หลังการเรียนชั้นมัธยมศึกษา 6 ปี นักเรียนชายต้องเรียนต่อมัธยมปลายอีก 2 ปี จึงสำเร็จการศึกษา ในขณะที่นักเรียนสตรีจบเพียงชั้นมัธยมกลาง 6 ปี⁵⁷ จะเห็นภาพชัดเจนขึ้นจากการเปรียบเทียบชั้นประถม-มัธยมในโรงเรียน ชาย-หญิง ดังตาราง ต่อไปนี้

⁵⁷ วารุณี โอสถารมย์. (2523), หน้า 168-175.

ประเภท โรงเรียน	ตารางเปรียบเทียบชั้นประถม-มัธยมในโรงเรียน ชาย-หญิง ระดับการศึกษา				หมายเหตุ
ชาย	1	ประถมสามัญ	1	มัธยมต้น	1) การเรียนต่อประถมวิสามัญของนักเรียนชายเป็นสายวิชาชีพด้านกลสิกร หัตถศิลป์ (งานช่าง) และพาณิชยกรรมจบแล้วทำงานได้เลย สำหรับผู้เรียนต่อชั้นมัธยมนั้นต้องจบประถมสามัญ 3 ปีก่อน 2) นักเรียนหญิงจบชั้นประถม 3 ปี ถือว่าจบการศึกษาบริบูรณ์ หากต้องการเรียนต่อมัธยมใช้เวลารวม 6 ปี
	2		2		
	3		3		
	4	ประถมวิสามัญ	4	มัธยมกลาง	
	5		5		
			6		
			7	มัธยมปลาย	
			8		
หญิง			1	มัธยมต้น	หญิงเรียน 3 ปีแรกเป็นชั้นมัธยมต้นและเรียนต่ออีก 3 ปีเป็นชั้นมัธยมกลาง 3) ชั้นการศึกษาและวุฒิความรู้ของผู้หญิงจึงต่ำกว่าของผู้ชาย
			2		
			3		
			4	มัธยมกลาง	
			5		
			6		

จากตารางการเปรียบเทียบนี้ พบว่าหากนักเรียนหญิงที่จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ ต้องการศึกษาวชิพ ก็มีให้เลือกเพียง 2 สาย คือ การพยาบาลและการฝึกหัดครู ในขณะที่นักเรียนชายที่จบชั้นมัธยมปลายสามารถเรียนต่อระดับอุดมศึกษาที่เป็นการศึกษาวิชาชีพชั้นสูงอย่าง การแพทย์แผนที่ ป่าไม้ เกษตรกรรม ตำรวจภูธรและโลหะกิจ เป็นต้น⁵⁸

การวางข้อกำหนดการศึกษาศตรีของรัฐบาลดังกล่าวนี้ เป็นการตีกรอบให้เกิดข้อจำกัดแก่สตรีในการประกอบวิชาชีพอย่างยิ่ง

⁵⁸ วารุณี โอสถารมย์. (2523) การศึกษาในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า 223-227.

ยิ่งไปกว่านั้นเนื้อหาหลักสูตรรายวิชา ชั่วโมงเรียนที่กำหนดไว้ในชั้นการศึกษา ประถม-มัธยม ก็ยังมีสาระความรู้ที่ต่างระดับ นั่นคือ การเรียนรู้ของนักเรียนหญิงน้อยกว่า และ ไม่เท่ากับของนักเรียนชายอีกด้วย กล่าวคือ

ชั้นประถมศึกษา นอกจากโรงเรียนในเขตพระนคร กรุงเทพฯ ซึ่งจัดการศึกษา รากฐานที่มีโรงเรียนราชินีเป็นต้นแบบแล้ว โรงเรียนนอกเขตพระนคร และตามหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น ถือเป็นโรงเรียน ประถมประชาบาลในลักษณะ โรงเรียนสหศึกษานั้น กำหนดให้เรียนวิชาหลักเป็นวิชาสามัญ เหมือนกัน คือ เลข ภาษาไทยและจรรยา เพียงแต่วิชาภาษาไทยสำหรับนักเรียนหญิงใช้ชั่วโมง เรียนน้อยกว่า ส่วนวิชาจรรยาของสตรี ครูผู้สอนต้องคัดเลือกเฉพาะหัวข้อที่เหมาะสมกับสตรี ขณะที่วิชาสามัญ นักเรียนชายกำหนดให้ต้องเรียนวิชาชีพด้านกิจกรรม งานช่างและการพาณิชย์ นักเรียนหญิงให้เรียนวิชาเย็บปักถักร้อย สำหรับวิชาลูกเสือนั้น นักเรียนหญิงสามารถเรียน ร่วมกันได้ ยกเว้นเด็กหญิงให้ตัดภาคปฏิบัติออกไป

ชั้นมัธยมศึกษา เนื่องจากการแยกโรงเรียนมัธยมชายออกจากโรงเรียนสตรี การ กำหนดหลักสูตรและรายวิชาสามัญบางวิชาที่แตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ เป็นต้นว่า

วิชาภาษาไทย สำหรับโรงเรียนสตรี ไม่ต้องใช้เวลาเรียนและเนื้อหาวิชาเท่ากับ โรงเรียนชาย อันเป็นแบบเดียวกับหลักสูตรประถมศึกษาเพราะถือว่า สตรีไม่จำเป็นต้องใช้เวลา อ่านหนังสือประเภทวรรณคดีหรือกวีนิพนธ์ หรือแม้แต่การอ่านหนังสือเพิ่มเติมจากห้องสมุด ก็ ไม่ใช้เวลามากเท่ากับการเรียนของผู้ชาย

ที่สำคัญยิ่งกว่า คือ **การเรียนวิชาภาษาต่างประเทศ** สำหรับนักเรียนชายพวกเขา สามารถเลือกเรียนวิชาภาษาต่างประเทศ ได้ถึง 3 ภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ในขณะที่โรงเรียนสตรีไม่มีการบังคับเรียนภาษาต่างประเทศ หากต้องการเรียน นักเรียนสตรีให้เรียนวิชา ภาษาอังกฤษได้เพียงภาษาเดียว

วิชาเลข การสอนเลขในโรงเรียนสตรี ได้ตัดทอนหลักสูตรบางเรื่องที่นักเรียน ชายในโรงเรียนผู้ชายเรียน อย่าง การเงินระหว่างประเทศ และวิชาหน้าไม้ ซึ่งเป็นคณิตศาสตร์

จำนวนสำหรับการค้าขายที่สตรีไม่จำเป็นต้องรู้ เนื่องจากไม่เกี่ยวข้องกัน กับการประกอบอาชีพของสตรี (ครูและพยาบาล) และการทำงานที่แม่บ้านแม่เรือน

วิชาจรรยา สำหรับสตรีแล้ว เรื่องที่กำหนดให้เรียนวิชานี้ ต้องเป็นไปตามค่านิยมสังคมที่กำหนดคุณสมบัติความเป็นสตรีดีงาม ถือว่าวิชานี้ “จะเป็นการกล่อมเกลาสันดาน อธิษาศัยใจคอ ฝึกหัดให้สมควรแก่การ (ที่สตรี) จะมีหน้าที่เป็นแม่เรือน และเป็นมารดาต่อไป” ดังต่อไปนี้หรืออีกนัยหนึ่ง เนื้อหาวิชานี้ต้องสอนหลักการเป็นเมียและแม่ที่ดี เนื้อหาวิชาจึงควรครอบคลุมเรื่อง การครองตน ครองคน และครองสมบัติ

หลักการครองตน ครองคน และครองสมบัติในวิชาจรรยาของนักเรียนหญิง ถือเป็นหัวใจของการปลูกฝังทัศนคติ และประสบการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ให้เป็นเป้าหมายการดำเนินชีวิตในอนาคตของสตรีผู้เรียน นั่นคือ การมีบทบาทหน้าที่แม่บ้าน-แม่เรือน

สาระสำคัญของหลักการครองตน ครองคนและครองสมบัติ ดังต่อไปนี้

การครองตน คือ รักษาตัวให้ดีบริสุทธิ์ ตั้งตัวให้ได้... โดยต้องฝึกสอนด้วยตัวอย่าง... ให้เกิดธรรมะที่จะรู้รักษาตัว สงวนตัว รู้ภายในที่ควร รู้กล้ำในที่ควร ใจคอหนักแน่นอดทน ไม่เป็นผู้ที่ตื่นเต็นง่าย หูเบา ปากไว ใจง่าย”

ครองคน คือ ให้รู้จักผูกใจคนให้รักใคร่ ผูกใจสามี บิดามารดา และผู้ใหญ่ด้วยการปฏิบัติ ผูกใจเครือญาติและมิตรด้วยการช่วยเหลือเพื่อแผ่ ผูกในบุตรหลานและบริวารด้วยการพุ่มพักเลี้ยงดูโดยเที่ยงธรรม ประกอบด้วยความโอบอ้อมอารี เมตตากรุณา

ครองสมบัติ คือ ทำให้ชอบ ใช้จ่ายให้ควร และเก็บให้อยู่...และการเก็บนั้น ถ้าควรจะให้เกิดดอกผลออกงายได้ เช่น ฝากแบงก์ใหญ่ๆที่เป็นหลักฐาน (หมายถึงมีความมั่นคง) แล้วได้ดอกเบี้ยย ก็ดีกว่าเก็บนิ่งๆ”⁵⁹

ส่วนการเรียนวิชาสามัญในระดับมัธยมของนักเรียนสตรีตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรการศึกษาที่เป็นแนวทางเดียวกับวิชาจรรยาในหลักสูตรสามัญศึกษา นั่นคือ ให้เรียนวิชาการเรือนในลักษณะการเรียนการสอนฝึกหัดทักษะปฏิบัติความรู้ ที่ทำให้สามารถทำหน้าที่

⁵⁹ หจข. ร.6 ศ2/11 ประมวลศึกษาภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา อ่างใน วารุณี โอสถารมย์ (2523) หน้า 298-300.

ได้ทั้งแม่บ้านและแม่เรือน ตลอดจนการเลี้ยงดูบุตร เช่น เรียนการจัดตกแต่งรักษาบ้านเรือนให้สะอาด เรียบร้อย งดงาม เรียนรู้สุขลักษณะการจัดบ้าน ตลอดจนการจัดการและการใช้เครื่องใช้ ในครัวเรือน เรียนรู้หลักการพยาบาลและการรักษาพยาบาล การเลี้ยงดูและรักษาเด็ก หัวข้อเหล่านี้ควรต้องอิงอยู่กับหลักการของสังคมาขณะนั้น ครูผู้สอนต้องชี้แจงให้เห็นธรรมชาติอันเป็นหลักจริยธรรมหรือจรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามี พ่อแม่ และญาติผู้ใหญ่ ถือว่าเป็นหน้าที่ภริยาหรือบุตรหลานที่ต้องตอบแทนบุญคุณในยามพวกเขาเจ็บไข้ อธิบายให้ผู้เรียนรู้จักหลักสุขวิทยาในเรื่องยาและการให้ยาเพื่อรักษา รู้จักการป้องกันโรคติดต่อด้วย

วิชาวิสามนัญของสตรี ยังต้องเรียนวิชาทำกับข้าวหรือปรุงอาหารและรู้จักการเก็บรักษาและถนอมอาหาร นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการเรียนการสอนวิชา “ทำสวน” ในหลักสูตรวิชาวิสามนัญของผู้เรียนมัธยมปลายของสตรีอีกด้วย น่าสนใจว่าวิชาทำสวนกำหนดจุดมุ่งหมายว่า “ให้รู้ประโยชน์และความงามของธรรมชาติ” “รู้จักนำธรรมชาติมาตกแต่งบ้านเรือน เพื่อสร้าง ความสำราญใจและยังเป็นการประหยัดทรัพย์ การทำสวนยังแบ่งออกเป็น ประเภทสวนไม้ดอก สวนไม้ผล และพืชผัก สาระการสอนให้ผู้รู้จักลักษณะของต้นไม้ วิธีการปลูก การบำรุงรักษาและการ ออกแบบจัดสวน ตลอดไปจนถึงวิธีการประสมดิน

การเรียนการสอนตามแบบการศึกษาสมัยใหม่ ครูผู้สอนต้องทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ จากของจริงและธรรมชาติมากที่สุด และไม่ควรเรียนแบบ “ท่องจำ” ดังเช่นการศึกษาแบบจารีต ดังนั้นการสอนนอกห้องเรียนจึงเป็นเรื่องจำเป็น⁶⁰

อย่างไรก็ตาม การศึกษาต่อของสตรีหลังจบชั้นมัธยมศึกษา 6 ปี รัฐบาลและสังคมา ในทศวรรษ 2460-2470 กำหนดให้สตรีสามารถศึกษาต่อสายวิชาชีพ ได้เพียง 2 สาย คือการ ฝึกหัดครูและการพยาบาล ตามที่ปรากฏในแผนการศึกษาชาติ 2462 และพระราชบัญญัติ ประถมศึกษา 2464 ดังได้กล่าวถึงแล้ว

⁶⁰ หจข.ร.6 ศต/11 ประมวลวิทยศึกษตามหลักสูตรสามัญศึกษา อังนิน วารุณี โอสธารมย์ (2523) : 297-301.

การขยายตัวจากนโยบายการจัดการศึกษาหลังทศวรรษ 2450

ในปีพ.ศ. 2454 ระบุสถิติประชากรทั่วราชอาณาจักรมีอยู่ 7,335,237 คน นั้นมีการ
จำแนกประชากรผู้รู้-ไม่รู้หนังสือ แยกตามเพศชาย-หญิง ดังนี้

เพศชาย รู้หนังสือ 633,972 คน คิดเป็น 11.36 % ไม่รู้หนังสือ 2781284 คน เป็น
37.9%

เพศหญิง รู้หนังสือ 88,756 คือคิดเป็น 1.2 % ไม่รู้หนังสือ 3,631,225 คน
เป็น 49.5 %

เห็นได้ว่าผู้หญิงในสยามขณะนั้นมีผู้รู้หนังสืออยู่เพียง 1.2 % ต่ำกว่าผู้ชายอยู่มาก
เหตุผลสำคัญน่าจะมาจากรัฐไม่ได้สนับสนุนการเรียนหนังสือของสตรีอย่างเป็นทางการนั่นเอง
(ดูตารางที่ 1) จนกระทั่งช่วงพ.ศ. 2462-2464 จึงเริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา
แห่งชาติ มีสถิติรายงานตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ จากตำบลที่
ตั้งขึ้นทั่วราชอาณาจักร พ.ศ. 2464-2475 (ดูตารางที่ 2) พบว่ามีจำนวนคิดเป็นร้อยละเพิ่มขึ้น
ตามลำดับเกือบทุกปีระหว่าง 4-15 % จนถึงปี 2475 จำนวนตำบลประกาศใช้พระราชบัญญัติ
ประถมศึกษาได้เพิ่มขึ้นถึง 88.75 % แสดงถึงแรงผลักดันให้เกิดการใช้นโยบายประถมศึกษาได้
อย่างกว้างขวางขึ้น และน่าจะเพิ่มจำนวนผู้จบการศึกษาภาคบังคับ และรู้หนังสือเพิ่มขึ้น

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ยังมีผลให้เพิ่มจำนวนโรงเรียน
ครู และนักเรียน ระหว่างพ.ศ. 2455-2475 โดยเฉพาะจำนวนนักเรียนช่วงระหว่าง พ.ศ. 2455-
2463 ก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 นั้น ระหว่างพ.ศ. 2455-2459
จำนวนขึ้นลงไม่สม่ำเสมอ ขณะที่จำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น เฉลี่ยราว 10,000-11,000 คน ในแต่
ละปี และช่วง 2460-2463 จำนวนครูเพิ่มขึ้น ราว 300-400 คนต่อปี ส่วนนักเรียน ราว 9,000-
10,000 คนต่อปี ส่วนจำนวนโรงเรียนมีอัตราเพิ่มลดไม่สม่ำเสมอ เนื่องจากการดำรงอยู่ของ
โรงเรียนในหัวเมืองยังขาดแคลนทุนทรัพย์ และครู โรงเรียนจึงไม่มีความมั่นคง

จนกระทั่งปี 2464 ผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 ทำให้ท้องถิ่นแต่ละตำบลเก็บเงินศึกษาพลีจากชายฉกรรจ์อายุ 20-60 ปีได้ เงินทุนสนับสนุนการศึกษาส่วนนี้ ทำให้การบริหารโรงเรียนและการจ้างครูมีเสถียรภาพแน่นอนขึ้น จำนวนโรงเรียนและครูเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอมาตลอด พ.ศ. 2464-2475 เช่นเดียวกับจำนวนนักเรียนในปี 2464 นักเรียนมีเพียง 241,508 คน จนถึง 2475 เพิ่มขึ้นเป็น 712,729 คน

ตารางที่ 1

จำนวนประชากรรู้หนังสือ-ไม่รู้หนังสือ แยกตามเพศ⁶¹

ประชากรทั่ว ราชอาณาจักร	ชาย รู้หนังสือ	ชายไม่รู้ หนังสือ	หญิง รู้หนังสือ	หญิง ไม่รู้หนังสือ
733,527 คน	633,972 =11.36 %	278,1284 = 37.90%	88,756 = 1.2%	3,631,225 = 49.5%

⁶¹ สรุปมาจาก วารุณี โอสธารมย์. (2523) การศึกษาในสังคมไทย ตารางที่ 13, หน้า 382.

ตารางที่ 2

จำนวนตำบลทั้งประเทศและตำบล

ที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาตั้งแต่พ.ศ. 2464*

พ.ศ.	ตำบลทั้งประเทศ	ตำบลประกาศใช้ พระราชบัญญัติ ประถมศึกษา	คิดเป็นร้อยละ
2464	5,050	2,311	45.76
2465	5,053	2,444	52.00
2466	5,051	3,401	67.30
2468	4,968	3,792	76.83
2469	4,982	3,817	76.61
2470	4,981	4,005	80.40
2471	4,629	4,057	87.45
2472	4,977	4,135	83.00
2473	4,979	4,150	83.35
2474	4,980	4,148	83.29
2475	4,806	4,263	88.75
	* หมายเหตุ : พระราชบัญญัติ ประถมศึกษาเป็น การศึกษาภาคบังคับ		

นักเรียนชายใช้เวลาเรียน 5 ปี ส่วน นักเรียนหญิงใช้เวลาเรียน 3 ปี ⁶² ดังรายละเอียดตารางที่ 3 การเพิ่มขึ้นของจำนวนนักเรียนทั่วราชอาณาจักรข้างต้น เป็นการเพิ่มขึ้นของนักเรียนหญิงด้วย ถึงแม้โรงเรียนสตรีที่มีอยู่ในเวลานั้นจำกัดแต่เฉพาะเขตพื้นที่ศูนย์กลางกรุงเทพฯ ไม่ถึง 10 โรงเรียน ยังไม่มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีในหัวเมือง จนปลายทศวรรษที่ 2460 ทว่านับตั้งแต่พ.ศ.2456 กระทรวงธรรมการที่พยายามผลักดันโครงสร้างการศึกษาศ. 131 ที่เสนอให้จัดตั้งโรงเรียนประถมแบบสหศึกษา นักเรียนชาย-หญิงเรียนรวมกัน สมุหเทศาภิบาลในหลายมณฑล เช่น ปัตตานี ร้อยเอ็ด พายัพ พิษณุโลก พังงา และนครศรีธรรมราช ให้การสนับสนุนและอาจทดลองเปิดโรงเรียนประถมศึกษาก่อนพ.ศ. 2464 ดังตาราง การเพิ่มจำนวนนักเรียนหญิง ที่ปรากฏตั้งแต่พ.ศ. 2457 นั้น มีอัตราการเพิ่มขึ้นของผู้เรียนจากพ.ศ. 2457-2463 เฉลี่ยปีละ 1,000 คน นับจากปีพ.ศ. 2464 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2467 จำนวนนักเรียนหญิงเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ อันเป็นผลจากการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ และค่อยๆ ลดลงในปีพ.ศ. 2471 และ 2472 แล้วจึงกลับเพิ่มขึ้นใหม่ในพ.ศ.2474 นักเรียนหญิงทั่วราชอาณาจักรมีถึง 309,622 คน (ดูรายละเอียดในตารางที่ 4) จำนวนนักเรียนหญิงที่มีมากกว่า 3 แสนคนนี้ ถือเป็นประชากรสตรีที่น่าจะรู้หนังสือของสยาม และหากพิจารณาตารางที่ 5 รายชื่อโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดเป็นโรงเรียนมัธยมในหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งทยอยจัดตั้งโรงเรียนตั้งแต่พ.ศ. 2443-2475 รวม 75 จังหวัด 75 โรงเรียน การรู้หนังสือของนักเรียนสตรีมัธยมประจำจังหวัดย่อมมีสูงกว่าแค่การอ่านออกเขียนได้ พวกเขา น่าจะได้เรียนรู้เรื่องราวโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากหนังสือพิมพ์ และนิตยสาร สตรีกลุ่มนี้จึงน่าจะเป็นกลุ่มสังคมที่มีทัศนคติ รสนิยมทางวัฒนธรรม ตลอดจนการดำเนินชีวิตตามแบบวัฒนธรรมสมัยใหม่ ภายใต้ระเบียบสังคมที่ยังเป็นแบบจารีต

⁶² ที่มา : 1) กรมสามัญศึกษา สัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษาภาคบังคับ รายงานอันดับ 8, หน้า 52.

2) แน่งน้อย ดิตติรานนท์. (2519) เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 209.

3) วารุณี โอสธารมย์. (2523) การศึกษาในสังคมไทย ตารางที่ 13, หน้า 382.

ตารางที่ 3 จำนวนโรงเรียน ครู และนักเรียนทั่วประเทศ พ.ศ. 2455-2475 ⁶³

พ.ศ.	จำนวนโรงเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน
2455	6,937	5,502	122,800
2456	-	-	-
2457	3,403	4,500	119,032
2458	3,164	4,466	133,445
2459	3,293	4,647	144,282
2460	3,548	4,947	160,571
2461	3,340	5,275	178,052
2462	3,459	5,537	187,501
2463	3,752	6,136	201,665
2464	4,026	6,945	241,508
2465	4,488	9,741	448,380
2466	4,730	10,289	533,743
2467	4,888	10,814	542,838
2468	5,161	11,201	572,083
2469	5,094	10,926	538,003
2470	5,136	11,238	523,256
2471	5,635	12,743	587,369
2472	5,468	13,547	610,705
2473	5,593	14,270	676,717
2474	5,731	15,005	735,037
2475	6,286	13,281	712,729

⁶³ ที่มา : รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 4-24 พ.ศ. 2455-2475 อ้างใน วารุณี โอสถารมย์ (2523) ,หน้า 383.

ตารางที่ 4

รายชื่อโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด

ระหว่างพ.ศ. 2443-2475⁶⁴

พ.ศ.	จังหวัด	ชื่อโรงเรียน	จำนวน โรงเรียน
2443	อุบลราชธานี	โรงเรียนนารีนุกูล	1
2444	-	-	-
2445	สมุทรปราการ	โรงเรียนสตรีสมุทรปราการ	1
2446-2451	-	-	-
2452	ภูเก็ต	โรงเรียนสตรีภูเก็ต	1
2453-2454	-	-	-
2455	นครสวรรค์ สมุทรสาคร	โรงเรียนสตรีนครสวรรค์ โรงเรียนสมุทรสาครบูรณะ	2
2456	ร้อยเอ็ด หลังสวน อุทัยธานี	โรงเรียนสตรีศึกษา โรงเรียนอนุกุลสตรี โรงเรียนเบญจมราชูทิศ	3

⁶⁴ ที่มา : ข้อมูลจากวิกิพีเดีย รายชื่อ โรงเรียนประจำจังหวัดในประเทศไทยส่วนที่เป็นอดีต คัดมาเฉพาะรายชื่อ โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดและจัดเรียงตามลำดับปีที่จัดตั้ง และรายจังหวัดที่ตั้งโรงเรียน (19 เมษายน 2565).

2457	นครปฐม	โรงเรียนราชินีบูรณะ	1
2458	เพชรบูรณ์ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี	โรงเรียนนารีนุกูล โรงเรียนคัคครุณี โรงเรียนชลกันยานุกูล	3
2459	-	-	-
2460	ปราจีนบุรี เพชรบุรี อุดรธานี	โรงเรียนปราจีนกัลยาณี โรงเรียนเบญจมเทพอุทิศ โรงเรียนสตรีราชินูทิศ	3
2461	สุโขทัย นครศรีธรรมราช หล่มสัก	โรงเรียนอุดมครุณี โรงเรียนกัลยาณีนครศรีธรรมราช โรงเรียนสตรีวิทยา	3
2462	อยุธยา จันทบุรี สมุทรสงคราม	โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ โรงเรียนศรียานุสรณ์ โรงเรียนถาวรานุกุล	3
2463	ขอนแก่น ลพบุรี	โรงเรียนกัลยาณวัตร โรงเรียนลวะศรี (เทพสตรีวิทยา)	3

	ระยอง	โรงเรียนบุญศิริบำเพ็ญ	
2464	สงขลา	โรงเรียนวรรณารีเฉลิม	1
2465	ปัตตานี สวรรคโลก	โรงเรียนเตชะปัตตนยานุกูล โรงเรียนอนันตนารี	2
2466	สกลนคร พิชญ์โลก	โรงเรียนสกลรัตน์ โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี	2
2467	ชุมพร มีนบุรี	โรงเรียนสะอาดเผด็จมวิทยา โรงเรียนสตรีเศรษฐบุตรบำเพ็ญ	2
2468	นครราชสีมา	โรงเรียนสุรนารี	1
2469	มหาสารคาม กำแพงเพชร ยะลา	โรงเรียนผดุงนารี โรงเรียนนารีวิทยา โรงเรียนสตรียะลา	3
2470	ราชบุรี	โรงเรียนราชโบริกานุเคราะห์	1
2471	ตาก	โรงเรียนผดุงปัญญา	1
2472	ปทุมธานี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี	โรงเรียนคณะราษฎร์บำรุง โรงเรียนกาญจนานุเคราะห์ โรงเรียนสวณหญิง	3
2473	หนองคาย	โรงเรียนปทุมเทพรังษรรค์	1

2474	-	-	
2475	นนทบุรี	โรงเรียนสตรีนนทบุรี	2
	พิจิตร	โรงเรียนพิจิตรกัลยาณี	
รวม	43 จังหวัด		43 โรงเรียน

การศึกษาวิชาชีพของสตรี

ข้อมูลจากเอกสาร “ประมวลศึกษา” ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษาในพ.ศ. 2464 กำหนดให้สตรีที่สำเร็จการศึกษาระดับประถม-มัธยม รวม 9 ปีแล้ว หากต้องการศึกษาต่อสายวิสามัญ สามารถเรียนต่อสายวิชาชีพได้แต่เฉพาะ การฝึกหัดครูและการพยาบาลเท่านั้น เนื่องจากเป็นอาชีพที่เหมาะสมกับสตรี ดังนั้นการศึกษาวิชาชีพของสตรีภายใต้การจัดการของรัฐ จึงปรากฏเฉพาะสองวิชาชีพเท่านั้น ที่สำคัญพัฒนาการศึกษาวิชาชีพสำหรับสตรี โดยเฉพาะการพยาบาลได้เผชิญ ปัญหา อุปสรรค และล่าช้า โดยเฉพาะการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนให้เป็นที่ไปตามมาตรฐานสากล ในขณะที่การฝึกหัดครูสตรีมีปัญหาน้อยกว่า แต่ทว่าสถานภาพและรายได้ ตลอดจนความก้าวหน้าของครูสตรีก็ยังด้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับครูผู้ชาย ดังจะชี้ให้เห็นต่อไปนี้

การฝึกหัดครูสตรี

การฝึกหัดครูเป็นวิชาชีพสำหรับสตรีตามความคาดหวังของสังคมและรัฐสยาม ช่วงทศวรรษ 2450-2470 และเป็นที่ยอมรับของสตรีและครอบครัวโดยทั่วไป เนื่องจากบทบาทหน้าที่ ครูใกล้เคียงกับบทบาทความเป็นแม่ผู้ดูแลลูก ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียน จึงเป็นความสัมพันธ์ของครูกับ “ลูกศิษย์” ทว่ากว่าสตรีจะสามารถเข้ารับการศึกษาฝึกหัดครูได้ ก็ในช่วงหลังพ.ศ. 2450 พบว่าช่วงระหว่างพ.ศ. 2441-2453 ในสมัยรัชกาลที่ 5 การจัดการเรียนการสอนวิชาชีพครู ยังเป็นของผู้ชาย ทั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสังกัดกระทรวงธรรมการ และโรงเรียนฝึกหัดครูพระสงฆ์ สังกัด มหามกุฏราชวิทยาลัย ราว พ.ศ. 2456 การฝึกหัดครูสงฆ์ค่อยๆ ลดจำนวนลงพร้อมกับการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นในหัวเมือง

โรงเรียนฝึกหัดครูชายมีอยู่ 2 แห่ง คือ โรงเรียนฝึกหัดครูวัดเทพศิรินทราวาส ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2435 และโรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา หรือ ฝึกหัดครูตะวันตก ตั้งขึ้น

พ.ศ. 2446 ทั้งสองแห่งผลิตครูมูล-ประถม-มัธยม สำหรับหลักสูตรครูมัธยม มีการสอนวิชาภาษาอังกฤษเพิ่มด้วย

ทว่าการผลิตครูสตรีเริ่มต้นล่าช้ากว่ามาก ทั้งที่มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นแล้วอย่างโรงเรียนราชินี พ.ศ. 2447 โรงเรียนศึกษานารีที่เริ่มเปิดสอนแผนกประถมศึกษาสตรีปี 2444 โรงเรียนสตรีวิทยา 2443 และโรงเรียนเอกชน อย่างกุลสตรีวังหลัง ปัจจุบันคือ วัฒนาวิทยาลัย ซึ่งมีการปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาตั้งแต่พ.ศ. 2428 โดยมีสเอดน่า ซาราห์ โคล์ ทว่ากระทรวงธรรมการให้โรงเรียนสตรีเพิ่มหลักสูตรการฝึกหัดครูมูล-ประถม ได้เมื่อ พ.ศ.2450⁶⁵ โรงเรียนสตรีวิทยาและโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ได้เปิดแผนกฝึกหัดครู เพื่อผลิตครูผู้หญิงให้ออกไปสอนตามโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนสตรีแห่งอื่น ๆ

หลักสูตรครูมูล-ประถม นี้ใช้เวลาเรียนเพียง 1 ปี ค่าเล่าเรียน 10-15 บาท สำหรับนักเรียนครูที่หัวเมืองต่าง ๆ คัดเลือกให้เข้ามาเรียน ต่อมา มีการขยายหลักสูตรนักเรียนครูมัธยม ใช้เวลาเรียน 2 ปี เสียค่าบำรุงปีละ 25 บาท ระหว่างเรียนผู้เรียนต้องฝึกหัดภาคการสอนแผนกชั้นประถมและมัธยมในโรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนเสาวภา โดยผู้เรียนที่จบชั้นประโยคมัธยมมาก่อนจะได้รับเบี้ยเลี้ยงเดือนละ 10 บาท ส่วนผู้ยังเรียนไม่จบได้รับเดือนละ 8 บาท⁶⁶

ในปีพ.ศ. 2456 เมื่อกระทรวงธรรมการเสนอโครงการศึกษา ร.ศ.131 ซึ่งกำหนดแนวทางการจัดการศึกษาสตรี โดยเฉพาะการจัดตั้งโรงเรียนประจำบาทตามหัวเมืองแบบสหศึกษา ความต้องการครูสตรีโดยเฉพาะขึ้นเป็นแห่งแรก นั่นคือ โรงเรียนเบญจมราชาลัย

เหตุเริ่มแรกที่จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีในสมัยนั้นเป็นคำริของกระทรวงธรรมการ ปรากฏว่าการศึกษาฝ่ายชายแพร่หลายแล้วเป็นอันมาก แต่การศึกษาฝ่ายหญิงยังไม่เจริญทั่วราชอาณาจักร ในกรุงเทพฯ นั้นแม้จะพอมีโรงเรียนสตรีน้อยใหญ่บ้างแล้ว แต่ในหัวเมืองนอกกรุงเทพฯ มีโรงเรียนสตรีจำนวนน้อย สาเหตุการขาดแคลนครูสตรี ในชั้นแรกจึงตั้งโรงเรียนที่จะรับนักเรียนหญิงจากหัวเมืองมณฑลต่างๆ มาฝึกหัดวิชาครูในกรุงเทพฯ เมื่อสำเร็จได้รับประกาศนียบัตรครุแล้ว ก็ส่งกลับไปยังท้องที่ถิ่นเดิม สมุหเทศาภิบาลในถิ่นนั้นๆ จะได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นได้โดยสะดวก เพราะครูประกาศนียบัตรเหล่านั้นจะเป็นผู้สอนในโรงเรียนเหล่านั้นเอง

⁶⁵ งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและหม่อมโคลด์ จัดพิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสุวรรณ วิภาชน์วิทาสีทิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ,10 มีนาคม พ.ศ. 2507

⁶⁶ Wikipedia .org ประวัติโรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนศึกษานารี และโรงเรียนราชินี.

โรงเรียนเบญจมราชาลัย ตั้งอยู่บริเวณวังเดิมของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุ พงศ์ศิริพัฒน์ ราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ซึ่งทายาทได้อุทิศให้รัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 6 ตั้งเป็น โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีแห่งแรก เพื่อถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์รัชกาลที่ 5 ซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรง ตั้งชื่อโรงเรียนว่า “เบญจมราชาลัย” เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2456⁶⁷

โรงเรียนแห่งนี้เปิดสอนเป็น โรงเรียนฝึกหัดครูประถม รับนักเรียนหญิงใน กรุงเทพฯ และปริมณฑลแลหัวเมืองต่างๆ มีทั้งแบบไป-กลับและอยู่ประจำ ต่อมาขยายการสอน ถึงวิชาครูชั้นมัธยม ได้ขยายการเปิดสอนวิชาภาษาต่างประเทศ อังกฤษและฝรั่งเศสในมัธยม ปลาย เทียบเท่าหลักสูตรมัธยมนักเรียนชาย และยังเปิดสอนทั้งแผนกภาษา แผนกวิทยาศาสตร์ และแผนกกลาง จนหลัง 2475 ได้ย้ายการฝึกหัดครูออกไปที่ตำบลเพชรบุรี โรงเรียนเบญจมราชา ลัยจึงปรับหลักสูตรการเรียนการสอนเป็น โรงเรียนมัธยมสตรีทั่วไป⁶⁸

สำหรับหลักสูตรการฝึกหัดครูแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ วิชาสามัญที่กำหนดให้ต้องอยู่ใน ระดับสูงกว่าประโยคมัธยม ประกอบด้วยวิชา เลข ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ส่วนที่ 2 เป็น วิชาเฉพาะ ที่เรียกว่า “วิชาครู” กระทรวงธรรมการกำหนดให้ใช้ตำรา “เลกเซอร์ว่าด้วยวิธีการ สอนของโรงเรียนอาจารย์” ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร ฑ อยุธยา) เขียน ไว้ตั้งแต่ครั้งยังเป็นทีพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เป็นตำราวิชาครูสมัยใหม่เล่มแรกของสยาม เนื้อหาเป็นการแบ่งองค์ความรู้ออกเป็นพุทธิศึกษา พลศึกษาและจริยศึกษา ตำรานี้ชี้ให้เห็นว่า ความรู้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในธรรมชาติ ที่เราต้องเรียนรู้และสะสม โดยไม่จำกัดการเรียนเฉพาะใน ห้องเรียน ที่เป็นเพียงความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ จึงควรต้องเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งนี้การ เรียนในโรงเรียนผ่านครู และห้องสมุดถือว่าเป็นแหล่งความรู้แท้จริง เหตุนี้ครูต้องเป็นผู้ให้ ความรู้ที่ถูกต้องแก่นักเรียนจนสิ้นสงสัย ดังนั้นครูจึงควรเป็น “พหูสูต” ขณะเดียวกันครูยังต้อง จัดเตรียมแหล่งความรู้อื่นด้วย อย่าง “ห้องสมุดและมิวเซียม” ฝึกหัดให้เด็กรักการอ่าน และเรียนรู้ ต่อเนื่องแม้หลังจบการศึกษา

อย่างไรก็ตาม แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนตามตำรานี้ ยังเป็น แบบจารีตนิยม ครูต้องวางตัวสูงกว่าให้เป็นที่เคารพยำเกรง ควบคู่กับการได้ความรักจากผู้เรียน ต้องสร้างวินัยในห้องเรียนมีคำสั่งเด็ดขาด ควบคุมผู้เรียนได้ บังคับบัญชาได้ และบริหารการ เรียนการสอนได้ ตำรายังอธิบายเรื่องจิตวิทยาการศึกษาให้เข้าใจถึงความพร้อมของสมองผู้เรียน

⁶⁷ คุรยละเอียดจาก หนังสือ ครอบรอบ 60 ปี เบญจมราชาลัย, พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2515.

⁶⁸ th.m.wikipedia.org. ประวัติโรงเรียนเบญจมราชาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

ในวัยแตกต่างกันเพื่อให้คัดเลือกเทคนิควิธีการสอนอย่างเหมาะสมกับวัยผู้เรียน ลำดับขั้นตอน ความรู้สอดคล้องกับการเรียนรู้ เช่น เริ่มด้วยการจดจำอักษร ตามด้วยวิธีการอ่าน การคัดลายมือ การฝึกหัดเลขวิธี ตลอดจนการสอนด้วยจิตวิทยา ให้รางวัลและลงโทษ ไม่เน้นการเสริมสร้าง เฉพาะปัญญาเท่านั้น หากต้องให้ความสำคัญกับการฝึกระเบียบวินัย และจริยธรรม รวมถึงการ ทำให้การเรียนการสอนเป็นเรื่องสนุก⁶⁹

การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีโดยเฉพาะ ทำให้การผลิตครูผู้หญิงซึ่งในช่วง 5 ปีแรก พ.ศ. 2456-2460 มีผู้สำเร็จการศึกษาไม่มากนัก ราว 2-3 คน ต่อปี และน้อยกว่านักเรียนฝึกหัดครู ชายมาก คูตารางที่ 5 จำนวนผู้สำเร็จประโยคครูประกาศนียบัตร ชาย-หญิง พ.ศ. 2454-2460 จนถึงปี 2461 -2472 ในตารางที่ 6 ในส่วนของนักเรียนฝึกหัดครูมัธยมหญิงจาก โรงเรียน เบญจมราชาลัย เริ่มสามารถผลิตครูผู้หญิงได้มากขึ้น บางปีอย่างพ.ศ. 2461 ผลิตได้ถึง 15 คน ปี 2462 ผลิตได้ 8 คน ปี 2464 ได้ 10 คน และปี 2468 ได้ถึง 25 คน

สิ่งที่น่าสนใจคือในปี 2473 เป็นต้นมา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เริ่มเปิดแผนก นักเรียนฝึกหัดครูประโยคมัธยม เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการเรียนการสอนในคณะอักษร ศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ซึ่งจัดตั้งในปีนั้นเอง มีหลักสูตรการศึกษาหลักสำหรับชั้นเรียนเตรียม แพทย์ ซึ่งผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นชาย กับหลักสูตรอักษรศาสตร์เน้นการเรียนการสอนภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ คูตารางที่ 7 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ชาย-หญิงช่วงพ.ศ. 2473-2475

⁶⁹ วารุณี โอสถารมย์ (2523) หน้า 187-192 และหน้า 316-319.

ตารางที่ 5

จำนวนผู้สำเร็จประโยคครูประกาศนียบัตร พ.ศ. 2454-2460*

พ.ศ.	นักเรียนฝึกหัดครูชาย	นักเรียนฝึกหัดครูหญิง
2454	60	-
2455	45	-
2456	41	3
2457	16	7
2458	10	3
2459	12	2
2460	6	-

อย่างไรก็ตาม ช่วงพ.ศ. 2473-2475 ระบบการศึกษาที่คณะอักษรศาสตร์ ซึ่งเปิดสอนสาขาฝึกหัดครูมัธยม นั้น หม่อมหลวงจिरายุ นพวงศ์ เล่าประสบการณ์การศึกษาของท่านที่คณะนี้ไว้ว่า

“สองปีแรกเรียนวิชาพื้นฐานของการเป็นครู คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาบาลี ประวัติศาสตร์ และธรรมวิภาค ปีที่ 3 เรียนวิชาครู เช่น ประวัติการศึกษา หลักการสอน วิธีสอน สุขวิทยา และจิตวิทยา เป็นต้น การฝึกสอนแบ่งเวลาไปฝึกสอนทั้งสามภาคเรียน นอกจากนี้ยังต้องเขียนวิทยานิพนธ์อีกด้วย เป็นภาษาไทยหรืออังกฤษก็ได้ ข้าพเจ้าจำได้ว่าเขียนเรื่อง *A Successful School* (ได้รับประกาศนียบัตรครูมัธยม หรือที่เรียกอย่างสามัญว่า ป.ม. และออกรับราชการเป็นครู ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ 80 บาท ระหว่างที่เรียนสามปีแรกนี้ ได้รับทุนอุดหนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีข้อผูกพันว่าจะต้องไปรับราชการเป็นครูตามความต้องการของกระทรวงฯ⁷⁰

⁷⁰ หม่อมหลวงจिरายุ นพวงศ์ (2555) “เรื่องของข้าพเจ้า” ใน ร้อยปีสี่ศาสตราจารย์บรรณฤกษ์ร้อยปีสี่ศาสตราจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15 มิถุนายน 2555, หน้า 38.

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่า ผู้เรียนก่อนปี 2477 นั้น รัฐบาลการศึกษาเพียงชั้นประกาศนียบัตร ได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการครูได้รับเงินเดือนประจำถึงเดือนละ 80 บาท ซึ่งนับว่าสูงกว่าครูสตรีระดับประถมที่ได้รับเงินเดือนเพียง เดือนละ 25 บาท ผู้เรียนक्रमัธยมที่เป็นสตรีส่วนหนึ่งคงได้ออกไปบรรจุข้าราชการครูในโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด

โรงเรียนสตรีประจำจังหวัด (โรงเรียนมัธยมสตรีในหัวเมือง พ.ศ. 2443-2475)

ข้อมูลที่สำคัญในพ.ศ. 2477 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขยายหลักสูตรอักษรศาสตร์เป็นชั้นปริญญาตรี ใช้เวลาเรียน 4 ปี หากต้องการต่อหลักสูตรประโยคक्रमัธยมด้วยก็ต้องเรียน 5 ปี ในปี 2478 สามารถผลิตอักษรศาสตร์บัณฑิตรุ่นแรกได้ และสามารถบรรจุตำแหน่งอาจารย์อัตราเงินเดือนๆละ 140 บาท⁷¹

สิ่งที่น่าสนใจ คือ หลักสูตร 4 ปีของคณะอักษรศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญกับการเรียนภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ทั้งภาษาตะวันออก คือ บาลี สันสกฤต และภาษาตะวันตก คือ อังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมัน และวิชาประวัติศาสตร์ ทำให้บัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษา นอกจากจะประกอบอาชีพครูแล้ว และหลายคนใช้ทักษะความรู้ทางด้านภาษาประกอบอาชีพนักเขียนและนักแปล เป็นการบุกเบิกอาชีพอิสระสำหรับสตรีอีกอาชีพหนึ่งในยุคสมัยใหม่

คณะแพทยศาสตร์กับการผลิตแพทย์สตรีรุ่นแรก

สถาบันการศึกษาวิชาแพทย์เริ่มต้นขึ้น ณ บริเวณโรงพยาบาลศิริราช ราว พ.ศ. 2432 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ชื่อว่า “โรงเรียนแพทยากร” จน พ.ศ. 2443 โปรดให้สร้างอาคารเรียนแห่งใหม่และเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนแพทยาลัย หรือราชแพทยาลัย” ขณะนั้น โรงเรียนสามารถผลิตแพทย์ได้ถึง 8 รุ่นแล้ว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดให้ปรับสถานะ โรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อันเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศ ครั้งนั้น โปรดให้รวมโรงเรียนราชแพทยาลัยเข้าเป็นคณะแพทย์สังกัดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (th.m.wikipedia.org ประวัติมหาวิทยาลัยมหิดล)

⁷¹ หม่อมหลวงจिरาน พวงศ์ (2555) “เรื่องของข้าพเจ้า” ใน ร้อยปีี่ศาสตราจารย์ บรรณารักษ์ร้อยปีี่ศาสตราจารย์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15 มิถุนายน 2555, หน้า 38 และหน้า 40.

ตลอดช่วงสามทศวรรษแรกของโรงเรียนแพทยาลัย การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนยังมีมาตรฐานแค่แพทย์เทคนิคขั้นต้นอันเป็นผลจากหลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในโรงเรียนสำหรับวิชาวิทยาศาสตร์ยังไม่ได้มาตรฐานพอ จนถึงพ.ศ. 2461 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรทรงรับหน้าที่อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยทรงจัดตั้งคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ขึ้นทำหน้าที่จัดการเรียนการสอนชั้นเตรียมแพทย์ขึ้น ทว่ายังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เนื่องจากขาดแคลนบุคลากรอาจารย์ผู้สอนที่มีความรู้วิทยาศาสตร์พื้นฐานที่มีคุณภาพพอ ทำให้พ.ศ. 2466 หลังจากทรงย้ายไปทำหน้าที่อธิบดีกรมสาธารณสุข ทรงประสบความสำเร็จในการถวายคำเสนอแนะให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบในการติดต่อขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยและคณะแพทย์ด้วยความช่วยเหลือจากมูลนิธิฯ 5 ปีแรก สามารถพัฒนาหลักสูตรคณะแพทย์ได้จนถึงขั้นปริญญาบัตรในราวพ.ศ. 2471

ในการพัฒนาการศึกษาแพทย์รวมถึงแผนกเตรียมแพทย์ในช่วง 2466-2471 จนประสบความสำเร็จได้นั้นอาศัยความร่วมมือในการทำงานอย่างแข็งขันจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมเกษมศรี ที่ทรงย้ายจากอาจารย์สอนคณะแพทย์มาปฏิบัติหน้าที่คณบดีคณะอักษรศาสตร์ ในปี 2462

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงเริ่มต้นการศึกษาในเมืองไทยจนจบชั้นมัธยม 6 ที่โรงเรียนราชวิทยาลัย พ.ศ. 2441 เข้าศึกษาต่อที่ Malvern College ประเทศอังกฤษจนจบชั้น Modern I สอบเรียนต่อที่ London University ได้เรียนที่ London Matriculation จนได้รับปริญญาสาขา แอดมิชชันเทอ เมมเบอร์ รอยัลแอกกรีคัลเจอร์คอลเลจ (A.M.R.A.C.) B.Sc. London แห่ง Royal Agriculture Cirencester, England. ที่นั่นทรงศึกษาที่คณะวิทยาศาสตร์ สาขาสถิติกรรม วิชาหลักคือ สัตวแพทย์ พฤกษศาสตร์ และเคมี และได้ฐานันดร F.C.S. จากการได้คะแนนสอบไล่สูง วิชาเคมี เห็นได้ว่าทรงเรียนสาขาวิทยาศาสตร์พื้นฐาน (Pure Science) มาโดยตรง และใช้เวลาศึกษาอยู่อังกฤษนานถึง 10 ปี ยังทำให้ทรงมีทักษะความรู้ภาษาอังกฤษอย่างดี

หลังจากกลับเมืองไทย ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตร ตำแหน่งอาจารย์สอนวิชาเพาะปลูกที่โรงเรียนการเกษตร ตำบลสระปทุม จนถึงพ.ศ. 2453 ทรงรับตำแหน่งหัวหน้าแผนกการเพาะปลูก กองข้าหลวงมณฑลภูเก็ตได้เพียงปีเดียว พ.ศ. 2454 ทรงย้ายมารับตำแหน่งข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลกรุงเก่า (อยุธยา) ปีถัดมาทรงถูกย้ายเข้ามาประจำกระทรวงเกษตรเป็นเหตุให้ทรงลาออกจากราชการ ทว่าในปีถัดมาพ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้กลับเข้ารับราชการในตำแหน่งอาจารย์สอน โรงเรียนราชแพทยาลัย สาขาวิชาวิทยาศาสตร์พื้นฐานเฉพาะสัตวศาสตร์ พฤกษศาสตร์และภาษาอังกฤษอันสอดคล้อง กับทักษะความสามารถโดยตรงของท่าน จนกระทั่งในปี 2458 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม ขุนชัชวาทนเรนทร ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการ โรงเรียนราชแพทยาลัยทำให้ทั้งสองพระองค์ ทรงร่วมงานปรับปรุงหลักสูตรการศึกษา โรงเรียนราชแพทยาลัยครั้งใหม่ ซึ่งทั้งสองต่างเข้า พระทัยถึงจุดอ่อนระบบอุดมศึกษาไทยเวลานั้น รวมถึงชั้นมัธยมศึกษาที่ยังไม่สามารถจัด หลักสูตรวิชาวิทยาศาสตร์พื้นฐานให้มีคุณภาพได้ โดยเฉพาะรายวิชาพฤกษศาสตร์ ฟิสิกส์ และ เคมี ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาวิชาแพทย์

ด้วยเหตุนี้เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัชวาทนเรนทร ทรงจัดตั้งคณะ อักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ขึ้นระหว่างพ.ศ. 2461-2462 เพื่อให้ทำหน้าที่จัดการเรียนการสอน หลักสูตรวิชาเตรียมแพทย์ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงรับหน้าที่คนบดคนแรกของคณะนี้ด้วย คุณสมบัติที่เหมาะสมทั้งความรู้และทรงมีทักษะการเป็นอาจารย์สอนระดับอุดมศึกษาระหว่างทำ หน้าที่คนบด ทรงมีส่วนร่วมประสานการดำเนินการ โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยตามความ ช่วยเหลือของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ในปี 2466 จนทำให้มาตรฐานการศึกษาทั้งที่คณะแพทย์และ แผนกเตรียมแพทย์ที่คณะอักษรศาสตร์ดำเนินไปด้วยดี ในปีพ.ศ. 2477 ได้มีการเปลี่ยนชื่อคณะ แพทยศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาลสำหรับการ ร่วมมือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ได้สิ้นสุดลงเมื่อพ.ศ. 2478 ทว่าปรากฏการณ์ที่น่าสนใจสำหรับ การศึกษาของสตรีในปี 2470 อยู่ที่การเริ่มรับนักเรียนมัธยมสตรีเข้าศึกษาแผนกเตรียมแพทย์ คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์เป็นครั้งแรก อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้านั้น แพทย์สตรีบางคนได้ ทำงานรักษาคอนไซในเมืองไทยบ้างแล้ว แต่แพทย์เหล่านั้นไม่ได้มีโอกาสเข้าศึกษาในโรงเรียน แพทย์หรือที่คณะแพทย์ เป็นต้นว่า ปี 2465 แพทย์หญิงมากาเร็ต ลิน ซาเวียร์ (Margarete Lin Xavier) เรียนจบแพทย์จากมหาวิทยาลัยลอนดอน MB.BS ได้เป็นแพทย์ (บางเวลา) ที่ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และประกอบอาชีพส่วนตัวด้วยการเปิดคลินิกรักษาคอนไซที่ไม่ ต้องการรักษากับแพทย์ผู้ชาย หมอลินเองยังเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชากุมารเวชศาสตร์ ช่วงเวลา นั้นคณะแพทย์ยังไม่รับสตรีเข้าเรียนวิชาแพทย์ ดังปรากฏว่าในปี 2468 นางสาวใหญ่ คุณะดิลก นักเรียนแพทย์ ซึ่งกำลังศึกษาการแพทย์ที่มหาวิทยาลัยปักกิ่ง มีจดหมายขอเข้าเรียนกับนิสิต แพทย์ชายที่คณะแพทย์ แต่ไม่ได้รับอนุมัติโดยอ้างเหตุผลเรื่องเวลาไม่เหมาะสม ทว่าสถานการณ์ ที่แท้จริงแล้ว แวดวงผู้บริหารการศึกษาในระดับสูงในกระทรวงธรรมการและชนชั้นนำที่เป็นชาย

ยังคงคัดค้านการรับสตรีเข้าศึกษาวิชาแพทย์ที่ต้องเรียนร่วมกันกับนิสิตชาย เป็นเรื่องไม่เหมาะสมที่ชายหญิงเรียนด้วยกันและมีความใกล้ชิดกัน อันเป็นข้ออ้างที่ยังดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง ในวงการศึกษาศวรรษ 2460 ทั้งนี้เวลานั้น นักเรียนมัธยมสตรีสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมบิบูรณ์เพิ่มจำนวนมากขึ้น และน่าจะมีความสามารถที่จะเรียนแพทย์ได้ นอกเหนือจากเหตุผลความต้องการแพทย์สตรีของสังคมผู้หญิงบางกลุ่มที่ต้องการรักษาโรคกับแพทย์หญิงมากกว่า

เมื่อหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงรับหน้าที่เป็นคณบดีอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2462 ด้วยทัศนคติจากการเติบโตหล่อหลอมในสังคมยุโรปในช่วงที่ทรงศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยที่นั่น ที่สามารถผลักดันให้สตรีเข้าเรียนคณะแพทย์ได้ และทรงเห็นประโยชน์จากการสร้างบุคลากรแพทย์สตรีขึ้นในสังคมไทยด้วย ดังนั้นคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ได้เปิดแผนกเตรียมแพทย์อยู่แล้ว ทำให้ทรงประสบความสำเร็จในการชี้แจงเหตุผลตลอดจนวางหนทางไม่ให้เกิดปัญหาการเรียนร่วมกันระหว่างผู้เรียน ชาย-หญิง ต่อข้าราชการชนชั้นนำที่เกี่ยวข้องได้แล้ว ในพ.ศ. 2470 จึงทรงคัดเลือกนักเรียนสตรีจากโรงเรียนสตรีชั้นนำที่มาจากครอบครัวตระกูลชนชั้นสูงทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางจนได้ผู้เรียนวิชาเตรียมแพทย์ที่เป็นสตรีรุ่นแรกถึง 7 คน

ตารางอธิบายรายชื่อสตรีทั้ง 7 คนที่ได้รับโอกาสทางการศึกษา

ชื่อ-สกุล	ชื่อยศบิดา	โรงเรียน
นางสาวฉลอม ไกรจิตติ	พระยาภฤตราชทรงสวัสดิ์	นักเรียนโรงเรียนราชินี
นางสาวชด นิธิประภา	-	ครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย
นางสาวอัมภา ยุคตะนันท์*	พระพิณิจนากร	นักเรียนโรงเรียนราชินี
ม.ร.ว. ส่องศรี เกษมศรี	หม่อมเจ้าปฏิพัทธเกษม เกษมศรี	นักเรียนโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย
นางสาวไทยเชียง อรุณลักษณ์	พระยาอัครราชทรงศิริ	นักเรียนและครู-โรงเรียนราชินี
ม.ร.ว. นันทา ทองแถม	หม่อมเจ้าคังอก ทองแถม	-
นางสาวเต็มดวง บุนนาค*	-	-

การเรียนร่วมกันของผู้เรียนทั้ง 7 คน ไม่ประสบปัญหาความสัมพันธ์ต่างเพศ อาจมีการปรับตัวในระยะแรก ทั้งนี้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมก็ได้วางมาตรการป้องกันไว้ด้วย ทว่าปัญหาสำคัญสำหรับการทดลองให้สตรีเข้าเรียนเตรียมกลับเป็นปัญหาจากจุดอ่อนของระบบการศึกษา

ในโรงเรียนสตรี ทั้งที่เป็นโรงเรียนที่จัดมาตรฐานการเรียนการสอนที่ดี ทำให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมในฐานะคณะบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ทรงทำจดหมายขอความร่วมมือจากอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี โรงเรียนเบญจมราชูทิศ และโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ให้ช่วยปรับปรุงวิชาการสาขาวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะฟิสิกส์และตรีโกณมิติ เพื่อใช้ประกอบการศึกษาวิชาฟิสิกส์ และควรต้องเรียนวิชาเคมี เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาต่อในชั้นเตรียมแพทย์

ทั้งนี้ ผลจากมาตรฐานวิชาการ โรงเรียนมัธยมสตรีซึ่งยังต่ำล้ากว่าโรงเรียนมัธยมชาย ทำให้สตรีผู้เรียนเตรียมแพทย์ 7 คนนั้น *นางสาวอัมภา ยุคตะนันท์ ลาออกก่อนเรียนจบ เนื่องจากป่วยเป็นไข้ไทฟอยด์ระหว่างเรียน *นางสาวเต็มดวง บุณนาค ได้ขอย้ายไปศึกษาในแผนกประโยคครูมัธยมของคณะอักษรฯ หลังจากสอบไม่ผ่าน เหลือเพียง 5 คน คือ นางสาวฉลอง ไกรจิตติ นางสาวชด นิธิประภา ม.ร.ว.สังศรี เกษมศรี นางสาวไทยเชียง อรุณลักษณ์ และ ม.ร.ว. นันทา ทองแถม สำเร็จการศึกษาชั้นเตรียมแพทย์ และเข้าศึกษาที่คณะแพทย์ พ.ศ. 2472 สามารถสำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาเวชบัณฑิตตรีในปีพ.ศ. 2475 จำนวน 3 คน คือ ชด นิธิประภา ม.ร.ว. สังศรี เกษมศรี และ ม.ร.ว. นันทา ทองแถม อีก 2 คนสอบได้ในปีถัดมาคือ พ.ศ. 2476 คือ นางสาวฉลอง ไกรจิตติ และนางสาวไทยเชียง อรุณลักษณ์ ทั้งนี้ ม.ร.ว.สังศรี เกษมศรี ยังได้รับรางวัลเหรียญทองแดงที่ 1 วิชาสรีรวิทยา⁷²

ทั้งนี้ แพทย์สตรีทั้ง 5 ท่าน ต่างประสบความสำเร็จในวิชาชีพแพทย์ ทั้งหมดเป็นแพทย์แผนกสูตินรีเวช และกุมารเวช ที่แสดงให้เห็นว่ายังคงบทบาทสตรีในการทำหน้าที่รักษาพยาบาลแม่และเด็กตามอุดมคติของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.สังศรี เกษมศรี ซึ่งต่อมาได้สมรสกับนายแพทย์อวย เกตุสิงห์ นั้น หลังจากสำเร็จการศึกษาเข้ารับราชการกรมสาธารณสุข ต่อมาได้รับทุนฮัมโบลด์ ศึกษาวิชาสัตวศาสตร์ นรีเวชวิทยา ที่มหาวิทยาลัย Leipzig ประเทศเยอรมนี ม.ร.ว.นันทา ทองแถม (ชุตินทร) รับราชการเป็นแพทย์ประจำจังหวัดอุบลราชธานี ส่วน นางสาวชด นิธิประภา ถึงแก่กรรมด้วยโรคเรื้อรัง หลังจากสำเร็จการศึกษาได้ไม่นาน นางสาวฉลอง หรือเปลี่ยนเป็น นางสาวเนิดฉลอง ไกรจิตติ รับราชการเป็นแพทย์แผนกกุมารเวชศาสตร์ที่คณะแพทย์ มีเพียง นางสาวไทยเชียง อรุณลักษณ์ ประกอบอาชีพส่วนตัว⁷³

⁷² วรรณภา วุฒิชะกุล (2532) แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี : หน้า 48-67 , และ สรรใจ แสงวิเชียร (2552) ศาสตราจารย์แพทย์หญิง หม่อมราชวงศ์ สังศรี เกตุสิงห์ : หน้า 152-153.

⁷³ ข้อมูลจาก <http://www.facebook.com/The.2325.Gallery> ลงวันที่ 5 มกราคม 2017 โดยสำนักพิมพ์ 2325.

โรงเรียนกฎหมายกับเนติบัณฑิตศรีคนแรก

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นในพ.ศ. 2440 เพื่อสร้างบุคลากรที่มีความรู้และการใช้กฎหมายสมัยใหม่ เพื่อเข้ารับราชการด้านการศาลตามนโยบายการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคในฐานะโรงเรียนสังกัดกระทรวงยุติธรรม และมีคณะกรรมการจัดการศึกษาของตนเอง ออกประกาศนียบัตรและวุฒิการศึกษาเนติบัณฑิต จนกระทั่งพ.ศ. 2452 เมื่อพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากรทรงทำหน้าที่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้นำโรงเรียนมัธยมราชวิทยาลัยที่จัดการเรียนการสอนเน้นภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศสมาสังกัดกระทรวงยุติธรรม เพื่อให้ให้นักเรียนที่จบชั้นมัธยม 6 เข้าเรียนโรงเรียนกฎหมายเพื่อจะได้ผู้เรียนที่มีความรู้ภาษาตะวันตกดีพอ รวมถึงการปรับหลักสูตรโรงเรียนกฎหมายให้สูงขึ้น และการจัดหลักสูตรอบรมจรรยาบรรณการเป็นผู้พิพากษาซึ่งเป็น “ของสูง”

ผู้เรียน โรงเรียนกฎหมายในเวลานั้นแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทแรก **นักเรียนหลวง** เป็นผู้ได้รับทุนกระทรวงยุติธรรม มีเงื่อนไขต้องเข้าเรียนสม่ำเสมอ จบการศึกษาแล้วรับราชการศาล เช่น ผู้พิพากษาหรืออัยการตามหัวเมือง

ประเภทที่สอง **นักเรียนสมัคร** ผู้เรียนกลุ่มนี้ต้องจ่ายค่าเล่าเรียนเอง การบังคับเข้าเรียนเพียงสัปดาห์ละ 3 วัน เป็นการเปิดกว้างแก่ผู้สนใจวิชากฎหมายและสาธารณสุขชนทั่วไป เพียงแต่ผู้สมัครเรียนได้ต้องมีวุฒิการศึกษาชั้นมัธยม 6

การเปิดคุณสมบัตินักเรียนเป็นไปอย่างกว้างขวางขึ้นนี้ ทำให้จำนวนผู้เรียนหลังทศวรรษ 2450 มีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี จนแต่ละปีมีผู้เรียนสูงขึ้นถึง 200-300 คนต่อปี ปรากฏการณ์นี้น่าสนใจว่า นักเรียนที่สมัครเรียนส่วนใหญ่เป็นข้าราชการอยู่ก่อนแล้ว จึงไม่มีเวลาสำหรับเข้าเรียนอย่างเต็มที่ มีผลให้ผู้สอบไล่ได้ไม่ถึง 50% ดังปรากฏว่า มีผู้สอบไล่เนติบัณฑิตได้เพียง 4 คน จากผู้สมัครสอบ 260 คน ในพ.ศ. 2457

สำหรับนักเรียนหลวงเมื่อจบการศึกษาแล้ว ผู้เรียนส่วนหนึ่งจะได้รับการคัดเลือกให้ศึกษาต่อต่างประเทศ อีกส่วนหนึ่งเข้ารับราชการเจ้าพนักงานศาล ตั้งแต่ผู้พิพากษาลงมา

หลักสูตรการศึกษา แบ่งเป็น 3 ภาคๆละ 1 ปี 2 ภาคแรกเป็นหลักสูตรเนติบัณฑิต ภาคที่ 3 เป็นกฎหมายชั้นสูง สำหรับนักกฎหมายชั้นสูง ตามแบบอย่างกฎหมายในโรงเรียนในประเทศฝรั่งเศส

จนถึงพ.ศ. 2474 มีการปรับปรุงหลักสูตรครั้งใหม่ รวมหลักสูตรทั้ง 3 ภาคเข้าด้วยกัน เป็นการศึกษาในระดับเนติบัณฑิต เพิ่มการเรียนกฎหมายชั้นสูงอีก 2 ปี เป็นการศึกษาในระดับ

นิติศาสตร์บัณฑิต และยังคงเป้าหมายการสร้างบุคลากรนักกฎหมายป้อนระบบราชการ โดยเฉพาะตำแหน่งผู้พิพากษาและอัยการ ทั้งนี้ หลักสูตรการสอนเน้นวิธีการใช้กฎหมายมากกว่าหลักการของกฎหมาย เนื่องจากกฎหมายในเวลานั้นเริ่มปรับปรุงให้เป็นสมัยใหม่อย่างยุโรป ด้วยการนำแม่แบบกฎหมายเข้ามาใช้

แม้ว่าการรับผู้เรียนไม่ได้เข้มงวดมากนัก หรือจำกัดการรับ โดยเฉพาะนักเรียนสมัคร กำหนดคุณสมบัติเพียงแค่สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยม 6 แต่ระบบการสอบไล่ความรู้ที่เป็นไปตามมาตรฐาน ทำให้ผู้สอบไล่ได้ชั้นเนติบัณฑิตมีจำนวนไม่ถึง 10% ของผู้เรียน หรืออยู่ในราว 20-30 คน⁷⁴ เท่านั้น

เหตุผลที่มีผู้สนใจเข้าเรียนวิชากฎหมาย ในโรงเรียนกฎหมาย โดยเฉพาะกลุ่มนักเรียนสมัครจำนวนมาก เนื่องจากการตื่นตัวของผู้รู้หนังสือในสังคมไทย มองเห็นคุณค่าความรู้กฎหมายซึ่งจำเป็นสำหรับผู้คนในยุคสมัยนั้น หลักสูตรที่เปิดสอนหลายวิชายังเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะชนชั้นกลาง เช่น กฎหมายใหม่ที่ว่าด้วยกฎหมายอาญา มุลคดีสัญญา สัญญาประทุษร้าย กฎหมายที่ดิน ไปจนถึงกฎหมายที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจการค้าทุนนิยม เช่น เอเยนต์ตัวเงิน หุ้นส่วนบริษัทซื้อขาย เปลเมนต์ (payment) ลักษณะล้มละลาย และกฎหมายในชีวิตประจำวัน เช่น กฎหมายลักษณะฝ่าฝืน มรดก ลักษณะพยาน และคดีความแพ่ง เป็นต้น กฎหมายสมัยใหม่นี้เปิดเผยเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน ทำให้สาธารณชนที่รู้หนังสือสามารถอ่านและทำความเข้าใจ หากได้เข้าเรียนที่โรงเรียนกฎหมาย และเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้และตระหนักในสิทธิและอำนาจ มีอิสระในตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากผู้เรียนเป็นสตรีเพศ

พบข้อมูลว่า ในปี 2471 คุณหญิงแรม พรหมโบล (บุญประสพ) ได้เข้าเรียนโรงเรียนกฎหมาย และสอบไล่ได้ชั้นเนติบัณฑิต ใน พ.ศ. 2473 ขณะนั้นระบบการศาลในเมืองไทยยังไม่อนุญาตให้เนติบัณฑิตสตรีเข้ารับราชการ ทำให้ไม่สามารถสอบเข้ารับราชการได้ จึงเข้าทำงานในสำนักงานทนายความ Tilleke & Gibbins ประกอบอาชีพ ทนายความสตรี

⁷⁴ เอกสารขึ้นต้น ห.จ.ช. ร. 6 ย .1/1 เรื่อง โรงเรียนกฎหมาย.

ตารางที่ 6

จำนวนผู้สำเร็จประโยคครูมูล-ประถม (ชาย) จากโรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ
 จำนวนผู้สำเร็จประโยคครูมัธยม (ชาย) จากโรงเรียนฝึกหัดครูมัธยมสวนกุหลาบ
 จำนวนผู้สำเร็จประโยคครูมัธยม (หญิง) จากโรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมาภรณ์
 จำนวนผู้สำเร็จครูมัธยมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2461-2475

พ.ศ.	นักเรียนฝึกหัด ครูประโยคมูล- ประถม (ชาย)	นักเรียนฝึกหัด ครู ประโยคมัธยม (ชาย)	นักเรียนฝึกหัด ครู ประโยคมัธยม (หญิง)	นักเรียนฝึกหัด ครูประโยค มัธยม จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย
2461	11	2	15	
2462	11	1	8	
2463	18	5	2	
2464	13	11	10	
2465	17	8	5	
2466	16	10	-	
2467	19	3	-	
2468	10	13	26	
2469	32	3	-	
2470	6	21	8	
2471	22	28	6	
2472	23	42	4	16
2473	19	2	-	12
2474	21	37	1	23
2475	30	-	-	

หมายเหตุ : ปี 2475 นักเรียนฝึกหัดครูมัธยมชายและหญิงย้ายไปรวมกันกับนักเรียนฝึกหัดครูจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งถือกำเนิดในพ.ศ. 2473⁷⁵ (ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7

นับแต่พ.ศ.2468 เป็นต้นมา ข้อมูลในตารางที่ 6 ยังแสดงถึงความนิยมเข้าเรียนต่อการฝึกหัดครูระดับมัธยมทั้งชายและหญิงเพิ่มขึ้น รวมถึงแผนกประโยคครูมัธยม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เหตุผลเป็นเพราะฐานะครูอาชีพในโรงเรียนรัฐบาล เป็นข้าราชการที่มีตำแหน่งทางสังคมอันมีเกียรติ มีฐานะการเงินมั่นคง เพราะได้รับเงินเดือนประจำ ขั้นต่ำที่สุด เดือนละ 25 บาท แม้ไม่มีการระบายรายได้ของครูสตรีในโรงเรียนมัธยมสตรี แต่เชื่อว่าทางนิตินัยคงได้รับการปฏิบัติเท่ากับรายได้ของครูผู้ชาย แม้ว่าเราไม่อาจรับรองข้อเท็จจริงนี้ในทางปฏิบัติก็ตาม⁷⁶ ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้ จะอภิปรายในบทต่อไป

การผดุงครรภ์และการพยาบาล

กำเนิดวิชาชีพการผดุงครรภ์และการพยาบาลสัมพันธ์กับการรักษาโรคและการสาธารณสุขแบบตะวันตก เป็นส่วนหนึ่งของภาวะสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นช่วงทศวรรษ 2400 เป็นต้นมา และเห็นชัดเจนขึ้นในทศวรรษ 2450 ความเปลี่ยนแปลงแบบแผนการรักษาโรคและความเจ็บไข้ ที่ถือเป็นการรักษาชีวิตมนุษย์ จึงเป็นบริบทของการเกิดโรงเรียนพยาบาลและการผดุงครรภ์

ความเปลี่ยนแปลงการรักษาพยาบาลและสาธารณสุขสยามช่วงทศวรรษ 2450-2470 จากการที่ชนชั้นนำสยามเปลี่ยนแปลงความสำนึกทางประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2400 เป็นต้นมา มีผลทำให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำสยามยังเปลี่ยนความคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ ที่นำมาสู่สำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่า กษัตริย์คือผู้กำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์ให้มีความต่อเนื่องและก้าวหน้า กษัตริย์ราชวงศ์จักรี จึงมีพันธกิจนำวิถีประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าที่ยิ่งขึ้น และหนึ่งในพันธกิจนั้น ก็คือ การสร้างพลเมืองของรัฐให้เป็นคนดี รับผิดชอบ

⁷⁵ ประวัติครู (พ.ศ. 2500-2504) อ้างใน วารุณี โอสถารมย์ (2523), หน้า 393.

⁷⁶ วารุณี โอสถารมย์. (2523) , หน้า 262.

กษัตริย์ และเป็นกำลังคนที่มีร่างกายแข็งแรง ดังนั้นรัฐจึงสร้างกลไกสังคมให้ทำหน้าที่นี้คือ การศึกษาและการสาธารณสุข⁷⁷

ด้วยเหตุนี้ เราจึงมองเห็นนโยบายชนชั้นนำ ที่มีต่อการนำระบบการแพทย์และการสาธารณสุขสมัยใหม่แบบตะวันตกเข้ามาจัดการกับปัญหาโรคระบาดในสังคม⁷⁸ เป็นการยอมรับที่จะแก้ไขปัญหาสำคัญในเวลานั้น การรักษาพยาบาลและการสาธารณสุขสมัยนี้ เกิดขึ้นจากการที่ชนชั้นนำสยามได้เรียนรู้เทคนิควิทยาการด้านการแพทย์และการเกิดโรคว่า เกิดจากสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า มิใช่เป็นไปด้วยภาวะกฎแห่งกรรมตามหลักพุทธศาสนา การรู้ถึงต้นเหตุของโรค ทำให้รัฐบาลมีนโยบายหาวิธีป้องกันโรคและโรคระบาด ในเวลานั้น รัฐและชนชั้นนำยังเปลี่ยนความคิดที่ให้ความสำคัญแก่พลเมืองในฐานะมนุษย์ที่เป็นกำลังการผลิตสร้างรายได้ให้รัฐ และในฐานะกำลังป้องกันประเทศ นโยบายสำคัญในการป้องกันโรค ได้แก่ การออกพระราชบัญญัติตั้งด่านกักโรค การรักษา อันเป็นความริเริ่มวางรากฐานการป้องกันโรคและกิจการสาธารณสุข ซึ่งเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับการอธิบายว่า การสาธารณสุขแท้จริงแล้วเป็นนโยบายการสร้างพลเมืองให้มีสุขภาพแข็งแรง⁷⁹

นโยบายของการป้องกันและการรักษาโรคพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาสู่การสาธารณสุขในสมัยรัชกาลที่ 6⁸⁰ ได้ชี้ให้เห็นว่า บทบาทสื่อสิ่งพิมพ์ในรัชกาลนี้มีการสื่อสารปัญหาจากโรคระบาดอย่างมาก และกระตุ้นรัฐบาลให้ต้องจัดการปัญหา ตลอดจนการรักษาชีวิตประชากรเพื่อตอบสนองการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต้องการกำลังคนเพิ่ม เป็นผลให้ชนชั้นนำอย่าง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสงขลานครินทร์ ได้เข้ามามีบทบาทจัดการสาธารณสุขไทย ด้วยการประสานงานกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการติดต่อเจรจาขอรับความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกเกิ้ลเฟลเลอร์ (Rockefeller Foundation, ก่อตั้งใน ค.ศ. 1913 : พ.ศ. 2456) ในด้านการพัฒนาการศึกษาการแพทย์สาธารณสุข และการจัดตั้งหน่วยงานด้านสาธารณสุขและอนามัย ออกพระราชบัญญัติการสาธารณสุข การแก้ปัญหาโรค

⁷⁷ ศึกษารายละเอียดของงานวิจัยของ อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2529) ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ และความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4- พ.ศ. 2475.

⁷⁸ ศึกษารายละเอียดของงานวิจัย ชาติชาย มุกสง (2564) การแพทย์และการสาธารณสุขสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468-2477. รายงานวิจัยเสนอต่อพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กันยายน 2564.

⁷⁹ วรณารด แก้วศิริ (2534) โรคระบาดในชุมชนภาคกลางของไทย พ.ศ. 2440-2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์.

⁸⁰ สุกิจ ดำนุทธศิลป์. (2533) การสาธารณสุขสมัยใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ระบาด และการอนามัย ทว่าในช่วงเวลาดังกล่าว การดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังคงประสบปัญหาด้านการขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณ อีกทั้งราษฎรที่เป็นชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจหลักการสาธารณสุขสมัยใหม่

เพื่อให้ราษฎรมีความรู้ความเข้าใจเรื่องการรักษาโรคและการแพทย์สมัยใหม่ กรมสาธารณสุขขณะนั้นจึงทำการรณรงค์ เผยแพร่ความรู้แก่ราษฎรผ่านการจัดนิทรรศการ การพิมพ์หนังสือแจก นอกจากนี้ยังมีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้ามศึกษาด้านการแพทย์และพยาบาลเพิ่มเติม ทั้งนี้ บุคคลสำคัญที่มีบทบาทจัดการศึกษาด้านนี้ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรนั่นเอง ด้วยตำแหน่งผู้ตรวจการโรงเรียนราชแพทยาลัยในปีพ.ศ. 2456 ทรงสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับโรงพยาบาลศิริราช (จัดตั้ง พ.ศ. 2431) โรงเรียนแพทยากร (พ.ศ. 2433) และโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ (พ.ศ. 2439) ด้วยการปรับปรุงมาตรฐานหลักสูตรการเรียนการสอน ให้มีพื้นฐานหลักวิชาวิทยาศาสตร์ ทรงตัดหลักสูตรการแพทย์แผนโบราณออกจากการศึกษาการแพทย์สมัยใหม่ ด้วยการปูการศึกษาพื้นฐานสาขาวิทยาศาสตร์ในการศึกษาวิชาแพทย์ให้เป็นไปตามหลักสูตรสากล โดยอาศัยความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ดังกล่าวมาแล้ว หลักสูตรการศึกษาแพทย์แบบใหม่นี้ มีผลต่อการเสริมสร้างทัศนคติผู้เรียนและประกอบอาชีพนี้ ให้เห็นความสำคัญในฐานะวิชาชีพ ในปี 2461 ยังทรงจัดตั้งกรมสาธารณสุขทำหน้าที่วางแผนการสาธารณสุข สร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากราษฎร ทั้งในด้านการป้องกันบำบัดรักษาโรคและการดูแลสุขภาพอนามัย ดัง เช่น การเผยแพร่ความรู้ผ่านการศึกษาในโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนการสอนหลักสูตรวิชา “สุขศึกษา” การจัดทำ “แถลงการณ์สาธารณสุข” นำเสนอบทความด้านการแพทย์และสาธารณสุขผ่านวิทยุกระจายเสียง⁸¹

ความสำคัญของการผลักดันนโยบายการผลิตบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขของกรมขุนชัยนาทนเรนทร และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ยังมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงต่อการศึกษาวิชาชีพด้านนี้ของสตรี ⁸² ซึ่งให้เห็นว่าขณะที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทำหน้าที่คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ซึ่งถือกำเนิดขึ้นภายใต้ข้อเสนอแนะ

⁸¹ อ่านรายละเอียดใน สุวีริรัตน์ สวัสดิ์. (2531) บทบาทสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทรต่อการแพทย์และสาธารณสุข. (พ.ศ. 2456-2468) วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

⁸² ดูรายละเอียดจากงานวิจัยของ วรณา วุฒิจะกุล. (2538) แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี.

จากผู้เชี่ยวชาญมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้ทำหน้าที่จัดการเรียนการสอนชั้นเตรียมแพทย์ ก่อนการศึกษาต่อในคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2470 หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมนอกจากจะทรงมีบทบาทในการยกระดับการศึกษาด้านการแพทย์แล้ว ยังทรงผลักดันการจัดการอุดมศึกษาให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล และที่สำคัญยังทรงริเริ่มให้สตรีมีโอกาสเขิบฐานะการศึกษาให้สูงขึ้นถึงขั้นอุดมศึกษาด้วยการเข้าศึกษาต่อในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ สตรีบางคนยังสามารถเข้าเรียนต่อในคณะแพทยศาสตร์ เป็นแพทย์สตรีรุ่นแรกๆ อีกส่วนหนึ่งศึกษาต่อที่คณะอักษรศาสตร์จนจบชั้นอุดมศึกษา สามารถประกอบวิชาชีพครูและอาชีพอิสระอื่นๆ

นอกจากนี้เพื่อให้ให้นักเรียนสตรีระดับมัธยม ซึ่งเวลานั้น หลักสูตรตารางของนักเรียนสตรียังมีสัดส่วนรายวิชาสามัญหลักโดยเฉพาะวิชาเลขและวิทยาศาสตร์น้อยกว่านักเรียนชายในโรงเรียนมัธยม หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมจึงริเริ่มจัดตั้งโรงเรียนสตรีเอกชน “เขมะสิริอนุสรณ์” ขึ้น จัดการเรียนการสอนสำหรับราษฎรทุกชั้น โดยเน้นหลักสูตรการศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์ มีห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ (Laboratory) ที่สมบูรณ์แบบของโรงเรียนสตรีเป็นแห่งแรก โรงเรียนวางเป้าหมายผลิตผู้เรียนสาขาวิทยาศาสตร์ระดับมัธยมศึกษาเพื่อให้สามารถเข้าศึกษาต่อสายการแพทย์และวิทยาศาสตร์การแพทย์เป็นการสร้างบุคลากรด้านนี้ให้เพียงพอ กับงานด้านสาธารณสุข อย่างไรก็ตาม บุคลากรด้านการสาธารณสุขที่สำคัญไม่ได้มีเฉพาะแพทย์เท่านั้น นางพยาบาลก็เป็นองค์ประกอบที่ขับเคลื่อนกิจการสาธารณสุขในกับรัฐบาลสยามตลอดทศวรรษ 2450-2470

โรงเรียนผดุงครรภ์และนางพยาบาล

“...นางพยาบาลนั้นมีชื่ออยู่ในฐานะลูกจ้าง ทำการอาชีพอย่างคนรับจ้างทำการต่างๆด้วยแรงงาน กำลังกาย กำลังฝีมือ นางพยาบาลเป็นผู้ที่ทำการวิชาชีพ เพราะเป็นผู้ทำการกอบปรีย์ด้วย วิทยาเฉพาะการ ซึ่งต้องใช้เวลาเรียนตั้ง 3 ปี แต่แม้ในหมู่จำพวกทำการวิชาชีพด้วยกันก็ดี วิชาชีพอย่างอื่น โดยมากย่อมเป็นการทำเพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ผู้ทำฝ่ายเดียว ไม่ได้ผลประโยชน์แลกเปลี่ยนก็ไม่ทำ แต่วิชาชีพของแพทย์และนางพยาบาลนั้น แม้ไม่มีสินจ้างรางวัลก็ต้องทำ ด้วยพยาธิเบียดเบียนไม่เลือกว่าคนมีหรือคนจน แม้คนไข้จะเป็นคนอนาถาเจ็บไข้ก็ต้องทำให้ด้วยความเมตตากรุณา อันเป็นธรรมคุ้มครองวิชาชีพของแพทย์และพยาบาล เพราะฉะนั้น

วิชาชีพของแพทย์และนางพยาบาลจึงเป็นวิชาชีพสูงศักดิ์ ฟังได้รับความยกย่องของ ชุมชน...”⁸³

นี่คือ คำยืนยันสถานภาพนางพยาบาล คือ ผู้ประกอบวิชาชีพ ทว่ากว่าอาชีพนางพยาบาลจะสร้างความยอมรับให้เป็นวิชาชีพสำหรับสตรีได้นั้น ต้องผ่านพัฒนาการที่ยากลำบาก ตลอดช่วงสามทศวรรษ 2450 – 2470

กำเนิดและการเตรียมการ

ที่จริงแล้วสตรีสยามประกอบอาชีพพยาบาลมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 4 ในพ.ศ. 2410 คณะมิชชันนารีสองสามีภรรยา มิสเตอร์และมิสซิสแมททูน ได้รับ “แม่เต๋อ” เป็นบุตรบุญธรรมและพากลับไปยังบ้านเกิดที่สหรัฐอเมริกา แม่เต๋อเข้าศึกษาวิชาพยาบาล 3 ปี ซึ่งเป็นการพยาบาลตามแบบตะวันตก เมื่อเดินทางกลับเมืองไทย จึงประกอบอาชีพพยาบาลจนได้รับความเชื่อถือในหมู่ชนชั้นนำสยาม มักได้รับเชิญให้ไปทำคลอดตามวังและบ้านขุนนาง รวมถึงทำหน้าที่ดูแลเจ้านายสตรีขณะทรงพระเยาว์

ครอบครัวชนชั้นนำในเวลานั้น เริ่มยอมรับการจัดการผดุงครรภ์สมัยใหม่แบบตะวันตก มากกว่าการคลอดแบบโบราณ ที่มักสร้างปัญหาการเสียชีวิตทั้งแม่และเด็กระหว่างและหลังการคลอด ขณะอยู่ไฟ บุคคลสำคัญที่มีบทบาทการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผดุงครรภ์นี้ คือ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี เสด็จอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระองค์ทรงได้รับประสบการณ์ที่ดีจากการผดุงครรภ์สมัยใหม่ในคราวทรงมีพระประสูติกาล สมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธ ในพ.ศ. 2432 จึงทรงผลักดันและสนับสนุนวิชาการผดุงครรภ์แบบตะวันตกขึ้นในโรงพยาบาลศิริราชซึ่งตั้งขึ้นในพ.ศ. 2432 ทรงเตรียมการผลิตแพทย์ผดุงครรภ์สตรี ด้วยการส่งนักเรียนสตรี 4 คน ออกไปศึกษาต่อด้านวิชาแพทย์ผดุงครรภ์ ณ ประเทศอังกฤษ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทำให้ระหว่างช่วงพ.ศ. 2443-2449 ทรงจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลขึ้น ทั้งยังทรงจัดตั้งโรงเรียนเด็กหญิงขึ้น สำหรับความรู้ระดับประถม-มัธยม เพื่อเตรียมสำหรับการศึกษาต่อที่โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และนางพยาบาล ผลการจัดการศึกษาของโรงเรียนทั้งสองแห่งไม่ประสบผลสำเร็จ โรงเรียนทั้งสองปิดตัวลงในพ.ศ. 2449 เนื่องจากกระทรวงธรรมการไม่สามารถจัดหาบุคลากรที่มีความรู้เฉพาะทางให้เข้ามา

⁸³ พระโอรสสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี เสด็จอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์อุปนายก ผู้อำนวยการสภาราชอาณาจักรสยาม ประธานแก่สมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยาม พ.ศ. 2470. ที่มา : จดหมายเหตุการณพยาบาล 1 ตุลาคม 2494, หน้า 21. อ้างใน ฌ็องวูดิชนะชัย (2530) สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ ศึกษากรณีสตรีที่ประกอบอาชีพพยาบาล, หน้า 74.

เป็นผู้บริหารโรงเรียน รวมถึงการขาดแคลนงบประมาณและครูผู้สอน โรงเรียนสามารถผลิตนางพยาบาลช่วงแรกได้เพียง 10 คน

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทรงให้การสนับสนุนการประกอบวิชาชีพนางพยาบาลทั้ง 10 คน เพื่อสร้างความยอมรับทั้งในหมู่ชนชั้นนำ และครอบครัวข้าราชการด้วยการรับพยาบาลทั้ง 10 คน เข้าไว้ในพระราชินูปถัมภ์ โปรดให้เป็นข้าหลวงในพระองค์รับราชการ 3 ปี ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ดูแลรักษาผู้คลอดบุตรตามโรงพยาบาล ดูแลรักษาพยาบาลเจ้านายสตรี คุณข้าหลวง ตลอดจนพนักงานสตรีในวัง เข้าร่วมการรักษาโรคระบาดและการป้องกันโรคที่โรงเรียนราชินี ตลอดจนเข้าร่วมการปฏิบัติการรักษาพยาบาลคนไข้ชั้นสูงและฐานะดีร่วมกับคณะแพทย์ในโรงพยาบาลศิริราช

การจัดตั้งโรงเรียนนางพยาบาลสภาาชาดสยาม

การจัดตั้งโรงพยาบาล พบข้อมูลการจัดตั้งโรงพยาบาลในกรุงเทพฯทั้งของรัฐและของเอกชนในพ.ศ. 2451 หลายแห่ง

โรงพยาบาลของรัฐประกอบด้วย

1. โรงพยาบาลบริการเฉพาะหน่วยงานความมั่นคงและการป้องกันประเทศ ได้แก่ โรงพยาบาลตำรวจ โรงพยาบาลกองทัพบก และโรงพยาบาลกองทัพเรือ รักษาเฉพาะบุคลากรทำงานในสังกัด
2. โรงพยาบาลกรุงเทพฯ หรือโรงพยาบาลบางรักษ์ (ปัจจุบันคือ โรงพยาบาลเถลิง) อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของนายแพทย์ T. Heyward Heys หรือ หมอเฮย์ส โรงพยาบาลแห่งนี้ตั้งในย่านที่อยู่และการพาณิชย์ของชาวยุโรป รับผิดชอบคนไข้หลักจากอุบัติเหตุการทำงานในโรงสี โรงเลื่อย ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้ที่ตั้งของโรงพยาบาล สามารถรับผู้ป่วยชาวสยามได้ 20 คน และชาวยุโรป 10 คน
3. โรงพยาบาลสามเสน ตั้งอยู่ถนนสามเสนใกล้พระราชวังดุสิต (ปัจจุบัน คือ โรงพยาบาลวชิระ) รับผิดชอบผู้ป่วยได้ 30 คน
4. โรงพยาบาลโรคติดเชื้อ (ปัจจุบันคือ โรงพยาบาลตากสิน) รักษาโรคที่เกิดขึ้นในเขตกรุงเทพฯ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แถบคลองสาน จัดตั้งขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2447 หมอมันเป็นผู้บริหาร ที่นี้มีตึกผู้ป่วย 5 ตึก แต่ละตึกรับคนไข้ได้ 20 คน ในทศวรรษ 2450 ยังไม่มีกฎหมายสำหรับการป้องกันโรคติดเชื้อในสยาม ยกเว้นกาฬโรค (plague) ที่นี้มี

ประสิทธิภาพการดูแลรักษาที่ดีสำหรับผู้ป่วยโรคเหน็บชาและอหิวาตกโรค (ถือเป็นโรคประจำถิ่นในฤดูร้อน) เป็นโรงพยาบาลที่รองรับการส่งต่อคนไข้ติดเชื้อมาจากโรงพยาบาลแห่งอื่น

5. โรงพยาบาลคนเสียจริต (ปัจจุบันคือโรงพยาบาลบ้านสมเด็จเจ้าพระยา) ตั้งอยู่ไม่ห่างจากโรงพยาบาลติดเชื้อมา ในแถบคลองสาน ที่นี่สามารถรับคนไข้ชายได้ถึง 200 คน คนไข้หญิง 50 คน คนไข้ถูกส่งตัวมาจากทั่วยุทธศาสตร์ มีห้องคนไข้สำหรับผู้ป่วยวิกลจริตที่เป็นอาชญากรแยกต่างหาก สภาพทั่วไปเป็นตึกเก่าทรุดโทรม ในปี 2451

6. โรงพยาบาลวังหลัง (ปัจจุบันคือโรงพยาบาลศิริราช) และโรงเรียนแพทยาลัยเป็นหน่วยงานขึ้นสังกัดกระทรวงธรรมการ ซึ่งแต่งตั้งอาจารย์ผู้บรรยายทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติให้กับนักเรียนแพทย์รุ่นเยาว์ที่เป็นชาย

7. โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ (The St. Louis Hospital) เป็นโรงพยาบาลในอุปถัมภ์ของรัฐบาลฝรั่งเศส ภายใต้ความรับผิดชอบของสถานทูตฝรั่งเศส มีนายแพทย์ Dr. A Poix หรือ หมอบัวส ซึ่งเป็นแพทย์ผ่าตัดผู้มีชื่อเสียง ทำหน้าที่แพทย์ใหญ่บริหารโรงพยาบาล หมอบัวสยังมีคณะทำงานเป็นนางพยาบาล ประกอบด้วยหัวหน้าพยาบาลกับนางพยาบาลชาวฝรั่งเศสถึง 11 คน

8. โรงพยาบาล บี เอน เอช หรือ The Bangkok Nursing Home จัดตั้งขึ้นในพ.ศ. 2440 ในพื้นที่ส่วนหนึ่งของสถานทูตอังกฤษ ด้วยความริเริ่มของชาวมุสลิมชาวอังกฤษ ปรึกษาร่วมกับเอกอัครราชทูตอังกฤษเวลานั้น คือ Mr. George Greville, C.M.G ที่เห็นปัญหาความเจ็บป่วยของชาวอังกฤษในสยาม และเห็นร่วมกันถึงการจัดตั้งสถาน Nursing Home เพื่อให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วยชาวต่างชาติในสยามโดยไม่หวังผลกำไร การจัดตั้ง The Bangkok Nursing Home ยังเป็นการขอพระราชทานความร่วมมือจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้กระทรวงธรรมการจ่ายเงินอุดหนุนกิจการเดือนละ 80 บาท และชาวมุสลิมชาวอังกฤษได้ระดมทุนเพิ่มเติม โดยเฉพาะนักธุรกิจรายใหญ่ไม่จำกัดเชื้อชาติ โรงพยาบาลแห่งนี้ไม่มีแพทย์ประจำบ้าน คนไข้จะอยู่ในความดูแลของแพทย์ที่ปรึกษาเฉพาะทางที่เชื่อถือได้จากภายนอก การบริหารโรงพยาบาลและการดูแลพยาบาลผู้ป่วยอยู่ในความรับผิดชอบของผู้จัดการ ซึ่งทำหน้าที่แม่บ้านใหญ่ (matron) กับนางพยาบาลชาวอังกฤษ อย่างไรก็ตาม สภาพแวดล้อมของโรงพยาบาลตั้งอยู่ในละแวกที่เอื้ออำนวยต่อการรักษาสุขภาพอย่างมาก

9. โรงพยาบาลของชาวจีน จัดตั้งขึ้นในพ.ศ. 2445 จากการระดมทุนของบรรดาพ่อค้าและนักธุรกิจชาวจีน ได้เงินถึง 115,000 บาท และเงินอุดหนุนจากกลุ่มสมาคมการค้าหลาย

แห่ง โรงพยาบาลตั้งอยู่ริมถนนเจริญกรุง มีพื้นที่กว้างขวาง วางระบบการบริหารในรูปแบบคณะกรรมการที่ใช้วิธีการเลือกตั้งปีละครั้ง และให้มีการระดมเงินบริจาคทุกเดือน ปัจจุบันนี้คือโรงพยาบาลเทียนฟ้า

ข้อมูลข้างต้นนี้ แสดงถึงจำนวนโรงพยาบาลที่เพิ่มมากขึ้น อันน่าจะเป็นต้นเหตุให้รัฐจำเป็นต้องผลิตบุคลากรทางการแพทย์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดตั้งโรงเรียนนางพยาบาลเพื่อผลิตนางพยาบาลประจำโรงพยาบาลต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นไปได้ว่า โรงเรียนนางพยาบาลที่โรงพยาบาลศิริราชก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ มีชื่อว่า “โรงเรียนนางพยาบาลในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ” ในพ.ศ. 2456 ปีถัดมา พ.ศ. 2457 มีการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาลสภากาชาดสยาม ขึ้นที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เปิดสอนวิชาพยาบาลตามมาตรฐานสากล มีการเผยแพร่วิธีการรักษาพยาบาล ตลอดจนแก้ไขทัศนคติการรักษาแบบพื้นบ้านในหมู่ราษฎรอีกด้วย กรมขุนชัยนาทนเรนทรในฐานะอธิบดีกรมสาธารณสุขขณะนั้น มีบทบาทสำคัญในการชี้แจงความเข้าใจผิดเรื่องวิชาชีพพยาบาล ทรงพยายามยกสถานะวิชาชีพนี้ ด้วยวิธีการสนับสนุนให้สตรีชนชั้นสูง บรรดาศักดิ์หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง รวมถึงบุตรขุนนางชั้นสูง เข้าเรียนวิชาพยาบาล ทั้งนี้ ในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา มีโรงเรียนนางพยาบาลเปิดสอนถึง 3 แห่ง คือ โรงพยาบาลศิริราช โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และโรงพยาบาลแมคคอมิคของคณะมิชชันนารีเพรสไบทีเรียน ทรงคาดหวังให้สตรีชั้นสูงที่ศึกษาการพยาบาล เป็นตัวอย่างนำความนิยมอาชีพนี้มาสู่สาธารณชน อีกทั้งพระองค์ยังทรงสร้างมาตรฐานการปฏิบัติหน้าที่พยาบาลครอบคลุมถึงการดูแล “คนไข้ชาย” ตามแบบแผนวิชาชีพสากล ไปจนถึงการจัดหลักสูตรการศึกษาที่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักเรียนพยาบาลหญิงกับนักเรียนบุรุษพยาบาลชาย

ดังนั้นในช่วงทศวรรษ 2460 ภายใต้การผลิตพยาบาลของโรงเรียน 3 แห่ง คือ โรงเรียนการแพทย์และผดุงครรภ์ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถที่โรงพยาบาลศิริราช โรงเรียนการพยาบาลในสภากาชาดสยามที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนการพยาบาลแมคคอมิค นั้นทำให้มีพยาบาลสำเร็จการศึกษาชั้นประกาศนียบัตร ซึ่งเป็นการศึกษาระดับอุดมศึกษา พบสถิติผู้สำเร็จการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรเฉพาะที่โรงเรียนการพยาบาลสภากาชาดสยามที่ต่อมามีการปรับฐานะให้เป็น “คณะพยาบาลและผดุงครรภ์” ดังปรากฏในตารางที่ 7 ซึ่งสามารถผลิตพยาบาลช่วงระหว่างพ.ศ. 2461-2475 ได้ถึงระหว่าง 16-20 คนต่อปี (โดยเฉลี่ย) พยาบาลเหล่านี้ได้ออกปฏิบัติงานตามหน่วยงานสาธารณสุขอย่าง สุขากิจบาลในหัวเมือง โรงพยาบาลประจำหัวเมืองและโรงพยาบาลของรัฐแห่งอื่น ๆ

ตารางที่ 7

จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เฉพาะคณะวิทยาศาสตร์และคณะพยาบาลผดุงครรภ์* ⁸⁴

ระหว่าง พ.ศ. 2461-2475	คณะวิทยาศาสตร์ และอักษรศาสตร์		นางพยาบาล
	ชาย	หญิง	ผดุงครรภ์
พ.ศ.			
2461			16
2462			16
2463			15
2464			20
2465			12
2466			8
2467			7
2468			24
2469			-
2470			-
2471			
2472			21
*2473	12	4	16
2474	10	2	29
2475	17	6	16

⁸⁴ อ้างใน วารุณี โอสถารมย์.(2523) , หน้า 955.

*หมายเหตุ คณะวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์เพิ่งก่อตั้งปี 2470 สามารถผลิตบัณฑิตจบการศึกษาได้ในปี 2473 สมัยรัชกาลที่ 7 ที่มา : หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อย่างไรก็ตาม การศึกษาด้านพยาบาลและผดุงครรภ์นั้นก่อนพ.ศ. 2446 นั้น กำหนดหลักสูตรการศึกษาไว้เพียง 1 ปี รับผู้หญิงอายุ 16-30 ปี ความรู้พื้นฐานจบการศึกษาชั้นต่ำ ชั้นมัธยม 1-2 จนกระทั่งในปี 2461 เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถทรงเป็นองค์อุปนายกผู้อำนวยการสภาอากาศสยาม ทรงเห็นว่ากิจการศึกษาพยาบาลจำเป็นต้องได้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถและรับผิดชอบการทำงานเข้ามาพัฒนา จึงทรงแนะนำพลตรี พระยาดำรงแพทยาคุณ (ชื่น พุทธิแพทย์) ให้ชักชวนหม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์⁸⁵ ขณะนั้น ทรงเป็นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (ระหว่างพ.ศ. 2451-2461) ให้มาศึกษาต่อด้านการพยาบาลเพื่อมอบหมายการบริหารงานโรงเรียนพยาบาลแห่งสภาอากาศสยาม ท่านศึกษาวิชาพยาบาล 1 ปี จบการศึกษาแล้ว ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้ากองพยาบาลและเป็นผู้สอนวิชาพยาบาลและภาษาอังกฤษ ท่านได้ดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรวิชาการพยาบาลให้ ได้มาตรฐานทัดเทียมกับสถาบันการศึกษาในต่างประเทศ ทรงส่งตำราต่างประเทศเข้ามาทำการ แปลและเรียบเรียงให้เข้ากับสภาพสังคมไทย และเหมาะสมกับการศึกษาของนักเรียนพยาบาล พร้อมทั้งปรับปรุงหลักสูตรเป็นระยะเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติงานได้จริง จนถึง พ.ศ. 2466 จึงได้เพิ่มหลักสูตรการเรียนเป็น 3 ปี และกำหนดให้ผู้สมัครเข้าเรียนต้องสำเร็จ การศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 3 และเมื่อจบการศึกษาได้รับประกาศนียบัตรวิชาพยาบาลและผดุงครรภ์ ชั้นทะเบียนประกอบโรคศิลปะสาขาพยาบาลชั้น 1 ในปีพ.ศ. 2471 ได้ปรับหลักสูตรการเรียน ด้วยการขยายเวลาเป็น 3 ปี 6 เดือน ทั้งนี้ 3 ปีแรกจบการศึกษาได้รับประกาศนียบัตรวิชาพยาบาล และศึกษาวิชาการผดุงครรภ์ต่ออีก 6 เดือน จนถึงพ.ศ. 2473 มีการปรับปรุงหลักสูตรช่วงการ เรียน 6 เดือนหลังเป็นวิชาผดุงครรภ์และอนามัย ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาวิชาพยาบาลจึงต้องใช้เวลา เรียนรวม 3 ปี 6 เดือน พร้อมทั้งได้รับประกาศนียบัตรวิชาพยาบาลและประกาศนียบัตรวิชาผดุง ครรภ์และอนามัย ทำให้มาตรฐานวิชาพยาบาลเชียบสูงขึ้นในปี 2470 โรงเรียนการพยาบาลแห่ง สภาอากาศสยาม ได้ยกฐานะขึ้นเป็นคณะวิชาการพยาบาลและการผดุงครรภ์ในสังกัดจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย (ดูรายละเอียดใน ตารางที่ 7) ในเวลาต่อมา

⁸⁵ กรมศิลปากร .สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ “หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์” ใน **สตรีสำคัญใน ประวัติศาสตร์ไทย** โดย อรสา สายบัว ,2547 หน้า 265.*สำหรับประวัติของหม่อมเจ้าหญิง มณฑาทิพย์ กมลาศน์ มีโดยละเอียดในบทสตรีกับการก้าวเข้าสู่อาชีพสมัยใหม่

บทที่ 4

สตรีกับกระบวนการเข้าสู่อาชีพใหม่สมัยรัชกาลที่ 7

: กรณีอาชีพนักเขียนสตรี

เมืองกรุงเทพฯ ในทศวรรษ 2460 ได้เข้าสู่ภาวะสมัยใหม่ทั้งเศรษฐกิจ โครงสร้างพื้นฐานสังคม ภายใต้ข้อจำกัดของระบบทุนนิยมอาณานิคมแบบตะวันตก สตรีได้มีโอกาสปรับตัวเข้ากับสังคมสมัยใหม่ที่มีการเปิดรับวัฒนธรรมและความรู้จากตะวันตกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากปัจจัยการขยายตัวของการศึกษาสตรีซึ่งได้เขียนถึงในบทที่ 3 แล้ว การศึกษาทำให้สตรีสามารถปรับตัวเข้าสู่โลกเศรษฐกิจสมัยใหม่ ประกอบอาชีพหลากหลายแตกต่างจากอาชีพค้าขายแบบดั้งเดิม ที่สำคัญสตรียังมีโอกาสเข้าสู่อาชีพสมัยใหม่อื่น ๆ ที่ต้องใช้ความรู้วิชาชีพ จากการศึกษาในระดับสูง อย่างไรก็ตามอาชีพสมัยใหม่เกือบทั้งหมด สังเกตว่าเป็นอาชีพข้าราชการที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย อาทิ ข้าราชการกรมการปกครอง (ผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดและนายอำเภอลงมาจนถึงเสมียน) เจ้าหน้าที่ป่าไม้ วิศวกรรถไฟ โยธาและไฟฟ้า นายช่างชลประทาน เกษตรจังหวัด ผู้พิพากษา เสมียน ศาล อัยการ ตำรวจ ทหาร ฯลฯ อาชีพในราชการมีเพียง ครูและพยาบาลเท่านั้นที่สตรีสามารถเข้าทำงานได้ สตรีที่ประกอบอาชีพทั้งสองส่วนใหญ่มามากจากครอบครัวชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง

ส่วนสตรีในระดับล่างหรือสามัญชน ตลอดจนสตรีบางคนจบการศึกษาในระดับประถม หรือมัธยมก็สามารถเข้าทำงานในธุรกิจสมัยใหม่อย่าง โรงแรม หรือห้างขายของได้ สตรีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเข้าสู่อาชีพแรงงานในระบบอุตสาหกรรม เช่น โรงงานทอผ้า โรงงานทำไม้ขีดไฟ พนักงานเรียงพิมพ์ในโรงพิมพ์ พนักงานสลับสายโทรศัพท์ในองค์กร โทรศัพท์ของรัฐสังกัดกรมไปรษณีย์และโทรเลข นักแสดงภาพยนตร์จนถึงคนรับใช้และทำงานบ้าน แม่ครัวหรือแม่นมในบ้านชนชั้นสูง หรือกลุ่มที่เรียกว่า “ผู้ดี” ที่ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ

กลางทศวรรษ 2470 อาชีพสมัยใหม่หรือวิชาชีพสำหรับสตรีเริ่มมีความหลากหลายขึ้น นอกจาก ครูและพยาบาลแล้วยังมีอาชีพแพทย์ นักกฎหมายและนักเขียน สตรี

เหล่านี้อยู่ในครอบครัวชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง เป็นกลุ่มที่มีบทบาทต่อสังคมซึ่งมีความพยายามยกสถานภาพสตรี รวมถึงวิชาชีพสตรีให้สูงขึ้นเพื่อให้เสมอภาคกับสถานะและวิชาชีพของผู้ชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพนักกฎหมาย⁸⁶ และนักเขียน สำหรับงานวิจัยบทนี้ต้องการ

⁸⁶ คุณหญิงแรม พรหมโบล บุญยประสพ เนติบัณฑิตหญิงคนแรกจากโรงเรียนกฎหมายสังกัดกระทรวงยุติธรรม พ.ศ. 2473 คุณหญิงแรม พรหมโบล เป็นธิดาพันตำรวจเอก พระยาบุรุษสงคราม (รวย พรหมโบล) อดีตอธิบดีกรมตำรวจ เมื่อท่านจบการศึกษาชั้นมัธยม 8 จากโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ เป็นสตรีคนแรกที่เข้าสมัครเรียนวิชากฎหมาย ในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เล่าถึงช่วงปี พ.ศ. 2471 ในฐานะหญิงไทยคนแรกที่เข้าเรียนวิชากฎหมายจึงเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ถูกวิจารณ์ทั้งในทางดีและทางไม่ดีระหว่างเรียนภาค 1 และภาค 2 ประสบปัญหาการเรียนที่ยากถึงกับสอบตกภาคหนึ่งจนหมดกำลังใจ ด้วยเหตุที่เป็นผู้มีการเรียนระดับมัธยมต้นจนถึงมัธยม 8 ได้คะแนนดีมาโดยตลอด ทำให้ท่านได้รับคำแนะนำและคำอธิบายเพิ่มเติมต่อข้อสงสัยและความไม่เข้าใจจากอาจารย์หลายท่าน เช่น พระยาสถิตพิชฌนประคัลภ์ คุณพระสารสาสน์ประพันธ์ พระมกุฎาณวิมลนาท และหลวงประดิษฐมนูธรรม จนสามารถสอบผ่านภาค 1 ได้ ในปี 2472 และภาค 2 ในปี 2473 เมื่อสำเร็จการศึกษาในระยะแรกตั้งความหวังเป็นตุลาการ ทว่าพระราชบัญญัติตุลาการขณะนั้น ระบุคุณสมบัติว่าต้องเป็น ชายไทย อายุ 25 ปี ซึ่งไม่ตรงกับคุณสมบัติของท่านเลย จึงหันมาหาอาชีพทนายความ “ซึ่งเป็นอาชีพเดียวที่จะใช้วิชาที่ตนเรียนมา” ทำให้ท่านสมัครเข้าทำงานในสำนักงานทนายความชาติอังกฤษ ชื่อ สำนักงานทนายความดิลิกีและกิบบินส์ (Tilleke & Gibbins) หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งเวลานั้นไม่มีคนไทยอยู่เลย เว้นแต่เสมียนที่สำคัญคือ ประสบการณ์การเรียนและทำงานอาชีพกฎหมายนั้น ทำให้ตระหนักถึงปัญหาในการประกอบอาชีพของสตรีในเวลานั้นว่า

“...การที่ได้เรียนรู้กฎหมายขณะนั้น มีอะไรหลายอย่างที่ทำให้เกิดความรู้สึกถึงความไม่เสมอภาคในทางวัฒนธรรม ประเพณี และทางกฎหมายเกี่ยวกับชายและหญิง และการปกครองประเทศ อาจเป็นเพราะการเข้าไปทำงานในสำนักงานทนายความของชาวต่างชาติ จึงมีความรู้สึกทั่ว ๆ ไปในกฎหมายเขาด้วย ซึ่งได้นำมาเป็นบทเรียนเปรียบเทียบกับกฎหมายของเรา...”

ต่อมาภายหลัง คุณหญิงแรมได้ร่วมมือกับแพทย์หญิงเพ็ชร เวชบูล ก่อตั้งสมาคมสตรีไทย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อสงเคราะห์สตรีและเด็กที่ไร้ผู้อุปถัมภ์และมีบทบาททางการเมือง ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรจังหวัดภูเก็ต พ.ศ. 2495 และพ.ศ. 2500 จนถึงพ.ศ. 2514 ได้เป็นเลขานุการพรรคท้องถิ่นก้าวหน้า ซึ่งมีนายชานาญ ยูวบูรณ์เป็นหัวหน้าพรรค (ข้อมูลอ้างอิงจาก th.m.wikipedia.org แรม พรหมโบล บุญยประสพ และ pridi.or.th สถาบันปรีดี พนมยงค์ “เสี้ยวหนึ่งแห่งความทรงจำ” ของคุณหญิงแรม พรหมโบล, 14 พฤษภาคม 2563)

ศึกษาเฉพาะกรณีปัจจัยการเข้าสู่อาชีพ “นักเขียน” เนื่องจากมีการแสดงออกต่อสาธารณชนอย่างชัดเจนถึงการใช้เรื่องเล่าที่อยู่ในรูปแบบงานเขียนประเภทบทความ สารคดี เรื่องแปล และนวนิยายที่สื่อสารความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรมและความคาดหวังของนักเขียนต่อผู้อ่านหรือผู้บริโภคเพื่อการวางรากฐานสังคมวิชาชีพและหลักการพื้นฐานของสังคม อันเป็นอุดมการณ์รัฐสมัยใหม่รวมถึงยังเป็นพลังขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อและความคาดหวังต่อสตรีในสังคมสมัยใหม่อันแตกต่างจากแนวคิดประเพณีแบบดั้งเดิม

อาชีพนักเขียนถือเป็นอาชีพอิสระ อาจจัดได้ว่าไม่ใช่วิชาชีพชั้นสูงโดยตรง ทว่าผู้ประกอบอาชีพนี้จำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานด้านภาษา โดยเฉพาะภาษาไทยดี สามารถสื่อสารตัวเรื่องได้อย่างมีพลัง ถือเป็นทักษะพิเศษทำให้ผู้มีอาชีพหรือบทบาทหน้าที่ “นักเขียน” ต้องมีปัจจัยพื้นฐานสัมพันธ์กับสถานะสังคม โดยเฉพาะครอบครัวที่เป็นชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง อาชีพนี้ยังสัมพันธ์กับกลุ่มผู้อ่านซึ่งเป็นผู้บริโภคงานเขียนของนักเขียน อันเป็นผลจากการขยายตัวของประชากรผู้อ่านออกเขียนได้ และยังสัมพันธ์กับการเติบโตของอุตสาหกรรมการพิมพ์และสิ่งพิมพ์อย่างเช่น หนังสือพิมพ์ และนิตยสารสตรี ในบทนี้จึงเป็นการศึกษาถึงปัจจัยที่เป็นกระบวนการเอื้อให้สตรีก้าวเข้าสู่อาชีพนักเขียน โดยลำดับต่อไปนี้

4.1 สถานะทางสังคมของนักเขียนสตรี : ครอบครัว การฝึกอบรมและการศึกษา

สถานะทางสังคมของสตรีสยามโดยทั่วไป แบ่งออกเป็น 3 สถานะ คือ ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง ทว่า นักเขียนสตรีที่มีผลงานเขียนเผยแพร่ออกสู่สาธารณชน บางท่านถือว่างานเขียนเป็นงานอดิเรกนั้น ทั้งหมดแล้วมาจากกลุ่มครอบครัวชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง

4.1.1 ชนชั้นสูง : สถานะทางสังคมและการศึกษาอบรม

กลุ่มสตรีชนชั้นสูงประกอบด้วย สมาชิกในพระราชวงศ์ และตระกูลขุนนางที่มีตำแหน่งสูงสืบทอดต่อกันตั้งแต่ต้นรัตน โกสินทร์ รวมถึงกลุ่มข้าราชการขุนนางที่ปรับเปลี่ยนจาก “ขุนนางพ่อค้า” ที่ทำหน้าที่ “เจ้าสัวสำเภาและเจ้าภีณายอากร” มาเป็นข้าราชการในระบบ

ราชการแบบใหม่สมัยรัชกาลที่ 5⁸⁷ คนกลุ่มนี้ มีฐานะเป็นชนชั้นนำในการบริหารและการปกครองภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางและมีอำนาจสูงสุด ชนชั้นสูงเหล่านี้มีระบบครอบครัว คุณลักษณะและวัฒนธรรมการฝึกอบรมสมาชิกสตรีและแบบแผนการศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมชนชั้นสูงภายใต้ความสัมพันธ์เครือข่ายอุปถัมภ์ในชนชั้นเดียวกัน รวมถึงการถวายตัวเป็นสตรีฝ่ายในหรือการสมรสระหว่างธิดาขุนนางกับพระบรมวงศานุวงศ์

ครอบครัวของชนชั้นสูง สำหรับ พระบรมวงศานุวงศ์นั้นมีการกำหนดฐานะความเป็นพระราชวงศ์หรือ “เจ้านาย” ได้แก่ สกุลยศ 3 ระดับ คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้าและหม่อมเจ้า เป็นพระราชกำหนดในรัชกาลที่ 4⁸⁸ และในสมัยรัชกาลที่ 5 บรรดาพระอนุชาต่างพระมารดาที่ดำรงพระอิสริยยศ พระองค์เจ้าหลายพระองค์ได้รับการเฉลิมพระยศและโปรดให้ “รับกรม” มีบทบาทหน้าที่บริหารราชการแบบใหม่ในตำแหน่งเสนาบดีและอธิบดีหลายพระองค์ เป็นช่วงเวลาที่พระอนุชาต่างมีวังและตำแหน่งส่วนพระองค์แยกย้ายออกไป ทว่า พระบรมมหาราชวังที่ประทับในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและตำแหน่งประทับอัครมเหสี 4 พระองค์คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี สมเด็จพระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี และพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ ยังคงเป็นศูนย์กลาง “ครอบครัว” สมาชิกพระบรมวงศานุวงศ์และเชื่อมโยงความสัมพันธ์เครือข่ายสมาชิกสตรีที่เป็นพระธิดาและธิดาเจ้านายและขุนนางของยุคนี้

ส่วนข้าราชการระดับสูงที่มียศและตำแหน่งระดับเจ้าพระยาและพระยานั้น ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายจากกลุ่มขุนนางเก่าแก่มิใช่ประวัติรับราชการและดำรงตำแหน่งสูงในระบบราชการแบบเก่ามา 3-4ชั่วอายุคน โดยเฉพาะตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี สมุหนายก สมุหกลาโหมและเวียง วัง คลัง นา สมาชิกตระกูลสามารถถวายตัวเข้ารับราชการในระดับสัญญาบัตรศักดิ์

⁸⁷ พรรณี บัวเล็ก (2545) ลักษณะของนายทุนไทยในระหว่าง พ.ศ. 2457-2482. บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม. กรุงเทพฯ : พันธกิจ : หน้า 17-32.

⁸⁸ อ้างใน ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (2518) สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416. กรุงเทพฯ : มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ : หน้า 201.

นา 400 ซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงอธิบายว่า เป็นตระกูลขุนนาง “บันดาศักดิ์”⁸⁹ ในสมัยรัชกาลที่ 5 สมาชิกในตระกูลยังสามารถปรับสถานภาพขึ้นสู่ตำแหน่งราชการระดับสูงอย่างสมุหเทศาภิบาล ในกระทรวงมหาดไทย และรับพระราชทานยศชั้นเจ้าพระยาและพระยา เช่น สกุลบุญญรัตพันธ์ สุนทรราชุน สิงหเสณี พหลโยธิน เปาโรหิตย์ รัตนกุล รวมถึงสายราชินิกุลอย่างตระกูลขุนนาค และชูโต เป็นต้น

นอกจากนี้กลุ่มที่สืบเชื้อสายจากตระกูลขุนนางราชการอย่างเจ้าภีณายอากร และเจ้าตัวสำเภา ได้แก่ โชติกเสถียร โชติกะพุกกะณะและกัลยาณมิตร เป็นต้น

ครอบครัวทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และตระกูลข้าราชการระดับสูง ซึ่งถือเป็นชนชั้นสูงในเวลานั้น มีลักษณะครอบครัวแบบปิตาธิปไตย สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์มีชายาและหม่อมห้ามหลายคน เช่นเดียวกับครอบครัวข้าราชการที่มีภรรยาหลายคน ประกอบด้วย ภรรยาสมรสถือเป็นภรรยาเอกหรือหลวง ภรรยาพระราชทาน นอกนั้นเป็นภรณาน้อย อาจเป็นเพราะภรรยาเอกที่มีพิธีสมรสมักเป็นสตรีจากราชสกุลหรือตระกูลบรรดาศักดิ์เสมอหรือเป็นเครือญาติกัน จึงมีอำนาจสิทธิขาดในการบริหารจัดการครัวเรือน รวมถึงดูแลทรัพย์สินและมรดกที่ภรรยาอื่นไม่สามารถทำได้ พระธิดาและบุตรจากรักรยาเอก รับการเลี้ยงดูในชนบทที่มีแม่นมและพี่เลี้ยงคอยดูแลอภิบาล เป็นเพื่อนเล่น ให้นมจนถึงพาเข้านอน ไกวพระอุ หรือไกวเปล⁹⁰ แม่นมและพี่เลี้ยงในวังบางแห่งยังติดตามถวายการดูแลจนเติบโต อย่างเช่น กรณี หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ในวัยเด็กท่านสามารถตามเสด็จสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพออกตรวจราชการในหัวเมืองไกล ต้องทรงช้างโดยมีแม่นมติดตามไปด้วย⁹¹ นอกจากนี้ พระบรมวงศ์บางองค์ ยังเริ่ม

⁸⁹ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (2548) รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประกาศพระราชบัญญัติลักพา ณ วันพุธ เดือน 7 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก (28 พฤษภาคม พ.ศ. 2411) กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา : หน้า 468-470.

⁹⁰ คุณมณี บุรารักษ์. ข้าหลวงพี่เลี้ยงหม่อมราชวงศ์ จัตุรงคกุล โสณกุล เล่าข้อมูลเรื่อง แม่นม ในวังเจ้านายว่า มีหลักเกณฑ์ว่า แม่นมต้องเป็นคนมีชาติตระกูล เป็นคนดีมีสุขภาพความเป็นมารดาสมบูรณ์ ซึ่งต้องเป็นสตรีกำลังมีบุตรที่ต้องให้นม แม่นมอาจต้องให้ลูกดื่มนมจากหญิงอื่น แม่นมเจ้านายที่ต้องเสวยนมจากเต้า ผู้เป็นแม่นมจึงมีความใกล้ชิดเจ้านายที่ตนเองถวายการดูแล เช่นเดียวกับผู้ปฏิบัติงานพี่เลี้ยง ดู ฟ้างู ศรีขาว (2558) “เปิดชีวิตข้าหลวงวังบางขุนพรหม อยู่กับเจ้านายอย่างไรหลัง 2475” ใน ศิลปวัฒนธรรม ฉบับธันวาคม 2558 เผยแพร่ในระบบออนไลน์ Silpa-mag.com. วันที่ 3 ธันวาคม 2562.

⁹¹ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล (2525) พระประวัติลูกเล่า, หน้า 25.

การฝึกหัดสอนวิชาหนังสือให้พระธิดาตั้งแต่ก่อนวัยเรียน เช่น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงเล่าว่าสามารถอ่านหนังสือได้ตั้งแต่ 6 ขวบ ขณะหม่อมเจ็ดยี่ มารดายังมีชีวิตอยู่ กรณีหม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลลาสน์นั้น ทั้งพระบิดาพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรและหม่อมวาสน์ มารดา ทั้งสองท่านเอาใจใส่และให้ความสำคัญเรื่องการศึกษาแก่โอรสธิดาเสมอกัน ด้วยชั้นษาเพียง 5 ขวบ ได้มีครูสอนความรู้เบื้องต้นที่วังทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ อยู่จนเกศากัณฑ์ (โกนจุก: วัยราว 10-12 ขวบ) จากนั้นกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรจึงโปรดให้เข้าโรงเรียนสุนันทาลัย⁹²

ทว่า เจ้านายสตรีชั้นอนุวงศ์จากวังพระอนุชาในรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ รวมถึงบุตรีข้าราชการบรรดาศักดิ์ ชั้นผู้ใหญ่ โดยมากนิยมจัดการให้เข้ารับการฝึกหัดและฝึกอบรมทั้งวิชาหนังสือ ขนบธรรมเนียมในวัฒนธรรมชั้นสูงจากราชสำนัก และหรือเข้าศึกษาวิชาหนังสือในโรงเรียน

สำหรับแบบแผนการศึกษาอบรมในพระบรมมหาราชวังของสตรีชั้นสูงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะ พระอนุชาต่างพระมารดาและบรรดาข้าราชการระดับสูงที่เป็นผู้ดี “บันดาศักดิ์” ดังนั้น ราชสำนักฝ่ายในตำหนักใหญ่ของพระมเหสี บรมราชเทวีและอัครชายาเธอ 4 พระองค์ จึงเป็นศูนย์กลางประสานความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชนชั้นนำ ผ่านประเพณีการถวายตัวเป็น “คุณข้าหลวง” เพื่อเรียนรู้และสืบทอดวัฒนธรรมอันเป็นขนบประเพณีราชสำนักและวิชาหนังสือให้อ่านออกเขียนได้ มีเป้าหมายให้เป็นแม่บ้านแม่เรือนด้วยการสมรสที่เหมาะสม แต่อย่างไรก็ดี การศึกษาและฝึกอบรมของกลุ่มสตรีชั้นสูงที่ประกอบด้วยพระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าและบุตรีข้าราชการระดับสูงนั้นแยกออกมาจากแบบแผนการศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ พระราชธิดาของรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดฯให้จัดขึ้นที่โรงเรียนราชกุมารี⁹³ ทำให้เห็นว่าการศึกษาในราช

⁹² อรสา สายบัว .(2547) “หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลลาสน์” ใน *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*, 2547. หน้า, 265.

⁹³ ข้อสังเกตนี้มาจากงานเขียนของหม่อมศรีพรหมา กฤดากร ซึ่งท่านได้ถวายตัวในราชสำนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ในพ.ศ. 2441 ขณะนั้น รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้ตั้งโรงเรียนราชกุมารี ในพ.ศ. 2437 ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้เป็นสถานที่ศึกษาสำหรับพระเจ้าลูกเธอและหม่อมเจ้าหญิงบางองค์ อย่างหม่อมเจ้าหญิง ทศนิยน์ สวัสดิวัตน์ สำหรับพระราชธิดารุ่นเยาว์ หลักสูตร 3 ปี ปี 1-2 สอนแบบเรียนเร็วเล่ม 1-2 เลข บวก ลบ คูณ หาร ชั้น 3 เรียนวิชาเลขเรียนเร็ว ต่อมาทรงให้สอนภาษาอังกฤษด้วย ระยะเวลาให้ครูจากกรมอาลักษณ์และหม่อมจันทร เทวกุล ต่อมาหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา และ

สำนักขุนนั้นมีการจัดการความรู้ต่างกันตามฐานันดร อย่างไรก็ตาม แต่ละตำหนักก็มีลักษณะการจัดการที่แตกต่างกันด้วย

ตำหนักสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ มีข้าหลวงจากราชสกุลต่าง ๆ ที่เป็นอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าที่เข้ามาพำนักร่วมกับบุตรีข้าราชการระดับสูง ทรงจัดให้เรียนวิชาหนังสือที่ “โรงเรียนวังนอก” ตั้งอยู่ในวังสมเด็จพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ (ที่ตั้งกรมศิลปากรปัจจุบัน) เป็นโรงเรียนขนาด 1 ห้องเรียน วิชาที่สอนอยู่ในระดับก่อนเข้าศึกษาชั้นประถมในโรงเรียน สมเด็จพระกรมหมื่นปราบปรปักษ์ทรงทำหน้าที่รับผิดชอบจัดการโรงเรียนด้วยการจัดหาครูไทยสอนวิชาภาษาไทย คัดลายมือ เขียนตามคำบอก เลข และมีครูพิเศษเป็น “หม่อมลูกครึ่ง” ชื่อว่า Mrs. Bella โรงเรียนตั้งอยู่ไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวัง ทำให้ผู้เรียนวัย 9-12 ปี สามารถเดินทางไปได้เอง ช่วงเวลาเรียนตอนเช้าถึงบ่ายราว 3-4 โมงจึงกลับวัง อย่างไรก็ตาม คุณภาพในการสอนขึ้นอยู่กับครูผู้สอน บางช่วงเวลาได้ครูที่ไม่เคร่งครัดในการควบคุมห้องเรียน การสอนมักใช้วิธีการแบบโบราณ คือ การอ่านให้ผู้เรียนฟังจึงไม่สามารถดึงดูดความสนใจของนักเรียนได้ จึงเป็นไปได้ว่าโรงเรียนวังนอกคงเลิกไป เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นในปี 2447 ทรงให้โรงเรียนราชินีเปิดการสอนชั้นอนุบาลรองรับข้าหลวงรุ่นเด็กจากตำหนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจนถึง พ.ศ. 2460

ส่วนตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชินี สมเด็จพระนางเจ้าสุทุมลามาตรศรี บรมราชเทวี และพระอัครชายาเธอกรมขุนสุทธาสินีนาฏ ต่างมีข้าหลวงหลายรุ่นเข้ามาถวายตัวรับการศึกษาที่นั่น สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชินีโปรดให้ข้าหลวงในตำหนักออกไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนราชินี ขณะที่สมเด็จพระนางเจ้าอีกสองตำหนักจัดหาครูมาสอนหนังสือในตำหนัก จนกระทั่งในปี 2440 ทั้งสี่พระองค์ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกไปประทับยังพระราชวังสวนดุสิต พระอัครชายาประทับที่ตำหนัก

หม่อมเจ้าจันทร์นิภา เทวกุล ซึ่งจบการศึกษาจากโรงเรียนสุนันทาลัยได้เข้ามาช่วยสอนด้วย เป็นไปได้ว่า โรงเรียนดังกล่าวยุติการสอนเมื่อ พระราชธิดาองค์สุดท้าย คือ พระองค์เจ้าหมวดี ประสูติ พ.ศ. 2435 น่าจะเข้าเรียนราว พ.ศ. 2440-2442 และทรงเรียนจบในปี 2445 ศึกษาข้อมูลจากหม่อมศรีพรหมา กฤดากร 2521 ชีวิตในวังสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิจิมทอมป์สัน : หน้า 56. และยุพาภรณ์ แจ่มเจนกิจ (2530) การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะ โรงเรียนราชินี พ.ศ. 2447-2503. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 28-29.

สวนสุนันทา ซึ่งมีอาณาบริเวณกว้างขวางนั้น โปรดให้สร้างอาคารเรียนสำหรับ “คุณข้าหลวง” ที่สวนผักกิมประตุนกร้อย จ้างครูเหม้มจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลังมาสอนภาษาอังกฤษและโปรดให้ครูผู้ชายจากกรมราชเลขาธิการสอนภาษาไทย นับเป็นการสอนที่ได้มาตรฐาน จนกระทั่งพ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต จึงเลิกกิจการ โรงเรียน แม้ว่าหลังจากนั้น พระอัครชายาเธอฯ ได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ให้ออกมาประทับที่ตำหนักสวนสุนันทาได้ ทั้งนี้ทรงปรับเปลี่ยนยอมให้ข้าหลวงในสังกัดเดินทางมาเรียนหนังสือที่โรงเรียนราชินี แบบเข้าไปเรียนกลับด้วยการนั่งเรือ หลังจากที่รัชกาลที่ 5 สวรรคต สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ ได้เสด็จออกจากพระราชวังสวนดุสิต ได้รับพระบรมราชานุญาตให้กลับมาประทับอยู่กับพระราชโอรส สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์ ที่วังบางขุนพรหม ตั้งแต่พ.ศ. 2462 จึงทรงมีส่วนร่วมจัดการศึกษาให้พระภาภิกไนย ซึ่งเป็นพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตร ทั้ง 5 พระองค์ ซึ่งถึงวัยเล่าเรียน คือ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง พระองค์เจ้าสุทิดาฯ พระองค์เจ้าพิสิฐสพสมัย พระองค์เจ้าจุไรรัตน์ศิริมาน และพระองค์เจ้าจันทร์กานต์มณี ซึ่งทรงโปรดให้พระอนุวงศ์จากราชสกุลศิษกุล เช่น หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม หม่อมเจ้าพร้อมเพราพรรณ และหม่อมเจ้ามารยาตภักัญญา และพระอนุวงศ์ราชสกุลวรวรรณ หม่อมเจ้าวรรณวิมล ซึ่งเคยพำนักตำหนักเจ้าจอมมารดาเขียนในรัชกาลที่ 4 เรียนวิชาหนังสือจนชั้นษา 12 ปี ในพ.ศ. 2454 ได้ถวายองค์ในความดูแลและรับการฝึกอบรมจากสมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ ณ วังบางขุนพรหม การศึกษาสตรีที่วังบางขุนพรหมได้รับยกย่องว่า มีคุณภาพการศึกษาสูงที่อาจเทียบได้กับชั้นมัธยมศึกษา เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์ ทรงจัดเป็นห้องเรียนขนาดเล็ก สอนทั้งวิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส คณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย ดนตรีไทย กีฬา การประกอบอาหารแบบตะวันตก การเข้าสมาคม โดยเฉพาะการต้อนรับแขกที่เป็นชาติตะวันตก⁹⁴

แม้ว่าแบบแผนการศึกษาอบรมที่เป็นวิชาหนังสือในแต่ละตำหนักอาจแตกต่างกันไป แต่ความรู้ที่เป็นการฝึกอบรมให้สตรีชนชั้นสูงสำหรับการปลูกฝังความเป็น “กุลสตรีที่

⁹⁴ วีระยุทธ ปีสาลี (2565) “ขัตติยนารีศึกษา : การศึกษาของเจ้านายสตรีจากวิถีจารีตสู่วิถีสมัยใหม่”

เป็นผู้ดี” ด้วยทักษะความรู้การเป็นแม่บ้านแม่เรือน แบบ “สตรีชาววัง” นั้นไม่แตกต่างกันนั้นคือ ฝึกหัดเย็บเสื้อผ้า ปักสะตัง ร้อยดอกไม้ ปอกลูกไม้ ทำอาหาร รวมถึงฝึกหัดกิจกรรมารยาท วาจา การแต่งกาย การออกแบบเสื้อผ้า เครื่องประดับ⁹⁵ นั้นทุกตำหนักยังคงยึดถือแบบแผนขนบจารีต แบบเดียวกัน ทักษะความรู้ความสามารถของสตรีในวัง จึงเป็นเครื่องกล่อมเกลานบุคลิกลักษณะ ให้สตรีราชสำนักแตกต่างจากสตรีชนชั้นกลางและหญิงชาวบ้าน

แบบแผนการฝึกฝนอบรมจากราชสำนักฝ่ายในข้างต้นได้สิ้นสุดลงพร้อมกับยุค สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและการสวรรคตของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2462 และสมเด็จพระนางเจ้าสุโขทัยมหาราชินี พ.ศ. 2468 รวมถึง พระอรรคชายาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในพ.ศ. 2472 พร้อมกับการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนระบบราชสำนักฝ่ายในจากเดิมเป็นแบบสมัยใหม่ อย่างราชสำนักตะวันตก การจัดการศึกษาอบรมเพื่อให้สตรีชนชั้นสูงเป็น “คุณข้าหลวง” ได้ถูกแทนที่ด้วย “นางสนองพระโอษฐ์” หรือที่นิยมเรียกในยุคนั้นว่า “Lady in waiting” ที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่จากโรงเรียนและนอกจากวิชาสามัญแล้วยังมีการเรียนการสอนเรื่อง การเข้าสมาคม สถานศึกษาที่ไม่ได้จำกัดพื้นที่ผู้เข้าเรียนเฉพาะชนชั้นสูง ซึ่งมาจากครอบครัวพระบรมวงศานุวงศ์และผู้ดีมียศศักดิ์สูงเท่านั้น หากยังเปิดรับบุตรครอบครัวชนชั้นกลางด้วย ดังกรณีตัวอย่างโรงเรียนราชินี ช่วงพ.ศ. 2460-2465⁹⁶

4.1.2 ชนชั้นกลาง : สถานะทางสังคมของข้าราชการ-พ่อค้า และการศึกษาอบรม

หลังทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา การเกิดขึ้นของระบบราชการสมัยใหม่และการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม การเติบโตของธุรกิจการค้า การพาณิชย์ ทั้งในและต่างประเทศ ทำให้เกิดชนชั้นกลางที่เป็น ข้าราชการ พ่อค้า เป็นครอบครัวรุ่นใหม่ที่มีการเลี้ยงดูและให้การศึกษานิติแตกต่างไปจากชนชั้นสูง ซึ่งจะชี้ให้เห็น ดังนี้

⁹⁵ หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิสกุล (2534) *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น พิมพ์ครั้งที่ 2* กรุงเทพฯ : นิคมสารคดีสมอง, หน้า 263.

⁹⁶ ยูพากรณ์ แจ่งเจนกิจ. (2530) “การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะ โรงเรียนราชินี” (พ.ศ. 2447-2503) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 176.

กลุ่มข้าราชการ พวกเขาเป็นผลจากการสร้างกำลังคนเพื่อป้อนระบบราชการแบบใหม่ที่เป็นผลพวงการปฏิรูประบบราชการและการจัดตั้งกระทรวงในปีพ.ศ. 2435 แม้จะมีการปรับเปลี่ยนบางกระทรวง นับแต่พ.ศ. 2468 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงต่างๆ มีกระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงวัง กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงเกษตรราชการ กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงธรรมการ กระทรวงมุรธาธร กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม รวม 10 กระทรวง แต่ละกระทรวงจัดการแบ่งหน้าที่ออกเป็น กรม กอง และแผนก มีข้าราชการรับผิดชอบปฏิบัติหน้าที่ตามสายการบังคับบัญชาสูงสุด คือ องค์พระมหากษัตริย์

คนกลุ่มดังกล่าวนี้ เป็นผู้จบการศึกษาสมัยใหม่ ที่สำคัญอย่าง โรงเรียนนายร้อย โรงเรียนข้าราชการพลเรือน ซึ่งต่อมาก็คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนกฎหมาย และโรงเรียนฝึกหัดครู เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้เข้าสู่ระบบราชการยุคนั้นใช้วิธีการฝากตัวเป็นชั้น ๆ นับตั้งแต่ระดับชั้นเสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ สำหรับตำแหน่งข้าราชการระดับสูงต้องถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์ ขึ้นรองลงมาที่ฝากตัวกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถัดกันลงมา โดยใช้เกณฑ์พิจารณาการรับเข้าและเลื่อนชั้นจากชาติตระกูล ภูมิหลังทางฐานะเศรษฐกิจและอภยาศัยดี เพราะถือว่าข้าราชการคือข้าแผ่นดินต้องรับใช้องค์พระมหากษัตริย์ พระองค์จึงทรงพิจารณาเรื่องการเลื่อนเงินเดือน ชำนาญ และบำเหน็จรางวัลด้วยพระองค์เอง สถานะและฐานะข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ หรือแม้แต่ในกระทรวงเดียวกันจึงแตกต่างกัน ข้าราชการจึงถูกแบ่งฐานะออกตามบรรดาศักดิ์ และระบบเงินเดือน หลักฐานที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 7 (2468-2477) ฐานะข้าราชการ แบ่งออกเป็นเสนาบดี ข้าราชการระดับสูง หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการระดับกลาง และข้าราชการระดับล่าง ซึ่งมีจำนวนคนและระดับเงินเดือนแตกต่างกัน แม้แต่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เสนาบดีกระทรวงทั้ง 10 กระทรวง ได้รับพระราชทานเงินเดือนไม่เท่ากัน คือ มีทั้งได้รับเดือนละ 2,300 บาท และ 4,500 บาท ขึ้นอยู่กับความสำคัญของกระทรวงในเวลานั้น

ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นับกันด้วยบรรดาศักดิ์ตั้งแต่พระยาขึ้นไปจนถึงเจ้าพระยาประกอบด้วย

- ผู้ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ 2,000 บาท จำนวน 25 คน
- ผู้ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ 1,700 บาท จำนวน 31 คน

- ผู้ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ 1,200 บาท จำนวน 41 คน
- ผู้ที่มีรายชื่อใน “หนังสือราชสีห์เพื่อนำทูลเกล้าถวายรับพระราชทาน

เงินเดือนๆละ 700 บาท จำนวน 310 คน

รวมข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 407 คน⁹⁷

ข้าราชการชั้น “บรรดาศักดิ์” นี้ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสถานะสังคมการเมืองดังปรากฏพระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ 4 เรื่อง “ตระกูลสูงศักดิ์” ซึ่งบิดามีศักดิ์นาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ความหมายตระกูลสูงศักดิ์ยังต้องเป็นตระกูลสูงศักดิ์ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วชั้นอายุคน และยังถือว่ามีฐานะสูงกว่าตระกูลรับราชการสูงศักดิ์เพียงชั่วชั้นอายุคนรุ่นเดียว กฎหมายฉบับนี้ พระองค์ยังทรงเรียกขุนนางชั้นพระยาว่า เป็นขุนนางชั้นบรรดาศักดิ์และเป็นกลุ่มข้าราชการที่มีสายสัมพันธ์กับเจ้านายและราชสำนัก

กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการระดับกลางที่เป็นผู้สูงศักดิ์ให้ความเอาใจใส่ให้บุตรได้รับการศึกษาในโรงเรียน มักเป็นข้าราชการพลเรือนสายกระทรวงมหาดไทย คลังต่างประเทศ และกรรมการ เช่นเดียวกับข้าราชการทหารและตำรวจ ข้าราชการระดับล่างจำนวนไม่มากนักสนับสนุนการศึกษาของบุตร⁹⁸ ทั้งนี้ เนื่องจากกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นกลุ่มคนที่เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ถวายตัวต่อพระมหากษัตริย์และสามารถนำบุตรเข้าถวายตัวในราชสำนักฝ่ายใน ย่อมได้รับการอุปถัมภ์และการฝึกอบรมจากเจ้านายฝ่ายในระดับสูง และนับเป็น “ชนชั้นผู้ดี” ผ่านการเรียนรู้ขนบธรรมเนียมฝ่ายใน อันเป็นสังคมวัฒนธรรมชั้นสูงของยุคนั้น และยังทำการขยายสายสัมพันธ์เครือข่ายการอุปถัมภ์ในกลุ่มชนชั้นนำไปจนถึงการสมรสกับคู่ครองที่มีชาติตระกูลสูงกว่าหรือเสมอกันได้⁹⁹

ข้าราชการระดับกลางและล่าง ทุกกระทรวงรวมกันมีจำนวนเพิ่มและลดลงตามสถิติบางปี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

⁹⁷ ข้อมูลเรื่องข้าราชการและระบบราชการในทศวรรษ 2460-2470 ปรับปรุงจาก นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2540) การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ. , หน้า 55-61.

⁹⁸ ข้อมูลเรื่องข้าราชการและระบบราชการในทศวรรษ 2460-2470 ปรับปรุงจาก นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2540) การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ. , หน้า 55-61.

⁹⁹ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , 4 พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสกา

สมัยรัชกาลที่ 6

พ.ศ. 2454 จำนวน 51,452 คน

พ.ศ. 2461 จำนวน 79,988 คน

พ.ศ. 2464 จำนวน 85,485 คน

พ.ศ. 2466 จำนวน 87,629 คน

พ.ศ. 2468 จำนวน 86,513 คน

สมัยรัชกาลที่ 7

พ.ศ. 2469 จำนวน 80,239 คน

พ.ศ. 2470 จำนวน 78,962 คน

พ.ศ. 2474 จำนวน 78,458 คน

พ.ศ. 2475 จำนวน 72,351 คน

พ.ศ. 2476 จำนวน 71,203 คน

พ.ศ. 2477 จำนวน 78,409 คน¹⁰⁰

เนื่องจากในช่วงเวลานั้น ผู้บริหารมีหลักการให้เงินเดือนข้าราชการระดับกลางของกระทรวงแต่ละกระทรวงไม่เท่ากัน เหตุผลคือ แต่ละกระทรวงมีความสำคัญไม่เสมอกัน ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศได้เงินเดือนสูงสุด เฉลี่ยคนละ 330 บาท รองลงมา คือ ข้าราชการกรมราชเลขาธิการ ได้รับเฉลี่ยเดือนละ 170 บาทต่อคน ส่วนข้าราชการกระทรวงมหาดไทย ธรรมการ คลัง พาณิชย์และเกษตร ได้รับคนละน้อยกว่า 80 บาทต่อเดือน ข้าราชการกระทรวงกลาโหมได้รับเฉลี่ยคนละ 55 บาทต่อเดือน ในขณะที่ข้าราชการชาวต่างประเทศ ซึ่งมีถึง 124 คน ในปีพ.ศ. 2470 ได้รับเงินเดือนถึงคนละ 3,000-4,000 บาทต่อคน

ส่วนข้าราชการระดับล่างสุด คือ เสมียน ได้รับเงินเดือน เดือนละ 20 บาท และยังมีข้าราชการวิสามัญบางประเภทอย่างครู โรงเรียนประชาบาลในต่างจังหวัดได้รับเงินเดือนไม่ถึงเดือนละ 10 บาท เนื่องจากเบิกจ่ายโดยเงินศึกษาพลี

¹⁰⁰ นกรินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2540)เรื่องเดียวกัน,หน้า 55-61.

จากฐานเงินเดือนในกลุ่มข้าราชการที่แตกต่างกันระหว่างข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กับข้าราชการระดับกลาง-ล่างนี้ ส่งผลต่อการใช้ชีวิตทางสังคม ครอบครัว การเข้าสมาคม วัฒนธรรมความคิด รวมถึงค่านิยมต่อการฝึกฝนอบรมและการให้การศึกษาแก่บุตรในครอบครัว

พ่อค้าและนายวานิชย์

ปรากฏการณ์การเกิดกลุ่มพ่อค้าและนายวานิชย์เป็นผลที่มาจากระบบ เศรษฐกิจการค้าทุนนิยมที่สัมพันธ์กับตลาดโลก พ่อค้าชาวจีนรุ่นใหม่ที่อยู่พวยเข้ามาครั้งต้นรัช สมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาศัยการเติบโตของเศรษฐกิจข้าวส่งออก ทำธุรกิจโรงสี การได้

สัมปทานป่าไม้และเหมืองแร่ส่งออกสู่ตลาดโลก ภายใต้ระบบตลาดทุนนิยมแบบ อาณานิคมที่จำกัดตลาดรับซื้อในกลุ่มเมืองท่าอาณานิคมตะวันตกในเอเชีย แม้ว่าช่วงปลาย รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ธุรกิจค้าข้าวส่งออกต้องประสบภาวะขาดทุน อันเนื่องจากปัญหาเศรษฐกิจ โลกตกต่ำ ทว่ากลุ่มพ่อค้าข้าวและไม้สักจำนวนหนึ่งยังคงสามารถสั่งสมทุน ประสบผลสำเร็จ ทางการค้า ด้วยเครือข่ายการค้าเชื่อมโยงกับตลาดรับซื้อต่างประเทศ โดยเฉพาะที่ฮ่องกง และ สิงคโปร์¹⁰¹ ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457 การเข้ามาของชาวจีนอพยพละลอกใหม่ ได้ เข้ามาประกอบอาชีพค้าขายและแรงงานอพยพ หลายคนสะสมทุนจนกลายเป็นกลุ่มทุนพ่อค้า ข้าว เจ้าของโรงสี และพ่อค้าคนกลางจีนรุ่นใหม่ ที่อยู่ทั้งในเมืองหลวงและตามหัวเมืองที่ เพาะปลูกข้าวในเขตชนบท คนจีนทั้งสามอาชีพเป็นกลุ่มคนจีนรุ่นใหม่ที่มีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกัน จนสามารถรวมกลุ่มจัดตั้งสมาคมการค้า และองค์การค้าเพื่อช่วยเหลือกัน ในทาง ธุรกิจและร่วมกันปกป้องผลประโยชน์ทางธุรกิจให้สามารถแข่งขันกับนักธุรกิจชาติตะวันตกได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเขายังสามารถฟันฝ่าอุปสรรคจากปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจโลกในทศวรรษ 2460 และ 2470 เป็นผลสำเร็จ นอกจากนี้อาชีพพ่อค้าคนกลางยังก้าวเข้าสู่อาชีพนายหน้าค้าข้าวที่ เรียกว่า “คอมปราโดร์” เป็นกลุ่มคนที่นอกจากมีทักษะด้านกลไกราคาข้าวแล้ว พวกเขายังมี ความรู้ภาษาอังกฤษสามารถสื่อสารการค้ากับบริษัทส่งออกข้าวชาติตะวันตก คอมปราโดร์

¹⁰¹ Christ Baker and Pasuk Phongpaichit (2015) **A History of Thailand**. London : Cambridge University Press. คู่มือที่ 4.

เหล่านี้ ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนในสังกัดองค์กรคริสต์ศาสนา อย่างโรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มอาชีพนายหน้าค้าข้าวที่ประสานระหว่างชาวนากับโรงสีข้าว ที่จบการศึกษาจากโรงเรียนพาณิชยการของรัฐ อย่างพาณิชยการวัดแก้วแจ่มฟ้า¹⁰² เป็นต้น

สถิติจำนวนอาชีพพ่อค้าคนกลาง พ่อค้าข้าว โรงสีขนาดเล็กและอาชีพอื่นที่มีการสำรวจสมัยรัชกาลที่ 7 ในพ.ศ. 2472 จากวารสารเทศาภิบาล ระบุข้อมูลจำนวนพ่อค้าข้าว 20,159 คน ตัดไม้ค้าฟัน 12,738 คน พ่อค้าของป่า 7,053 คน ทำเหมืองแร่ 6,703 คน ป่าไม้ 3,542 คน สีข้าว 3,709 คน เก็บค่าเช่า 3,084 คน ทำภาษีอากร 1,651 คน ขายเครื่องรูปพรรณ 786 คน นายหน้า 263 คน ฯลฯ พ่อค้ากลุ่มนี้จัดว่าเป็นพ่อค้าขนาดกลาง ที่มีจำนวนรวมถึง 457,601 คน จากคนทั่วประเทศ ถือว่าเป็นจำนวนประชากรที่รองมาจากอาชีพทำนา ซึ่งมีอยู่กว่า 5 ล้านคน ส่วนกลุ่มคอมปราโดร์ หรือนายหน้าค้าข้าว ซึ่งถือว่ามียุทธศาสตร์สำคัญต่อกิจการค้าแต่จำนวนคนในอาชีพนี้มีไม่มากนัก มีจำนวนเพียง 263 คน ในปีพ.ศ. 2472 เนื่องจากต้องมีคุณสมบัติ มีความสามารถใช้ภาษาได้หลายภาษา ส่วนมากเป็นคนจีนอพยพที่มีการศึกษาดีแบบตะวันตก ต้องทำงานสัมพันธ์สื่อสารกับบริษัทค้าข้าวชาติตะวันตก เช่นเดียวกับกลุ่มพ่อค้าข้าวรายใหญ่ที่สามารถพัฒนาธุรกิจส่งออกข้าวจนสามารถรอดพ้นปัญหาเศรษฐกิจโลกตกต่ำทั้งในปี พ.ศ. 2457 และ 2460 พ่อค้าสองกลุ่มนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและมีเครือข่ายความสัมพันธ์การค้าอย่างกว้างขวาง กลุ่มคอมปราโดร์ คนสำคัญ ได้แก่ ตระกูล วิสกุล เวชชาชีวะ และสารสิน กลุ่มธุรกิจค้าข้าวขนาดใหญ่ ได้แก่ ตระกูลหวังหลี ลำซ่า บุลสุข บุลกุล และเอี่ยมสุริย์ นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มการค้าข้าวระดับรองที่มีการประกอบธุรกิจแบบครบวงจร ประเภทร้านรับตัวแลกเงิน ประกันภัยเดินเรือ โรงสีข้าว และพ่อค้าข้าวระดับกลาง เช่น ตระกูลเคียงศิริ คูตระกูล สามเสน เศรษฐภักดี สิบญูเรือง วรรณสูตร โกเมศ ปานะนนท์ เพ็ญภาคกุล และตันติเวชกุล กลุ่มพ่อค้าหรือนักธุรกิจระดับกลางซึ่งประกอบอาชีพอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เช่น ห้างจำหน่ายสินค้าของนายเลิศ เศรษฐบุตร และโรงงานทำน้ำมะเน็ด (Lemonade) นำเข้ามาจากสิงคโปร์ โชคาของโกศล สุนทรตระกูล

¹⁰² พรรณี บัวเล็ก. (2545) ลักษณะนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ.2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่ โศกนาฏกรรม . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พันธกิจ, หน้า 147-154.

กิจการขนส่งและโรงเบียร์ของนายบุญรอด หรือพระยาภิรมย์ภักดี ตลอดจนโรงงานน้ำมันมะพร้าวของนายมังกร สามเสน เป็นต้น¹⁰³ พ่อค้านักธุรกิจเหล่านี้ มีจำนวนมากกว่าสี่แสนคน บางรายสามารถระบุงู้อและตระกูลได้ จัดว่าเป็นพ่อค้าเจ้าของกิจการขนาดใหญ่ ซึ่งมีจำนวนน้อย นอกนั้นเป็นพ่อค้าขนาดกลางซึ่งมีจำนวนมาก

นอกเหนือจากพ่อค้าในระบบการค้ากับต่างประเทศอย่างข้าวและไม้สัก ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457) ระบบเศรษฐกิจการค้าภายในก็ยิ่งขยายตัวอันเป็นผลจากการนำเข้าสินค้าอุปโภคและบริโภคจากต่างประเทศอย่างเสื้อผ้าและน้ำตาล ทำให้เกิดกลุ่มพ่อค้าซึ่งค้าขายภายในประเทศทั้งชาวไทยและจีน กระจายสินค้ายังต่างจังหวัด พวกเขาสะสมทุนและจัดตั้งโรงงานผลิตสินค้า ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงเป็นประเภทหัตถอุตสาหกรรม ที่เน้นการใช้แรงงานคนมากกว่าเครื่องจักรหรือเทคโนโลยี สินค้าที่ผลิตได้เป็นต้นว่า ผ้า ไม้ขีดไฟ เครื่องหนัง บุหรี่ เบียร์ กระจก ปูนซีเมนต์ สบู่ เครื่องประดับทองคำ เป็นต้น บางรายยังลงทุนในภาคธุรกิจบันเทิงและการบริการอย่างอุตสาหกรรมภาพยนตร์ โรงภาพยนตร์ รถบริการสาธารณะ ตั้งแต่รถม้า รถลาก รถเมล์ รถราง รถสามล้อ จนถึงรถแท็กซี่และเริ่มทำธุรกิจห้างสรรพสินค้าแข่งขันกับห้างจำหน่ายสินค้าของนักธุรกิจจากยุโรป ธุรกิจลักษณะนี้มีความหลากหลายตอบสนองรสนิยมการบริโภคและวัฒนธรรมของผู้คนทั้งในเมืองหลวงและจังหวัดใหญ่¹⁰⁴ การเติบโตของธุรกิจการค้าและเศรษฐกิจเมืองกรุงเทพฯ ยังทำให้เกิดอาชีพสมัยใหม่ ถือเป็นผู้ประกอบการรายย่อยและช่างฝีมือ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ได้แก่ ช่างเย็บเสื้อผ้า ช่างทอง ช่างเหล็ก ช่างหล่อ สีข้าว ต่อเรือ ทำปิ่น ก่อสร้างบ้าน ช่างไม้ แพทย์แผนโบราณ หมอนวด มหรสพ ทัศนศึกษา ช่างถ่ายรูปและรับจ้างทั่วไป

ในการสำรวจอาชีพพลเมืองทศวรรษ 2470 ยังมีอาชีพอิสระใหม่เกิดขึ้นอย่างช่างก่อสร้าง ช่างกลึง หรือเครื่องจักรกล ช่างทำเครื่องใช้เครื่องประดับทอง-เงินรูปพรรณ ช่างพิมพ์ ช่างบัดกรี ช่างซ่อมรถ ไปจนถึงอาชีพนายหน้าและผลสำรวจปี 2472 ยังพบว่ามีส่วนประกอบอาชีพ

¹⁰³ ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2540) การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, หน้า 90-94.

¹⁰⁴ ดู พรณี บัวเล็ก. (2545) ลักษณะนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ.2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่ โศกนาฏกรรม, หน้า 103-112.

อิสระนี้มากถึง 93,967 คน (เกือบแสนคน) ¹⁰⁵ แม้ว่าพวกเขาจะสะสมทุนได้ไม่มากแต่ก็น่าจะมีความสามารถอ่าน-เขียนได้ แม้จะเป็นชนชั้นกลางระดับล่างที่อาจสะท้อนให้เห็นว่าเป็นกลุ่มคนที่เข้ารับการศึกษานในโรงเรียน

การศึกษาของสตรีชนชั้นกลาง มีหลากหลายฐานะที่ปรากฏข้างต้นเป็นกลุ่มคนที่น่าจะให้ความสำคัญกับการศึกษานในโรงเรียน โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าจีน ซึ่งพวกเขาเป็นจีนอพยพในรุ่นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) เกือบทั้งหมดมีพื้นฐานความรู้หนังสือจีนรับอิทธิพลวัฒนธรรมการเมืองแบบจีน โดยเฉพาะกระแสอุดมการณ์ชาตินิยมและการเมืองแบบสาธารณรัฐของคณะก๊กมินตั๋ง ในเวลาเดียวกันเดียวกันพวกเขาก็เรียกร้องที่จะมีสถานภาพความเป็นพลเมืองไทย จึงมีความเป็นไปได้ว่า พวกเขาน่าจะสนับสนุนให้บุตรในครอบครัวเข้ารับการศึกษานในโรงเรียนเพื่อเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นไทย แม้ว่าทัศนคติที่มีต่อบุตรหญิงยังคงสำคัญรองลงมาจากบุตรชาย ซึ่งถือตามความเชื่อว่าเป็น ผู้สืบแซ่บรรพบุรุษ แต่บุตรหญิงก็ยังคงมีความสำคัญต่อการขยายทุนและเครือข่ายธุรกิจด้วย การกำหนดให้สมรสกับสมาชิกตระกูลการค้าที่สัมพันธ์กัน ในแง่นี้สตรีชนชั้นกลางครอบครัวจีนจึงไม่แตกต่างจากครอบครัวชาวไทยมากนัก¹⁰⁶ นายแม่ ตำนานหญิงเก่งเบื้องหลังเจ้าสัวสยาม หนังสือบอกเล่าความเป็นมาของครอบครัวจีนหรือเชื้อสายจีน (บิดาเป็นจีน มารดาเป็นลูกครึ่งไทย-จีน) ให้ความสำคัญกับการทำงานในครัวเรือนด้วยตนเองด้วย รวมถึงการบริหารทรัพย์สินส่วนตัวของฝ่ายหญิงจนประสบความสำเร็จความมั่งคั่ง

ดังนั้นทศวรรษ 2460-2470 ครอบครัวชนชั้นกลางส่วนใหญ่ทั้งข้าราชการและนายวานิชย์ให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรด้วยการวางเป้าหมายชีวิตให้แต่งงาน หลายครอบครัวจึงฝึกฝนอบรมให้ลูกสาวเรียนรู้การทำงาน “แม่บ้านแม่เรือน” ดังข้อเขียนของคุณหญิงจันทน์ศรีหาญเจนลักษณ์ ใน “คุณาวากกลางมหาสมุทร” เป็นเรื่องราวประวัติความเป็นมาของตระกูลหวังหลี ซึ่งเรื่องส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับสตรีในตระกูล คุณทวดหนูกรรยาตันฉื่อฮ้วง (เจ้าสัวหวังหลี) ผู้

¹⁰⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2540) การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 90-91.

¹⁰⁶ ดูการเลือกคู่ให้บุตรหญิงในกลุ่มสมาคมสังสรรค์ของบรรดาภรรยาเจ้าสัวได้ใน พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร (2555) “นายแม่ : ตำนานหญิงจีนสยาม” พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, หน้า 61-62.

วางธุรกิจโรงสีและการค้าข้าว คุณทวดหนูเป็นสตรีที่มีฝีมือด้านการทำอาหารและขนมไทย มักทำครั้งละมากๆเพื่อใส่บาตรและแจกบ้านลูกหลาน ลูกสาวและลูกสะใภ้ต้องมีหน้าที่ช่วยงานครัว ซึ่งคุณทวดหนูเห็นว่า “แรงงานลูกสาว ลูกสะใภ้ ถือว่าสำคัญกว่าแรงงานสาวใช้และบริวารเป็นอย่างมาก” เนื่องจากการเรียนรู้เพื่อสืบทอดตำรับอาหารของครอบครัว ทั้งนี้ในรุ่นของลูกสะใภ้ คือ “คุณยายแจ่ม” ของผู้เขียนนั้น ก็มีฝีมือการครัวทั้งคาวและหวาน และพยายามถ่ายทอดให้กับมารดาผู้เขียนตั้งแต่อายุ 10 ขวบ ทว่าคุณยายแจ่มไม่เพียงฝึกฝนให้ลูกสาวทำอาหารเป็นและทำงานเท่านั้น หากยังสอนให้เป็นอาชีพค้าขายได้ ผู้เขียนเล่าว่า “สงวนผู้เป็นธิดาคคนเดียวของคุณยายแจ่ม ตั้งแต่อายุ 10 ขวบ (ฝึกทำอาหารและขนม) พอมีฝีมือใช้การได้ ก็ให้ทุนซื้อของมาประกอบอาหาร แล้วให้คนรับใช้หาบออกไปขายทุกวัน ท่านบอกว่าเป็นวิธีสอนให้ลูกสาวหัดทำมาหากิน รู้จักทำบัญชีรายรับรายจ่ายพร้อมกับหัดทำอาหารด้วยความประณีตและความคิดในการพลิกแพลง”¹⁰⁷

แม้ว่าจะไม่ปรากฏในข้อเขียนว่าผู้หญิงในตระกูลนายวาณิชย์ ได้เล่าเรียนในโรงเรียนหรือไม่ แต่สตรีบางคนอย่าง “คุณยายแจ่ม” สามารถอ่านเขียนได้ และเป็นนักอ่านทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วรรณกรรมและนิยายร่วมสมัยอย่าง เช่น ผู้ชนะสิบทิศ ของยาขอบ หรือกรณี “คุณอาทองพูล” ภรรยาของนายตันฉิมมั่ง ทายาทรุ่นที่สองของตระกูลหวังหลี ซึ่งถูกลอบยิงขณะดำรงตำแหน่งนายกสมาคมพาณิชย์จีน ทำให้ท่านต้องมารับผิดชอบธุรกิจด้วยเงินทุนที่เหลือไม่มาก เพื่อเลี้ยงดูลูกๆ 13 คน ให้ได้รับการศึกษา ทั้งที่ “คุณอาท่านั้นได้รับการศึกษาพอแต่อ่านออกเขียนได้ เนื่องจากสมัยยังเด็ก (คุณอาเกิดพ.ศ. 2448) บิดามารดาของท่านยังมีความเชื่อแบบโบราณว่า ลูกผู้หญิงไม่จำเป็นต้องร่ำเรียนมากนัก เพราะโตขึ้นมาจะต้องแต่งงานเป็นแม่บ้านแม่เรือน ฉะนั้นการเรียนการครัวจึงเป็นเรื่องที่สำคัญกว่าการศึกษา”¹⁰⁸ ทว่าคุณอาทองพูลก็ประสบความสำเร็จในการสร้างธุรกิจด้านคลังสินค้าต่อมา

¹⁰⁷ จำนงศรี หาญเจนลักษณ์. (2543) *คุณนาวากลางมหาสมุทร* กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, หน้า 114-115 และ 155-156.

¹⁰⁸ จำนงศรี หาญเจนลักษณ์. *เรื่องเดิม*, หน้า 224-225.

จนแม้แต่ในยุคต่อมา หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ คือ ในช่วงทศวรรษ 2470 นั้น ครอบครัวของสตรีส่วนใหญ่ยังคงคิดถึงเรื่องการศึกษาเฉพาะด้านการอบรมแม่บ้านแม่เรือนและอุปนิสัย แต่ไม่ได้คิดถึงในด้านวิชาการเพื่อแข่งขันกันที่จะเรียนในสถาบันชั้นสูง หรือเพื่อชื่อเสียง หรือแม้แต่การประกอบอาชีพ เพราะผู้หญิงในยุคนั้นไม่มีความจำเป็นต้องประกอบอาชีพนอกบ้าน เพราะเป็นเพียงผู้ช่วยเหลืองานครอบครัวภายในบ้าน เช่น ขายของหน้าร้าน เป็นลูกมือญาติผู้ใหญ่ทางใดทางหนึ่ง¹⁰⁹

ในขณะที่ การศึกษาในโรงเรียนสตรีในทศวรรษ 2450-2470 มีหลักสูตรให้ความรู้ทั้งการเป็น “แม่บ้านแม่เรือน” และ “การเป็นสตรีในโลกสมัยใหม่” สามารถใช้ความรู้ในการทำงานประกอบอาชีพสร้างรายได้ แม้ว่าพวกเธอจะต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทั้งจากสังคมรัฐและเพศชาย

ทั้งนี้ คำว่า “สาวสมัยใหม่” (Modern Girl) เป็นปรากฏการณ์ระดับโลกในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2463-2473 (ค.ศ. 1920-1930) ตรงกับช่วงสมัยรัชกาลที่ 6-รัชกาลที่ 7 เมืองสำคัญทั่วโลกตั้งแต่ ปักกิ่ง ถึง บอมเบย์ โตเกียว ถึง เบอร์ลิน โจฮันเนสเบิร์ก ถึง นิวยอร์ก เมืองใหญ่เหล่านี้ปรากฏสตรีที่มีบุคลิกภาพและมีความคิดเป็นสาวสมัยใหม่ตามท้องถนน ในเมือง ในร้านค้า แฟชั่น สื่อบันเทิง โฆษณาและนิตยสาร ทั้งนี้รูปลักษณ์สาวสมัยใหม่สวมใส่เสื้อผ้าเซ็กซี่ รองเท้าส้นสูง พวกเธอมักทาลิปสติกและใช้เครื่องสำอาง และแสวงหาความรักที่โรแมนติก ไม่สนใจกับบทบาทหน้าที่ของการเป็นลูกสาว เมีย และแม่ที่กำหนดไว้แต่เดิมในยุคจารีต โดยที่สาวสมัยใหม่ถือเป็นกระแสความเปลี่ยนแปลงของผู้หญิงที่แพร่ขยายไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก ในช่วงระหว่างทศวรรษ 2460-2470 และเชื่อได้ว่าส่งอิทธิพลถึงกลุ่มผู้หญิงในสยามซึ่งเชื่อมโยง

¹⁰⁹ บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (หม่อมหลวง) ,(2527.) ความสำเร็จและความล้มเหลว คณะกรรมการบริหารกองทุน หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ วันที่ 7 มิถุนายน 2527 (www. http vajirayana.org) บทที่ 1 การศึกษาอบรม, โรงเรียน.

กับประเด็นการศึกษาของผู้หญิงและบทบาทของสตรีทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งวัฒนธรรมบริโภคนิยม¹¹⁰

4.2 โรงเรียนสตรีสามแห่ง : ความรู้ประสบการณ์การหล่อหลอมทักษะการเขียน

การเป็นนักเขียนทศวรรษ 2460-2470 จำเป็นต้องอาศัยทักษะการเขียนที่มีรูปแบบการใช้ภาษา สำนวน การสื่อความคิดแตกต่างจากงานเขียนแบบเดิมที่ส่วนใหญ่เป็นงานกวีนิพนธ์และบทร้อยกรอง นักเขียนจำเป็นต้องผ่านการหล่อหลอมความคิดและประสบการณ์ใหม่ๆ สร้างโลกทัศน์ที่เปิดกว้างออกนอกสังคมไทยด้วยการเรียน อ่านและเขียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือต่างประเทศ รวมถึงการแลกเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมจากผู้คนต่างชนชั้นทางสังคมที่เป็นเพื่อนนักเรียนด้วยกัน การศึกษาในโรงเรียนบางแห่งจึงสามารถสร้างเงื่อนไขให้ผู้เรียนที่มุ่งหวังการเป็นนักเขียนสตรี ได้แก่ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โรงเรียนราชินี และเซนต์โยเซฟคอนเวนต์¹¹¹

4.2.1 โรงเรียนราชินี

โรงเรียนราชินี นั้นเป็นต้นแบบของโรงเรียนสตรีที่ชนชั้นนำพึงประสงค์สำหรับการทำหน้าที่สถานศึกษาสำหรับ “ผู้ดี” ที่ชนทุกชั้นเข้าศึกษาได้ แต่กว่าจะแสวงหาตัวแบบที่เหมาะสมได้สำเร็จก็ใช้เวลาถึงกว่า 10 ปี เป็นต้นว่า ทั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถผู้ทรงก่อตั้งและให้การอุปถัมภ์โรงเรียนต่อมา และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งยังไม่ทรงเห็นด้วยในการให้รัฐทุ่มงบประมาณจัดการโรงเรียนสตรี รวมทั้งพระองค์ยังไม่โปรดให้ใช้ผู้บริหารโรงเรียนและตลอดจนครูสตรีชาวตะวันตกเข้าที่มาจัดการเรียนการสอนหลังจากที่

¹¹⁰ Aly Eve Weinbaum, Modern Girl around the world Reserch Group, Thomas, Lynn M., Priti Ramamurthy, Uta G. Poiger, Madeleine Yue Dong, **The Modern Girl Around the World : Consumption, Modernity, and Globalization** (Durham, N.C. : Duke University Press, 2008) pp. 1-2.

¹¹¹ ช่วงเวลานั้นโรงเรียนสตรีส่วนใหญ่จัดหลักสูตรเฉพาะภาษาไทย มีเป้าหมายให้เป็นครูเมื่อจบการศึกษา หรือเรียนต่อโรงเรียนนางพยาบาลเพื่อเป็นพยาบาล เพราะสังคมในขณะนั้น โดยเฉพาะระบบราชการ ยังไม่เปิดรับสตรีทำงานอาชีพอื่น นอกจากครูและพยาบาล

ทรงไม่พอพระทัยในโรงเรียนคณะมิชชันนารีวังหลังและโรงเรียนสุนันทาลัย¹¹² ทั้งนี้โรงเรียนสุนันทาลัยที่รัฐบาลเคยจัดตั้งระหว่างพ.ศ. 2423-2445 ด้วยการใช้นโยบายการสอนของคณะมิชชันนารีนั้นว่ารัฐไม่สามารถควบคุมการสอน“ไม่ให้สั่งสอนเด็กหญิงศิษย์ให้นิยมฝรั่งไปแบบอย่างฝรั่งได้”¹¹³

จนถึงพ.ศ. 2441 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถด้วยความร่วมมือจากเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการเวลานั้นกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้มีความเห็นร่วมกันถึงรูปแบบโรงเรียนสตรีที่พึงประสงค์สำหรับ “ชนชั้นผู้ดี” ว่าต้องเป็นโรงเรียนประจำรับผู้เรียนจำนวน 2 ประเภท คือ นักเรียนในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถที่มีจำนวน 20-30 คน และอยู่ในสถานะ “คุณข้าหลวง” เป็นผู้เรียนที่ได้รับ

¹¹² โรงเรียนสุนันทาลัย (The Royal School for Girls) จัดตั้งพ.ศ. 2423-2445 เป็นโรงเรียนกึ่งนอนสำหรับสตรีแห่งแรกที่กระทรวงธรรมการบริหารจัดการมีเป้าหมายเป็นโรงเรียนทดลองเพื่อขยายการศึกษาสำหรับสตรีและเป็นสถานที่ฝึกหัดครูตามโรงเรียนในอนาคต ผู้เรียนเกือบทั้งหมดเป็น “ข้าหลวงรุ่นเยาว์” ทั้งหมดม่อมเจ้าและธิดาขุนนางจากตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีและตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าสุภามาลมารศรี รวมถึงพระธิดาในพระบรมวงศ์เธอจากวังต่างๆ หลักสูตรวิชาที่สอนมีการอ่าน-เขียนภาษาไทย ภาษาอังกฤษ เลข ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร เรียงความ แม่บ้านการเรือน แบบวิถีชีวิตตะวันตก วาดเขียน การเรียนป่นเล่น (Kindergarten) พลศึกษา (เป็นกีฬาตะวันตกอย่างแบดมินตัน โครเกอร์ และกอล์ฟ เป็นต้น) ธรรมเนียมการเข้าสมาคมแบบตะวันตก (การจัดโต๊ะอาหาร มารยาทบนโต๊ะอาหาร) ที่น่าสนใจ คือ กิจกรรมส่งเสริมการแสดงออกอย่างการเล่นละคร แม้หลักสูตรสอนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ทว่าครูส่วนมากเป็นสตรีชาวอเมริกันและอังกฤษ มีครูสตรีไทย 4 คน เป็น นักเรียนทุนส่วนพระองค์เรียนที่อังกฤษ ก่อนเป็นครู ดังนั้น การเรียนการสอนส่วนใหญ่ใช้ภาษาอังกฤษ แม้แต่วิชาพงศาวดาร ผู้เรียนแต่ละรุ่นน่าจะเป็นสตรีเชื้อพระวงศ์ หลักฐานที่ยืนยันได้ราวพ.ศ. 2435-2438 เชื้อพระวงศ์ชั้นอนุวงศ์หลายพระองค์ เรียนหนังสือที่นี้ เช่น หม่อมเจ้ามณฑลสารพ กมลาศน์ หม่อมเจ้าพิจิตรภา และหม่อมเจ้าจันทริภา เทวกุล หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม หม่อมเจ้าพร้อมเพราพรรณ หม่อมเจ้าสรรพสมบุรณ์จากราชสกุลดิศกุล หม่อมเจ้านาราวดี เทวกุล หม่อมเจ้าเฉลิมวรรณมาลาและหม่อมเจ้ารัชนิ กมลาศน์ พระอนุวงศ์หลายพระองค์ที่จบการศึกษาได้ทำงานอาชีพครู อย่างหม่อมเจ้ามณฑลสารพ เคยสอนโรงเรียนราชินี ภายหลังเป็นครูโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ขณะที่หม่อมเจ้าพิจิตรภา เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี หม่อมเจ้าจันทริภาเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย หม่อมเจ้าเฉลิมวรรณมาลาเคยสอนในโรงเรียนราชินี เช่นกัน โรงเรียนสุนันทาลัยเป็นโรงเรียนที่สร้างสัมฤทธิผลด้านคุณภาพการศึกษาสตรีอยู่ในระดับสูง ปรากฏประวัตินักเรียนสตรีโรงเรียนนี้ สอบแข่งขันชิงทุนเล่าเรียนหลวงได้ คือ หม่อมเจ้ามณฑลสารพ หม่อมเจ้าจันทริภา และนางสาวชื่น (บุญนาค) ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุญนาค) สามารถชนะคะแนนผู้เรียนจากโรงเรียนชาย คือ โรงเรียนราชวิทยาลัยได้ อย่างไรก็ตาม ด้วยปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ จำนวนผู้เรียนลดลงและปัญหาการบริหารจัดการทำให้โรงเรียนปิดตัวลงและเลิกกิจการในที่สุด

¹¹³ ยูทากรณ์ แจ่งเงินกิจ (2530) “การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะ โรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2481)” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 46

พระราชทานเครื่องนุ่งห่มและอุปกรณ์การเรียน กับนักเรียนทั่วไปที่ต้องเสียค่าเล่าเรียน อาหาร และที่พักเอง ทั้งนี้ พระคลังข้างที่รับผิดชอบเงินเดือนครูและพนักงาน อาคารก่อสร้างโรงเรียน เป็นเงินพระราชทานของพระองค์

ระหว่างเตรียมการจัดตั้งโรงเรียน สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงพอพระทัยรูปแบบการศึกษาสตรีของประเทศญี่ปุ่น ที่เน้นการเรียนการสอน วิชาช่างฝีมือและศิลปะ หัตถกรรมแบบตะวันออก ญี่ปุ่นยังเป็นตัวแบบชาติตะวันออกที่สามารถสร้างความเป็นสมัยใหม่ได้ทัดเทียมกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก ในพ.ศ. 2446 ทรงส่งข้าหลวง 4 คน ไปศึกษาวิชาการเรือนที่วิทยาลัยครูแห่งโตเกียวและจ้างครูสตรีญี่ปุ่น 3 คน เข้ามาบริหาร โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นและเป็นครูสอน ในช่วง 3 ปีแรก หลักสูตรของโรงเรียนให้ความสำคัญกับวิชาช่าง ประกอบด้วย การตัดเย็บเสื้อผ้าด้วยเครื่องจักร การประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง การปักสะดิงและดนตรีไทย โดยมีเป้าหมายการเรียนวิชาช่างให้มีความรู้ประกอบอาชีพได้ ส่วนวิชาหนังสือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ สรีรศาสตร์ พงศาวดาร ภูมิศาสตร์และวาดเขียน ซึ่งถือเป็นวิชาพื้นฐานสำหรับวิชาการช่าง โรงเรียนไม่ได้เน้นการสอนวิชาหนังสือสูงนัก พอแค่อ่านออกเขียนได้ทั้งสองภาษา แต่ให้ความสำคัญกับการสอนวิชาจรรยา มารยาทและศีลธรรมตามแบบแผนโรงเรียนสตรีในญี่ปุ่น มีข้อสังเกตว่าวิชาช่างที่สอนยังเป็นงานช่างฝีมือแบบญี่ปุ่นด้วย¹¹⁴

เมื่อจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพ.ศ. 2447 นั้น ตลอดช่วงทศวรรษแรก โรงเรียนกำหนดกลุ่มผู้เรียนไว้ 4 ประเภท คือ -นักเรียนในพระองค์ ซึ่งน่าจะได้แก่ ข้าหลวงจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นนักเรียนไปกลับไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

-นักเรียนทั่วไปไปเช้ากลับเย็น เสียค่าเล่าเรียนภาคละ 25 บาทต่อภาค ค่าอาหารเดือนละ 5 บาท

-นักเรียนทั่วไปอยู่ประจำ เสียค่าเล่าเรียนภาคละ 25 บาท ค่าอาหาร (3 มื้อ) เดือนละ 15 บาท

-นักเรียนพิเศษ ผู้สูงอายุ “บันดาศักดิ์” ส่งมาจากสถานทูตญี่ปุ่น ไม่เสียค่าเล่าเรียน

¹¹⁴ ยูพากรณ์ แจ่งเจนกิจ (2530) “การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2481)” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., หน้า 49-53.

จากค่าใช้จ่ายในการเรียนต่อปี 3 ภาควิชา ถือว่าค่อนข้างสูงกว่าโรงเรียนกุลสตรีวังหลังในเวลานั้น ผู้เรียนที่เป็นนักเรียนทั่วไปนั้น ส่วนใหญ่เป็นบุตรข้าราชการพลเรือนทั้งในกรุงเทพฯและต่างจังหวัด และจาก 3 ปีแรก โรงเรียนได้รับความนิยมนมากขึ้นทั้งในหมู่ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการทหารตำรวจระดับกลาง-สูง ต่างพอใจการสอนที่เน้นวิชาช่างและแม่บ้านการเรือนที่เหมาะสมสตรีในการเป็นภรรยาและแม่ที่ดีติดตามความคาดหวังของสังคม ของชนชั้นกลางกลุ่มนี้¹¹⁵

โรงเรียนราชินีปรับเปลี่ยนแบบแผนการสอนครั้งใหม่ในพ.ศ. 2449 ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงต้องการให้โรงเรียนเป็นแบบอย่างสำหรับการจัดตั้งโรงเรียนสตรีแห่งอื่นในอนาคต จึงทรงประสานให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการเข้ามาวางรูปแบบการบริหารโรงเรียน หลังจากโรงเรียนเลิกจ้างครูชาวญี่ปุ่นเมื่อครบสัญญา โรงเรียนจึงปรับการบริหารโรงเรียนให้อาจารย์ใหญ่เป็นครูสตรีไทยและจัดหลักสูตรตามแบบมาตรฐานของกระทรวงธรรมการและอยู่ภายใต้พระบรมราชินูปถัมภ์ควบคู่กับการรับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล ในเวลาเดียวกันนับแต่ทศวรรษ 2450 เรื่อยมาจำนวนผู้เรียนค่อยๆเพิ่มจำนวนขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มผู้เรียนจากครอบครัว ข้าราชการ ชนชั้นกลาง ทั้งพลเรือน ทหารและตำรวจ แม้ว่าโรงเรียนเรียกเก็บอัตราค่าเล่าเรียนแพงขึ้น ถึงปีละ 57 บาท แพงกว่าโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งเก็บเพียงปีละ 45 บาท นอกจากนี้ ในพ.ศ. 2450 ยังปรับชั้นการศึกษาให้เป็นตามมาตรฐานกระทรวงธรรมการกำหนด สำหรับโรงเรียนสตรีที่มีหลักสูตรชั้นประถม-มัธยมศึกษา รวมกัน 6 ปี และต่อมาขยายชั้นมัธยมศึกษาจาก ม.1-ม.6 รวม 6 ปี และรวมชั้นประถมศึกษาอีก 3 ปี รวมเป็น 9 ปี¹¹⁶

การเรียนการสอนก็ได้รับการปรับปรุงตั้งแต่ พ.ศ. 2451 เป็นต้นมา โรงเรียนเปิดสอนทั้งวิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แตกต่างจากโรงเรียนสตรีของรัฐทั่วไป ทำให้มีความใกล้เคียงกับโรงเรียนมิชชันนารี นอกจากนี้ ยังสอนวิชาสามัญ เช่น ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร คณิตศาสตร์ เรขาคณิต การออกกำลังกาย ขณะเดียวกันยังคงให้เรียนวิชาช่างฝีมือ เย็บปักถักร้อย

¹¹⁵ ยุพากรณ์ แจ่มเจนกิจ (2530) เรื่องเดียวกัน, หน้า 55, 63-64.

¹¹⁶ เรื่องเดิม, หน้า 76-78.

ควบคู่กัน เนื่องจากครูชาวไทยที่ส่งไปศึกษาการช่างสตรีที่ญี่ปุ่นจบการศึกษาและกลับเข้ามาสอนอย่างต่อเนื่องได้

อย่างไรก็ตาม โรงเรียนได้แยกวิชาช่างออกมาจากการศึกษาสามัญที่เน้นวิชาหนังสือตั้งแต่พ.ศ. 2454 โรงเรียนราชินีจัดตั้งแผนกการช่างออกมาต่างหากเพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัวชั้นกลางระดับสูงบางคนที่ต้องการให้บุตรเรียนวิชาแม่บ้านการเรือน แผนกการช่างเป็นการศึกษาให้เปล่า หลักสูตร 3 ปี มีทั้งนักเรียนประจำและนักเรียนไป-กลับ หลักสูตรการสอนวิชาหลัก คือวิชาช่าง ตั้งแต่วาดเขียน การทำดอกไม้แห้ง (ศิลปะประดิษฐ์สืบทอดจากหลักสูตรครูญี่ปุ่น) ทอผ้า เย็บผ้า ทำกับข้าว ขนม ไปจนถึงการทำดอกไม้สดอย่างพวงมาลัยและเครื่องแขวน ประเภทพวงมาลา บุษงา เป็นแผนกที่ผู้เรียนมีโอกาสถวายงานรับใช้ราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานพิธีต่างๆ ในพระบรมมหาราชวัง รวมถึงกิจกรรมที่โปรดให้จัดขึ้น¹¹⁷ จนถึงพ.ศ. 2458 โรงเรียนราชินีเริ่มขยายชั้นมัธยมศึกษา (ม. 1-6) ออกไปอีก 2 ปี คือชั้น ม.7-ม.8 เป็นชั้นมัธยมปลายแยกแผนกการสอนเป็น 3 แผนกคือ แผนกภาษาต่างประเทศ แบ่งเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส กับแผนกวิชาช่างเขียนและแผนกการช่าง สำหรับแผนกภาษาต่างประเทศเน้นด้านการอ่านหนังสือ ไวยากรณ์จากข้อเขียนชีวิตประจำวันและการพูดที่ต้องใช้ภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสในการสื่อสารกันในชั่วโมงเรียน จัดให้มีกิจกรรมอภิปรายถกเถียงกันสัปดาห์ละ 1-2 ครั้ง ด้วยหัวข้อต่าง ๆ เป็นภาษาอังกฤษ ที่สำคัญคือ การอ่าน กำหนดให้ต้องอ่านหนังสืออ่านเล่น นิยาย นิทาน ภาษาอังกฤษ รวมถึงหนังสือบทละครเชกสเปียร์ด้วย ส่วนวิชาภาษาฝรั่งเศสสอนแค่ระดับอ่าน เขียน พูดโต้ตอบได้

ขณะที่แผนกวิชาช่างเขียน ซึ่งก็คือแผนกจิตรกรรมที่เริ่มต้นการวาดภาพจากของจริงการใช้ฟู่กัน การผูกलयี่ทั้งตะวันตกและลายไทย การวาดภาพสีน้ำและสีน้ำมัน การวาดภาพเหมือนจากคน เป็นต้น มาตรฐานการศึกษาสำหรับชั้นมัธยมปลาย (ม.7-ม.8) ต้องถือว่า มีคุณภาพดีเหมาะสมแก่ผู้เรียนจากชนชั้นกลางระดับสูงและระดับกลางที่มองเห็นความสำคัญของการศึกษา ดังนั้น โรงเรียนจึงพยายามใช้ครูชาวตะวันตกสอนภาษาต่างประเทศและให้ผู้เรียนจบ

¹¹⁷ ยูพาทกรณ์ แจ่มเจนกิจ (2530) เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-68.

จากโรงเรียนเข้ามาเป็นครูด้วย ในขณะที่ความสำเร็จของการจัดการศึกษาแผนการช่างสตรีสามารถผลิตผู้เรียนออกไปสอนโรงเรียนรัฐบาลหลายแห่ง เช่น โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนเบญจมราชาลัย โรงเรียนวัดระฆัง ตลอดจนครูซึ่งเป็นรากฐานการศึกษาดั้งเดิมของโรงเรียนตามหัวเมือง ครูสตรีเหล่านี้คือผู้วางรากฐานวิชาการทำการฝีมือและการทำอาหารที่สังคมทศวรรษ 2460 -2470 ถือว่าจำเป็นสำหรับการเป็นแม่บ้านแม่เรือน ส่วนหนึ่งขององค์ความรู้นี้ ก็อมรดกทางวัฒนธรรมจากราชสำนักสยามด้วย¹¹⁸ อย่างไรก็ตาม โรงเรียนราชินีก็เช่นเดียวกับโรงเรียนสตรีโดยทั่วไปในทศวรรษ 2460 ยังไม่เปิดสอนแผนกวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งมีการจัดตั้งโรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์¹¹⁹ โรงเรียนเอกชนสตรีที่สอนแผนกวิทยาศาสตร์ราวพ.ศ. 2475 ในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ระบบโรงเรียนประจำและการปกครองของคณะนักเรียนสัมพันธ์กับผู้เรียน โรงเรียนราชินีมาจากครอบครัวข้าราชการพลเรือน ทหาร ตำรวจ ทั้งจากกรุงเทพฯและต่างจังหวัดที่เป็นชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง ราษฎรมีฐานะสูงและปานกลาง รวมถึงพ่อค้าและเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ แม้มีผู้มีฐานะระดับล่างอยู่บ้างแต่มีจำนวนน้อย ผู้เรียนจึงยังเลือกได้ว่าจะจะเป็นนักเรียนประจำหรือไป-กลับ นักเรียนประจำอาจมีไม่เกิน 50 คน นักเรียนประจำต้องมีหน้าที่หลังเลิกเรียนทำกิจวัตรประจำวันดูแลตนเองในการรับประทานอาหาร “นักเรียนทุกคนต้องกวาดถูสถานที่ ล้างจานชามใส่อาหาร และซักฟอกผ้าของตนเองบางอย่างเพื่อฝึกหัดให้เด็กรู้จักทำความสะอาด ร่วมใจทำงาน ทำประโยชน์ช่วยเหลือกัน และรับผิดชอบทำงานที่เป็นของตนเอง” ส่วนการปกครองดูแลกันของนักเรียนในระดับชั้นเรียนและทั้งโรงเรียนเป็นการจัดคณะนักเรียน ซึ่งเป็นนักเรียนชั้นโตดูแลนักเรียนชั้นเล็กด้วย การคัดเลือกนายหมวดมาจากนักเรียนชั้นมัธยม 6-8 ที่เรียนดีและประพฤติดี โดยใช้เกณฑ์คัดเลือกของโรงเรียน ระบบนี้จัดขึ้นเพื่อฝึกหัดความรับผิดชอบ รู้จักระเบียบวินัย หน้าที่และทำงานร่วมกัน ทว่าการดูแลนั้นในทางปฏิบัติกลับเป็นวิธีการออกคำสั่งและปกครอง ที่ผู้ตาม (เด็กชั้นเล็ก) ต้อง

¹¹⁸ ยูพากรณ์ แจ่งเจนกิจ. เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-100, 105.

¹¹⁹ โรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์ แปลว่า “ระลึกถึงเกษมศรี” ก่อตั้งเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2475 โดยหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม และหม่อมเจ้าหญิงสุขศรีสมร เกษมศรี ทรงปรารภว่าจะตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นในวังแบบโรงเรียนราษฎร์ (Private School) ในประเทศอังกฤษ

เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่ง การดูแลนี้ครอบคลุมถึงกิจกรรมในชั้นเรียนที่นักเรียนต้องเชื่อฟัง หัวหน้าห้อง ซึ่งต้องเชื่อฟังนายหมวด และนายหมวดต้องรับคำสั่งจากครูอาจารย์ ในชั้นเรียนนายหมวดแต่ละคนต้องดูแลนักเรียนที่อยู่ชั้นเดียวกันการจัดเช่นนี้จึงเลียนแบบการบังคับบัญชาของกองทัพและกองเสือป่าที่มีฐานะลดหลั่นกัน เพื่อรักษาวินัยและการทำหน้าที่ในโรงเรียนและการทำงานส่วนรวม รวมถึงการฝึกหัดการเข้าสมาคมและการต้อนรับแขก ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นงานพระราชพิธีต้อนรับพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยการปฏิบัติภารกิจ เลี้ยงแขก ต้อนรับแขก ตลอดจนการทำอาหาร เลี้ยงน้ำชา เสริฟน้ำชา เป็นต้น ระบบการปกครองกันเองด้วยคณะนักเรียนที่มีระบบชั้นอาวุโสนี้อ้างกันว่ามาจากระบบพับลิคสกูลของอังกฤษนั้นมีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมความคิดทางสังคมวัฒนธรรมให้แก่ผู้เรียน นอกเหนือจากกิจกรรมที่ครู “ให้โอวาท” ทุกวันพฤหัสบดี กิจกรรมดังกล่าวเป็นการหล่อหลอมผู้เรียนให้อยู่ในกรอบคุณสมบัตินิติที่พึงประสงค์ เช่น เรื่องความประพฤติชั่ว-ดี มารยาทผู้ดี มารยาทและการพูดจา ความสะอาด ความอดออม ความขยันหมั่นเพียร ตลอดจนหลักธรรมปฏิบัติทางพุทธศาสนาและความรักชาติ บ้านเมือง เป็นต้น

4.2.2 นิติสารโรงเรียนราชินี : พื้นที่บ่มเพาะการเป็นนักเขียนในโรงเรียนสตรี

พ.ศ. 2456 หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงสนับสนุนการจัดทำนิติสารโรงเรียน ถือเป็นนิติสารโรงเรียนสตรีฉบับที่สอง หลังจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลังออกนิติสาร วัฒนาวิทยาลัยแมคเอซันที่เปลี่ยนชื่อจาก Day Break หรือแสงอรุณ¹²⁰ นิติสารของโรงเรียนราชินีฉบับแรกใช้ชื่อว่า “สตรีพจน์” ต่อมาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชทานนามใหม่ว่า “ราชินีบำรุง” ออกเดือนละ 1 เล่ม ราคา 1 บาท สมาชิกปีละ 8 บาท นิติสารนี้จัดพิมพ์ต่อเนื่องจนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2485 จึงเลิกไปเนื่องจากปัญหาของการขาดแคลนกระดาษ

¹²⁰ คณะมิชชันนารีอเมริกันเป็นต้นคิด เรียกตามภาษาอังกฤษว่า **Day Break** เป็นไทยว่า “แสงอรุณ” นิติสารของโรงเรียนกุลสตรีวังหลังนี้ออกได้ประมาณ 5 ปีจึงล้มเลิกเสีย เพราะมีภาระงานรับผิดชอบมากขึ้น หม่อมโคลและครูสุวรรณรับดำเนินการต่อ แต่เมื่อครูสุวรรณลาออกในปีพ.ศ. 2453 และหม่อมเจ้ามณฑลพ กมลาคณ์ ได้มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังแล้วท่านจึงได้รับดำเนินการหนังสือแสงอรุณต่อมา

ความสำคัญของ “ราชินีบำรุง” อยู่ที่วัตถุประสงค์เพื่อให้ให้นักเรียนฝึกฝนสร้างทักษะความชำนาญในการเขียนหนังสือไทยทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองและฝึกฝนการเป็นนักอ่าน เนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นงานนิพนธ์ และพระโอวาทของอาจารย์ใหญ่และอาจารย์ภาษาไทย เรื่องแปลจากไทยเป็นอังกฤษ และจากอังกฤษเป็นไทย ส่วนงานเขียนของนักเรียนมีทั้งบทความ สารคดี คอลัมน์ข่าวต่างๆ เกร็ดความรู้ เช่น เรื่องเกี่ยวกับทวีปต่างๆ ข่าวสงครามในบางประเทศ สุภาษิต เรื่องบันเทิง เช่น นิยายหรือนิทาน ไปจนถึงคอลัมน์อาหารไทยและต่างประเทศ โฆษณาขายสิ่งของประดิษฐ์และรับจ้างทำอาหาร เป็นต้น

“ราชินีบำรุง” ถือเป็นพื้นที่สร้างแรงบันดาลใจให้นักเรียนประจำหลายคนต้นทศวรรษ 2480 ในการจัดทำหนังสือ ซึ่งมีทั้งการเขียนบทความ เรื่องสั้นและข่าวสาร จนมีผู้เขียนบางคนได้ใช้พื้นที่นี้ตีพิมพ์ เริ่มทำงานอาชีพนักเขียน เช่น สุกัญญา ชลศึกษ์ หรือ นามปากกาว่า กฤษณา อโศกสิน ได้เขียนเรื่องสั้นเรื่องแรกตั้งแต่เรียนมัธยม 5 ส่งไปลงนิตยสารไทยใหม่วันจันทร์ เช่นเดียวกับประภาศรี สร้อยระย้า ที่เริ่มเป็นนักเขียนตั้งแต่ยังเป็นนักเรียนอยู่

โรงเรียนราชินีนั้นสามารถสร้างนักเขียนอาชีพเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เช่น สุภาวดี เทวกุล ชวงค์ ฉายะจินดา ก.สุรางค์นางค์ ส. คุปตาภา และนิดา¹²¹ เป็นต้น

ในต้นทศวรรษ 2470 ศิษย์เก่าโรงเรียนราชินีท่านหนึ่งได้ประกอบอาชีพธุรกิจสิ่งพิมพ์ เป็นบรรณาธิการและเป็นเจ้าของนิตยสารสตรี ชื่อว่า “นารีนาถ” และเป็นนิตยสารสตรีที่รวมนักเขียนจากโรงเรียนแห่งนี้หลายท่าน

4.2.3 โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง-วัฒนาวิทยาลัย

โรงเรียนกุลสตรีวังหลังจัดตั้งขึ้นพ.ศ. 2413 โดยคณะมิชชันนารีอเมริกัน บริเวณที่ดินหน้าโรงพยาบาลศิริราช (หอพักนางพยาบาลปัจจุบัน) ทศวรรษแรกของโรงเรียนรับผู้เรียนจากครอบครัวชาวบ้านในละแวกนั้น เข้ามาอยู่เรียนระบบกึ่งนอนแบบให้เปล่าทั้งเครื่องนุ่งห่มเครื่องนอนและอื่นๆ ความคาดหวังให้การสอนศาสนาสามารถโน้มน้าวให้ผู้เรียนหันมานับถือศาสนาคริสต์ ทว่าระบบการจัดการ โรงเรียนต้องพึ่งพาเงินบริจาคจากคณะมิชชันและครู

¹²¹ ยูพาพร แจ่มเจนกิจ ,หน้า 191-194.

มิชชันนารีจากสหรัฐอเมริกาทำให้การดำเนินกิจการไม่ถาวร จนฐานะโรงเรียนเริ่มทรุดลง จนกระทั่งพ.ศ. 2428 เมื่อมิส โคลด์เดินทางจากเชียงใหม่เข้ารับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ จึงได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบจัดการโรงเรียนเพื่อฟื้นฟูกิจการตามปรากฏในข้อเขียนว่า “เปลี่ยนวิธีปกครองโรงเรียนเข้าสู่สมัยปัจจุบันหลายประการ ประการหนึ่ง คือ เลิกวิธีรับนักเรียนกินอยู่หลับนอนเล่าเรียนแบบให้เปล่าและที่ต้องแถมเครื่องนุ่งห่มพรีนั้นเสีย จัดโรงเรียนให้หน้าพัก (ในระบบโรงเรียนประจำ) เสาะหาครูที่สามารถมาสอนเป็นที่ชักชวนให้คนไทยเลื่อมใสในการศึกษา ยิ่งขึ้น แล้วเรียกเก็บค่าเล่าเรียนและเลี้ยงดูเสร็จ เดือนละ 5 บาท เวลานั้น นับว่าแพงมากแก่คนที่ไม่เคยเสียอะไรมาก่อน”

ผลก็คือ ในเทอมการศึกษาแรกผู้ปกครองพานักเรียนลาออกจนทั้งโรงเรียนเหลืออยู่เพียง 16 คน ทว่าหม่อมโคลด์ค่อยๆเรียกความศรัทธาจากผู้ปกครองที่มีฐานะพอที่จะเสียค่าเล่าเรียนจำนวนนั้นเพื่อให้บุตรได้รับการศึกษาที่ดี หากพิจารณาข้อมูลการเรียกเก็บค่าเล่าเรียนสำหรับโรงเรียนประจำเดือนละ 5 บาท นั้นเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญ สำหรับสถานะโรงเรียนที่ทำให้เป็นสถานศึกษาของเจ้านายสตรี ผู้มีบรรดาศักดิ์หรือขุนนางชั้นสูงและคหบดี พ่อค้าชนชั้นกลางที่มีทรัพย์เท่านั้นได้เข้าเรียน เป็นการกำหนดฐานะและกลุ่มผู้เรียนให้มีแต่ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางระดับบนและระดับกลาง เพื่อให้ฐานะรายได้ของโรงเรียนอยู่ในระดับเพียงพอในการเลี้ยงตัวเองแทนการพึ่งพาช่วยเหลือจากคริสตจักรตามแบบเก่า¹²²

จุดเด่นที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังสามารถสร้างความนิยมจากผู้ปกครองชนชั้นสูงและชนชั้นกลางระดับบนและกลางได้อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันอยู่ที่การจัดหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียน แบ่งเป็น 5 ชั้น เน้นการศึกษาพื้นฐานทั้งด้านภาษาไทยและภาษาอังกฤษ หลักสูตรภาษาไทยจัดตามมาตรฐานของกระทรวงธรรมการ ชั้นประถม-มัธยม ใช้ตำราแบบเรียนเร็วเล่ม 1-3 ไวยากรณ์ อักษรวิธี วากยสัมพันธ์ ศัพท์โบราณ ศัพท์มคธ บาลีแปลง ราชาศัพท์ ส่วนวรรณคดี ได้แก่ สังข์ทอง ศิวกุมภักดิ์ ราชธิดา สามก๊ก พระเวสสันดรชาดก ตะเลงพ่าย ธรรมจริยา เล่ม 1-4 และเบญจศีล-เบญจธรรม การศึกษาวิชาภาษาอังกฤษใช้บันไดเล่ม 4-5

¹²² ตาด ประทีปเสน. (2507) งานและการศึกษาสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและหม่อมโคลด์, หน้า ๘.

Fourth Reader, Universal History (ประวัติศาสตร์สากล) Lessons in our Law (พลเมืองดีของอังกฤษ) Physiology (สุขศึกษา) Nestle's Grammar Book, Atlas Geography (ภูมิศาสตร์โลก) Golf's Arithmetics, Longman's Algebra (พีชคณิต) การเรียนวิชาหนังสือ ใช้เวลา 8 ชั่วโมงต่อวัน ครูผู้สอนเป็นชาวอเมริกันสอนเฉพาะวิชาภาษาอังกฤษและคณิตศาสตร์ชั้นสูง จนถึงพ.ศ. 2466 โรงเรียนขยายหลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาจาก 3 ปี เป็น 6 ปี และขยายชั้นเด็กเล็กระดับอนุบาล ตั้งแต่ 3-6 ขวบ กุลสตรีวังหลังสามารถสอนได้ครบตามหลักสูตรเสมอกับโรงเรียนสำหรับเด็กชายตั้งแต่ทศวรรษ 2450 การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ทักษะภาษาอังกฤษ นักเรียนต้องหัดพูดภาษาอังกฤษตั้งแต่ตื่นนอนจนถึง 1 ทุ่ม ยกเว้นวันอาทิตย์จึงจะพูดไทยได้ ครูตรวจสอบด้วยวิธีการเข้าห้องประชุมสวดนมัสการเวลา 1 ทุ่ม ให้ขานรับเวลาเรียกชื่อ ตอบ "yes" หากพูดภาษาอังกฤษ ตอบ "No" แปลว่าไม่ได้พูดภาษาอังกฤษ คิดคะแนนรวมวันสิ้นปีมีผลคะแนนได้รับรางวัลหากคะแนนดี ถ้าคะแนนไม่ดีก็ถูกลงโทษ เช่น จด "I must speak English everyday Yes" การฝึกพูดภาษาอังกฤษจะได้ประโยชน์กับคนที่ฝึกฝนจริงเพราะบางคนเจ้าเล่ห์ ด้วยการเริ่มต้น "Excuse me"

การพัฒนาการใช้ภาษายังกระทำการผ่านการเล่นละครสั้นในวันคริสต์มาสและให้เด็กกล้าแสดงออกด้วยการเล่นละครประจำสัปดาห์ มีทั้งเรื่องประวัติศาสตร์ไทย การพยาบาล การเรือน การต้อนรับแขก วิธีการเข้าสมาคม อ่านสุนทรพจน์ แต่งโคลงฉันท์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ซึ่งมีครูฝึกหัดให้นักเรียนคิดแต่งเรื่องขึ้น แล้วให้ครูติชม จากนั้นจึงนำไปฝึกหัดการฝึกหัดแสดงละครยังนำไปใช้แสดงในช่วงใกล้ปิดเทอม อันเป็นงานประจำปีของโรงเรียน น่าประหลาดใจมากกว่านักเรียนสามารถแสดงละคร โรงเรียนหลากหลายประเภท ตั้งแต่เรื่องตัดตอนจากประวัติศาสตร์ชาติต่างๆ นิทานอย่างเจ้าหญิงนิทราและมีคติสอนใจ ทั้งหมดเป็นบทละครภาษาอังกฤษ¹²³

¹²³ ตาด ประทีปเสนา (2507) งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและแหลมมไคล์ : หน้า 29.

ในฐานะโรงเรียนในเครือคณะมิชชัน กุสตริวังหลังยังมีเป้าหมายไม่จำกัดการ สอนเฉพาะวิชาหนังสือ หากยังมุ่งเป้าหมายพันธกิจการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ดังนั้นผู้ปกครองที่ นำบุตรหลานมาเรียนหนังสือต้องยอมให้บุตรหลานได้ฟังและได้ศึกษาศาสนาคริสต์

4.2.4 จดหมายเหตุแสงอรุณ หรือ วัฒนาวิทยา-แมคเอซัน หนังสือพิมพ์กึ่ง นิติสารของโรงเรียนกุสตริวังหลัง จัดทำขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2435 ด้วยความริเริ่มของคณะ อเมริกันมิชชัน โดยมีศาสตราจารย์ เจ. เอ. เอकिन เป็นบรรณาธิการ ตั้งชื่อ “Day Break” หรือ จดหมายเหตุแสงอรุณมีรูปแบบหนังสือพิมพ์ยุคนั้น ดำเนินการจัดพิมพ์ต่อเนื่องราว 5 ปี เจ.เอ. เอकिन มีภาระงานมากจนไม่สามารถทำต่อได้คิดจะเลิก มีสแอดนา ซาราห์ โคล์ ครูใหญ่ โรงเรียน กุสตริวังหลังจึงรับมาดำเนินการต่อโดยมีสโกล์และครูสุวรรณ ซึ่งเป็นศิษย์เก่าที่เข้ามาเป็นครู รับเป็นผู้ดำเนินการจนถึงพ.ศ. 2453 ครูสุวรรณลาออก เวลานั้นหม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพ กมลასนัได้เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนนี้ จึงได้รับมอบหมายจากมีสโกล์ให้เป็นผู้ ดำเนินการต่อ จนถึงพ.ศ. 2461 ทรงลาออกไปศึกษาต่อและทำงานด้านการพยาบาล ครูตาด ประทีปะเสนจึงรับช่วงจัดทำต่อ และเปลี่ยนชื่อจากจดหมายเหตุแสงอรุณเป็นวัฒนาวิทยา-แมคเอ ซัน อันเป็นชื่อที่มีสโกล์นำไปตั้งเป็นชื่อโรงเรียน เมื่อย้ายออกไปตั้งในย่านคลองบางกะปิ พ.ศ. 2463 โดยยังคงชื่อเดิมไว้ ต่อมาภายหลังเปลี่ยนเป็นชื่อเป็น วัฒนาวิทยา-แมคเอซัน อันเป็นชื่อ ใหม่ที่มีสโกล์นำไปตั้งเป็นชื่อ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ในย่านบางกะปิ พ.ศ. 2463 ทว่าเพื่อรักษา ความสืบเนื่องของสิ่งพิมพ์แรกของโรงเรียน จึงยังคงพิมพ์ชื่อ Day Break จดหมายเหตุแสงอรุณ กำกับไว้ด้วย

วัฒนาวิทยา-แมคเอซัน มีรูปแบบที่มีสาระส่วนหนึ่งจากหนังสือพิมพ์ทศวรรษ 2450 ขณะเดียวกันก็จัดทำคอลัมน์สาระความรู้ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของสตรี ด้วยการจัดทำ หนังสือพิมพ์ขนาด 50 หน้า บรรจุเนื้อหาเนื้อหา ให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ศาสนาคริสต์ บท ร้อยกรอง คอลัมน์กิจการสำหรับสตรี ประวัติบุคคลสำคัญในวงการศิลปวิทยาการ วรรณคดี และร้อยกรองประเภท กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ และเรื่องอ่านเล่นที่เป็นคติสอนใจ วิชาการด้าน แม่บ้านแม่เรือน ความรู้การทำอาหารคาวหวานและสาระความรู้เกี่ยวกับแม่ครัว ที่สำคัญที่เป็น ลักษณะหนังสือพิมพ์ คือ มีคอลัมน์ข่าวในและต่างประเทศที่เป็นเหตุการณ์สำคัญที่อาจมี

ผลกระทบต่อชีวิตและเศรษฐกิจผู้อ่าน เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ยังเป็นเรื่องแปลและคัดแปลงจาก
ข้อเขียนภาษาอังกฤษ

ตัวอย่างเนื้อหาแมกเอเชียน วัฒนาวิทยา ฉบับเดือนพฤษภาคม รศ. 131 (พ.ศ. 2456)
เล่ม 18 ฉบับที่ 2 ประกอบด้วยสารบาญเรื่อง คือ

ข่าวต่างประเทศ – โทรเลขไม่มีสายสำหรับเรือ

-การร่นวายในกรุงปักกิ่ง

-อิตาลีทำลายเรือเตอร์กีสองลำ

-เยอรมนีต้องการเปิดประตูสินค้าด้วยกองทัพเรือต่าง ๆ

-เมืองอังกฤษเสื่อมลงหรือเปล่า

ข่าวในประเทศ - การเก็บภาษีโรงเรือน

ประวัติศาสตร์ชาติต่างๆ –ประวัติโครเอเชีย (โครเอเชีย)

ประกาศโรงเรียน -เรื่องนอนหลับร้อยละ เป็นเรื่องเล่นปีโรงเรียนวังหลัง

สังคม -ว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจสตรีฝรั่ง

ประวัติศาสตร์ –เรื่องวันฉลองพระเยซูทรงคืนชีพ

กวีสำหรับสตรี –นิยายรักเรื่องยาว

“ เรื่องเมืองกัลปวสานภาคที่ 8 (ต่อไป)” ความน่าสนใจอยู่ที่เหตุการณ์
ต่างประเทศ 2 เรื่อง คือ “โทรเลขไม่มีสาย” ซึ่งรัฐบาลเยอรมันติดตั้งในเรือจับปลาชาติตนเอง ทำ
ให้ชาวประมงฝรั่งเศสเรียกร้องรัฐบาลตนเองให้ทำเช่นเดียวกัน รัฐบาลฝรั่งเศสจึงได้งบประมาณ
ไว้หมื่นปอนด์และจัดบให้เรือที่ติดตั้งแล้วลำละ 80 ปอนด์ ด้วยเงื่อนไขต้องซ่อมบำรุงเสมอ ข่าว
นี้แสดงถึงความก้าวหน้าและการแข่งขันทางเทคโนโลยีระหว่างมหาอำนาจ ในขณะที่ข่าวความ
ร่นวายในกรุงปักกิ่ง บอกเล่าเหตุการณ์ทหารของนายพล ขวน ซีไซ ราว 300-400 คนบุกเข้าเผา
กรุงปักกิ่งตอนค่ำวันหนึ่ง และทำลายบ้านเรือน เกิดเสียงปืนดังไกลหกล จนรัฐบาลจีนต้องออก

ปราบปราม ข่าวนี้นำทำให้ผู้อ่านทราบความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญในเมืองจีน ส่วนข่าวในประเทศ เป็นเรื่องการเก็บภาษีซึ่งเป็นเศรษฐกิจภายในประเทศที่ครอบครัวยุโรปส่วนใหญ่เป็นพ่อค้านักธุรกิจเกี่ยวข้องกับการเก็บภาษีโรงงานของรัฐในอัตราต่าง ๆ

เห็นได้ว่าเนื้อหาของวัฒนาวิทยา-แมคอาซีนมีลักษณะผสมผสานระหว่างการเป็นหนังสือพิมพ์ด้วยมีข่าวความเคลื่อนไหวเหตุการณ์ร่วมสมัย ขณะเดียวกันก็มีความเป็นนิตยสารที่บรรจุเรื่องราวศิลปวัฒนธรรม ศาสนา และประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะคอลัมน์หน้าแผนกสตรีได้รับความสนใจจากผู้อ่านทั่วไปเช่นกัน เล่ากันว่าพระยาศีกษาสมบุรณ์ (รื่น สยามานนท์) สนใจอ่านทุกฉบับ โดยเฉพาะหน้าแผนกสตรี ถึงกับเคยขอให้โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ตัดตอนเรียบเรียงเพื่อเสนอกระทรวงธรรมการจัดพิมพ์เป็นเล่ม “สำหรับใช้ในโรงเรียนสตรี”¹²⁴

วัฒนาวิทยา-แมคอาซีน ที่เริ่มต้นด้วยคณะครูเป็นผู้จัดทำฉบับจนถึงทศวรรษ 2470 จึงปรับเปลี่ยนให้ผู้อ่านซึ่งเคยเป็นเพียงผู้อ่านนั้นมีส่วนร่วมในการเป็นผู้จัดทำและเขียนหนังสือสังฆทักขะประสพการณ์ของการเป็นนักเขียนอาชีพในเวลาต่อมา

นิตยสารกึ่งหนังสือพิมพ์นี้เป็นสิ่งพิมพ์ในโรงเรียนที่เก่าแก่ที่สุด มีเพียงโรงเรียนสตรี 2 แห่ง คือ กุลสตรีวังหลังหรือวัฒนาวิทยาลัย และโรงเรียนราชินีที่จัดทำเพื่อทำหน้าที่เสนอข่าวสาร หล่อหลอมความคิดและการมองสังคมไปสู่ระดับนานาชาติและยังเป็นพื้นที่สร้างสรรค์จินตนาการให้ปรากฏเป็นงานเขียนของผู้อ่านเป็นทักษะเบื้องต้นของอาชีพนักเขียน

4.2.5 โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์

เซนต์โยเซฟคอนเวนต์เป็นโรงเรียนในสังกัดคณะนักบวชคาทอลิกหญิงในเครือภคินี เซนต์ปอล เดอซาร์ต กรุงเทพฯ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2449 บริเวณที่ดินซึ่งได้รับบริจาคจากเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ตำบลทุ่งวัวลำพองบนถนนสีลม ในด้านการบริหารโรงเรียนอยู่ภายใต้สำนักภคินีซึ่งนักบวชหญิงโดยตรงไม่มีบาทหลวงของมิสซังคาทอลิกเข้ามาเกี่ยวข้อง ต่างจากโรงเรียนอัสสัมชัญคอนเวนต์เนื่องจากเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ไม่ได้ตั้งอยู่ใน

¹²⁴ ข้อมูลจาก ดาด ประทีปะเสน (2491) โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับหม่อมโศภิต กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รัตนและ Sckchai Limonado Phanawat. แมคอาซีนวัฒนาวิทยา พฤษภาคม ร.ศ. 131 จดหมายเหตุแสงอรุณ เล่ม 18 ฉบับที่ 2 (โพสต์ลงวันที่ 3 กรกฎาคม 2558)

พื้นที่ของอาสนวิหาร คณะภคินีได้มอบหมายให้เซอร์แซงก์ ซาเวียร์ อธิการิณีจากโรงเรียน อัสสัมชัญคอนแวนต์มาดำรงตำแหน่งอธิการิณี ผู้จัดการและครูใหญ่คนแรกของโรงเรียน

มีประวัติเล่าว่า แรกก่อตั้งมีนักเรียนสตรี 55 คน แบ่งเป็นผู้เรียนแผนกฝรั่งเศส 15 คน แผนกอังกฤษ 40 คน เป็นนักเรียนประจำ 21 คน เด็กกำพร้า 14 คน และอีก 5 คน เป็นนักเรียน ไป-กลับ ขึ้นปีที่ 2 ราวพ.ศ. 2450-2451 นักเรียนเพิ่มขึ้นจำนวน 78 คน และทวีขึ้นจนพ.ศ. 2456 โรงเรียนต้องสร้างอาคารเรียนและขยายห้องเรียนเพิ่มขึ้นถึง 6 ห้อง¹²⁵

น่าสนใจว่า เซนต์โยเซฟคอนแวนต์ ถือกำเนิดในช่วงเวลาหลังจากโรงเรียนราชินี เพียง 2-3 ปี หากทว่ากลับเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นนำและข้าราชการชั้นสูงและชั้นกลางที่มี บรรดาศักดิ์และฐานะดี ดังปรากฏหลักฐานว่า โรงเรียนรับผู้เรียนจากทั้งราชสกุลระดับพระ อнуวงศ์หลายราชสกุล ครอบครัวยุโรปชั้นสูงและชั้นกลางที่มีฐานะทั้งในกรุงเทพฯและหัว เมืองที่สำคัญ โรงเรียนได้รับความนิยมาจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงส่งพระธิดา หม่อมเจ้ากฤษณาไพฑโรดม ดิศกุลให้เข้ารับการศึกษที่โรงเรียน รวมถึงเจ้านายชั้นสูงอื่นๆอย่าง สมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้ส่งหม่อมเจ้าบรรเจิดวรรณวรางค์ หม่อมเจ้าศรีสอางค์ นฤมล และหม่อมเจ้าฤดีวรรณ วรวรรณ รวม 3 พระองค์ ให้เข้าเรียนที่นี้เช่นกัน ขณะที่ครอบครัวยุโรปชั้นสูงอย่าง พระยาสุขุมณัยวินิต (ปั้น สุขุม) และโต สุขุม (ณ ป้อมเพชร) ได้ให้ธิดาคือ หม่อมประยูร โสนกุล ณ อุทยา หลังการอบรมจากพระบรมมหาราชวังที่สำนักเจ้าจอม มารดาแล้ว ก็เข้าเรียนที่ โรงเรียนเซนต์โยเซฟ คอนแวนต์¹²⁶

ระบบโรงเรียนประจำของเซนต์โยเซฟคอนแวนต์แตกต่างจากโรงเรียนราชินีและ กูลสตรีวังหลัง ที่มีการแบ่งแยกฐานะผู้เรียนในการใช้ชีวิตประจำวันในหอนอน ดังข้อเขียนจาก คิษย์เก่าในปีพ.ศ. 2464 ท่านหนึ่งบันทึกไว้ว่า “ดิฉันเป็นนักเรียนประจำ ประเภทของนักเรียน มี 3 ประเภท คือ ประเภท 1 ต้องเสียค่าการศึกษาสูงสุด ประเภท 2 เสียค่าการศึกษารองลงมา

¹²⁵ ยูวดี ศิริ (2557) ตึกเก่าโรงเรียนเดิม กรุงเทพฯ มติชน : หน้า 123-126.

¹²⁶ วิรุทธ ปีสาลี (2565) “ขัตติยะนารีศึกษา : การศึกษาของเจ้านายสตรีจากวิเศษวรรคสู่วิถีสมัยใหม่” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 43 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2565, หน้า 67-68 และ “ประวัติหม่อมประยูร โสนกุล ณ อุทยา” ใน เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยที่พระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล, หน้า 1. เช่นเดียวกับ ครอบครัวยุโรปชั้นสูงอย่าง พระราชวิจิตรพิชัย คลังมณฑลพายัพ ได้ส่งธิดา คุณหญิง ยุคตเสวีวิวัฒน์ ซึ่งสำเร็จการศึกษาชั้นประถม

ประเภท 3 เสียค่าการศึกษาตามแต่ผู้ปกครองจะเสียได้” ที่สำคัญโรงเรียนไม่มีระบบการช่วยเหลือตนเอง หลังจากเวลาเรียน ต่างจากโรงเรียนราชินีและกุลสตรีวังหลัง โดยเฉพาะการใช้ชีวิตร่วมกันในการเข้าเวร ทำความสะอาด ฯลฯ ผู้เขียนเล่าว่า “ฉันอยู่ประเภทหนึ่ง ซึ่งมีซิสเตอร์ประจำห้องนอน ห้องอาหาร ฯลฯ ท่านมีระเบียบ (แบบซิสเตอร์ทั้งหลาย) แต่ใจแสนดีดูแลทุกข์สุขของนักเรียน...” การไม่ต้อง “ทำงานบ้าน” แบบโรงเรียนราชินีและกุลสตรีวังหลังจึงเป็นแรงจูงใจสำคัญให้เจ้านายชั้นสูง ข้าราชการและคหบดีผู้มีฐานะส่งบุตรหลานมาเข้าเรียนที่นี่แทน ทั้งนี้ ในด้านวิชาหนังสือของโรงเรียนนี้ยังมีความโดดเด่น จัดการเรียนการสอนภาษาต่างประเทศถึง 2 ภาษา คือ อังกฤษและฝรั่งเศสโดยวางหลักเกณฑ์บังคับให้ผู้เรียนต้องพูดภาษาอังกฤษระหว่างกัน ห้ามพูดภาษาไทย และฝึกสอนการพูดและเขียนภาษาต่างประเทศให้ถูกต้อง¹²⁷

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ซึ่งเคยเรียนจบชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์และศึกษาต่อที่ Convent of the Holy Infant Jesus ปีนัง ในปีพ.ศ. 2465 ได้ยืนยันถึงความเข้มงวดด้านการเรียนการสอนโดยเฉพาะภาษาต่างประเทศ หากทว่ายังสอนแบบท่องจำ ที่สำคัญหลักสูตรยังมุ่งเน้นเป้าหมายการเป็นแม่บ้านแม่เรือน ทำให้การเรียนส่วนหนึ่งเป็นวิชาด้านการเย็บปักถักร้อย แทนการสอนวิชาอย่างคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ซึ่งโรงเรียนคอนเวนต์ในปีนังให้ความสำคัญ รวมถึงมีการนำแบบการสอนใหม่ตามวิธีการศึกษาของโรงเรียนในประเทศอังกฤษ¹²⁸

แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า ความโดดเด่นด้านการสอนวิชาภาษาต่างประเทศของโรงเรียนเซนต์โยเซฟมีผลโดยตรงต่อผู้เรียนสตรีหลายท่านให้มีทักษะความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศเมื่อจบการศึกษาแล้ว สตรีบางคนใช้ความรู้ภาษาอังกฤษช่วยเหลือกิจการ

¹²⁷ คุณหญิงยุกตเสวีวิวัฒน์ (2530) “เซนต์โยเซฟคอนเวนต์ สถาบันที่รักของฉัน” ใน สุมาลี จาคิตกานิชย์ (2530) เรื่องของคุณแม่ คุณหญิงยุกตเสวีวิวัฒน์ (ถนอมศรี ยุกตเสวี) กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์ หน้า 32-33.

¹²⁸ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2527) *ความสำเร็จและความล้มเหลว* หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ : ตอนการศึกษาในโรงเรียน (จาก <http://Vajrayana.org>. ความสำเร็จและความล้มเหลว)

ธุรกิจครอบครัวและการทำงานของสามีได้เป็นอย่างดี สำคัญกว่านั้นสตรีบางคนสามารถทำงานแปลและและเขียนหนังสือเป็นอาชีพด้วย

โรงเรียนสตรีเอกชนแบบประจำทั้งสามแห่ง ต่างมีลักษณะการอบรมหล่อหลอมในระบบอยู่ประจำด้วยวิธีต่างกัน มีความโดดเด่นในการเรียนการสอนที่แตกต่างกัน ในขณะที่โรงเรียนราชินีและโรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้ใช้นิตยสาร โรงเรียนเป็นพื้นที่ฝึกฝนทักษะการจัดทำและเขียนหนังสือ ในขณะที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟใช้ภาษาและนิยายต่างประเทศ เป็นตัวแบบจินตนาการรวมถึงสังสมเนื้อหา รูปแบบ โครงเรื่อง การเดินเรื่องที่ล้วนแตกต่างจากวรรณคดีหรือนิทานภาษาไทย ผู้เรียนจากทั้งสามโรงเรียนจึงมีทักษะพื้นฐานทั้งความคิดจินตนาการและทักษะการเขียนสามารถก้าวเข้าสู่อาชีพนักแปลและนักเขียนได้หลังจากสำเร็จการศึกษา

อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มสตรีชนชั้นสูงที่เป็นบุตรหลานของกลุ่มเจ้านายและขุนนางหรือข้าราชการในราชสำนัก บิดามารดามักจะส่งเข้าไปรับการศึกษาอบรมในวังตั้งแต่เยาว์วัยและผ่านการอบรมวิชาการด้านกิจการบ้านเรือนมาแล้วเป็นอย่างดี สตรีกลุ่มนี้จะทำหน้าที่เป็นพนักงานหรือข้าหลวงคนสนิทรับใช้เจ้านายพระองค์หญิงองค์ใดองค์หนึ่ง แต่เมื่อเติบโตขึ้นจะออกจากวังไปอยู่บ้านเพื่อออกเรือนเป็นแม่บ้านต่อไป หรือศึกษาต่อในระบบของโรงเรียนสตรีและได้มีโอกาสประกอบอาชีพรับราชการ

ในด้านการศึกษาวิชาหนังสือของสตรีกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางนี้ นับว่าขยายวงกว้างมากขึ้น สตรีมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น เนื่องจากบิดามารดาและผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการศึกษา ประกอบกับมีสถานศึกษาสำหรับสตรีเพิ่มมากขึ้นและที่สำคัญคือ การมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาซึ่งประกาศใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลบังคับให้เด็กชายและเด็กหญิงทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนเสมอกัน

สำหรับอาชีพนักหนังสือพิมพ์สตรีเป็นอาชีพที่ทำได้ยากพอๆกับอาชีพนักประพันธ์สตรี เพราะในสมัยก่อนผู้ที่มีอาชีพดังกล่าวมักจะเป็นบุรุษ เช่น หนังสือพิมพ์สุภาพบุรุษมีผู้ชายล้วนที่เป็นนักเขียนและบรรณาธิการ อย่างไรก็ตามในช่วงเปลี่ยนผ่านนี้ได้ปรากฏแล้วว่ามีสตรีที่เป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์เกิดขึ้น

ปรากฏการณ์ที่สำคัญคือในช่วงทศวรรษ 2450 การศึกษาโรงเรียนประถมของรัฐยังไม่เปิดรับสตรีเข้าเรียน ในขณะที่อุตสาหกรรมการพิมพ์ขยายตัวจำเป็นต้องมีพนักงานเรียงพิมพ์ ดังนั้นหลวงดำรงธรรมสาร ผู้เชื่อมั่นในคุณค่าการศึกษาว่า การศึกษาที่ดีมีคุณค่าอย่างมหันต์ จัดตั้งสติใจเปิด “โรงเรียนสตรีศรีนครวิทยา”¹²⁹ ขึ้นรับเด็กหญิงที่พ่อแม่ฐานะยากจนให้เข้าเรียนโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน สำหรับครอบครัวที่สามารถจ่ายค่าเล่าเรียนได้เขาคิดเพียงเดือนละ 2 บาท ในปีพ.ศ. 2451 นั้น โรงเรียนดังกล่าวมีนักเรียนสตรี ถึง 50 คน มีครูสตรีที่มีการศึกษา 3 คน ใช้วิธีการเรียนการสอนในระบบที่เรียกว่า “Sound Education” หมายถึงการเรียนแบบใช้ทักษะออกเสียงให้สามารถติดต่อสื่อสารได้ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาไทย มีความเป็นไปได้ว่าเมื่อสำเร็จการศึกษา ผู้เรียนสตรีเหล่านี้สามารถทำงานในระบบโรงพิมพ์ของหลวงดำรงเอง รวมถึงโรงพิมพ์แห่งอื่นที่เปิดกิจการอย่างแพร่หลายในทศวรรษ 2450-2470¹³⁰ เนื่องจากโรงเรียนนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณเดียวกับโรงพิมพ์ บนถนนบำรุงเมือง

โรงพิมพ์อักษรนิติเป็นโรงพิมพ์อีกแห่งหนึ่งที่เจ้าของกิจการเป็นอดีตข้าราชการกระทรวงธรรมการ เคยทำงานในโรงพิมพ์หลวง ต่อมาย้ายมาเป็นพนักงานในสำนักพระราชวัง และได้เลื่อนเป็นปลัดกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจนถึงปี พ.ศ. 2436 โรงพิมพ์อักษรนิติรับพิมพ์หนังสือทั่วไปและหนังสือแบบเรียนของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง สังกัดกรมศึกษาธิการ แบบเรียนศัพท์เขมร (2449) บทละครเรื่อง เวณีสวานิช ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2466) และที่สำคัญ คือ โรงพิมพ์อักษรนิติยังจัดพิมพ์หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เช่น ประชามิตร เอกชน สวนอักษร รุ่งอรุณ สุภาพบุรุษ ซึ่งหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ยังเป็นเวทีให้กับงานวรรณกรรมประเภทนวนิยาย เรื่องสั้น และกวีนิพนธ์ ที่ได้รับความนิยม ซึ่งมีผลต่อ

¹²⁹ สันนิษฐานว่า ภายหลังจากรัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาแบบสหศึกษาขึ้น ทำให้โรงเรียนสตรีศรีนครวิทยาเลิกกิจการไป

¹³⁰ Arnold Wright and Oliver T. Breakspear. (1994) *Twentieth Century Impressions of Siam: Its History, People, Commerce, Industries, and Resources*. Bangkok : whitelotus , pp.260-262.

อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์คนสำคัญ เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สนิท เจริญรัฐ สด คุรุมาโรหิต มาลัย ชูพินิจ อป ไชยวสุ และยาขอบ¹³¹ เป็นต้น

4.3 การเติบโตของอุตสาหกรรมการพิมพ์และสื่อสิ่งพิมพ์

ยุคทศวรรษ 2450-2470 นอกจากจะเปิดพื้นที่ให้กับนักเขียนที่เป็นบุรุษแล้ว ยังพบว่ามีสิ่งพิมพ์ที่เป็นพื้นที่ของผู้หญิงทั้งผู้จัดพิมพ์และนักเขียนผ่านสื่อประเภท “นิตยสารผู้หญิง” อีกด้วย เริ่มจากนิตยสารในโรงเรียนสตรี เช่น จดหมายเหตุแสงอรุณ¹³² ของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (2440) นารีรมย์ (2431) กุลสตรี (2448) มีเพียงจดหมายเหตุแสงอรุณใน พ.ศ. 2473 เท่านั้นที่เปลี่ยนชื่อเป็น “วัฒนาวิทยาแมคะชิน” ซึ่งทั้งผู้จัดทำและผู้อ่านหลักเป็นสตรี เช่นเดียวกับ “ราชินีบำรุง” (2456) จัดทำโดยคณะครูและนักเรียน โรงเรียนราชินี สตรีนิพนธ์ (2457) นารีเชลง (2459) และสตรีศัพท์ (2465) นิตยสารทั้งสามเล่มหลังมีอายุสั้นเนื่องต่อมาเพียงปี 2467 ก็เลิกไป เหลือเพียง “วัฒนาวิทยาแมคะชิน” และ “ราชินีบำรุง” ออกได้ต่อเนื่องจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง ระหว่างพ.ศ. 2484-2485 เนื่องจากการขาดแคลนกระดาษ อย่างไรก็ตาม ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีนิตยสารออกใหม่หลายเล่ม ซึ่งมีทั้งที่สตรีเป็นทั้งเจ้าของ บรรณาธิการ ผู้จัดการและนักเขียน แม้ว่าจะมีผู้ร่วมงานเป็นชายอยู่บ้าง นิตยสารเหล่านี้ ได้แก่ สตรีไทย (2468) นารีนาถ (2473) เนตรนารี (2475) สยามยุพดี หญิงสยาม สุภาพนารี หญิงไทย นารีนิเทศ และสาวสมัย นิตยสารผู้หญิงเหล่านี้มีเจ้าของ ผู้จัดทำและนักเขียนจากสตรีหลากหลายชนชั้น และถือว่าเป็นยุคเริ่มแรกของการรังสรรค์วรรณกรรมสตรีในรูปแบบของนวนิยาย เรื่องสั้นและเรื่องแปล¹³³

¹³¹ [WWW.Valuable books. TKpark.or.th](http://WWW.Valuablebooks.TKpark.or.th) ชุมทรัพย์ของแผ่นดิน โรงพิมพ์อักษรนิติ, แบบเรียน “ศัพท์โบราณ แปลง”.

¹³² คณะมิชชันนารีอเมริกันเป็นต้นคิดหนังสือฉบับดังกล่าว เรียกตามภาษาอังกฤษว่า **Day Break** แปลเป็นไทยว่า “แสงอรุณ” หนังสือพิมพ์นี้ออกได้ประมาณ 5 ปีจึงล้มเลิกเสีย เพราะมีภาระงานรับผิดชอบมากขึ้น แหม่มโคลและครูสุวรรณ รับดำเนินการต่อ เมื่อครูสุวรรณลาออกในปีพ.ศ. 2453 และหม่อมเจ้ามณฑลสารพ กมลลาศน์ เมื่อได้มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ท่านได้รับดำเนินการหนังสือพิมพ์แสงอรุณต่อมา

¹³³ สมาคมนิตยสารแห่งประเทศไทย (2550) *ประวัติ นิตยสารไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัทเนชั่นมัลติมีเดีย , 20-50.

โรงพิมพ์และการพิมพ์ความรู้และเทคโนโลยีตะวันตกสมัยใหม่ จึงเป็น
อุตสาหกรรมในสังคมเมือง การค้าในระบบทุนนิยมได้เปิดพื้นที่ให้สตรีผู้ที่ได้รับการศึกษาได้
เข้ามามีบทบาทตั้งแต่แรงงานฝีมือ จนถึงนักเขียนที่สามารถแสดงตัวตนและความคิดผ่านสื่อ
สิ่งพิมพ์ได้อย่างทัดเทียมบุรุษในเวลาต่อมา

บทที่ 5

กรณีศึกษาอาชีพนักเขียนสตรีสมัยรัชกาลที่ 7

การขยายตัวของประชากรอ่านออกเขียนได้เป็นผลพวงจากการขยายตัวของการศึกษาสตรี (กลุ่มผู้อ่านหนังสือของนักเขียน) ในด้านการศึกษาวิชาหนังสือของสตรีกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางนี้ นับว่าขยายวงกว้างมากขึ้น สตรีมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น เนื่องจากบิดามารดาและผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการศึกษา ประกอบกับมีสถานศึกษาสำหรับสตรีเพิ่มมากขึ้นและที่สำคัญ คือ การมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาซึ่งประกาศใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลบังคับให้เด็กชายและเด็กหญิงทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนเสมอกัน การศึกษาจึงเป็นกระบวนการทางสังคมที่สร้างทั้งกลุ่มผู้อ่านและกลุ่มผู้เขียนสังคมไทยยังไม่ต่างจากสังคมทั่วโลกที่ผู้ชายเป็นคนกลุ่มแรกและกลุ่มใหญ่ของประชากรอ่านออกเขียนได้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ในยุคสมัยใหม่ ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ผู้ประกอบอาชีพทั้งนักหนังสือพิมพ์และนักเขียนหรือนักประพันธ์เป็นผู้ชาย ด้วยเหตุนี้นักเขียนสตรีโดยรวมมักได้รับแรงบันดาลใจจากนักเขียนชายเหล่านี้

5.1 ตัวแบบนักเขียนที่มีอิทธิพลต่อสังคมระหว่างทศวรรษ 2460-2470

นักเขียนในสังคมไทยก่อนทศวรรษ 2470 ที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อนักเขียนสตรีทศวรรษ 2470 ส่วนใหญ่เป็นนักเขียนชายและมีอยู่หลายคนที่มีชื่อเสียงหรือเป็นที่นิยม กรณีนี้จึงเลือกตัวแทนนักเขียนที่ทำหน้าเป็นตัวแทนความคิดระหว่างสายอนุรักษ์นิยมและสายก้าวหน้าที่มีผลงานเขียนส่งอิทธิพลความเชื่อต่อทั้งสังคมโดยรวมและต่อนักเขียนสตรี ดังนี้

5.1.1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานชิ้นนี้ผู้วิจัยไม่ต้องการศึกษาบทบาทพระองค์ท่านในฐานะนักประพันธ์อย่างรอบด้านจากพระนิพนธ์ของพระองค์

ทั้งหมด เพียงแต่ต้องการชี้ถึงงานนิพนธ์บางแง่มุมที่สร้างแรงบันดาลใจ หรือมีอิทธิพลต่อการเขียนของนักเขียนสตรีในทศวรรษ 2470

ชาติและชาตินิยมในพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 6

อันที่จริงแล้วรัชกาลที่ 6 ทรงพัฒนาแนวคิดเรื่องชาติและชาตินิยมที่มีพื้นฐานจากช่วงครึ่งหลังในรัชกาลที่ 5 ซึ่งสามารถสถาปนารัฐและระบบบริหารรวมศูนย์ ภายใต้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยกำหนดเป้าหมายประเทศร่วมกัน คือ สร้างความเจริญให้ประเทศก้าวขึ้นสู่เวทีโลก และยังนำแนวคิดนี้มาเป็นหลักการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้ประเทศให้เป็น “สากล” ด้วยบริบทที่ยังคงเป็นท้องถิ่น นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังกำหนดแกนเรื่องสำหรับการขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงประเทศ ด้วยการรณรงค์แนวคิดเรื่อง “ความสามัคคี” เพื่อสร้างเอกภาพหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันรวมถึงบทพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์ อย่างกรณีเรื่อง “ไทยรบพม่า” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุสรณ์ฯ

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกในราชจักรีวงศ์สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ทรงเป็นกษัตริย์เปี่ยมด้วยรสนิยม สนพระทัยวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการละคร ทรงเปลื้องงานของเชกสเปียร์และซัลลิแวนน์ ทรงสร้างโรงละคร นิพนธ์บทละครและข้อเขียน ข้อเขียนจำนวนมากยังแสดงความเห็นและวิพากษ์วิจารณ์ทางสังคมการเมือง รวมถึงมีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์

ทว่าสิ่งสำคัญที่รัชกาลที่ 6 มิได้ดำเนินตามความคาดหวังของรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อพระราชโอรสในฐานะกษัตริย์องค์ต่อไป อาจเป็นผู้พระราชทานระบอบการปกครองแบบปาเลียมেন্ট รัชกาลที่ 6 ทรงปฏิเสธข้อเสนอระบบการปกครองแบบใหม่นี้ทรงตั้งข้อสังเกตว่า “สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชาวยุโรป อาจเป็นสิ่งชั่วร้ายสำหรับพวกเรา”¹³⁴ ทว่าพระองค์กลับทรงมีบทบาทสำคัญในการทรงสืบสานพระราชพิธีและพระราชประเพณี ที่ริเริ่มในครั้งรัชกาลสมเด็จพระราชบิดา โดยเน้นพระราชพิธีที่ปรากฏแก่สายตาสาธารณชน ขณะเดียวกันก็ทรงสร้างสรรค์พระราชนิพนธ์ส่วนพระองค์ในด้านการทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรณีการจัดตั้งกองกำลังเสือป่า จากข้าราชการและข้าราชการบำนาญให้มีหน้าที่ ถวายอารักขา และเป็นเครื่องมือแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์ เบื้องหลังการจัดตั้งกองกำลังส่วนพระองค์นี้

¹³⁴ Christ Baker and Pasuk Phongpaichit (2006). *A History of Thailand*. Cambridge University : 105-106.

สืบเนื่องจากปัญหาคณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 หรือกลุ่มทหารหนุ่มยังเติร์กในกองทัพขณะนั้น กับปัญหาความไม่ลงรอยในคณะผู้บริหารราชการ ทั้งที่เสนาบดีกระทรวงชุดแรกในรัชกาลส่วนใหญ่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ด้วยสาเหตุนี้พระองค์จึงทรงเริ่มใช้ความสามารถด้านอักษรศาสตร์ นิพนธ์คำสอนประชาชนที่ปรากฏสารระอุคมการณ์ชาตินิยมแบบกษัตริย์นิยม ควบคู่กับกระบวนการคัดกรองแยกแยะตลอดจนเพิ่มหรือลดคุณค่าผลงานประพันธ์ที่แพร่หลายในสังคมด้วยการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานขึ้นผ่านวรรณคดีสโมสร ในด้านหนึ่งก็เป็นการสนับสนุนผลงานแนวชาตินิยมกษัตริย์นิยมนั่นเอง หลักการชาตินิยม กษัตริย์นิยมนั้นรัชกาลที่ 6 ทรงอ้างอิงทฤษฎีที่ว่า มนุษย์อยู่รวมกลุ่มกันเป็นสังคม แล้วเลือกผู้นำขึ้นเป็นกษัตริย์ให้ทำหน้าที่¹³⁵

หลักการชาตินิยมกับกษัตริย์นิยมตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอ้างทฤษฎีพื้นฐานความเชื่อจากคัมภีร์อัคคัญสูตร อธิบายว่า มนุษย์อยู่รวมกลุ่มกันเป็นสังคมแล้วเลือกผู้นำขึ้นมาเป็นกษัตริย์ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองและผู้คน ด้วยบทบาทหน้าที่ “ไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งหรือกรณีพิพาท รวมถึงความเห็นที่แตกต่างกันให้อยู่ร่วมกันได้นั้นจึงเป็นเหตุให้กษัตริย์ทรงมีอำนาจสมบูรณ์ ไม่สามารถทำทลายหรือต่อต้าน มีการสืบราชสมบัติต่อเนื่องกัน เพื่อความมั่นคงของพระราชวงศ์” นอกจากนี้ พระองค์ทรงเปรียบ “รัฐให้เป็นเสมือนหนึ่งร่างกายมนุษย์ อวัยวะแต่ละส่วนล้วนทำหน้าที่แตกต่างกัน กษัตริย์มีหน้าที่เป็นมันสมอง ดังนั้นอวัยวะอื่น ๆ จึงไม่ควรตั้งคำถามถึงการทำงานของสมอง มีแต่ว่าต้องเชื่อฟังสมองซึ่งก็คือ พระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุผลที่ว่า พวกเราอยู่เรือลำเดียวกันทั้งหมด ทุกคนจึงต้องมีหน้าที่ช่วยกันพายเรือ ถ้าหากเราไม่พายเอาแต่นั่งเอนหลังกันตลอดเวลา น้ำหนักของคนในเรือจะทำให้พวกเราจมน้ำลงอย่างช้า ๆ แต่ละคนควรต้องตัดสินใจพายเรือ แล้วก็ไม่ต้องโต้แย้งกับผู้ถือหางเสือเรือ”

พระองค์ยังทำให้ชาตินิยมกับกษัตริย์นิยมเป็นสิ่งเดียวกัน ด้วยการอธิบายว่า “ความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ก็เหมือนกับความรักชาติ เพราะว่า กษัตริย์ คือ ตัวแทนของชาติ” หน้าที่ของราษฎรเพียงทำตัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือร่วมมือกัน เชื่อฟังและกตัญญูต่อกษัตริย์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสละชีวิตตนเองในสภาวะที่ประเทศของเราต้องเผชิญกับอันตรายจากภัยคุกคาม และผู้ที่ไม่ยอมสละชีวิตเพื่อแผ่นดินก็ไม่ควรเรียกว่าเป็นคนไทย รัชกาลที่ 6 ทรงปลุกเร้าให้ชาวสยามร่วมเป็นหนึ่งเดียวเพื่อปกป้อง “ชาติ ศาสนา (พุทธ) และกษัตริย์” วลีนี้ทรง

¹³⁵ Walter F. Vella, (1978) *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*. Honolulu : The University Press of Hawaii 1978 ,P.1260.

คัดแปลงมาจาก “พระเจ้าเป็นเจ้า (God) , พระราชา (King) และประเทศชาติ (Country)” ของอังกฤษนั่นเอง สองวลีนี้เหมือนจะต่างกัน แต่แท้จริงแล้วเหมือนกัน พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมของชาติที่นับถือพุทธศาสนา พระองค์ที่เป็นทั้งผู้ปกป้องชาติและพุทธศาสนา วลีนี้ยังมีความเป็นอนุรักษ์นิยม ถือว่าพระราชอำนาจกษัตริย์อยู่ในรูปของภาษาสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ชาติ” (“ชาติ”ในทศวรรษ 2430-2450 เป็นต้นมามีความหมายใหม่ ที่หมายถึงดินแดนภายใต้พระราชอำนาจ ซึ่งมีเขตแดนกำหนดแน่นอนชัดเจน มีประชากรที่สื่อสารภาษาเดียวกัน เป็นต้น) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดพระราชดำริชาตินิยมกับกษัตริย์นิยมผ่านสื่อและสัญลักษณ์หลากหลายรูปแบบ อาทิ บทพระราชนิพนธ์สำคัญทรงแสดงออกถึงความคิดชาตินิยมปรากฏในหนังสือพิมพ์ “ไทย” ปีพ.ศ. 2458 เช่น บทความลัทธิเอาอย่าง ความเป็นชาติ โดยแท้จริง ไทยผสมเป็นคนที่ไม่ปรารถนา ฯลฯ เป็นบทความปลุกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ในเวลาเดียวกัน ก็ทรงพระราชนิพนธ์บทความ “โคลนติดล้อ เมืองไทยจงตื่นเถิด หัวใจนักรบ และไชโย” เพื่อปลุกกระดมให้เห็นถึง “ศัตรูของชาติ” ร่วมกันว่ามาจาก “ชาติจีน” ด้วยเหตุที่ชาวจีนอพยพรุ่นหลังทศวรรษ 2450 ที่มีความเป็นอิสระในตัวเองไม่ขึ้นอยู่กักระบบเครือข่ายอุปถัมภ์ภายใต้สถาบันกษัตริย์ พวกจีนจึงถูกทำให้เป็นศัตรูของชาติและถูกนำไปเปรียบเปรยกับ “ยิว” ซึ่งถูกฮิตเลอร์สร้างภาพให้เป็นศัตรูของชาวเยอรมัน อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 6 ทรงแยกชาวจีนในต้นทศวรรษ 2380 ซึ่งเป็นกลุ่มชาวจีนภายใต้พระบรมโพธิสมภารออกไป

พระราชนิพนธ์บทละครซึ่งทรงนำไปจัดแสดงทั้งในกรุงเทพฯ และพระราชวังสนามจันทร์หลายเรื่องมีเนื้อหาโน้มน้าวให้ผู้ชมมีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์และรักชาติ มีจิตใจเสียสละ ไม่ทรยศต่อชาติ เช่น เรื่องฉวยอำนาจ หัวใจนักรบ เสียสละ มหาตมะ ท่านรอง และผิควินัย เป็นต้น

สัญลักษณ์แทนความเป็นชาติที่สำคัญที่สุด เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2460 รัชกาลที่ 6 โปรดให้ใช้ธงประจำชาติที่เรียกว่า ธงไตรรงค์มีสามสี ออกแบบให้กองทัพไทยที่อยู่ในรูปทหารอาสาออกไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 ในนามฝ่ายสัมพันธมิตร ณ ทวีปยุโรป สำหรับรัชกาลที่ 6 แล้วสี “ธงไตรรงค์” น้ำเงิน ขาว และแดง ไม่ได้เป็นเพียงสีที่ไปด้วยกันได้กับสีธงฝ่ายสัมพันธมิตร หากทั้งสามสียังเป็นตัวแทนองค์ประกอบของ “ชาติ” ด้วยสีขาวยุหมายถึงพุทธ

ศาสนา สิ้นน้ำเงินคือ พระมหากษัตริย์และสี่แดง คือ เลือดของชาวไทยที่เตรียมพร้อมสำหรับการ สละชีวิตเพื่อชาติ¹³⁶

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้น ตั้งแต่พ.ศ. 2457 เพื่อส่งเสริมการแต่งหนังสือให้ถูกต้องหลักภาษาไทย เนื่องจากยุคนั้นนิยมแต่ง หนังสือโดยใช้โครงเรื่อง รูปแบบการใช้ภาษา ไวยากรณ์ เลียนแบบการเขียนภาษาตะวันตก วรรณคดีสโมสรดำเนินงานในรูปแบบคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่พระองค์แต่งตั้ง ให้ทำหน้าที่ คัดเลือก “หนังสือที่ได้รับพระราชทานรางวัลของสโมสร” ด้วยการแบ่งประเภทหนังสือ ออกเป็น 5 ประเภท คือ กวีนิพนธ์ ประกอบด้วยร้อยกรองประเภท โคลง กลอน กาพย์และฉันท ละครไทยแต่งเป็นกลอนแปด นิทาน แต่งเป็นร้อยแก้ว ละครพูด เป็นบทประพันธ์ประเภทละคร เวที เน้นบทพูดประกอบการแสดงที่ต้องมีหลักเกณฑ์การใช้เสียงให้สื่อความชัดเจนเป็นการ เขียนเพื่ออธิบายความหมายที่ไม่ใช่แบบเรียน คำรา หนังสือโบราณคดี หรือพงศาวดารทั้งนี้ คณะกรรมการได้คัดเลือก “ตัวอย่างชั้นเลิศ” สำหรับการประพันธ์แต่ละประเภทดังนี้

- ประเภท ลิลิต ได้แก่ ลิลิตพระลอ
- ประเภท ฉันท สมุทรโฆษคำฉันท์
- ประเภท กาพย์ มหาชาติกลอนเทศน์
- ประเภท ความเรียงนิทาน ได้แก่ สามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
- ประเภท กลอนสุภาพ (กลอนแปด) เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน
- ประเภท ละครรำ อิเหนา
- ประเภท ละครร้อง สาวเครือฟ้า
- ประเภท ละครพูด หัวใจนักรบ
- ประเภท ละครพูดคำฉันท์ มัทนะพาธา
- ประเภท ความเรียงอธิบาย พระราชพิธีสิบสองเดือน
- ประเภท กวีนิพนธ์ พระนลคำหลวง
- ประเภท กาพย์แห่เรือ กาพย์แห่เรือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์
- ประเภท นิราศ นิราศนิรินทร์

¹³⁶ สุกัญญา ตรีวณิช 2520. ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2325-2475). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : หน้า 160.

ประเภทกลอนนิทาน พระอภัยมณี

วรรณคดีสโมสรจึงเป็นเสมือนเครื่องมือควบคุมผลงานเขียนในการแพร่กระจายต่อสังคมผู้อ่าน โดยอาศัยการตัดสินคุณภาพงานจากเกณฑ์การพิจารณาของคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิวรรณคดีสโมสรนั่นเอง วิธีการนี้ผลงานที่แนวเรื่องไม่เป็นไปตามอุดมการณ์ชาติจะไม่สามารถขึ้นสู่สถานะวรรณกรรมดีเลิศได้ นอกจากทรงใช้วรรณคดีสโมสรเป็นเครื่องมือกำกับการขยายตัวงานเขียนที่ทรงมองว่าไม่เข้าเกณฑ์ผลงานประพันธ์ ภายใต้กรอบที่กำหนด โดยเฉพาะวรรณกรรมดีเลิศที่คัดสรรเป็นตัวอย่างจรรยาต่อการสร้างสรรค์แนวคิดที่แตกต่างออกไป

นอกจากการควบคุมการแพร่กระจายผลงานเขียนแล้ว รัชกาลที่ 6 ยังทรงใช้สื่อเพื่อการสั่งสอนเชิงศีลธรรมจรรยา ในปี พ.ศ. 2462 ทรงทดลองการปกครองประชาธิปไตยด้วยการจัดทำโครงการเมืองจำลองที่เรียกว่า “คูสิตธานี” ที่มีทวยราษฎร์ประกอบด้วยข้าราชการและข้าราชการบริพาร โดยเฉพาะสมาชิกเสือป่า ภายในเขตคูสิตธานี มีการออกหนังสือพิมพ์สำหรับทวยราษฎร์หลายฉบับ ฉบับที่น่าสนใจ คือ คูสิตสมิตเป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ที่ออกในคูสิตธานี ฉบับหนึ่ง ตีพิมพ์บทพระราชนิพนธ์ประเภทกวีนิพนธ์แปลจากต่างประเทศ เรื่องชวนหัวบทความส่วนใหญ่เป็นคำสอนที่พระมหากษัตริย์ให้กับประชาชน แต่เรื่องส่วนใหญ่เป็นบันเทิงเรื่องสั้นและเรื่องยาว บทนิพนธ์เองก็เน้นหนักในทางสั่งสอนทวยราษฎร์ในคูสิตธานีเชิงจริยธรรม¹³⁷

บทพระราชนิพนธ์เรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” ของรัชกาลที่ 6 ในคูสิตสมิต ทรงเขียนให้เป็นอย่างการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง อันหมายถึงการยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกต้องในชาติไทย ซึ่งมีการแบ่งคนเป็นลำดับชั้น เพราะภาษาไทยเป็นภาษาที่มีลำดับชั้นตามฐานะคนในสังคม ดังนั้น ลักษณะที่จะตัดสินว่าใครเป็นคนชาติใดนั้น ก็มีอยู่แต่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปกติ และต้องถือเอาภาษาเป็นใหญ่ และใครพูดภาษาใด แปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้น โดยจริงใจ¹³⁸ บทความนี้น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นทำให้คุณลักษณะความเป็นชาติต้องสัมพันธ์กับภาษาไทย และยังต้องใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องตรงตามฐานะทางสังคมของบุคคลนั้น ๆ

¹³⁷ สุกัญญา ตีรวณิช 2520. ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2325-2475). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : หน้า 79-81.

¹³⁸ สุกัญญา ตีรวณิช 2520. เรื่องเดิม: หน้า 166.

กฎเกณฑ์การประพันธ์ตามที่วรรณคดีสโมสรกำหนดไว้ รวมถึงพระบรมราชาธิบายเรื่องชาตินิยมกษัตริย์นิยม ได้รับการสืบทอดและต่อยอดผ่านระบบการเรียนการสอนในโรงเรียนทุกระดับ โดยเฉพาะการเรียนวิชาภาษาไทยและวรรณคดีไทย อิทธิพลอันเป็นวัฒนธรรมความคิดและการเขียนนี้ยังปรากฏชัดเจนในเนื้อหาและรูปแบบนิยายสารคดีฉบับหนึ่ง คือ นารินาถนั่นเอง ในขณะที่อิทธิพลจากพระราชดำริ เรื่อง “ผัวเดียวหลายเมีย” ได้รับการตอบจากนิยายสารคดีจำนวนมาก เช่น สตรีไทย สยามนารี สยามยุพดี เป็นต้น

นอกเหนือจากคำอธิบายเรื่องชาติและกษัตริย์แล้ว รัชกาลที่ 6 ยังทรงนิพนธ์ความเห็นต่อสตรีซึ่งพบเพียงเรื่องเดียวในพระราชนิพนธ์เรื่อง “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองต่อสภาพแห่งสตรี” จากหนังสือพิมพ์ไทยวันพุธที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2461 บทความนี้สะท้อนให้เห็นว่าทรงตระหนักถึงสถานะสตรี เวลานั้นว่ายังเสียเปรียบผู้ชายทั้งทางกฎหมายและขนบธรรมเนียมปฏิบัติ โดยเฉพาะทรงเข้าใจดีว่าจากการที่สังคมไทยยอมให้ชายมีภรรยาได้หลายคน (หรือ Polygamy) ทรงเห็นใจสตรีที่ต้องอยู่ในฐานะอดทน อดกลั้น ก็ด้วยความรักที่ผู้หญิงมีต่อพ่อแม่ พี่น้อง สามี บุตร และลูกหลาน ในขณะที่ชายถือว่า “เป็นบรรณาการที่ตนควรได้รับเป็นธรรมดาเท่านั้น” ที่สำคัญทรงตำหนิสามีเมื่อเบียดเบียนภริยาก็ไล่หรือทอดทิ้ง โดยที่สังคมก็ยอมรับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการลงโทษ

จากบทความดังกล่าวนี้ แม้ว่ารัชกาลที่ 6 ทรงไม่เห็นด้วยกับภาวะชายมีภรรยาได้หลายคน (Polygamy) แต่ภริยาเองก็มิได้รณรงค์ให้มีการใช้ข้อกฎหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้นำมาพิจารณาต่อเจตนารมณ์ของบทความนี้ว่า ทรงกำลังปฏิเสธธรรมเนียมปฏิบัติให้เป็นการส่วนพระองค์ด้วยการทำให้รัชสมัยของพระองค์มีแบบแผนประเพณีฝ่ายในซึ่งมีพระมเหสีเดียว หรือแบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับสตรีเพียงเรื่องเดียวของพระองค์ทำนองนี้ ถือเป็นพระราชดำริสำคัญ ที่ทรงมีต่อเรื่อง “ผัวเดียวเมียเดียว” อันเป็นลักษณะครอบครัวชนชั้นสูงและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั่วไปขณะนั้น พระองค์ทรงมองว่าพันธมัยไม่เหมาะสมกับสังคมไทย พระราชดำรินี้น่าจะมีอิทธิพลต่อนักเขียนและผู้จัดทำนิยายสารคดีส่วนใหญ่ในเวลานั้น

5.1.2 กลุ่มก้าวหน้าจากคณะก่อการ ร.ศ. 130 ถึงกุหลาบ สายประดิษฐ์

กลุ่มหัวก้าวหน้าในที่นี้ หมายถึง นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ผู้สนใจและเผยแพร่ความคิดทางการเมืองระบอบประชาธิปไตย ขณะที่ประเทศยังปกครองภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พวกเขาส่วนใหญ่มองเห็นข้อบกพร่องของระบบราชการและกลไกของ

ระบบนี้ พวกเขาส่วนหนึ่งเติบโตพร้อมกับการขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์ ระบบการศึกษาสมัยใหม่ เศรษฐกิจทุนนิยมและความคิดแบบชนชั้นกลางที่ต้องการเสรีภาพและความเสมอภาค ในที่นี้จำกัดเฉพาะกลุ่มนักเขียนจากกรณี ร.ศ. 130 ที่มีบทบาทอาชีพสื่อในปลายทศวรรษ 2460 หลังฟื้นโทษ ส่วนกุหลาบ สายประดิษฐ์มีบทบาทในฐานะนักเขียนที่มีชื่อเสียงช่วงทศวรรษ 2470 ต่อมา

5.1.3 นักเขียนจากกลุ่มก่อการ.ศ. 130

พวกเขาเป็นนายร้อยหนุ่มจากกองทัพบก ถูกจับกุมข้อหาคิดก่อการกบฏต่อแผ่นดินในพ.ศ. 2454 มีคำพิพากษาให้ทั้งหมดรับโทษทันที โทษหนักเบาต่างกัน ยกเว้นนายทหาร 22 คนนั้น 3 คน ต้องโทษจำคุกตลอดชีวิต และอีก 19 คน ต้องโทษจำคุก 20 ปี ระหว่างต้องโทษ พวกเขาพยายามค้นคว้าเรียนรู้ ด้วยการสะสมหนังสือพิมพ์จากภายนอกหลายประเภท รวมถึงติดตามข่าวสารความเคลื่อนไหววงการหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะบทความโต้ตอบระหว่างรัชกาลที่ 6 โดยทรงใช้นามปากกา “อศวพาหุ” ในพิมพ์ไทย กับ “นาคราช” ในเคลิเมนต์ ด้วยการแสดงความเห็นอย่างเสรีผ่านหนังสือพิมพ์ ทำให้นักโทษการเมือง กลุ่มร.ศ. 130 กลุ่มนี้ หันมาเขียนบทความส่งผ่านผู้คุมและญาติมิตรออกนอกเรือนจำ ดีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์หลายฉบับทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล ด้วยการปกปิดตัวตนใช้นามปากกา หนังสือพิมพ์ที่ส่งพิมพ์ข้อเขียนให้อย่างสม่ำเสมอพร้อมทั้งจัดสรรค่าตอบแทนรายเดือนให้กับคณะ คือ “จินโนสยามวารศัพท์ พิมพ์ไทย สยามราษฎร์ ยามาโต วายาโม ตู้ทองและนักเรียน” เกี่ยวกับเรื่องนี้ ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ เล่าถึงกลุ่มนักเขียนนักโทษการเมือง ร.ศ. 130 ที่สร้างชื่อเสียงจนเป็นที่นิยมตั้งแต่ขณะต้องโทษว่า

“พวกที่ขึ้นชื่อว่า เป็นนักเลงดีทีเดียว ก็มีอยู่หลายคน เช่น “ไทยใต้” เจ้าของเรื่อง “เด็กกำพร้า” คือ ถัด รัตนพันธ์ “ศรียาดรา” เจ้าของเรื่อง “มารินี”, “คุณสมบัติสตรี” และ “พระนางโยเซฟิน” (เรื่องหลังนี้รัชกาลที่ 6 ทรงถึงกับถามหาตัวผู้แต่ง) คือ โภย วรรณกุล “บ.กากบาท” นามปากกาของบัว บุญรัตนพันธ์ เขาผู้นี้เมื่ออยู่ในคุกก็ประพันธ์เรื่องสั้นๆลงในหนังสือพิมพ์รายคาบ นายเทพ (อุทัย เทพหัสดิน) ชอบเขียนงานวิชาการเรื่อง “ตำราลับสมอง”¹³⁹

แถมสุข นุ่มนนท์ ยังเล่าถึงงานเขียนเรื่อง “เด็กกำพร้า” นามปากกา “ไทยใต้” ของ ร.ต. ถัด รัตนพันธ์ ผู้เป็นบิดาและหนึ่งในนักโทษการเมือง ร.ศ. 130 จำนวน 22 คน ร.ต. ถัด แต่ง

¹³⁹ ดูรายละเอียดใน ร.ท. เจริญ ศรีจันทร์และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ 2519 กบฏ ร.ศ. 130_ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ คัมภีร์ : หน้า 190-191.

นิยายเรื่องนี้จากเค้าโครงเรื่องของชาเลส ดิกเคน (Charles Dickend) เรื่อง “Oliven Twist” ปฏิกริยาจากผู้อ่านในเวลานั้น คือ “ทำให้ผู้อ่านต้องร้องไห้” ศาสตราจารย์สถิต นิมมานญามินทร์ เคยรื้อฟื้นความหลัง ครั้งอ่านเรื่องเด็กกำพร้าให้ดิฉัน (แถมสุข) ฟังว่า “ผู้คนที่ติดตามอ่านเรื่อง อ่านแล้วร้องไห้ไปตามๆกัน”¹⁴⁰

งานเขียนส่วนใหญ่ของคณะต้องโทษการเมืองจึงเป็นเรื่องประเภทนิยายตะวันตก ยกเว้นงานของ บัว บุษยรัตน์พันธ์ผู้ที่เขียนเรื่องสั้น ทำให้เมื่อทุกคนพ้นโทษในปี พ.ศ. 2467 ส่วนใหญ่เข้าทำงานเป็นนักเขียนประจำที่หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ที่นี่ นาย บัว เป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงในการเขียนเรื่องยาว เช่นเรื่อง “เถรทอง” ซึ่งมีชื่อเสียงไม่แพ้ “พระนางโยเซฟิน” เมื่อครั้งต้องโทษในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ยังสนพระทัยติดตามมหาผู้เขียนตัวจริง ใดๆก็ตาม หลังพ้นโทษนอกจากบางคนประกอบอาชีพอื่นตามถนัด ส่วนหนึ่งเป็นนักประพันธ์ที่เหลือทำอาชีพนักหนังสือพิมพ์¹⁴¹ สำหรับ ร.ต ถัด รัตน์พันธ์ นั้น แถมสุข เขียนถึงบิดาว่า “คุณพ่อพ้นโทษแล้ว ต้องปกปิดตัวเองเขียนหนังสือ และทำฐานให้กับหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง และแต่งงานกับคุณแม่” (แส ณ พัทลุง) ที่จังหวัดพัทลุงในปี พ.ศ. 2470 ก่อนย้ายมาทำงานหนังสือพิมพ์ศรีกรุง และหนังสือพิมพ์สยามราษฎร์ตามลำดับ¹⁴²

นอกเหนือจาก ร.ต ถัด รัตน์พันธ์ แล้วยังมีสมาชิก ร.ศ. 130 อีกหลายคนทำงานหนังสือพิมพ์ แสดงบทบาทสำคัญในการปูพื้นฐานความคิดระบอบการปกครองประชาธิปไตย ตั้งแต่ พ.ศ. 2467 เป็นต้นมา ดังข้อสรุปจากนักหนังสือพิมพ์อาวุโสจากศรีกรุงว่า

“...แรงกระตุ้นและปลุกปั่นที่สำคัญ เห็นจะเป็นหนังสือพิมพ์รายวัน ตั้งแต่เริ่มรัชกาลที่ 7 ดูเหมือนจะมีบทบาทรุนแรงมากยิ่งขึ้นเพราะในตอนนั้นพวกก่อการกบฏ ร.ศ. 130 ได้เข้ามามีบทบาทในหนังสือพิมพ์หลายคน เช่น ร.ต เนตร พูนวิวัฒน์ ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง ร.ต บัว บุษยรัตน์พันธ์ ร.ต ถัด รัตน์พันธ์...”¹⁴³

คณะสุภาพบุรุษ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขาเป็นหนึ่งในสมาชิก คณะสุภาพบุรุษ ก่อตั้งปี 2472 แล้วเรียนจบการศึกษาชั้นมัธยมจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ เคยเป็นผู้ช่วยล่ามประจำกรมแผนที่มาก่อน แต่เลือกประกอบอาชีพอิสระด้วยการเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ การ

¹⁴⁰ แถมสุข นุ่มนนท์ (2538) .แถมสุขวัยรุ่น. มิถุนายน 2538, หน้า 3.

¹⁴¹ ร.ต เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต เนตร พูนวิวัฒน์ 2519. กบฏ ร.ศ. 130 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คัมภีร์ : หน้า 224.

¹⁴² แถมสุข นุ่มนนท์ (2538) แถมสุขวัยรุ่น. กรุงเทพฯ : มปท. : หน้า 4.

¹⁴³ อ้างใน พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม (2520). บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475 - 2488). กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย หน้า 35.

ตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อยกสถานะวิชาชีพนี้ให้สูงขึ้น คณะสุภาพบุรุษ ออกนิตยสารรายปักษ์ ชื่อ “สุภาพบุรุษ” ในปี 2572 ขณะเดียวกันเข้าทำงานเขียนหนังสือและบทความให้กับหนังสือพิมพ์หลายฉบับ อย่างบางกอกการเมือง ไทยใหม่และศรีกรุง¹⁴⁴

กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนนวนิยายเรื่องแรก พ.ศ. 2470 เรื่อง “ลูกผู้ชาย” เล่าชีวิตลูกชายช่างไม้คนหนึ่ง สร้างตัวเองด้วยทักษะ ความสามารถของตัวเอง จนได้เป็นผู้พิพากษาชั้นนำ นวนิยายเรื่องต่อมา คือ “สงครามชีวิต” แต่ง พ.ศ. 2475 เนื้อหาเป็นเรื่องประณามและต่อต้านฐานะความร่ำรวยที่ไม่เสมอภาคกันในสังคมและปัญหาการเมืองในสังคม เขาตำหนิว่ารัฐบาลไม่ได้กระตุ้นหรือเร่งเร้าให้ราษฎรมีศรัทธาต่อการให้โอกาส และเอาแต่ลงโทษผู้กระทำผิด กุหลาบ สายประดิษฐ์ ยังเป็นคนแรกที่บัญญัติศัพท์เรียกคุณลักษณะที่ผู้เขียนและผู้อ่านรุ่นใหม่ แสดงความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นว่า มี “มนุษยธรรม” ซึ่งหมายถึง การมองเห็นคุณค่า ความเป็นมนุษย์ และให้ความเชื่อถือผู้อื่น¹⁴⁵ ที่จริงแล้วกุหลาบ สายประดิษฐ์ก็เช่นเดียวกับนักเขียน ในคณะสุภาพบุรุษที่สะท้อนความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่เป็นชนชั้นกลางในอาชีพนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ทศวรรษ 2470 เช่นเดียวกับ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ และหม่อมหลวงบุปผา กุญชรนิมมานเหมินท์ ทั้งนี้นวนิยายเรื่อง “ลูกผู้ชาย” นั้นยังเป็นการบอกว่าผู้ที่มีความเป็นลูกผู้ชายหรือไม่ นั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับตระกูลหรือยศศักดิ์ แต่อยู่ที่ความมานะบากบั่น เพียรพยายามสร้างตนเอง ผู้มีคุณธรรม รู้จักเสียสละและมีความยุติธรรม

นักเขียนคณะสุภาพบุรุษกลุ่มนี้ยังสะท้อนปัญหาวิถีปฏิบัติแบบหลายเมีย ผ่านนิยายอีกหลายเรื่อง ด้วยการชี้ว่าสังคมครอบครัวหลายเมียนั้นไม่ยุติธรรมต่อสตรีทั้งหลาย เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความล้าหลังของประเทศ พวกเขายังสะท้อนปัญหาวัฒนธรรมเรื่องโสเภณีอีกด้วย นวนิยายหลายเรื่องได้วาดภาพสื่ออุดมคติที่บุคคลซึ่งมีความสามารถควรได้รับการตอบแทน ความสัมพันธ์ทางเพศฝ่ายหญิงต้องได้รับความเสมอภาคกว่าที่เป็นอยู่ ได้รับโอกาสทางการศึกษาและสังคมควรเป็นระบบผัวเดียวเมียเดียว การแต่งงานต้องเกิดจากความรักและสามารถแต่งงานข้ามชนชั้นได้¹⁴⁶

¹⁴⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2540). การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์ : หน้า 109.

¹⁴⁵ Baker and Pasuk Phongpaichit 2006. **A History of Thailand** Cambridge: Cambridge University Press: pp.108-109

¹⁴⁶ Chris Baker and Pasuk Phongpaichit. 2006 **A History of Thailand**. Cambridge: Cambridge University Press: pp. 210.

นวนิยายของชนชั้นกลางในคณะสุภาพบุรุษนับได้ว่าเป็นการต่อต้านจารีตประเพณีชนชั้นสูงในเรื่องการมีภรรยาหลายคน ประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชน การมีสถานะเจ้านายแต่ไม่มีทรัพย์ ขณะเดียวกันก็ให้ภาพชนชั้นกลาง ในฐานะคนในสังคมกลุ่มใหญ่ที่มีฐานะทางการเงินดี ด้วยการเป็นพ่อค้า นักธุรกิจและไม่ได้มีชาติกำเนิดเป็นเจ้านายหรือขุนนาง แต่ก็มีความร่ำรวย นิสสัยดี มีคุณธรรม จิตใจเสียสละ ต้องการเสรีภาพในการตัดสินใจชีวิตและอนาคตตนเอง เช่นเดียวกับการสะท้อนภาพ “สตรีชนชั้นกลาง” ในยุคสมัยใหม่ เป็นคนมีการศึกษา มีความคิด และมีเสรีภาพในการเลือกคู่ครอง จากหลายสถานะทางชนชั้นทั้งขุนนาง ข้าราชการ ผู้บริหารบริษัท นักเรียนนอก ลูกเศรษฐี คอมพิวเตอร์ห้างฝรั่ง

นอกจากนี้ยังมี บทความชิ้นสำคัญของกุหลาบลายประดิษฐ์ พิมพ์ปลายปี 2474 ในไทยใหม่และศรีกรุง ชื่อ “มนุษย์ภาพ” เป็นบทความการเมืองที่ยืนยันความชอบธรรมมนุษย์ “สิทธิ” ที่มนุษย์ดำรงอยู่อย่างเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมาย เขาโจมตีระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อย่างรุนแรง ซึ่งว่าระบอบนี้กำลังหมกความชอบธรรม ในขณะที่ชนชั้นนำยังไม่ตระหนัก ยังยึดในอำนาจและไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ซึ่งเขามองว่าสังคมไทยอาจเข้าสู่ภาวะเดียวกับสังคมในต่างประเทศ ที่มีการรวมกลุ่มและใช้กำลังบังคับรัฐบาลให้ต้องเปลี่ยนแปลง บทความนี้จึงเป็นเสมือนคำประกาศของชนชั้นกลางบ่งบอกสัญญาณแห่งการเปลี่ยนแปลงปกครองก่อนการปฏิวัติของคณะราษฎรอีก 6 เดือนถัดมา¹⁴⁷ บทบาทการเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ของคณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 บางคนและกุหลาบ สายประดิษฐ์ในฐานะตัวแทนของคณะสุภาพบุรุษ สร้างสรรค์ผลงานทั้งนวนิยาย บทความและความเห็นวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองที่ได้รับความนิยมในหมู่ผู้อ่าน จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับสตรีชนชั้นกลางที่มีทักษะความสามารถด้านการเขียนก้าวเข้าสู่อาชีพนักเขียนในเวลาต่อมา

¹⁴⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2540.) การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ: 110-112.

5.2 อาชีพนักเขียนสตรีทศวรรษ 2470 : ประวัติและผลงาน

ทศวรรษ 2470 หรือช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจนับได้ว่าเป็นช่วงเวลาเฟื่องฟูของอาชีพนักเขียนสตรี แม้บางคนเริ่มต้นอาชีพนี้ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2460 เมื่อนิตยสารสตรีขยายจำนวนฉบับมากขึ้น ในที่นี้ผู้วิจัยจึงขอคัดสรรนักเขียนบางคนและบางกลุ่มที่มีประวัติและผลงานโดดเด่นสะท้อนการเป็นตัวแทนความคิดของสตรีต่างสถานะ ถึงการมองสังคม สถานะและความคาดหวัง ประกอบด้วย หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล หม่อมหลวงบุปผา นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด) และนักเขียนสตรีในคณะสุภาพบุรุษอีก 3 คน คือ น.ประภาสิต ถนอม มหาเปารยะ และ ร.จันทพิมพะ

5.2.1 หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล : นักเขียนสตรีเป็นงานอดิเรก

ภูมิหลังครอบครัวราชสกุล “ดิศกุล” และการเรียนหนังสือในวัง

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับหม่อมเลื่อน ประสูติวันจันทร์ที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2438 ที่วังสามยอดริมถนนเจริญกรุง เชิงสะพานดำรงสถิตย์ (พระตำหนักเดิมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ทรงถือกำเนิดในราชสกุลที่พระบิดาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาชุ่ม และอยู่ในช่วงเวลา ที่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงมีหม่อมและโอรสธิดาหลายองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพมีหม่อมทั้งหมด 7 คน หม่อมเลื่อนมารดาในหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยมีโอรสธิดารวม 8 องค์ และหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย จึงมีพระชนนีฐานต่างมารดาถึง 34 องค์ เป็นลักษณะครอบครัวใหญ่ตามประเพณีเจ้านายชั้นสูงเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพย้ายมาปลูกตำหนักในพื้นที่สนามควาย ที่ตั้งวังวรดิศปัจจุบัน ได้ปลูกเรือนสำหรับหม่อมมารดาและโอรสธิดา รวมถึงเรือนเจ้าจอมมารดาชุ่มในบริเวณเดียวกัน หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย จึงถือกำเนิดและเติบโตในหมู่พระญาติพี่น้องจำนวนมาก เมื่อท่านอายุ 7 ปี หม่อมเลื่อนถึงแก่อสัญกรรม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงได้นำหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยเข้าถวายตัวในสำนักของสมเด็จพระวิมาดาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในเวลานั้นท่านอ่านเขียนได้บ้างแล้ว การเข้าไปพำนักในวังจึงได้รับการเอาใจใส่จากพระวิมาดาเธอฯ และพระองค์หญิงนิภาภค ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภิรมย์ภค จนถึงอายุ 15 ปีจึงได้ลากลับมาอยู่วังวรดิศกับเสด็จพ่อหรือสมเด็จพระ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ท่านเล่าถึงที่มาของเรื่องนี้คือ เจ้าจอมมารดาจีน (พระมารดาของ พระอรรคชายาเธอ) ทรงรับเป็น “แม่รับ” ในวันแรกประสูติของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย และให้ เรียนท่านว่า “คุณแม่แก่” จนตลอดชีวิตและมอบของเล่นให้เวลาแม่เยี่ยมจนพระอรรคชายาเธอฯ ชวนให้ไปอยู่ด้วย เพราะเป็นลูกแม่ท่าน ในวัยเด็กหม่อมเจ้ายึดตั้งใจจะเลี้ยงพระธิดาด้วยตัวของท่านเอง จนกระทั่งป่วยก่อนและถึงแก่กรรม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงให้นำหม่อม เจ้าหญิงพูนพิศมัยเข้าถวายตัว ในเวลานั้นท่านสามารถอ่านเขียนได้แล้ว การเข้าไปอยู่ในวังจึง ได้รับการเอาใจใส่จากพระองค์และพระองค์หญิงนิภานภดล แต่ด้วยความที่ทรงติดใกล้ชิดกับ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมาก ทรงคิดถึง “เสด็จพ่อ” จึงได้รับพระกรุณาให้ออกมาเฝ้า ได้อย่างน้อยสองอาทิตย์ต่อครั้ง จนทำให้หม่อมเจ้าหญิงพัฒนาคุณวรวงศ์ (หญิงเหลือ ธิดาหม่อม ลำดวน) ตามเข้าไปถวายตัวในสำนักพระอรรคชายาเธอด้วย จนเป็นที่นอင့်ที่สนิทกันมากในเวลา ต่อมา การเป็นนักเขียนต้องอาศัยประสบการณ์ชีวิต การอบรมและการศึกษาหรือการเรียนรู้ โดยเฉพาะวิชาหนังสือ ในฐานะพระธิดาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เพียงองค์เดียวที่ ทำงานเป็นนักเขียน ย่อมต้องผ่านประสบการณ์การเรียนรู้เป็นพิเศษแตกต่างออกไป ดังลำดับ เรื่องเล่าอัตชีวประวัติของท่านเอง ดังต่อไปนี้

การเรียนรู้จากราชสำนักในพระวิมาดาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏฯ ราวช่วง ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา มีบันทึกเล่าเรื่องวิถีชีวิตธิดาขุนนางและพระบรมวงศ์เธอ ส่วนหนึ่งที่ เข้าถวายตัวในพระวิมาดาเธอฯ มีโอกาสฝึกหัดเรียนรู้และรับการฝึกอบรมทั้งแบบแผน ขนบธรรมเนียมราชสำนักฝ่ายในที่เริ่มนำความรู้แบบใหม่เข้ามาผสมผสานภายใต้ขนบแบบ จารีต ดังปรากฏตามข้อเขียนของนายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุลว่า

“...การเรียนหนังสือ พระวิมาดาเธอฯ ไม่โปรดให้เด็กผู้หญิงไปโรงเรียนโปรดหา ครูมาสอนที่ตำหนักผลัดเปลี่ยนเวียนกัน วิชาที่เรียนก็มีทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ว่ายน้ำตั้งแต่ 9 นาฬิกา จนถึง 16 นาฬิกา เลิกเรียนแล้วไปทำขนมของกินที่ห้องเครื่องราว 1 ชั่วโมงทรง จักรยานตลอดถึงวิชาที่ทันสมัย เช่น กอล์ฟ และที่สำคัญได้ทรงปลูกฝังในเรื่องศิลปวัฒนธรรม ไทยได้โปรดให้มีครูสอนการขับร้องและดนตรีไทย ซึ่งข้าหลวงในสำนักนี้ได้รับหน้าที่ให้กล่อม พระบรมมหาราชวังและมิววมโหรี หรือวงเครื่องสายบรรเลงถวาย โดยเฉพาะเมื่อได้ตามเสด็จมาประทับ

ณ พระราชวังสวนกุหลาบแล้ว พระวิมาดาเธอฯ ได้ทรงเริ่มงานดนตรีอย่างจริงจัง โปรดให้จัดข้าหลวงฝึกการขับร้อง โดยเชิญครูดนตรีและครูร้องจากวังบ้านหม้อเข้ามาสอน...”¹⁴⁸

ความโดดเด่นอันเป็นพระจริยวัตรของพระวิมาดาเธอฯ ยังเป็นความสามารถด้านการประกอบอาหารหวาน จนได้เป็นผู้กำกับห้องเครื่องต้นตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญพระราชธิดาพระองค์เล็ก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาภคฉัตร กรมขุนอุทุมเทงต์ขัตติยนาถ ผู้ซึ่งได้รับการฝึกสอนวิชาหนังสือ ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ตลอดงานของบ้านเมือง ด้วยทรงสามารถในการเล่าเรียนจนสมเด็จพระบรมชนกนาถ โปรดให้ทรงพระอักษรและทำหน้าที่ราชเลขาการฝ่ายใน¹⁴⁹

ประสบการณ์ของการใช้ชีวิตของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยในตำหนักพระวิมาดาเธอฯ ที่เริ่มต้นขึ้นในพ.ศ. 2445 ด้วยวัย 7 ขวบ เวลานั้นได้ประทับที่พระตำหนักสวนสุนันทา พระราชวังดุสิต จนถึงพ.ศ. 2453 จึงย้ายกลับเข้าพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยได้ใช้ชีวิตในวังหลวงอีกปีเศษเพื่อร่วมจัดงานพระบรมศพ การใช้ชีวิตวัยเยาว์ในพระตำหนักพระวิมาดาเธอฯ ทรงศึกษา ตั้งแต่พระชันษา 7 -15 ขวบ จึงหยุดการเรียนกลับมาอยู่ที่วังวรดิศ ท่านเล่าถึงวิถีชีวิตการเรียนรู้ในสังกัดพระวิมาดาเธอฯ ตั้งแต่ประทับที่ตำหนักในพระบรมมหาราชวังจนออกมาประทับที่พระราชวังสวนกุหลาบ ดังปรากฏในข้อเขียน สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ดังนี้

“ข้าพเจ้าอ่านออกเขียนได้ตั้งแต่อายุ 7 ขวบแล้ว และเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังกับพระวิมาดาเธอเมื่อแม่ตาย พระวิมาดาเธอทรงจ้างครูผู้หญิงมาสอนที่ตำหนักทุกวันตั้งแต่เช้าเวลา 9 นาฬิกา จนถึง 16 นาฬิกา เลิกเรียนแล้วไปทำขนมของกินที่ห้องเครื่องราว 1 ชั่วโมง จึงอาบน้ำ แต่งตัวขึ้นไปอยู่กับท่านจนถึงเวลานอน บางวันก็มีงานดอกไม้ทำ ถ้านั่งเฉยๆ ก็ต้องเย็บหรือถัก

¹⁴⁸ พูนพิศ อมาตยกุล. ดนตรีในวังสวนสุนันทา อ่างใน บุหล่ง ศรีกนก . 2547. “พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ : หน้า 182.

¹⁴⁹ บุหล่ง ศรีกนก. (2557) “พระวิมาดาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ปดิวรัดา” ใน **สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ : หน้า 181. และ สายไหม จบกมลศึก. 2557. และ สายไหม จบกมลศึก (2557) “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาภคฉัตร กรมขุนอุทุมเทงต์ขัตติยนาถ, ใน **สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ : หน้า 220-221.

ของต่าง ๆ เวลากินอาหารก็กินกับสมเด็จพระนิจนิกาย (สมเด็จพระเจ้าฟ้านิทานภคด กรมขุนอุทองขัด ดิยนาโร) หรือพระองค์ท่านทุกครั้ง ถ้าเสด็จในงานพระราชพิธีหรือแม่ที่ขี้วเล่นก็ต้องตามเสด็จไปด้วย เมื่ออายุได้ราว 12 ปี เสด็จไปประทับที่พระราชวังสวนดุสิต ถึงตอนนี้พระวิมาดาเธอทรงจ้างครูหม่อมจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (วัฒนาวิทยาลัย) มาสอนภาษาอังกฤษและครูผู้ชายที่เป็นข้าราชการอยู่ในกรมราชเลขาธิการมาสอนภาษาไทย โปรดให้พวกเราออกไปเรียนที่สวนผัก ริมประตูนครร้อยทุกวัน ในส่วนภาษาไทยเรารู้ได้ดีเพราะครูดี ๆ มาสอน และเมื่อกลับจากโรงเรียนแล้วสมเด็จพระนิจนิกายก็ทรงสอบและสอนข้าพเจ้าอีกด้วย นอกจากจะให้เขียนลายมือตามพระหัตถ์ของท่านแล้ว ก็ยังต้องอ่านหนังสือเล่ม ๆ ถวายให้ทรงฟังเวลาทรงพัก ส่วนภาษาอังกฤษนั้นเพียงอ่านเขียนได้เพียง Longman ship เล่ม 3 ก็ต้องหยุดเรียนเพราะสวรรคต (ทรงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พ.ศ. 2453) และเจ้านายในสวนดุสิตก็กลับเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง ในตอนนี้มีงานทำแต่เรื่องพระบรมศพอยู่ปีเศษ จนข้าพเจ้ากลับออกมาอยู่วังกับเสด็จพ่อ แล้วจึงได้กลับตั้งต้นเรียนใหม่เมื่ออายุได้ 15 ปี (ราวพ.ศ. 2452-2453) ¹⁵⁰

เห็นได้ว่าหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยผู้ซึ่งมีสายสัมพันธ์ผูกพันกับพระวิมาดาเธอฯ ตั้งแต่แรกเกิด จึงทรงได้รับการดูแลเอาใจใส่ใกล้ชิด ที่สำคัญยังได้รับประสบการณ์ชีวิตในชนบราชสำนักฝ่ายในยุคนสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ความเป็นสมัยใหม่ถูกจัดวางในแบบแผนประเพณีนิยม ทรงซึมซับชีวิตทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรมชั้นสูงในฐานะประเพณีไทย รวมถึงการฝึกฝนวิชาหนังสือจากสมเด็จพระเจ้าฟ้านิทานภคดฯ น่าจะทำให้พื้นฐานการอ่านเขียนของท่านอยู่ในระดับที่ “เสด็จพ่อ” สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพพอพระทัย เมื่อท่านเสด็จกลับมาอยู่บ้าน” วัชรดิศ ความใกล้ชิดกับ “เสด็จพ่อ” ทำให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยได้เรียนรู้จากพระบิดา ในการทรงงานอื่น ๆ มากขึ้น หลังจากเคยตามเสด็จฯ ขณะทรงงานตรวจราชการหัวเมือง ขณะทำหน้าที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จนถึงพ.ศ. 2454

¹⁵⁰ วัชรดิศ ปีสาตี. (2565) “ขัดดิยนาโรศึกษา : การศึกษาของเจ้านายสตรี จากวิถีจารีตสู่วิถีสมัยใหม่”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าหญิงพูนพิสมัยให้เป็นผู้หญิงแบบ “ผู้ดีชั้นสูง” สมัยใหม่ที่ด้านหลักคือการกล่อมเกล่าให้ท่านทรงอยู่ในขนบสตรีจารีตนิยม ที่ต้องเป็นแม่บ้านแม่เรือน แต่ด้านรองทรงสามารถทำกิจกรรมพิเศษที่เป็นของทำเล่นที่เรียกว่า “hobby” ได้ นี่คือแบบแผนการฝึกฝนกล่อมเกล่า สำหรับพระธิดาในราชสกุลดิศกุล รวมถึงหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ในด้านขนบแบบจารีตที่มีความเป็นสมัยใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง ที่จริงแล้วทรงสอนให้เป็น “แม่เรือน” แม้จะมีเรือนของตนเองแต่ยังบรรทมตำหนักเดียวกับเสด็จพ่อ จึงทรงได้รับการฝึกให้ตื่นนอน “โมงเช้า ประจำทุกวัน หลังจากตื่นนอนทรงถูกฝึกให้ทำงาน ตื่นนอนแล้วจะนั่งเฉยเสียไม่ทำอะไรไม่ได้ ต้องไปรวมกันทำขนมขายหรือเรียนดนตรีไทย บางทีก็มาช่วยท่านรับแขก”¹⁵¹ นอกเหนือจากการจัดเรือนให้เป็นระเบียบพออายุ 13 ปี ท่านทรงสอนให้หุงข้าวและให้แม่นมสอนทำกับข้าวง่ายๆ เช่น แกงผัก เจียวไข่ เป็นต้น ท่านตรัสว่า “เกิดมาเป็นผู้หญิงก็ต้องทำหน้าที่ของตัวเองให้ครบถ้วน ส่วนจะชอบอะไรเป็นพิเศษก็เป็นเรื่องของทำเล่น (hobby) ท่านทรงถือว่า “จะเป็นนายคนต้องหัดเป็นบ่าวมาก่อน จึงจะรู้ใจบ่าว” ทรงเห็นว่าการใช้งานบ่าว นายก็ต้องทำได้ด้วยให้เป็นตัวอย่าง ขณะเดียวกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าหญิงพูนพิสมัยทางการศึกษาแก่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยทางอ้อมผ่านการใช้ชีวิตร่วมกัน เป็นต้นว่า เวลาเสวยกลางวันร่วมกันกับโอรสธิดา ท่านมักตอบคำถามและอธิบายเรื่องราวแก่โอรสธิดา หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยทรงถือว่า “โต๊ะเสวยนี้แหละคือโรงเรียนของเรา” สำหรับหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยมักมีโอกาสดำเนินตามเสด็จงานต่าง ๆ ก็ได้รับการฝึกสอน “ให้มีการสังเกตเป็น” ด้วยวิธีการตอบคำถามที่ทรงซักหลังจากกลับจากงาน วิธีการนี้ยังทรงนำมาสอนการสังเกตโบราณวัตถุในเวลาเสด็จประพาสแหล่งโบราณคดีตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งเมื่อครั้งเสด็จลาออกจากราชการปีพ.ศ. 2456 ที่ทรงใช้เวลาออกสำรวจเอกสาร โบราณวัตถุและแหล่งโบราณสถานทำให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยได้รับฟังพระคำรัสอธิบายความรู้ด้านนี้ด้วย¹⁵²

สำหรับความรู้สมัยใหม่ที่เป็นแบบตะวันตก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าหญิงพูนพิสมัยทรงเลือกเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์และจำเป็นต้องนำมาใช้ในการทำงานให้กับพระธิดา ดังกรณีในปี พ.ศ. 2466 เมื่อพระองค์กลับเข้ารับราชการอีกครั้งในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงมรุธาธร ต้อง

¹⁵¹ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล. พระประวัติลูกเล่า : หน้า 26

¹⁵² พระประวัติลูกเล่า : หน้า 26.

ดูแลจัดการพระราชพิธีในพระราชสำนักและต้อนรับ “แขกฝรั่ง” ซึ่งบางครั้งพาภรรยาและครอบครัวมาด้วย การรับแขกสุภาพสตรีบางโอกาสอาจจะไม่เหมาะสมจึงโปรดให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยเข้ามาช่วยงาน ด้วยเหตุนี้ จึงโปรดให้หาครูฝรั่งมาสอนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยจึงมีครูชาวฝรั่งเศสคือ ครูนิโคลาส และครูชาวอังกฤษมิสเตอร์และมิสซิสเลอเม นอกจากวิชาภาษาต่างประเทศแล้ว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังจัดการให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยมีโอกาสรับการอบรมเรื่องการเข้าสมาคมแบบตะวันตก แต่ทว่าทรงขอให้งดเว้นการปฏิบัติใน 3 เรื่องได้แก่ “1) ไม่สูบบุหรี่ 2) ไม่เดินรำ 3) ไม่ขับรถ”

เหตุผลที่ทรงอธิบายในเรื่องไม่สูบบุหรี่ เพราะไม่งามสำหรับสตรี และสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย และอย่าทำเป็นฝรั่งเพราะเธอไม่ใช่ฝรั่ง ถ้าทำขึ้นแล้วมันเป็นของเก๊ เก็บกิริยาดีของแม่ไว้เถิด” ในเรื่องการเดินรำทรงเห็นว่าไม่เหมาะกับสภาพภูมิอากาศเมืองไทยที่อากาศร้อน ในขณะที่เดินรำต้องกระโดดโลดเต้น ซึ่งถ้าเป็น Lances หรือ Waltz ก็จะต้องทรงอนุญาต ที่สำคัญการเดินรำในงานสมาคมต้องเต้นกับทุกคนโดยไม่เลือกชาติ มิฉะนั้นอาจจะเสียการเมืองการทูตได้ ส่วนเหตุผลเรื่อง “การขับรถ”¹⁵³ นั้น นอกจากจะทรงห่วงใยความปลอดภัยของชีวิตแล้วยังทรงอธิบายว่า “พ่อเชื่อว่าผู้หญิงไม่ได้ทำมาสำหรับเครื่องยนต์กลไก ฉะนั้นถ้าพ่อรู้ว่าเธอกำลังถือพวงมาลัยอยู่คราวไร ก็จะมีสติทุกทีว่ากำลังจะไปตาย” ข้อห้ามทั้งสามข้อนี้สะท้อนทัศนคติการเลียดคูพระธิดาที่ยังโน้มเอียงในทางขนบจารีตหรือเรียนรู้แบบฝรั่งแต่ต้องไม่เป็นฝรั่ง อย่างไรก็ตาม ทั้งความรู้ภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสที่ทรงใช้ได้ดีในการอ่าน เขียน และพูด ส่วนความรู้การเข้าสมาคมแบบตะวันตกก็ยังเป็นประโยชน์ให้เมื่อครั้งตามเสด็จบิดาของท่าน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพไปอังกฤษ และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินี ควีนส์แมรีที่พระราชวังบัคกิงแฮม เป็นไปตามขนบราชสำนักอังกฤษ ส่วนความคิดเห็นแบบตะวันตกเรื่องเสรีภาพนั้น หม่อมเจ้า

¹⁵³ ตามกฎหมายทศวรรษ 2450-2470 การขับรถเป็นเรื่องต้องห้ามสำหรับสตรี จนปรากฏเป็นประเด็นตอบโต้ถึงความควร - ไม่ควรให้สตรีขับรถยนต์ ในหนังสือหนังสือพิมพ์รายวันศรีกรุง ฉบับวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2473 ในบทความเรื่อง “หญิงไทยควรได้รับการศึกษาเท่าชายหรือเปล่า” โดยที่บทความนี้เขียนถึงเสรีภาพสตรี ที่ยังต้องห้ามในหลายเรื่อง และต้องการให้มีการณรงค์ในการยกเลิกข้อห้ามเหล่านี้ตั้งความว่า

“เมื่อข้าพเจ้าพูดถึงเสรีภาพในที่นี้ ข้าพเจ้าหมายความว่าเรื่องของการศึกษา เมื่อสตรีพยายามเข้าศึกษาวิชากฎหมายหรือแพทย์, พยายามเรียนการหัดขับรถยนต์หรือใช้เครื่องจักรกล พวกผู้ชายก็จะปกป้องไม่ให้พวกเธอได้ทำสิ่งเหล่านั้น...” อ้างใน Scot Barme. 2002. *Womam , Man, Bangkok. Love ,Sex, and Popular Culture in Thailand.* Chiang mai : Silkworm Book : pp. 148.

หญิงพูนพิศมัยทรงรับคำอธิบายนี้จากพระคำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพว่า “อยู่ที่ตัวเราเอง คือ 1) ไม่ทำชั่วเพราะต้องเก็บเป็นความลับ 2) ไม่เขียนจดหมายลับ 3) ไม่มีหนี้ เพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้เราตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่น”¹⁵⁴ เป็นไปได้ว่าพระคำรัสนี้ ทรงให้ความหมายของคำว่าเสรีภาพ แปลว่า ตกอยู่ในอำนาจผู้อื่นนั่นเอง และน่าจะคนละความหมายกับเสรีภาพในทัศนะของชนชั้นกลาง ที่หมายถึงอิสรภาพในตนเองในการตัดสินใจและดำเนินชีวิตภายใต้กฎหมายสมัยใหม่ที่รองรับเสรีภาพส่วนบุคคลในการคิด พูด และเขียนนั่นเอง แม้แต่เรื่องการแต่งกาย หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยผู้ซึ่งเคยผ่านแบบแผนการใช้ชีวิตในราชสำนักอันเป็นศูนย์กลางความทันสมัย เครื่องแต่งกายสตรี ดังที่ทรงเล่าว่า “แม้จนกระทั่งเครื่องแต่งตัวผู้หญิง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ในเวลานั้น คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงออกแบบประทานให้เจ้านายผู้หญิงตั้งต้นขึ้นก่อน หรือจะเรียกว่าเป็นผู้นำก็ได้ จนมีคำกล่าวในสมัยนั้นว่า “เร่อร่าราวกับชาวนอกวัง” ในเวลาที่เห็นใครทำอะไรผิดๆ “แม้แต่แต่งตัวไม่ถูกสีถูกวัน” ทั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงสอนให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยแต่งกายถูกต้องตามกาลเทศะ โดยเฉพาะการออกไปนอกบ้านต้องแต่งกายให้เรียบร้อย การแต่งกายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพไม่โปรดเลยคือ “ถ้าเราแต่งกายฟุ้งฟิตตามสมัยเกินไป เช่น ผู้กริบบิ้นรอบหัวหรือใส่ดอกไม้ไม้ไผ่ล้นหู (เป็นแฟชั่นแบบตะวันตกในยุคนั้น) พอท่านลงมาเจอก่อนขึ้นรถทาก็บอกว่า “พ่อไปด้วยไม่ได้ พ่ออาย ! ทำเอาเราอายหนักขึ้นไปอีก ต้องรีบถอดทิ้งทันที”¹⁵⁵ การฝึกสอนจาก “เสด็จพ่อ” เป็นการสร้างเสริมบุคลิก ทักษะ ความสามารถให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยที่ยังคงวัตรปฏิบัติแบบสตรีจารีตนิยมที่ยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกอันเป็นภาวะสมัยใหม่ในระดับที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของเจ้านายสตรีโดยไม่กระทบกับวัฒนธรรมความคิด ความเชื่อพื้นฐานที่เป็นอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การทำงาน หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงชี้แจงฐานะของ “เสด็จพ่อ” ของพระองค์ว่า ทรงมีแต่เงินเดือนและเงินปีเท่านั้น และไม่มีมรดกตกทอดจาก เจ้าพี่-น้องผู้หญิง เพราะทรงเป็นโอรสองค์เดียวของเจ้าจอมมารดาชุ่ม นอกจากวังเก่าที่สามยอด ซึ่งพระยาอัปภัณฑิกามาตย์ (บิดาเจ้าจอมมารดาชุ่ม) ถวายเป็นมรดก และวังหลานหลวงซึ่งเจ้าจอมมารดาชุ่มจํานำหูลดตั้งแต่

¹⁵⁴ พระประวัติลูกเล่า : หน้า 26.

¹⁵⁵ พระประวัติลูกเล่า : หน้า 30-31.

เมื่อครั้งยังเป็นสนามควาย และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานที่ล้อมรอบเป็นรางวัลที่ “เสด็จพ่อ” จัดการมณฑลได้สำเร็จ... ส่วนตัวดำหนักและเรือนต่าง ๆ สมเด็จพระพันปีหลวงในรัชกาลที่ 6 และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานคนละครึ่ง

ดังนั้น เงินเดือนและรายได้ก็ต้องจ่ายเป็นค่าเสวย เงินเดือนคนในวัง ค่าเล่าเรียนเด็ก ๆ ในวัง ค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด ค่าเลี้ยงดูแขก ค่าช่วยงานทำบุญ เลี้ยงรับ-ส่งทูตทุกสถานทูต “ผลที่ได้คือ พวกเราต้องทำงานแก่กันทุกคน” กล่าวคือ ในการจัดงาน พระธิดาต่างต้องแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ การทำงานซึ่งเป็นการทำงานภายในวังวรรคิส และเป็นการช่วยงาน “เสด็จพ่อ” ในวาระต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังทรงทำงานเบื้องหลังการตามเสด็จ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ออกรตรวจราชการท้องถิ่นห่างไกล ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โปรดให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยและหม่อมเจ้าหญิงพัฒนายุคลวรรณ หญิงเหลือตามเสด็จด้วย ทรงมีกิจกรรมระหว่างตามเสด็จอันเป็นที่สตรี คือ หลังออกตรวจงานในช่วงเช้า เสด็จกลับมาเสวยกลางวัน ณ ที่พักพร้อมผู้ตามเสด็จ ตั้งแต่ เทศา เจ้าเมือง ลงไปถึงผู้ใหญ่บ้าน ถ้าที่มีพอทุกคน และเป็นช่วงเวลาที่ “พวกเราผู้หญิงมีหน้าที่ทำกับข้าว จัดโต๊ะรับแขก แต่ได้นั่งกินด้วย”¹⁵⁶

ในระหว่างพ.ศ. 2456-2466 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ออกรตรวจราชการจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงหันมาวางรากฐานงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร พิพิธภัณฑสถาน และวางแผนจัดตั้งหอรูปและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทำให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยมีโอกาสช่วยงานกิจกรรมสำหรับพิพิธภัณฑสถาน หรือที่ทรงเรียก “มิวเซียม” (Museum) ในยุคบุกเบิก จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ในปี 2468 พระองค์ได้พระราชทานที่และดำหนักวังหน้าให้เป็นพิพิธภัณฑสถาน แต่ด้วยภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ รัฐบาลไม่สามารถสนับสนุนงบประมาณการซ่อมบำรุงและปรับปรุงสถานที่ให้เป็นพิพิธภัณฑสถานได้ ทำให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงใช้วิธีการระดมเงินบริจาคจากผู้มีทรัพย์ ทั้งคหบดี และนักธุรกิจที่มีใจรักพิพิธภัณฑสถานและสมบัติของชาติ ด้วยการเชิญมางานจัดเลี้ยงน้ำชาที่สนามด้านเหนือ

¹⁵⁶ พระประวัติลูกเล่า : หน้า 10.

ของพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย การนี้โปรดให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยเป็นผู้จัดเลี้ยงน้ำชา ทรงมีรับสั่งว่า “ลูกพูน พรงนี้ทำน้ำชาไปมิวเซียมให้พ่อ 20 คน พ่อจะเลี้ยงเพื่อนๆ แล้วเธอไปรินน้ำชา” ครั้งนั้นมีพวกพ่อค้าทั้งฝรั่ง แยก จีน ได้รับเชิญกินน้ำชาจนอิ่ม ก่อนรับฟังพระดำรัสชวนเชิญการบริจาค ซึ่งประสบความสำเร็จด้วยดี การบูรณะวังหน้าให้เป็นพิพิธภัณฑ์จึงเป็นไปได้ด้วยดี¹⁵⁷ การช่วยงานพิพิธภัณฑ์นั้นยังดำเนินต่อมา เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงหาทางให้ประชาชนเข้ามาดูพิพิธภัณฑ์ และกิจกรรมเสริมอย่างหนึ่งเพื่อจูงใจผู้ชมทางอ้อม คือ การทำร้านอาหารว่าง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีรับสั่งว่า “ลูกพูนทำอาหารว่างไปขายที่พิพิธภัณฑ์อาทิตย์ละครั้งหน่อยเถอะ เพราะถ้ารู้กันว่าอาหารท่านหญิงทำก็เป็นประกันว่ากินได้ไม่สกปรก ฝรั่งที่อยากกินของไทยๆจะได้มา เมื่อฝรั่งมาคนไทยก็จะมา” จากนั้นทรงปลูกร้านขึ้นหลังพระที่นั่ง เป็นที่พักครึ่งรอบพิพิธภัณฑ์ มีอาหารว่าง snack และน้ำต่าง ๆ ขายก่อน แล้วให้รับของที่ไทยทำแม้จากหัวเมืองต่าง ๆ จะมาฝากขายได้” กิจกรรมครั้งนั้นสามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาดูได้มากขึ้น ไรก็ตาม ร้านขายของถูกยกเลิกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง¹⁵⁸ การทำงานให้ “เสด็จพ่อ” ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ ในครั้งที่เป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร พ.ศ. 2466 ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กิจกรรมสำคัญของเสนาบดีกระทรวงนี้ นอกจากบริหารจัดการงานประเพณี พระราชพิธีของสำนักพระราชวังแล้ว คืองานรับแขกต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นทูตประเทศต่าง ๆ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพโปรดให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยเข้ารับหน้าที่ต้อนรับแขกที่เป็นสุภาพสตรี ในการนี้ได้ทรงรับการฝึกสอนจากครู ทั้งในด้านภาษาและการเข้าสมาคมแบบตะวันตก เพียงแต่มีข้อห้ามเรื่องการเต้นรำ สูบบุหรี่และการขับรถยนต์ด้วยพระองค์เองดังกล่าวมาแล้ว¹⁵⁹

การทำงานของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยรวมถึงพระธิดาอื่นที่ไม่ได้สมรส ที่จริงแล้วเป็นงานในอำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในราชการ ทว่าพระธิดาทำงานช่วย “เสด็จพ่อ” โดยที่ตนเองไม่ได้รับราชการและเงินเดือน จึงเป็นการทำงานที่ไม่ใช่ “อาชีพ” และสร้างรายได้ให้ตนเองหรือครอบครัว ดังหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงเล่าถึงการเปิดร้านขาย

¹⁵⁷ พระประวัติลูกเกล้า: หน้า 19-20.

¹⁵⁸ พระประวัติลูกเกล้า: หน้า 22.

¹⁵⁹ พระประวัติลูกเกล้า: หน้า 28.

อาหารว่างและของที่ระลึกให้กับพิพิธภัณฑฯ ทรงได้รับเงินเพียงเดือนละ 100 บาท หากทว่าทรงเสียดำทำของกินไปขายทุกอาทิตย์ด้วยตนเอง¹⁶⁰

ดังนั้นงานที่ทรงทำจึงไม่ใช่งานอาชีพและไม่มียศหรืออำนาจในตัวเองสำหรับการตัดสินใจ การเขียนหนังสือ กิจกรรมที่ทรงทำอีกประเภทหนึ่งจึงมีฐานะเป็นงานอดิเรกที่สมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพทรงเรียกว่า ของทำเล่น หรือ hobby นั่นเอง

แรงบันดาลใจต่อการเขียนหนังสือ ก่อนอื่นต้องยอมรับและเข้าใจว่า สมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพทรงมีอิทธิพลต่อความคิดและพระจริยวัตรของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเขียนหนังสือ ด้วยข้อแนะนำการอ่านหนังสือ และการเล่าเรื่องจากความทรงจำเมื่อครั้งประสูติและประทับในพระบรมราชวังตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประสบการณ์จากการตามเสด็จในทุกช่วงชีวิตทำให้เรื่องราวและรูปแบบการเขียนหนังสือของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยอยู่ในกรอบที่ “เสด็จพ่อ” ทรงวางพื้นฐานให้เป็นอย่างดี

การอ่านหนังสือ จากการอ่านผลงานเขียนหนังสือของท่านมีเพียง 2 แนว คือ เรื่องพระพุทธศาสนาและสารคดีชีวประวัติ ทั้งสองแนวล้วนแต่ได้รับแรงบันดาลใจจาก “เสด็จพ่อ” ที่ทรงแนะนำประสบการณ์และคำแนะนำเรื่องการอ่านหนังสือ ในพระประวัติลูกเล่าทรงชี้ว่าการอ่านหนังสือของท่านนั้น ได้รับอิทธิพลจากคำแนะนำของสมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพ ดังปรากฏในข้อเขียนว่า

“ในเรื่องศาสนานั้นท่านทรงพาไปดูศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีในศาสนาคริสต์ ในศาสนาอิสลาม จนเราเกิดความอยากรู้ในเรื่องของเราเอง ท่านจึงสอนให้อ่านพระธรรม และอยากจะทำตามท่านอย่างไรก็ได้...ถ้าเห็นเราอ่านหนังสือ ท่านถามทุกทีว่าอ่านเรื่องอะไร แล้วทรงแนะนำว่าควรอ่านแต่ที่ให้ความรู้ เช่น ชีวิตคนต่าง ๆ (ชีวประวัติ) และหนังสือที่มีชื่อเสียงว่าดี เพราะเรื่องอ่านเล่นนั้นอ่านแล้วก็ลืม ดูหนังสือสนุกกว่า ตรัสว่า หนังสือเป็นเพื่อนที่ดีและอยู่ในอำนาจของเราไม่ชอบก็เก็บเข้าตู้ไว้” (พระประวัติลูกเล่า : หน้า 29) ข้อเขียนนี้ทำให้เราเข้าใจว่า สมเด็จพระยาตำราจรราชานุภาพทรงดีรอบหนังสือให้ทรงอ่านในเรื่อง ศาสนาพุทธ

¹⁶⁰ พระประวัติลูกเล่า: หน้า 22.

ชีวประวัติบุคคล และหนังสือที่มีชื่อเสียง ในที่นี้แม้จะไม่ทราบว่าเป็นเรื่องอะไรบ้างแต่ไม่น่าจะเป็นวรรณกรรมหรือนิยายที่ทรงติว่า “อ่านแล้วก็ลืม” อันเป็นวิธิปรามไม่ให้ริดา “คิดหนังสือ นิยายหรือเรื่อง

ประโลมโลกย์” แต่ยอมให้ชมภาพยนตร์ ซึ่งเป็นกิจกรรมยอดนิยมในหมู่เจ้านายชั้นสูงยุคนั้น นอกจากนี้ “พระประวัติลูกเล่า” ยังบอกชัดเจนถึงการที่ท่านได้ฟังคำบอกเล่าที่ถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตของผู้ใหญ่ซึ่งส่งต่อกันเป็นรุ่นๆ ซึ่งอาจเป็นญาติผู้ใหญ่หรือเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า “อีกประการหนึ่งคนแต่ก่อนความจำท่านแม่นยำและท่านมักเล่ากันต่อๆมาให้ลูกหลาน ฟัง เช่นตัวข้าพเจ้าเองก็ได้รู้เรื่องต่างๆจากผู้หลักผู้ใหญ่เป็นชั้นๆ...”

อีกแหล่งของเรื่องเล่าต่างๆทรงรับฟังจาก สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ เองในฐานะพระธิดาผู้ใกล้ชิด กลางวันก็มากินโต๊ะกลมกับท่าน กลางคืนก็นอนกับท่าน” ดังนั้น การเรียนรู้เรื่องราวจาก “เสด็จพ่อ” ก็คือ “ในโต๊ะเสวยนี้แหละคือโรงเรียนของเราใครจะเล่าอะไร ทูลถามอะไรก็ได้ บางทีท่านก็ตอบสนุกๆ” ไปจนถึงการสอนด้วย การซักถามหลังตามเสด็จท่าน ออกงานแต่ละงาน ด้วยคำถามว่า “เห็นอะไรบ้าง ได้ยินอะไรบ้าง ใครนั่งที่ไหน ใครทำอะไร” ยิ่ง ถ้าเป็นงานที่ไม่ได้เสด็จก็จะถูกถามมากขึ้น คำถามเหล่านี้ทำให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยคิดว่า เป็นการสอนเรื่องการสังเกตนั่นเอง ซึ่งท่านทรงนำมาใช้กับบุคคลต่างๆ และประมวลไว้ในงานเขียน การดำเนินชีวิตของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย มีขอบเขตในพื้นที่ครอบครัวและวังวรดิศ ทรงออกไปข้างบ้างแต่ก็ไปกันในหมู่ “พี่น้อง” และส่วนใหญ่ทรงติดตามสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพออกหัวเมืองในกิจกรรมสำรวจแหล่งโบราณคดี ประทับพักผ่อนหัวหินหรือ บางครั้ง ทรงชวน “กินข้าวร้านเจ๊กกันเถอะ” เสวยแล้วทรงพาไปดูหนัง ทรงกีฬาบริเวณพระตำหนัก “เรามีแบดมินตัน มีโครเก” ไปจนถึง “มีการเลี้ยงเพื่อนฝูงได้เสมอ เวลาวันประสูติท่าน หรือวันเกิดเราก็เลี้ยงดูกัน สนุกสนาน และมีการเล่นแปลกๆที่ทรงคิดให้เล่นกันอยู่เสมอ” บางครั้งก็ชมภาพยนตร์ที่พระตำหนัก ทำให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยไม่เคยรู้สึก “เบื่อหน่ายที่อยู่ กับพระองค์เลยแม้แต่น้อย” โลกของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยจึงมีแต่ “เสด็จพ่อ” และ “พี่น้อง” ครอบครัวใหญ่ จนเห็นชัดเจนว่าท่านมีประสบการณ์ชีวิตที่ราบรื่นและไม่ซับซ้อน จนกระทั่งเกิด เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่มีผลกระทบกระเทือนต่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและราชสกุลศิษกุล ด้วยความผันผวนทางการเมืองนั่นเอง

ด้วยการอบรมเลี้ยงดูที่ทำให้ความเป็นสมัยใหม่เป็นส่วนหนึ่งของสตรีในชนบ
จาริต หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยจึงเป็นเจ้านายสตรีที่แม้จะทำงาน แต่ก็ไม่ใช่งานอาชีพที่ก่อให้เกิด
รายได้ ทรงทำงานตามที่พระบิดามอบหมายในฐานะธิดา แม้ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของหน้าที่
ราชการของ “เสด็จพ่อ” เป็นต้นว่า การช่วยต้อนรับแขกสตรีต่างชาติ ขณะทำหน้าที่เสนาบดี
กระทรวงมรุทธ หรือทำร้านขายของว่างที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในวันเสาร์-อาทิตย์ ขณะที่
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยแรก และต้องจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ

งานนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยมีจำนวนมาก ทั้งสารคดี ประวัติศาสตร์
ประเพณี พุทธศาสนา การท่องเที่ยว และเกร็ดความรู้ รวมถึง 175 เรื่อง พระนิพนธ์ชิ้นแรกซึ่ง
เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย คือ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเรื่อง “ศาสนคุณ”¹⁶¹ ที่ทรงแต่ง
ประกวด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์คำนำและโปรด
เกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชา พ.ศ. 2472 ส่วนงานชิ้นอื่น ๆ ที่เป็น
เรื่องยาวอีก 2 เรื่อง คือ “พระประวัติลูกเล่า” และ “สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น” (เฉพาะฉบับพิมพ์เนื่อง
ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ 23 สิงหาคม 2533) ทั้งสามเรื่องนี้จะขอนำมาศึกษารวมอยู่ใน
ผลงานนักเขียนสตรี ทศวรรษ 2470 ทั้งนี้ ในการเขียนงานสองเรื่องหลังของท่านอาศัยข้อมูล
พื้นฐานส่วนใหญ่จาก การเขียนบันทึกประจำวันส่วนตัวหรือที่เรียกว่า “ไดอารี่” อันเป็นกระแส
ความนิยมวัฒนธรรมการเขียนของเจ้านายไทยหลายพระองค์ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยและ
พระธิดาบางองค์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงคุ้นเคยกับการเขียนบันทึกเช่นนี้
ตั้งแต่ก่อนทศวรรษ 2470 ภายหลังเมื่อทรงเขียนเรื่องยาวสองเรื่อง ได้วางโครงเรื่องตามสมุด
บันทึกและเพิ่มเติมด้วยความทรงจำ พระประวัติลูกเล่าและสิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นจึงมีเค้าเงื่อนมา
ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ทั้งนี้พระประวัติลูกเล่ามีจุดเริ่มต้นจากการนำสมุดบันทึกส่วนที่เป็นข้อมูล
เกี่ยวกับเรื่องราวการบริหารงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เขียนเล่าเป็นบทวิทยุ
เป็นตอนๆ ออกอากาศอาทิตย์ละครั้ง ให้กับรายการวิทยุกรมรักษาดินแดน และจัดพิมพ์เป็น
หนังสือเล่มเล็กในพ.ศ. 2501 ขณะที่เรื่องสิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นฉบับพิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ พ.ศ. 2533 นั้นเป็นต้นฉบับที่ทรงเขียนเก็บไว้ไม่เคยจัดพิมพ์ ทั้งยังทรงร้องขอให้

¹⁶¹ ศาสนาคุณ สกัดตามต้นฉบับเดิมที่ตีพิมพ์ พ.ศ. 2472

จัดพิมพ์ต่อเมื่อก่อนหน้านั้นแล้ว สิ่งที่น่าสนใจพบเห็นฉบับที่มีการพิมพ์ภาคต่อในรุ่นหลัง พบว่ามีการชำระ แก้ไข และเรียบเรียงใหม่ด้วยภาษาและเนื้อหาตัดแปลงจากต้นฉบับและน่าจะรวมถึงสมุดบันทึกด้วย เนื่องจากหนังสือเรื่องยาวที่ทรงเขียนมีจำนวนมาก ในที่นี้จึงจำกัดการศึกษาผลงานเขียนของท่านเพียง 3 เล่ม คือ ศาสนาคูณ พระประวัติลูกเกล้า และสิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

“ศาสนาคูณ” หนังสือสอนพุทธศาสนาสำหรับเด็ก พระนิพนธ์เรื่องแรกของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย

ศาสนาคูณเป็นหนังสือพุทธศาสนาสอนศาสนาสำหรับเด็กรางวัลพระราชทานเนื่องในวันวิสาขบูชา พ.ศ. 2472 ปีที่ 4 แห่งการครองราชย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหนังสือพุทธศาสนาเล่มแรกที่รัฐบาลโดยราชบัณฑิตยสภา อันมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนายกสภา เป็นหน่วยงานออกประกาศเชิญชวนให้ราษฎรทั่วไปแต่งหนังสือส่งเข้าประกวดเพื่อรับรางวัลพระราชทาน เนื่องจากในปี 2471 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตระหนักถึงความสำคัญในการ “ชวนขยายสั่งสอนเด็กให้รู้จักพุทธศาสนา” จึงโปรดให้พิมพ์หนังสือพุทธมามกะขึ้น ครั้งนั้นได้รับความเห็นชอบจากทั้งสงฆ์และคฤหัสถ์จึงให้ราชบัณฑิตยสภาประกาศ “การประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก” และเพื่อใช้เป็นหนังสือแจกในวันวิสาขบูชา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเองทรงมีแรงจูงใจให้ต้องการแต่งหนังสือพุทธศาสนาเพื่อสอนเด็ก เนื่องจากทรงมีประสบการณ์เห็นชาติอื่น ที่นับถือศาสนาคริสต์และอิสลามนั้น เริ่มสอนศาสนาให้ตั้งแต่เด็กขนาดพอพูดได้เท่านั้น การสอนก็ยกหลักศาสนาที่ให้เชื่อมั่นว่าพระผู้เป็นเจ้าหรือพระยะโฮวาห์ คือ ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในโลกล้วนแต่เป็นพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าหรือทรงเป็นผู้กำหนดทั้งสิ้น ดังนั้นการสอนพุทธศาสนาตั้งแต่วัยเด็ก ย่อมสามารถสร้างความศรัทธาในศาสนาได้

ราชบัณฑิตยสภาได้กำหนดเกณฑ์การแต่งหนังสือ ต้องเป็นหนังสือที่เด็กอ่านได้ด้วยตนเองและสามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องซักถามผู้ใหญ่ ขณะเดียวกันหนังสือต้องมีรูปแบบให้ผู้ใหญ่สามารถซักถามทบทวนสาระในหนังสือได้ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์คํานำจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“แต่วิธีที่จะใช้หนังสือให้เป็นประโยชน์นั้น ไม่ใช่เอาส่งให้เด็กเอาไปอ่านแล้วไม่เอาธุระต่อไป ถ้าทำดังนั้นเด็กก็คงไม่อ่าน หรืออ่านก็คงไม่ตั้งใจจำข้อความ

เพื่อให้เด็กอ่านแล้วผู้ใหญ่ต้องซักถามทบทวนความจำอีกทีหนึ่งจึงจะได้ประโยชน์”¹⁶²

พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงและขุนนางข้าราชการ (เกษียณอายุ) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และภูมิความรู้ชั้นสูง ใช้วิธีการตัดสินด้วยการอ่านหนังสือแต่ละเล่มโดยไม่ให้ทราบชื่อผู้เขียน แต่กำหนดเป็นหมายเลขแทน ครั้งนั้นมีผู้ส่งหนังสือเข้าประกวดถึง 24 ราย เป็นชาย 16 คน หญิง 3 คนและพระภิกษุ 5 รูปทั้งหมดมาจากจังหวัดต่าง ๆ

หนังสือทั้ง 24 เล่ม มีเพียงเล่มเดียวที่กรรมการเห็นว่า แต่งได้ถูกต้องตรงตามเกณฑ์ที่ประกาศ ซึ่งระบุข้อบังคับหนังสือเข้าประกวดว่า “ต้องให้เด็กขนาดอายุ 10 ขวบอ่านเข้าใจได้ตลอด” กล่าวคือ อ่านเองได้รู้เรื่องและเข้าใจไม่ต้องถามผู้ใหญ่ ที่ประชุมอนุกรรมการจึงมีมติเอกฉันท์ ดังปรากฏในหนังสือนายกราชบัณฑิตสภากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ความว่า

“ ในบรรดาหนังสือส่งเข้าประกวดปีนี้ มีสำนวนหมายเลข 2 (ต่อมาอนุกรรมการจึงทราบว่าคือ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย) สำนวนเดียว แต่งดีตรงตามลักษณะที่ประกาศ สมควรรับพระราชทานรางวัล...ในการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ประจำปี พ.ศ. 2472 ”¹⁶³

สาระสำคัญของตัวบทหนังสือสอนพุทธศาสนา

ศาสนาคูณทั้ง 7 บท มีการเขียนความหมายและแตกประเด็นการอธิบาย ด้วยรูปแบบหนังสือเด็กอ่าน ดังนี้

บทที่ 1 คุณของพระพุทธเจ้า เป็นการบรรยายพุทธประวัติ และบอกเหตุผลต้องกราบไหว้บูชา การเล่าพุทธประวัติใช้ภาษาเขียนอ่านง่ายที่แตกต่างจากงานแบบปฐมสมโพธิกถา หรือแม้แต่ตำนานศาสนา ซึ่งเต็มไปด้วยคำราชาศัพท์และภาษาบาลี-สันสกฤต เช่นความตอนหนึ่งว่า

¹⁶² ศาสนาคูณ พ.ศ. 2472 , หน้า ก.

¹⁶³ ศาสนาคูณ พ.ศ. 2472 , หน้า ง.

“ พระพุทธเจ้าท่านเป็นลูกพระเจ้าแผ่นดินในประเทศอินเดีย ท่านได้รับความสุขสบายมาตั้งแต่ท่านเกิด, มีพี่เลี้ยงเพื่อนเล่นคอยตามใจ ให้สนุกสบายอยู่เสมอ ”

ด้วยภาษาง่าย ๆ เหมือน “คำบอกเล่า” ยังสามารถสื่อถึงคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าว่า “แต่ท่านเป็นเด็กฉลาด... ท่านชอบเรียนรู้ ถ้าท่านได้เห็นหรือได้ยินอะไรมาแล้ว... ชอบคิดชอบรู้ตั้งแต่เด็ก...” การเล่าถึงนิสัยวัยเด็กด้วยกันกับผู้อ่าน ๑๐ ขวบ อาจต้องการสื่อสารให้ซึมซับลักษณะนิสัย “ชอบเรียนชอบรู้ และชอบคิดมาแต่เด็ก” แบบเดียวกับพุทธองค์ในฐานะนักปราชญ์ของโลก และเนื้อเรื่องตอนนี้ยังสอดคล้องกับหัวข้อหลักธรรม “สุ จิ ปุ ลิ”¹⁶⁴ สำหรับพระสงฆ์ในการศึกษาพุทธศาสนาอีกด้วย ¹

หนังสือได้เชื่อมโยงพระอุปนิสัยพุทธองค์ตามหลักการเรียนรู้ “สุ จิ ปุ ลิ” ให้เป็นเหตุแห่งผล ให้ทรงรู้แจ้งถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ วัฏฏสงสาร หรือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นเรื่องเกิดขึ้นกับคนทุกคนชั้น ไม่มีละเว้นและหลีกเลี่ยงไม่ได้ (พุทธองค์) “เห็นคนเราเกิดมาแปลก ๆ กัน ทุกคนต่างทำดีบ้าง ทำชั่วบ้าง... ผลของการทำชั่วก็ต้องมีทุกข์ ผลของการทำดีก็ต้องมีสุข” นัยคำอธิบายนี้ ต้องการปลูกฝังความคิดที่ว่า “คนรวยมีความสุขเพราะจากการทำความดี คนจนมีทุกข์เพราะผลจากการทำความชั่ว” เพื่อนำไปสู่คำสอนพระพุทธศาสนาที่ว่า เพราะฉะนั้นถ้าใครอยากเป็นสุขสบาย ก็ต้องมีอย่างเดียว “อย่าทำชั่วทำแต่ดี”

คำอธิบายส่วนนี้เป็นการนำหลักธรรมเรื่อง อริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มาอธิบายให้เห็นความจริงแท้ของชีวิต ในเรื่อง สุข ทุกข์ รวย จน มีต้นเหตุของความทุกข์และสุขที่เนื่องมาจาก แต่ละคนทำความดี-ชั่วต่างกัน (ทุกข์-สมุทัย) ดังนั้น นิโรธ ซึ่งเป็นความดับทุกข์ จึงมีหนทางเดียว (หรือมรรค) คือให้ทำความดีอย่าทำชั่ว อริยสัจ คือ ความจริงของพระอริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ และเป็นชื่อธรรมสำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา มี 4 ข้อ คือ

- 1 ทุกข์และ 2 ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
- 3 ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์
- 4 ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือ มรรค ทางแห่งความดับทุกข์

¹⁶⁴ สุ จิ ปุ ลิ ย่อมาจาก สุต (ฟัง) จิตตะ (คิด) ปุณฺณา (ถาม) ลิจิต (เขียน) นั่นคือ ฟัง คิด ถาม เขียน อันเป็นหลักสำคัญของการเรียนรู้ และเป็นคาถาหัวใจนักปราชญ์ที่มีความหมายว่า ผู้ปราศจาก “สุ จิ ปุ ลิ” จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร (วิกิพีเดีย. พาหุสัจจะ h.m.wikipedia.org. เป็นหนึ่งในชุดทำวัตร เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา

หนังสือได้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงคิดได้ถึงการแก้ความทุกข์แล้วยังออกตั้งสอนคนอื่นให้เข้าใจ เพื่อจะได้อยู่สุขสบายไม่มีทุกข์ นี่คือการชี้ถึงคุณของพระพุทธเจ้าในฐานะที่ “ท่านนึกถึงเรา คิดให้ทำความดีเพื่อให้เรามีความสุขสบาย” ดังนั้นจึงต้องนึกถึงพระคุณท่านไว้ ด้วยการ “กราบไหว้บูชา” บูชาพระพุทธรูปที่ตั้งไว้ตามวัดและบ้านเรือน ความหมายที่ควรตั้งพระพุทธรูปไว้ทุกบ้าน เพื่อเป็นเครื่องเตือนให้นึกถึงพระคุณท่านด้วยการกราบไหว้บูชาทุกวัน ด้วยหวังว่า “ทำให้ใจเราคิดอยากจะทำดีตามท่าน เพื่อจะได้สุขสบายอย่างท่าน”

คุณของพระพุทธองค์จากหนังสือนี้ คือ ความดีที่ทรงเห็นแก่ผู้อื่น ด้วยการออกเผยแผ่คำสอนอันเป็นสิ่งที่ทรงรู้แจ้ง และยังเป็นคุณต่อเราให้รู้หนทางพ้นทุกข์ด้วยการทำความดี นี่คือ เหตุผลที่ผู้เขียนต้องการให้เรารู้ถึง “คุณพระพุทธเจ้า”

บทที่ 2 คุณพระธรรม ผู้เขียนเริ่มบทด้วยการให้ความหมายพระธรรมว่า “คือคำที่พระพุทธเจ้าที่สั่งสอน... ให้รู้จักคิดหาเหตุผล หนังสือยกตัวอย่างเด็กชน ถูกครูทำโทษร้องไห้ มีความทุกข์ เด็กต้องการหาเหตุว่าทำไมถูกตี ต้องทำผิด ถ้าไม่ยอมให้ถูกตี ต้องไม่ชน เป็นต้น หรือการร้องไห้หาเหตุทำให้ร้อง แล้วระวังตัวไม่ทำสิ่งนั้นให้ร้องไห้ ด้วยวิธีนี้เท่ากับหมดความทุกข์

นอกจากสอนให้รู้จักหาเหตุแห่งทุกข์ และหลีกเลี่ยงความทุกข์ ไม่ให้กลัวการเกิดแก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นสิ่งที่คนเราเกิดมาต้องมีเหมือนกันหมด” เช่นเดียวกับการมีอวัยวะรับรู้การสัมผัสอย่าง “หู ตา ปาก ลิ้น แขน ขา” ทำให้รู้สึกหรือมีอารมณ์โกรธ รัก ชอบ กันทุกคน หนังสือจึงเสนอทางออกไม่ให้เกิดอารมณ์ที่ไม่พึงปรารถนา เช่น เกลียดหรือไม่ชอบ ด้วยการไม่ทำสิ่งที่จะทำต่อให้ผู้อื่นมีอารมณ์แบบนั้นกับเรา ซึ่งเป็นคำอธิบายถึง “อิฏฐารมย์ และอนิฏฐารมย์” ที่หมายถึง อารมณ์ หรือสิ่งที่น่าปรารถนาน่าพอใจและสิ่งที่ตรงข้ามคือความไม่พึงปรารถนาหรือความไม่พอใจการกระทำตามมรรค 8 ที่อธิบายไว้ คือ เด็ก “ควรมีคุณสมบัติของ” กิริยาดีเรียบร้อย พุดเพราะ ไม่หยาบคาย น้ำใจซื่อตรง ไม่คดโกงเอาเปรียบ

การเปรียบเทียบนี้มาจากความเชื่อพื้นฐานที่เห็นว่าราชฎหรือไพร่ซึ่งยากจนต้องคืนรนาหากิน ทำให้ไม่เลือกการทำมาหากินที่สุจริตหรือทุจริต (อาจสัมพันธ์กับโลกทัศน์ไตรภูมิจัดแบ่งฐานะคนตามการกระทำดี-ชั่ว ให้อยู่ในแต่ละภูมิ) อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่าการเลือกทำดี-ชั่ว ยังขึ้นอยู่กับความประพฤติ ถ้าไพร่ทำความดีเป็นเรื่องน่าชมเชย เพราะ เขาไม่เคยเห็นความดีเลย เขายังทำได้ และแม้ว่าชนชั้นไม่เป็นอุปสรรคต่อการทำความดีในพุทธศาสนา แต่โอกาสทำดีก็เอื้อชนชั้นสูงมากกว่า

อย่างไรก็ตาม ความที่ “พระธรรม” มีอยู่รอบตัว จึงขึ้นอยู่กับผู้หนึ่งว่าต้องรู้จักใช้หลัก “ฟัง คิด ถาม จำ” หรือ “สุ จิ ปุ ลิ” การถามครูหรือฟังพระเทศน์ ถือเป็นขั้นเริ่มต้นเรียนรู้พระธรรม คำสั่งสอนพระพุทธองค์ เรื่อง ความดี และทำความดีตามมรรค 8 นั้นเอง

บทที่ 3 นิยามคำว่าพระสงฆ์คือ “คนที่ทิ้งบ้านเรือน เงินทอง ลูกเมีย โคนหัว นุ่งผ้าเหลืองออกไปอยู่ตามวัด ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” ด้วยการให้เหตุผลว่า พระสงฆ์เห็นว่า “บ้านเรือน เงินทอง ลูกเมีย เป็นสิ่งที่ผูกใจคนไว้ให้มัวแต่นึกถึงเฉพาะความสุขของตัวเอง” นั่นคือ ทั้งพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ล้วนแต่ “เป็นผู้ตัดขาดจากการที่เห็นแก่ตัวท่านคนเดียวแล้ว ท่านจึงละทิ้งความสุขเหล่านี้ ทำใจท่านให้ไม่มีห่วง เพื่อจะได้เที่ยวสั่งสอนคนในโลกนี้ได้ทั่ว ๆ ไป” ดังนั้นการมีพระสงฆ์เป็นผู้เรียนรู้และเก็บรักษา พระธรรมไว้จนต่อเนื่องถึง 2,000 ปี จึงเป็นผู้มีคุณ โดยเฉพาะการสอนให้ “เราเป็นคนดี” ไม่ทำบาปและมีธรรมสูง

คุณของพระสงฆ์ตามคำอธิบายนี้ใกล้เคียงกับคุณของพุทธองค์ แม้ไม่ใช่ผู้ตรัสรู้มาก่อน แต่กิจกรรมการสั่งสอนหลักธรรมพุทธองค์เป็นการทำให้พุทธศาสนาอายุยาวนานจนทุกวันนี้ พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีคุณ

บทที่ 4 สิลห่า เป็นคำอธิบายสัมพันธ์กับบทที่ 2 เรื่อง “คุณของพระธรรม” คือ คำสั่งสอนให้คนทำความดีนั้น ผู้เขียนได้แยกคู่ตรงข้าม ระหว่างความดี คือ พระธรรมออกจากการละเว้นทำบาป ที่แยกออกมาเขียนในบทนี้

คำนิยาม “บาป” เท่ากับ “การที่เราทำให้ผู้อื่นเขาเดือดร้อนจนในที่สุดตัวเราเองก็ไม่มีความสุขได้” บาปจึงเป็นข้อควรละเว้นที่ปรากฏในรูปของ “ซิลห่า” อันเป็น “ข้อห้ามพระพุทธองค์” โดยทรงอธิบายถึงการไม่ฆ่าสัตว์หรือทรมานสัตว์ การไม่ลักขโมยหรือคิดเอาของผู้อื่นมาเป็นของเราโดยเจ้าของไม่ให้ การไม่ล่วงเกิน “ลูก เมีย ผัวใคร” ที่เขาไม่ได้ยกให้เป็นของเรา ส่วนซิลข้อดีคือ ไม่พูดเพราะ ปลอดภัยคือไม่กินเหล้าหรือของเมา “ที่ทำให้เราไม่รู้สติตัว

ข้อสรุปในบทนี้คือ “คนที่ฉลาดในโลกนี้ เขาเห็นเขาเชื่อแล้วว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้เรามีความสุขได้จริง เราควรดีใจที่ปู่ ยา ตายายของเรา ได้ช่วยสั่งสอนมาให้เรารู้จักธรรมะที่ดีเช่นนี้ เราต้องไม่ละทิ้งเพราะความโง่...” ดังนั้นการเข้าใจความดีของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จะช่วยเราอยู่สุขสบาย ความเข้าใจและทำสิ่งที่ถูกต้อง จึงเป็นสิ่งที่ถือว่ารู้จักบุญคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

บทที่ 5 คุณบุรพการี

คำอธิบายเหตุผลที่บุรพการี หรือพ่อแม่ ที่เป็นคนอื่นไม่ใช่ตัวเรา มีคุณแก่เรา เนื่องจากเป็นผู้ดูแล เลี้ยงดูให้เรามีชีวิตจนโตในขณะที่พ่อช่วยแม่สั่งสอนเมื่อเราโตขึ้น ออกไปทำมาหากินเพื่อหาเงินมาเลี้ยงเรา เสียเงินส่งไปโรงเรียนมีความรู้ และรู้จักความดี ความสุขสบาย จึงมีคุณแก่เรา ที่ต้องตอบแทนบุญคุณด้วย “ความประพฤติดีไม่เหลวไหล ตั้งใจเรียน พยายามเลี้ยงดูท่านตอนท่านแก่ชราทำงานไม่ได้”

ผู้เขียนยังขยายความหมายบุรพการี นอกจากพ่อแม่แล้ว คือ ครูที่สั่งสอนเราให้มีความรู้ การทำโทษเราก็มองให้เราก็ดู และต้องไม่ทำผิดให้ครูโกรธ เพราะเราจะไปไม่ได้ความรู้ที่พ่อแม่เองก็ให้เราไม่ได้การตอบแทนบุญคุณคุณครู คือ “เป็นเด็กว่าง่ายสอนง่าย อย่าทำให้ครูโกรธ และรู้จักปฏิบัติรับครูตามเวลาที่จะทำได้”

ดังนั้นเด็กควรมีคุณสมบัติที่กิริยาดี เรียบร้อย พุดเพราะ ไม่หยาบคาย มีน้ำใจ ซื่อตรงไม่คดโกงเอาเปรียบใคร มีความเมตตาสงสาร ถือว่าคุณสมบัติเหล่านี้เป็น “ความดี” อยู่คงทน ไม่สูญหาย แตกต่างจากความสวยงามที่ไม่ถาวร ศาสนคุณยังสอนเด็กให้ “เห็นแก่ผู้อื่น” นึกถึงคนอื่น เพราะทำให้มีเพื่อน ช่วยคิด เล่นและปรึกษา “การนึกถึงผู้อื่นยิ่งกว่าตนเอง” ยังเป็นคุณลักษณะของพระพุทธองค์ ด้วยว่าทรงนึกถึงแต่ผู้อื่นด้วยการออกเที่ยวสั่งสอน

ศาสนคุณยังชี้ว่า ความดีมองเห็นได้รอบตัว ความดียังเอาชนะความชั่วได้ คนทำความดีคือ “ผู้ดี” น่าสนใจที่หนังสือนี้สอดแทรกความหมายคำว่า “ผู้ดี” หมายถึง ผู้ประพฤติดี ความเป็น “ผู้ดี” ไม่เกี่ยวข้องกับสถานะชนชั้นไม่ว่าไพร่หรือผู้สูงศักดิ์ และการทำความดีไม่จำกัดชนชั้น ทุกคนควรทำความดีเหมือนกันหมด

บทที่ 6 ศาสนาคุณ ซึ่งความสำคัญของศาสนา (พุทธ) ในฐานะที่เป็นศาสนาของสังคมทั้งนี้ตัวเราซึ่งเป็นปัจเจกนั้นต้องมี “คนอื่น” คือ พ่อ แม่ และครู คอยสั่งสอนให้ทำความดี “เมื่อโตมาพ้นออกพ่อแม่ครูบาอาจารย์ไปอยู่ตามลำพังแล้ว” ต้องอาศัยพระศาสนาคอยสั่งสอนให้รู้จัก ดี ชั่ว บุญ บาป ศาสนาจึงสำคัญ

ผู้เขียนมองว่า “คนไม่มีศาสนาเป็นคนเลว” เพราะไม่มีความรู้ห้ามใจตัวเองไม่ให้ทำบาป-ชั่วได้ “เรียกว่าเป็นคนไม่มีศีล” และเชื่อว่ายากที่จะเป็นคนดี จึงควรเรียนรู้ศาสนาให้มาก ทว่าวิธีการเรียนรู้ กลับเป็นกิจกรรมทางศาสนา เช่น ไปวัด ฟังเทศน์ ตักบาตร หรืออ่านหนังสือพระเป็นต้น

ในฐานะที่ศาสนาซึ่งมีองค์ประกอบคือ พระพุทธ พระธรรม ปละพระสงฆ์ นั้นมีบุญคุณคือเรา เพราะสอนเรื่องความดีและการทำความดี จึงถือเป็น “บุญคุณต้องตอบแทน การตอบแทนคุณพระพุทธเจ้าที่ด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอน กราบไหว้บูชาพระพุทธรูป ส่วนการตอบแทนคุณพระธรรมด้วยการจัดพิมพ์ หรือสนับสนุนการพิมพ์หนังสือพระที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนการตอบแทนคุณพระสงฆ์ ก็ด้วยการทำบุญเลี้ยงพระหรือใส่บาตร ถือว่าพระ “ทิ้งบ้านเรือน และไม่มีเงินทองเก็บ” การทำบุญในสมัยใหม่ถือเป็นเรื่องดี

บทที่ 7 คุณของพระมหากษัตริย์ เป็นบทสั้นที่สุดใน 7 บท นำเรื่องพระราชกรณียกิจวันวิสาขะของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มครั้งแรกในปี 2470 โปรดให้พระราชวงศ์และบุตรข้าราชการว่าเป็นเด็กเข้าเฝ้าพระราชทาน “ตุ๊กตา” ให้เด็กที่ไม่เข้าใจคำสั่งสอน พอให้รู้ว่าเป็นวันสำคัญทางศาสนาและพิมพ์หนังสือพุทธศาสนาสำหรับเด็ก พระราชทานแจกจ่ายให้ “ เด็กชาวสยามมีความรู้ความเข้าใจพุทธศาสนา โอกาสเด็กเข้าเฝ้านี้เพื่อจะได้ตามเสด็จในการที่ตัว และรำลึกถึงพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้ทำความดี”

ผู้เขียนชี้ว่า “การที่ทรงพระมหากรุณาแก่เด็ก ๆ นี้ ก็เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ เราเป็นคนดีต่อไปข้างหน้า” ดังนั้นการนึกถึงพระกรุณาของพระองค์ก็ต้องทำความดีให้มาก เพื่อจะได้เป็นผู้รู้จักพระคุณพระองค์หนึ่งในการทำความดีคือการตอบแทนคุณพระองค์ นั่นคือกิจกรรมที่ผู้เขียนเสนอให้ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีด้วยการอธิบายความสำคัญของเพลงนี้ว่า “เพื่อเตือนใจเราเองให้รู้จักพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินที่ท่านได้ทรงปกครองบ้านเมืองให้เราอยู่เย็นเป็นสุข เรารู้พระคุณท่านแล้ว เราก็ถวายพระพรท่าน ให้ท่านมีความสุขเหมือนที่ท่านได้ให้ความสุขแก่เรา”

ข้อเขียนขนาดสั้นในหัวข้อนี้เกือบไม่ได้บอกถึงคุณูปการของพระมหากษัตริย์ หากคำยืนยันเหตุผลที่เราต้องระลึกถึงคุณพระองค์ท่านก็คือทรงทำหน้าที่ปกครองแผ่นดินที่เท่ากับบอกความหมายถึง อำนาจอันเป็นสิทธิธรรมของพระองค์ กิจกรรมการระลึกและตอบแทนสำหรับเด็กซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการวางรากฐานความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ คือการร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี เฉกเช่นเดียวกับบทสวดสรรเสริญพระรัตนตรัยตัวแทนพระพุทธศาสนาการกำหนดกิจกรรมสำหรับสองสถาบันในหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยจึงมีความหมายอย่างยิ่ง

5.2.2 หม่อมหลวงบุปผา (กุญชร) นิมมานเหมินทร์ : นักเขียนสตรีรุ่นบุกเบิก

สตรีที่ก้าวเข้ามาสู่การทำงานเขียนหนังสือ โดยเฉพาะนิยายทั้งเรื่องยาวและเรื่องสั้นตามสื่อมวลชนสตรีตั้งแต่ทศวรรษ 2460 ส่วนใหญ่เป็นการแปลงานเขียนหรือวรรณกรรมต่างประเทศ มีผลงานไม่ต่อเนื่องจนถึงทศวรรษ 2470 จึงเริ่มปรากฏผลงานเขียนและงานประพันธ์ที่สร้างสรรค์ด้วยตนเอง สตรีหลายคนได้ก้าวเข้าสู่การเป็นอาชีพนักเขียน เป็นการทำงานสร้างรายได้พอสมควร แต่นักเขียนสตรีจำนวนไม่มากนักที่สามารถขึ้นห้อยงานประพันธ์เป็นอาชีพ สร้างผลงานต่อเนื่องยาวนาน หนึ่งในนั้นคือ หม่อมหลวงบุปผา กุญชร ที่ใช้นามปากกาว่า ดอกไม้สด จนเป็นที่จดจำทุกวันนี้ ดอกไม้สดจึงเป็นนักเขียนหญิงอาชีพมีประวัติและผลงานนิยายเรื่องยาวในยุคแรก อยู่ในทศวรรษ 2470 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงขอนำเสนอประวัติและผลงาน นิยายเรื่องยาวที่เขียนในช่วงนั้น ซึ่งเป็นนิยายของผู้หญิงทั้งหมด โดยพิจารณามิติที่สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์สังคมเท่าที่กระทำได้ ดังนี้

ประวัติ หม่อมหลวงบุปผา (กุญชร) นิมมานเหมินทร์ เกิดวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2448 ณ บ้านหม้อ¹⁶⁵ เป็นธิดาเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร)¹⁶⁶ และ

¹⁶⁵ บ้านหม้อ ปัจจุบัน คือ เลขที่ 128 ถนนอัญญาณ์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ (พระองค์เจ้ากุญชร ต้นราชสกุลกุญชรในรัชกาลที่ 2) ปัจจุบันทายาทยังคงอนุรักษ์ลักษณะผังและอาคารวังที่สร้างตามขนบวังเจ้านายยุคต้นรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยท้องพระโรง ศาลาหน้าท้องพระโรงและเก๋งด้านหลังท้องพระโรง ส่วนสำคัญคือ ท้องพระโรงมีด้านสกัดเคยตั้งเกยหินอ่อนด้วยท่านเจ้าของวังเคยว่าการกรมช่างและกรมม้า ภายในท้องพระโรงแบ่งพื้นที่ตอนหน้า ตอนในๆมีห้องพักก่อนท้องพระโรง ระหว่างพื้นที่มีบานประตูสู่ห้องใน และบานประตูสู่เฉลียงหลัง ท้องพระโรงในอดีตใช้เป็นที่ออกบัญชาการข้าราชการและเป็นที่ซ้อมละคร ศาลาหน้าท้องพระโรงเป็นศาลาไทย เก๋งด้านหลังท้องพระโรงเป็นตึกขาว ใต้ถุนสูง หลังคามุงกระเบื้องแบบจีน เป็นส่วนที่อยู่อาศัยฝ่ายใน (ข้อมูลจาก : กรมศิลปากร กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนประชาพาณิชย์, หน้า 201-203.

¹⁶⁶ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เป็นโอรสในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสิงหนาทราชวงศ์ฤทธิกับหม่อมสุด และเป็นทายาทวังบ้านหม้อรุ่นที่สาม เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์รับราชการผู้บัญชาการกรมม้า กรมมหรสพ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและกระทรวงเกษตราธิการ ลาออกจากราชการเพราะปัญหาสุขภาพ พ.ศ. 2452 ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2465 มีหม่อมห้ามถึง 27 คน บุตรธิดาต่างมารดาอีกจำนวนมาก

หม่อมมาลัย¹⁶⁷ หม่อมหลวงบุปผามีพี่น้องต่างมารดากว่า 30 คน เมื่ออายุ 4 ขวบ หม่อมเจ้าหญิงชมริดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอขอไปเป็นบุตรบุญธรรมตั้งแต่พ.ศ. 2452จนถึงพ.ศ. 2461 อายุ 13ปี จึงกลับออกมาอยู่ที่วังบ้านหม้อดั้งเดิม และได้เข้าเรียนหนังสือตั้งแต่ระดับประถมจนถึงชั้นมัธยมปีที่ 8 แผนกภาษาฝรั่งเศสที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ การได้รับโอกาสทางการศึกษาสมัยใหม่ในโรงเรียนสตรีเอกชนที่มีชื่อเสียงด้านการสอนภาษาตะวันตกนั้น ปรากฏคำอธิบายใน “ความสำเร็จและความล้มเหลว” ของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ น้องสาวต่างมารดาว่า

“คุณพ่อ (เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์) รู้สึกว่าตนเป็นคนล่าสมัย (เพราะเกิดในสมัยรัชกาลที่ 4) จึงตั้งใจแน่วแน่ให้ลูกๆจะต้องได้รับการศึกษาแบบใหม่ทุกคน เช่นลูกทุกคนจะต้องรู้ภาษาฝรั่งอย่างน้อยหนึ่งภาษา แต่ดูเหมือนจะเอาใจใส่กับการพูดมากกว่าอย่างอื่น ลูกทุกคนจึงไปเข้าโรงเรียนที่ขึ้นหน้าในการสอนภาษาฝรั่ง ทั้งนี้ที่ผู้หญิงรุ่นใหญ่เรียนโรงเรียนสุนันทาลัย ต่อมาโดยมากเข้าโรงเรียนของคณะศาสนาโรมันคาทอลิก มีโรงเรียนอัสสัมชัญสำหรับลูกผู้ชายและโรงเรียนเซนต์โยเซฟสำหรับลูกหญิงเกือบทุกคน¹⁶⁸

หม่อมหลวงบุปผาเติบโตขึ้นในสภาพแวดล้อมที่ซึมซับความเป็นกุลสตรีชนบจารีตแบบราชสำนักในวัยเด็ก และได้เรียนรู้กิริยามารยาทและความเป็นระเบียบเรียบร้อยตลอดจนวิธีการเข้าสมาคมตามแบบวัฒนธรรมตะวันตกจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ แม้แต่ทักษะพื้นฐานวิชาหนังสือ ก็ได้รู้ทักษะการเขียนหนังสือเริ่มแรกจากวังบ้านหม้อ ซึ่งมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากวังเจ้านายส่วนใหญ่ ด้วยการที่เป็นสำนักฝึกร้อง รำ และแสดงละคร ได้มีอิทธิพลต่อความสนใจให้หม่อมหลวงบุปผาเชื่อมโยงไปถึงการศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมไทย และยังเป็นທີ່สำหรับฝึกฝนการเขียนบทละครเพื่อใช้แสดงด้วย ดังเรื่องเล่าจากหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ว่า “...แต่ในเมื่อคนในบ้านเป็นละคร โดยมาก ก็ย่อมจะเล่นละครกันบ่อย ๆ พี่ๆทั้งรุ่นกลาง (รุ่นใหญ่ไม่อยู่ในบ้านแล้ว) และรุ่นเล็กก็ผลัดกันแต่งบทละคร

¹⁶⁷ หม่อมมาลัยเป็นหม่อมในเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (พ.ศ. 2430-2465) มารดาของหม่อมหลวงบุปผา เป็นนักร้องนักแสดงเสียงดีของวังบ้านหม้อ มีผลงานบันทึกเสียงมากมาย

¹⁶⁸ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ .(2533) ความสำเร็จและความล้มเหลว บทที่ 1 การศึกษาอบรม : การศึกษาในบ้าน

ตามความสามารถและวัย¹⁶⁹ หม่อมหลวงบุปผาจึงมีทักษะการเขียนบทละครที่ว่านี้ ในเวลาเดียวกัน การศึกษาที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ให้ความสำคัญกับการอ่านหนังสือซึ่งเป็นวรรณคดีตะวันตก สภาพแวดล้อมในการอ่าน-เขียน ซึ่งเป็นวรรณคดีตะวันตก สภาพแวดล้อมในการอ่าน-เขียนจากสองวัฒนธรรมเช่นนี้ น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้เขียนหนังสือในเวลาต่อมา

จากประวัติของดอกไม้อุสคนั้นน่าจะเรียนจบโรงเรียนคอนเวนต์ในราวประมาณ พ.ศ. 2469 (ต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 7) ข้อมูลจากคำบอกเล่าของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ น้องสาวต่างมารดาเปิดเผยว่า แรกเรียนจบอยากเป็นครู แต่ไม่อาจขัดคำสั่งพี่ชายซึ่งปกครองดูแลสมาชิกในบ้านแทนบิดา ซึ่งเสียชีวิตไปก่อน

“ดอกไม้อุสคนี้อยากเป็นครู แต่ทว่าสมัยนั้นผู้ปกครองไม่เห็นด้วยในการจะเป็นครู บอกว่าเงินเดือนไม่คุ้มค่าน้ำมันรถ เพราะว่าพ่อตายแล้วก็อยู่กับพี่ชาย การที่จะปล่อยให้พี่สาวที่พ่อตายแล้วทิ้งไว้ให้อยู่ในอารักขานั้น นั่งรถรางไปสอนหนังสือ มันอาจดูเหมือนกับว่าพี่ชายนี้ไม่เอาใจใส่ที่จะดูแลน้องให้ดี เขาบอกว่าอย่าไปเป็นเลขครูมีกันมากแล้ว อยู่บ้านทำประโยชน์อย่างอื่นดีกว่า เช่น ช่วยรับแขก เพราะว่าพี่ชายทำงานที่ต้องรับแขกชาวต่างประเทศ ดอกไม้อุสเคยอยู่บ้าน”¹⁷⁰

การที่อยู่บ้านทำให้ดอกไม้อุสมีเวลาและเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเองในการประพันธ์ ก่อนพ.ศ. 2472 หม่อมหลวงบุปผา หัดเขียนเรื่องสั้น เรื่อง “ดีฟอ” ได้รับการพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยเกษม แม้จะได้รับการวิจารณ์ว่ามีสถานะเป็นบทละครมากกว่า โดยเฉพาะบทสนทนา คงเป็นเพราะทักษะคุ้นเคยกับบทละครนั่นเอง มีความเป็นไปได้ว่าหม่อมหลวงบุปผาน่าจะได้รับการพัฒนาทักษะการเขียนหนังสือเพิ่มขึ้นจากการเข้าร่วมกลุ่มคณะสุภาพบุรุษที่มีกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นแกนนำ ในพ.ศ. 2472 หม่อมหลวงบุปผาได้เขียนนวนิยายเรื่องยาวเรื่องแรกชื่อ “ศัตรูของเจ้าหล่อน” ลงพิมพ์ในหนังสือไทยเกษมอีกเช่นกัน โดยใช้นามปากกาดอกไม้อุส เขียนนวนิยายเรื่องยาวให้กับนิตยสารสตรี นารีนาถ เรื่อง “ความผิดครั้งแรก” และ “สามชาย” ลงพิมพ์ในหนังสือไทยเกษมอีก แล้วทยอยมีผลงานประพันธ์ออกมาอย่างสม่ำเสมอ เป็นที่

¹⁶⁹ เรื่องเดิม.

¹⁷⁰ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2526) อภิปรายในงานวันรำลึกถึงดอกไม้อุส พ.ศ. 2526 อ้างใน วิมลมาศ ปฤชากุล (2542) ผู้หญิงของดอกไม้อุส หน้า 8 จากเว็บลิงก์ art.chula.ac.th.

ต้อนรับจากตลาดนิยายสตรีด้วยแนวการประพันธ์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้บุกเบิกวงการนวนิยายมีผลงานสร้างสรรค์ที่เป็นนักเขียนสตรี จุดดึงดูดผู้อ่านจำนวนมากมาจากจุดเริ่มแรกเป็นนิยายรักหนุ่มสาวกึ่งพาฝัน ผู้วิจารณ์หลายคนจึงมองว่า ดอกไม้สดคือ ผู้บุกเบิกนวนิยายพาฝัน ทว่าแท้จริงแล้วดอกไม้สดสามารถพัฒนาการเขียนนิยายให้ก้าวขึ้นสู่ความสมจริงในแนววรรณกรรมประเภทสังคมนิยมในทศวรรษ 2470 และเป็นช่วงที่ความนิยมจากตลาดผู้อ่านยิ่งเพิ่มสูงขึ้น จากคำบอกเล่าของนักเขียนชายรุ่นหลังระบุว่า ราคาขายหนังสือของดอกไม้สดในตลาดหนังสือสูงถึงเล่มละ 1 บาท ขณะที่นิยายทั่วไปราคาเพียงเล่มละ 10 สตางค์เท่านั้น¹⁷¹

ช่วงระหว่างพ.ศ. 2472-2480 คาบเกี่ยวรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ดอกไม้สดเขียนนวนิยายออกมา 9 เรื่อง คือ ศัตรูของเจ้าหล่อนและนิจ (พ.ศ. 2472) ความผิดครั้งแรก (พ.ศ. 2473) สามชายและชัยชนะของหลวงนฤบาล (พ.ศ. 2476) หนึ่งในร้อย และอุบัติเหตุ (พ.ศ. 2477) และผู้ดี (พ.ศ. 2480)

นวนิยายทั้ง 9 เรื่องในช่วงทศวรรษ 2470 ดอกไม้สดอาจนำประสบการณ์แวดล้อมในครอบครัวและชีวิตส่วนตัวมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างพล็อตหรือ โครงเรื่องให้กับงานเขียนของตนเองหลายเรื่องในช่วงทศวรรษ 2470

ประสบการณ์แวดล้อม คือ ดอกไม้สดมาจากครอบครัวเจ้านายราชสกุลสืบเนโทอิงแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ผู้เป็นบิดาสร้างครอบครัวขนาดใหญ่ เนื่องจากมีภริยาหลายคนที่ไม่ใช่เรื่องแปลกหรือผิดปกติจากยุคสมัย ดังข้อเขียนของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ซึ่งเขียนถึงครอบครัวราชสกุลกฤษณารุ่นของท่านว่า

“...เป็นครอบครัวใหญ่มากเป็นพิเศษ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลานกฤษณาร) ...เป็นคนมีภรรยาหลายคน เป็นที่เลื่องลือสมัยท่าน การที่มีภรรยามากนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นเพราะท่านเป็นคนเจ้าชู้ กับทั้งเป็นนักเศรษฐกิจที่กล่าวดังนี้ เพราะว่า ภรรยาของท่านทั้งหมด

¹⁷¹ สุวัฒน์ วรรดิฉก. (2526) อภิปรายในงานวันรำลึกถึงดอกไม้สด พ.ศ. 2526 อ้างในวิมลมาศ ปฤชากุล 2542). ผู้หญิงของดอกไม้สด หน้า 8 จากเว็บลิงค์ art.chula.ac.th.

จำนวนกว่า 40 คน เท่าที่เคยนับกันในหมู่ลูกๆของท่าน ตั้งแต่คนแรกจนถึงคนสุดท้าย เป็นละคร
ในคณะของท่าน ยกเว้น 5 หรือ 6 คน...

...พ่อมีลูกทั้งหมด 30 กว่าคน และลงทุนเพื่อการศึกษา อย่างไรก็ตาม แม่เจ้าพระยา
เทเวศรวงศ์วิวัฒน์มีภรรยาหลายท่าน แต่ท่านไม่ยกย่องภรรยาคนใดเป็นเมียหลวงหรือเมียเอก
หรือท่านผู้หญิง ลูกทุกคนจึงมีฐานะเสมอภาคกัน ซึ่งหม่อมหลวงบุญเหลือถือว่า เป็นความคิด
ก้าวหน้า และทำให้ลูกๆชอบกันในทางความเสมอภาค¹⁷²

ประสบการณ์ต่อมา คือ ชีวิตส่วนตัว มารดาผู้ให้กำเนิดของท่านคือ หม่อมมาลัย
นั้นปฏิเสธการใช้ชีวิตในวังบ้านหม้อในฐานะภรรยาคนหนึ่งในบรรดาภรรยาหลายคนของ
เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ผู้เป็นบิดา ทั้งยังเคยขอหนังสือหย่าขาดเพื่อตนจะได้แต่งงานใหม่แต่
ก็ไม่ได้รับการยินยอม เป็นตัวอย่างของสตรีผู้แหวกขนบจารีต ไม่ยอมจำนนกับกฎหมายและ
ประเพณีแบบเก่า น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้ดอกไม้อวดมั่งเห็นตัวตนและความต้องการเป็น
อิสระจากครอบครัวใหญ่แบบหลายเมีย นอกจากนี้การเรียนรู้จากสองวัฒนธรรม คือ ขนบจารีต
ของสังคมไทยยุคเก่า กับความเป็นสมัยใหม่แบบคาทอลิกที่ยังมีความเป็นอนุรักษนิยมแบบ
ตะวันตก น่าจะมีอิทธิพลต่อตัวละครในนวนิยายที่แต่งขึ้น ที่ตัวละครเอกผู้หญิงมักมีบุคลิกภาพ
สมัยใหม่แบบตะวันตก ซึ่งดอกไม้อวดมั่งอ้างอิงอิทธิพลการศึกษาในคอนแวนต์หรือการใช้ชีวิต
ในต่างประเทศ

การมองงานเขียนของดอกไม้อวด ในด้านเนื้อหาที่เป็น โครงเรื่องและแก่นของ
เรื่อง และความโดดเด่นนวนิยายของดอกไม้อวด

ศัตรูของเจ้าหล่อน เป็นเรื่องการแก้ปัญหาชีวิตของสตรีที่เผชิญการจัดการแต่งงาน
ของครอบครัวได้เลือกคู่ให้ การเลือกผู้ชายซึ่งครอบครัวคิดว่าเหมาะสมกับบุตรสาวทั้งเกียรติยศ
และฐานะ โดยไม่คำนึงถึงจิตใจของลูกสาวคือ มยุรี ตัวเอกหญิงในเรื่องจึงแสดงออกด้วยการ
ต่อต้านประเพณีแต่งงานที่เรียกว่า คลุมถุงชน ด้วยการไม่ยอมแต่งงาน จนทำให้คู่หมั้นต้องปลอม
ตัวมาเป็นคนทำงานในบ้าน ทำความรู้จักและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

¹⁷² หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2526) อภิปรายในงานวันรำลึกถึงดอกไม้อวด พ.ศ. 2526 อ้างใน วิมลมาศ
ปฤชากุล (2542) ผู้หญิงของดอกไม้อวด หน้า 8 จากเว็บลิงค์ art.chula.ac.th.

มยุรีลูกสาวพระยาไมตรีฯ เป็นสาวนักเรียนนอกสมัยใหม่แต่งตัวตามแฟชั่นยุโรป เปิดเผยเรือนร่างงดงาม รักอิสระชอบออกเที่ยวนอกบ้าน รักการเข้าสมาคม ใช้ชีวิตพักผ่อน บันเทิงยามค่ำคืน มีละอเพื่อนชายเป็นผู้ติดตาม เมื่อเธอประสบปัญหา กรณีบิดาเลือกชายที่ไม่ เคยเห็นหน้ามาก่อน คือประสงค์ ผู้เป็นบุตรชายพระยาบำรุงประชากิจ มีสถานะเสมอกันจบ การศึกษาจากต่างประเทศเป็นคู่หมั้นหมาย มยุรีสตรีผู้เชื่อมั่นในตนเองต่อต้านการเลือกคู่ที่เธอ ไม่มีส่วนร่วมในการเลือก เรียกว่าประเพณีคลุมถุงชน จึงปฏิเสธการหมั้นหมายอย่างเด็ดขาด จน บิดาของมยุรีต้องเขียนจดหมายไปขอโทษพระยาบำรุงฯ พ่อของประสงค์ ประสงค์เองก็รู้สึกเสีย หน้าขณะเดียวกันยังผูกพันกับความรู้สึที่ดีต่อมยุรีเมื่อ 10 ปีก่อน จึงตัดสินใจปลอมตัวเข้ามา ทำงานในบ้านพระยาไมตรีฯ ในนามประสมได้พบกับมยุรี แม้จะพึงพอใจแต่ก็มองเห็นความ อวดดี เย่อหยิ่งของมยุรี ทั้งคู่ดำเนินความสัมพันธ์แบบปะทะขัดแย้งถึงพึงพอใจ จนมยุรีเริ่มรัก ประสม ยิ่งเมื่อประสมมีโอกาช่วยเหลือปลอมโยนมยุรีให้พ้นจากภัยคุกคามทางเพศจากละอ เพื่อนชาย

ความโดดเด่นของนวนิยายของดอกไม้สดในทศวรรษ 2470

1. เป็นนวนิยายสตรี จำกัดเนื้อหาเฉพาะเรื่องราวชนชั้นสูง สตรีจากครอบครัวขุน นางข้าราชการบรรดาศักดิ์ ระดับพระยา มีฐานะร่ำรวย ดอกไม้สดมักสร้างตัวละครสตรีในแต่ละ เรื่องราว 2-3 คน สร้างลักษณะที่เป็นแบบเฉพาะของตัวละครไว้ 3 แบบ คือ

แบบแรก เป็นตัวเอกหญิง ทุกเรื่องเป็นคนมีหน้าตาสวยงาม ทว่าไม่มีการบรรยาย รายละเอียดความงามมากนัก แต่งตัวงามหรือล้ำสมัยแบบแฟชั่นทางโลกตะวันตก ที่สำคัญคือ ได้รับการศึกษาดีแบบสมัยใหม่จากโรงเรียนคอนเวนต์ เกิดและเติบโตในประเทศตะวันตก จึงมี ผลต่อบุคลิกภาพการแสดงออกให้เป็นคนปราดเปรียว คล่องแคล่วร่าเริง เชื่อมมั่นในตนเองกล้า ตัดสินใจ กล้าแสดงออก รู้จักวัฒนธรรมการเข้าสมาคมแบบตะวันตก ตัวเอกหญิงในนวนิยายทั้ง 9 เรื่องจึงเป็นคนในโลกสมัยใหม่

แบบที่สอง เป็นสตรีในชนบทประเพณี มีความสามารถในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน เรียบร้อย อ่อนโยน รักษาวาจา สงบเสงี่ยม เป็นผู้ตามและหัวอ่อน ที่สำคัญเข้าสมาคมไม่เป็น

ดอกไม้สดมักสร้างตัวละครสตรีในชนบซึ่งอยู่ในโลกเก่ามาแสดงบทบาทเปรียบเทียบกับตัวละครแบบแรกในหลายเรื่อง

แบบที่สาม เป็นสตรีในวัฒนธรรมสมัยใหม่ ได้รับการศึกษาดี ทว่ามีบุคลิกเงียบขรึม ไว้ตัว แม้จะเรียนรู้การเข้าสมาคมแต่ไม่นิยมชมชอบ

แม้ว่าการกำหนดลักษณะตัวละครไว้ 3 แบบ ที่มีความเด่นชัด ทำให้การพัฒนาเรื่องดำเนินอย่างมีอรรถรสได้ แต่ก็มีผู้วิจารณ์ว่า ดอกไม้สดทำให้มิติตัวละครมีมิติเดียว ขาดความเป็นมนุษย์และสมจริง ซึ่งมีความหลากหลายซับซ้อน บางทีนี่อาจเป็นยุคแรกของการประพันธ์และต้องไม่มองข้ามว่า ดอกไม้สดมีความพยายาม นำสภาวะแวดล้อมที่อาจมีอิทธิพลต่อบุคลิกลักษณะของตัวละครได้

ตัวอย่างเช่น อัมพรพี่สาวของตัวละครหญิงชื่อนุชในกรรมเก่า มีบุคลิกภาพต่างจากนุช คือ เครื่องขรึม ไว้ตัว และดูท่าทางเป็นคนดู รวมถึงการแสดงออก ต่อมามารดาของเธอ คือ คุณหญิงรัตนวาที ดูเป็นการเคารพนบถนอบเกินกว่าบุตรแสดงต่อมารดานั้น เป็นบุคลิกที่เปิดเผยต่อมาว่า เป็นเพราะเธอทราบเรื่องราวในหนหลังอันเป็นชะตากรรมที่ทำให้พ่อผู้ให้กำเนิดต้องติดคุก เป็นเหตุให้อัมพรและน้องสาวต้องกลายเป็นบุตรของพระยาและคุณหญิง และยังรู้สึกด้วยว่าคุณหญิงเองไม่ได้คิดถึงเธอในฐานะลูกที่แท้จริง

อีกตัวอย่างหนึ่งในเรื่อง “นิจ” รัศมีเป็นตัวละครที่ดอกไม้สดเขียนให้เป็นผู้รักเก่าของหลวงชนสารสมบัติผู้เป็นสามี ซึ่งถูกวางบทไว้ รัศมีเองเคยถูกขอแต่งงานมาก่อนจากหลวงชนสารสมบัติ แต่เธอยังไม่ปักใจเลือกและเป็นผู้ปฏิเสธ เมื่อหลวงชนสารสมบัติแต่งงานกับนิจ รัศมียังคงดำเนินความสัมพันธ์นั้นที่คนรักกับหลวงชนสารสมบัติ อย่างเปิดเผย โดยไม่รู้สึกละอายใจ ดอกไม้สดบรรยายถึงสิ่งแวดล้อมด้านครอบครัว การศึกษา และหนังสือ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของเธอ รัศมีมาจากครอบครัวข้าราชการชั้นผู้น้อย บิดาคือขุนปราบทูลพ่ายเป็นนายตำรวจ ต้องออกจากราชการเพราะเสียขา กลายเป็นคนคู้มดีคู้มร้าย แม่ชมแม่ของรัศมี (ซึ่งเป็นพี่น้องต่างมารดากับคุณหญิงวิชัยมารดาของหลวงชนสารสมบัติ) สุขภาพไม่ดี พี่ชายคนโตเป็นนายตำรวจต้องไปปฏิบัติราชการประจำหัวเมือง พี่ชายคนรองป่วยเป็นไข้แล้วเสียชีวิต รัศมียังมีน้องเล็ก ๆ อีกถึง 2 คน ในวัยเด็ก รัศมีมาอยู่กับคุณหญิงศรีวิชัยผู้เป็นป้า เพื่อโอกาสการได้

เรียนหนังสือที่โรงเรียนราชินี ทว่าเรียนได้เพียงชั้นมัธยม 4 ต้องออกจากโรงเรียนกลับไปอยู่บ้าน ในสภาพแวดล้อมที่หาคู่ ตนเองต้องทำงานบ้าน เลี้ยงน้อง เพราะบ้านาญของพ่อน้อยไม่พอจ้างคนรับใช้ จึงต้องมีชีวิตที่หาทางออกด้วยการอ่านหนังสืออ่านเล่นประเภทประโลมโลกย์ เน้นความไคร่ ตัวละครในนิยายใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล ดอกไม้สดเชื่อว่าหนังสือเช่นนี้กล่อมเกลาคจิตใจรัศมี พร้อมกับบางเวลาเธอก็หาทางออกจากบ้านมาสนทนากับคุณหญิงศรีวิชัย ผู้เป็นป้า ซึ่งเป็นผู้หญิงชอบซุบซิบนินทา หยิบความผิดพลาดของผู้อื่นมาขยายความ รวมทั้งก่อนขอذنินทาเพศเดียวกัน คุณหญิงศรีวิชัยจึงกลายเป็นตัวแบบบุคคลใกล้ชีวิตรัศมีให้ตั้งสมมติสยคล้ายกัน ทั้งนี้การศึกษาแบบครึ่งๆกลางๆจากโรงเรียนราชินี ก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ ที่สำคัญคุณหญิงวิชัยยังไม่เคยห้ามปรามหลวงชนสารสมบัติเรื่องความสัมพันธ์กับรัศมี อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากตัวละครพิเศษแตกต่าง 2 คนนี้แล้ว ตัวละครหญิงที่มีบุคลิกลักษณะนิสัยทั้งแบบที่ 1 และแบบที่ 25 นั้น ดอกไม้สดวางคุณธรรมให้ทุกคนมีพื้นฐานเป็นคนดี ซึ่งเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนาของตัวเองด้วย

2. มีการนำพุทธศาสนามาผูกปมเรื่อง กรรมเก่าและชัยชนะของหลวงนฤบาล ดอกไม้สดได้นำความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอันเป็นพื้นฐานศาสนาพุทธมาผูกเป็นปมเรื่องให้คลี่คลายไปสู่ความจริงที่ว่า อัมพรและนุช สองพี่น้องไม่ได้เป็นบุตรของพระยาและคุณหญิงรัตนวาทิที่ให้กำเนิด ทั้งสองจึงไม่ได้มีชาติกำเนิดจากชนชั้นสูง หากเป็นบุตรของนักโทษอุกฉกรรจ์ ความจริงนี้เป็นกรรมเก่าอันเป็นผลจากการกระทำในอดีตของนายอาจผู้เป็นบิดา ที่บันดาลโทสะพลั้งมือยิงพ่อตาย และทำให้พิศผู้เป็นภรรยาและมาดาของอัมพรและนุช หัวใจวายเสียชีวิตด้วย กรรมนี้ส่งผลต่อชะตาชีวิตของบุตรทั้งสอง ที่เติบโตและได้รับการอบรมในสภาพแวดล้อมที่สุขสบายในเมืองหลวง ต้องกลับมาใช้ชีวิตในเมืองชนบท อันไร้ซึ่งความเจริญทางวัตถุ

ชัยชนะของหลวงนฤบาล นวนิยายภาคต่อเนื่องจากความผิดครั้งแรก ดอกไม้สดให้ตัวละครชายอย่างหลวงนฤบาล ยังคงรักและต้องการแต่งงานกับวไลในภาคนี้มีโอกาสช่วงชิงวไลจากหลวงปราโมทย์ได้ เมื่อเขามีโอกาสเชิญทั้งสองคนมาเที่ยวธรรมชาติ บังเอิญหลวงปราโมทย์ประสบอุบัติเหตุ หากหลวงนฤบาลไม่ช่วยชีวิตเขาต้องเสียชีวิต ดอกไม้สดสร้างบทหลวงนฤบาลซึ่งใจระหว่างการปล่อยให้หลวงปราโมทย์ตาย เขาย่อมมีโอกาสทำให้วไลรับรัก

และแต่งงานกับเขาได้กับคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวเอง ผลสุดท้ายของหลวงนฤบาล คือสามารถใช้คุณธรรมเอาชนะใจตัวเองได้ ชัยชนะของหลวงนฤบาล ก็คือ การเอาชนะใจตัวเองด้วยคุณธรรมนั่นเอง นวนิยายยุคหลังของดอกรไม้สดมีการนำเอาหลักธรรมพุทธศาสนาเข้ามาเชื่อมโยงมากขึ้น

3. เป็นเรื่องครอบครัว นวนิยายทั้ง 9 เรื่องเป็นเรื่องราวครอบครัวและชีวิตครอบครัวที่สัมพันธ์กับขนบและกฎหมายเก่าแก่ที่เรียกว่า “ลักษณะผัวเมีย” ที่ยังคงกำหนดใช้เป็นกฎหมายแม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 และไม่มีการยกเลิก โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูง สตรีชนชั้นสูงที่ยังไม่แต่งงาน ไม่มีอำนาจและอิสระในตัวเองต้องอยู่ภายใต้การปกครองจากสามี ด้วยกฎหมายและขนบธรรมเนียมการปฏิบัติ พ่อแม่จึงเป็นผู้เลือกคู่ที่เหมาะสมให้บุตร สตรีไม่มีอิสระเลือกคู่ด้วยตนเอง นอกจากนี้กฎหมายยังรับรองครอบครัวแบบหลายเมียอีกด้วย

ดอกรไม้สดนำขนบเก่านี้มาใช้เป็นแนวเรื่อง สร้างตัวละครเอกผู้หญิงเป็นสตรีทศวรรษ 2470 ได้รับการศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกแล้ว เฉพาะผู้คนในเขตเมืองหลวง และเมืองในต่างจังหวัด เป็นผู้หญิงในวัฒนธรรมสมัยใหม่ทั้งบุคลิกจิตใจและการแสดงออก ต้องปะทะขัดแย้งกับวัฒนธรรมที่เป็นขนบธรรมเนียมและกฎหมายเก่า ผ่านนวนิยาย 3 เรื่องแรก ศัตรูของเจ้าหล่อน นิจ และความผิดครั้งแรก

มยุรีในศัตรูของเจ้าหล่อน เป็นขบถต่อการเลือกคู่ของครอบครัวด้วยเธอเป็นนักเรียนนอก การปฏิเสธการหมั้นแสดงถึงการคัดค้านประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชนเกิดขึ้นจากการได้รับการหล่อหลอมวัฒนธรรมตะวันตกที่ต่อต้านทั้งเรื่องการแต่งงานคลุมถุงชนและครอบครัวแบบผัวเดียวหลายเมีย มยุรียังมีการแสดงออกที่ประพฤติตนแบบเดียวกับบุรุษ เช่น การเข้าสมาคม การไปเที่ยวกับเพื่อนชายสองต่อสอง โดยถือว่าเป็นความเสมอภาคกับผู้ชาย ทว่าดอกรไม้สดไม่ได้เปิดกว้างให้ตัวละครหญิงมีอิสระในการเลือกคู่ เมื่อมยุรีพบว่าตนเองเริ่มมีความรักในตัวประสม ซึ่งก็คือ ประสงค์ผู้เป็นคู่หมั้นนั้นปลอมตัวมา แต่มยุรีไม่ทราบความจริง จึงรู้ตัวว่าการรักชายสถานะต่ำกว่าเป็นสิ่งไม่ควรทำ ทั้งยังเป็นเรื่องต้องห้ามทางกฎหมายการสมรสในหมู่ชนชั้นสูงด้วย นอกจากนี้ ยังพบว่าการใช้ชีวิตอิสระเสมอภาคหญิงชาย ยังทำให้เธอต้องประสบการถูกคุกคามทางเพศจากละออ เพื่อนสนิทชายที่เธอออกเที่ยวกลางคืนด้วยกัน ดอกรไม้สดทำให้สตรีของเจ้าหล่อนจบลงด้วยความสุขและความถูกต้องในการเลือกคู่ เมื่อมยุรี

ทราบความจริงว่าประสมและประสงค์เป็นชายคนเดียวกันที่เธอรัก และพ่อแม่เลือกคู่ให้ การ
ขบถของมยุรีต่อระบบคลุมถุงชนจึงไม่ประสบความสำเร็จ ขบถแก่การเลือกคู่จากพ่อแม่ให้กับ
บุตรในหมู่ชนชั้นสูง ยังคงดำเนินต่อไปจนถึงทศวรรษ 2480 เมื่อมีการประกาศใช้กฎหมาย
ครอบครัวฉบับใหม่

นิจ เด็กสาววัย 17 ปีแม่จบการศึกษาจากโรงเรียนคอนแวนต์ รั้ววัฒนธรรม
ตะวันตก แต่นิจกลับยอมอยู่ในโอวาทพ่อแม่ที่นครแฟรงค์ ในการเลือกคู่ให้แบบคลุมถุงชน การ
แต่งงานกับชายที่ไม่เคยรู้จักภูมิหลังและนิสัยทำให้เธอเป็นทุกข์ ตรอมตรม เมื่อประจักษ์ชัดว่า
สามีซึ่งไม่เคยร่วมหอ มีคนรักอยู่ก่อนแล้ว ทำให้ไม่สนใจเธอเลย นิจใช้คุณสมบัติความเป็นกุล
สตรีที่มารดาเป็นผู้อบรมดูแล เอาใจใส่ความเป็นอยู่สามี แต่ก็ไร้ผล ด้วยแรงกระตุ้นจากเพื่อนรุ่น
พี่คอนแวนต์ให้เธอเลิกอ่อนแอ มัวแต่ลงโทษตัวเอง ลุกขึ้นมาต่อสู้ช่วงชิงสิทธิในตัวสามี เมื่อไม่
สำเร็จกลับล้มป่วยลงจนเกือบเสียชีวิต โดยที่สามีและครอบครัวสามีเพิกเฉยไม่ใส่ใจ พ่อของนิจ
ทราบจึงรับตัวลูกสาวกลับบ้านเพื่อรักษา เมื่อหายป่วยจึงยื่นทะเบียนขอหย่าด้วยความเห็นชอบ
ของนิจ ทำให้สามีได้คิด หันกลับมาขอคืนดี พร้อมกับการแยกครอบครัวจากบ้านพ่อแม่ เพื่อยุติ
ความสัมพันธ์กับคนรักเก่า เรื่องราวชีวิตครอบครัวของนิจ เป็นการนำเสนอการแก้ปัญหาชีวิต
สมรสแบบคลุมถุงชนด้วยการทำหน้าที่ภรรยาแบบแม่บ้านแม่เรือน ในขณะที่การแก้ปัญหา
ครอบครัวที่เกิดจากหญิงอื่น ดอกไม้สดได้ให้ตัวเอกหญิงใช้ความฉลาดและความกล้าหาญแบบ
สตรีสมัยใหม่ ทำให้เราเห็นว่าในท้ายที่สุดการใช้วัฒนธรรมสมัยใหม่ที่เป็นแบบตะวันตก ต้อง
จัดการภายใต้การทำหน้าที่ภรรยาในชนบทที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน

ความคิดครั้งแรก เป็นนวนิยายที่มองเห็นดอกไม้สด นำประเด็นจากกฎหมาย
ลักษณะผู้เมียที่รองรับครอบครัวหลายเมีย ดังที่โลตัดสินใจแต่งงานกับหลวงปราโมทย์ ชาย
คนรักที่ตนเองเลือก ทั้งที่รู้ว่าเขามีภรรยาเดิมอยู่แล้ว แต่ด้วยความมั่นใจในความสวยของตนเอง
ที่สามารถเปลี่ยนใจสามีได้ จนกระทั่งพบว่าเขาเป็นผู้ชายที่เชื่อมั่นเรื่องครอบครัวหลายเมีย เธอ
จึงตระหนักว่าเป็นการตัดสินใจด้วยตัวเองที่ผิดพลาด ทั้งที่คนในครอบครัวทุกหัวง นวนิยายเรื่อง
นี้โลทำผิดกรอบกฎหมายเก่าที่รับรองภรรยาเดิมก่อนมีภรรยาสมรส แต่โลพยายามกีดกัน
ภรรยาเดิม และยื่นคำขาดให้สามีเลือกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้สามียังมีความสัมพันธ์กับภรรยาเก่า
คนที่สาม จึงกลายเป็นว่าเขาเลือกภรรยาสองคน แต่ไม่เลือกวโล ดังนั้นโลจึงตระหนักในข้อ

กฎหมายเวลานั้น (ทศวรรษ 2470) ว่าคนทำผิดที่เลือกแต่งงานกับหลวงปราโมทย์ และยังคงดันสามีให้เลิกกับภรรยาเดิม การกระทำเช่นนี้จึงถือว่าเท่ากับ “ล้างสิทธิของสตรีผู้นั้น” ดังที่เธอสารภาพท้ายเรื่องว่า “...ความผิดครั้งแรกที่เคยทำ ก็คือ การแต่งงานกับพ่อของเด็กคนนี้ (เวลานั้นวไลมีบุตรชายกับหลวงปราโมทย์แล้ว) หักล้างสิทธิของผู้หญิงคนหนึ่ง (ภรรยาเดิม) ข่มเหงน้ำใจเขา... ดังนั้น การที่หลวงนฤบาลฯ ชายผู้ซึ่งเคยชอบเธอก่อนแต่งงาน มาขอแต่งงานหลังจากวไลหย่าหลวงปราโมทย์แล้ว “...ก็เท่ากับเราตัดสิทธิแห่งความเป็นแม่เสียเอง เวรสนองให้ลูกต้องถูกข่มเหง จะเข้าใจในความผิดครั้งที่สอง ผิดหนักเดียวก็พอแล้ว ต้องไม่ยอมผิดอีกต่อไป” ทั้งนี้กฎหมายเก่ากำหนดให้สตรีหย่าสามีหากมีบุตรต้องยกให้ฝ่ายสามี ซึ่งเธอมั่นใจว่าคุณหญิงศรีศุภเวทต้องมารับลูกชายเธอไปไว้ในปกครองซึ่งเธอยอมไม่ได้

ความผิดครั้งแรกจึงเป็นนิยายรักชีวิตครอบครัวที่ซ่อนปมกฎหมายลักษณะฟัวเมียไว้อย่างแยบยล

4. เศรษฐกิจและสังคมหลังพ.ศ. 2475 นวนิยายของดอกไม้สด 9 เรื่อง ที่วางแนวเรื่องเชื่อมโยงกับสถานะเศรษฐกิจและสังคม หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 มีอยู่ 2 เรื่อง คือ สามชายและผู้ดี ดอกไม้สดมองเห็นปัญหาเศรษฐกิจในสังคมไทยเวลานั้น มีผลกระทบต่ออาชีพสำคัญสำหรับชนชั้นสูง คือ การรับราชการที่มีการลดตำแหน่งและเงินเดือนลง ในขณะที่นโยบายเศรษฐกิจของคณะราษฎร ที่ประกาศหลักการสร้างความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจนั้น ก่อให้เกิดพัฒนาการการลงทุนใหม่ๆ และอุตสาหกรรมภายในประเทศ ด้วยการสนับสนุนนายทุนท้องถิ่น โดยเฉพาะชนชั้นกลางให้เข้ามาเป็นผู้ประกอบการ ดอกไม้สดจึงเห็นว่าชนชั้นสูง ซึ่งมีฐานะและโอกาสดีกว่าอยู่แล้ว น่าจะหันเหจากอาชีพราชการมาสู่อาชีพค้าขาย พร้อมกันนั้นดอกไม้สดยังทำให้ความเป็นผู้ดี เป็นเรื่องวัฒนธรรมและคุณธรรมที่สัมพันธ์กับชนชั้นทางสังคม ถือว่า ชนชั้นสูงเป็นชนชั้นผู้ดีสืบทอดกันมาแต่เดิม ส่วนชนชั้นกลางเป็นชนชั้นใหม่ที่พยายามมีวิถีชีวิตเลียนแบบวัฒนธรรมผู้ดี การนำเสนอนี้ยังกระทำผ่านข้อถกเถียงโต้แย้ง อันเป็นบทสนทนาของตัวละครในนวนิยายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ทั้งสองเรื่อง

บทสนทนายาระหว่างพัชรีตัวเอกหญิง กับอนุวัตร หนึ่งในสามชาย ชนชั้นผู้ดีที่มีทัศนคติเหยียดกลุ่มผู้ดีใหม่ แสดงถึงความสามารถของดอกไม้สดในการเชื่อมโยงบริบททาง

เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ ให้เป็นส่วนหนึ่งของสาระสำคัญหรือแก่นเรื่องหลักของนวนิยายสามชาย

“น้องตั้งใจจะร่วมสมาคมกับเจ้าพวกผู้ดีสมัยใหม่ ซึ่งนามตระกูลเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อวานซืนนี้หรือ...” (อนุวัตร)

“โปรดอย่าพูดเช่นนั้นเลยล่ะ เขาเป็นเพื่อนน้อง เราเคยเรียนหนังสือร่วมกันมาหลายปี และนิสัยของเขาก็ดีพอที่น้องจะคบกับเขาได้ ส่วนนามตระกูลของเขานั้นจะเกิดแต่เมื่อไร ก็ปล่อยให้มันเป็นธุระของเขาแต่ลำพังดีกว่า ชื่อสำคัญบิดามารดาของเขาประพาศิตัวดี และอุตสาหกรรมตั้งตัวเป็นคนใหญ่คนโตถึงเพียงนี้ เราไม่น่าชมเขาหรือคะ?” (พัชรี)

“มันโตขึ้นเพราะเงินต่างหากล่ะ” “มีแต่เจ้าพวกตั้นเงินเท่านั้นที่บูชาคนพวกนี้” (อนุวัตร)

“พี่เห็นว่าน้องเป็นเพื่อนกับคนง่ายมาก ไม่เลือกชั้นเลือกตระกูล เช่น ยายอะไรลูกพระสมบัตินี่ ปู่เป็นพวกขายน้ำปลาก็เป็นเพื่อนของน้อง...” (อนุวัตร)

“ถูกแล้ว น้องเป็นเพื่อนคบกับคนง่ายมาก ไม่เลือกชั้นตระกูลเลือกแต่เฉพาะความประพฤติดีของเขา น้องไม่เห็นว่ตระกูลสูงจะวิเศษกว่าตระกูลต่ำอย่างไร ถ้าหากผู้ที่อยู่ในตระกูลสูงนั้นไม่ประพฤติตัวให้สมตระกูล” (พัชรี)

บทสนทนาที่สะท้อนความจริงสภาพสังคม ที่การขยายตัวของชนชั้นกลางรุ่นใหม่วิชาฐานะเศรษฐกิจดี นิยมส่งบุตรเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนระดับเดียวกับชนชั้นสูงทำให้นักเรียนสตรีจากสองชนชั้นหลอมรวมแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เรียนรู้กิจกรรมารยาทผ่านการอบรมของโรงเรียน และมีชีวิตการเข้าสมาคมกับหมู่ชนชั้นสูงในฐานะเพื่อนนักเรียน ดังนั้นการเรียนรู้ความประพฤตินิสัยใจคอ ผ่านระบบคุณธรรมที่เป็นเกณฑ์มาตรฐานสังคม ซึ่งส่งผ่านโรงเรียนจึงทำให้สตรีส่วนหนึ่งยอมรับความแตกต่างของชนชั้นได้

สามชาย เป็นนวนิยายของดอกไม้สดที่พยายามเขียน โนม้มน้ำวให้ชนชั้นสูงเปลี่ยนแปลงตนเองด้วยการหันเหจากอาชีพราชการมาเป็นพ่อค้านักลงทุนผ่านตัวละครเอก คือ

อนุวัตร ด้วยการอธิบายถึงคุณสมบัติพ่อค้าที่สามารถดำรงสถานะความเป็นผู้ดี และทำประโยชน์เพื่อชาติและพระมหากษัตริย์ได้ ทว่าตัวละครชายส่วนใหญ่ ซึ่งน่าจะเป็นภาพตัวแทนชนชั้นสูงทั่วไป ยังคงมองว่า พวกผู้ดีโดยชาติกำเนิด หรือชนชั้นสูงเด่นกว่า ทั้งกิริยามารยาท ความประพฤติตลอดจนความเป็นคนดี ขณะที่พวกผู้ดีใหม่จากชนชั้นพ่อค้านายทุนไม่ว่าจะมั่งมีหรือได้รับการศึกษาหรือมีวัฒนธรรมความเป็นอยู่เยี่ยงผู้ดีเช่นไรก็มีแต่เพียงความมั่งมี เป้าหมายการนำเสนอแก่นเรื่องเศรษฐกิจในสามชายของดอกไม้สดแท้ทั้งจริงแล้วเป็นเพียงความพยายามเสนอแนะค่านิยมใหม่ให้กับชนชั้นสูงที่เห็นว่าเหมาะสมกับสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ซึ่งดูเหมือนไม่ประสบความสำเร็จนัก ขณะเดียวกันก็พยายามแยกสถานะชนชั้นตนเองที่ถือว่าเป็น “ผู้ดี” ออกจากชนชั้นใหม่ที่ถือว่าเป็นเพียงผู้ดีใหม่ ด้วยการสร้างค่านิยมและให้ความหมายที่ชัดเจนผ่านนวนิยายเรื่อง “ผู้ดี” นั้นเอง

ดอกไม้สดให้ค่านิยมคำว่าผู้ดีว่า คือ ผู้ประพฤติดี ทั้งกาย วาจา ใจ คือ ดีเนื้อแท้ภายในตน ไม่เกี่ยวข้องกับชาติกำเนิดว่าเป็นชนชั้นใด ชนชั้นสูงอาจมีทั้งคนดีและเลว เช่นเดียวกับชนชั้นล่าง ชาติกำเนิดและฐานะไม่ได้เป็นตัวกำหนดความดีเลวของบุคคล อันเป็นคำอธิบายที่ประนีประนอมระหว่างผู้ดีกับผู้ดีใหม่ อย่างไรก็ตามตัวกำหนดความเป็นผู้ดี เริ่มจากรากฐานชาติตระกูลและการศึกษา ดังคำอธิบายที่ว่า

“การที่กำเนิดดีหนึ่ง การได้รับความอบรมและการศึกษาดีถึงขนาดหนึ่ง หาใช่สิ่งไรประโยชน์ดังบุคคลบางจำพวกชอบกล่าว แท้จริงการมีกำเนิดดี เป็นปัจจัยให้บุคคลเป็นผู้ดีได้ง่ายขึ้น และการศึกษาช่วยให้บุคคลรู้จักว่าการเป็นผู้ดีนั้นคืออย่างไร

การศึกษาทำให้เกิดปัญญา ปัญญาทำให้บุคคลรู้ที่ควร ที่ไม่ควร ที่ถูก ที่ผิด ที่ได้ ที่เสีย”¹⁷³ ผู้ดีสัมพันธ์กับความดี แต่ความเป็นผู้ดีมีมากกว่าความเป็นคนดี เนื่องจากคนดีทุกคนไม่ได้หมายความว่า เป็นผู้ดีทุกคน นวนิยายเรื่องผู้ดีจึงต้องการนิยามคุณสมบัติของผู้ดีว่า คือ ผู้รักษาเกียรติของตน มีความอดทน อดกลั้น รู้จักระดับอาราณ์ สำรวมกิริยาวาจา เสียสละ แม้แต่ตกอับยากจนก็ไม่มักได้ของคนอื่น หรือพึงพาอาศัยคนอื่นให้เขาดูถูกดูหมิ่นดูแคลน รู้จักให้อภัยผู้อื่น และทำดีโดยไม่หวังผลตอบแทน

¹⁷³ อ้างมาจาก ดอกไม้สด (2516) ผู้ดี กรุงเทพฯ : คลังวิทยา หน้า 127.

ดอกไม้สดสร้างตัวละครในเรื่องผู้ดี เพื่อขยายค่านิยมเรื่องความเป็นผู้ดีผ่านตัวละครที่สร้างขึ้นแบบคู่ตรงข้าม ทุกคนมีทั้งจุดดีและจุดบกพร่องอันเกิดจากปัจจัยแวดล้อมที่มากระทบ ข้อบกพร่องนั้นแก้ไขได้หากรู้ต้นเหตุและแก้ที่ต้นเหตุ ดอกไม้สดถือว่า ความบกพร่องไม่ได้เกิดจากนิสัยเลวทรามแต่เกิดจากการขาดการขัดเกลาอบรมที่ดีให้มีหลักในการประพฤติปฏิบัติอย่างที่ถูกที่ควร วิมลตัวละครเอกหญิง บุตรีพระยาอมรรัตน์ราชสุภิกกับคุณวง ภูควาง บทบาทให้ต้องเป็นผู้นำครอบครัวหลังบิดาเสียชีวิต มารดาและมารดาเลี้ยงซึ่งเป็นภรรยาเอกออกจากบ้านไปก่อนแล้ว จากผู้ใช้ชีวิตมั่งคั่ง สูงศักดิ์ ต้องยากจนเพราะบิดาไม่มีมรดกทิ้งไว้มากนัก ขณะที่ครอบครัวแบบหลายเมียทำให้วิมลต้องรับภาระเลี้ยงดูสมาชิกในบ้าน ทั้งมารดาเลี้ยง พี่น้องต่างมารดา พี่ชายที่ศึกษาในต่างประเทศ ฐานะความเป็นอยู่ตกต่ำ ดอกไม้สดเขียนให้วิมลลุกขึ้นมาเป็นผู้นำครอบครัว จัดการสถานการณ์เศรษฐกิจครัวเรือนที่อยู่ในภาวะคับขันด้วยความเป็นผู้ดี คือ ยอมรับสภาพ ไม่ปิดบังความยากจนเพื่อรักษาหน้า หากแต่หยิ่งในศักดิ์ศรีด้วยการพึ่งตนเอง และแก้ไขสถานการณ์ด้วยสติปัญญาฉับไว และไม่ฟังเสียงทัดทานจากผู้ใหญ่เมื่อตัดสินใจแล้ว เป็นต้นว่า ตัดลดรายจ่ายพิธีการจัดงานศพบิดาที่สิ้นเปลืองลง ขายรถยนต์คันใหม่ นำบ้านหลังใหญ่ให้คนเช่า ถ่ายโอนคนรับใช้ไปไว้กับมารดาเลี้ยง ทำงานบ้านเอง หารายได้ด้วยการเย็บเสื้อผ้า เพื่อแสดงว่าผู้ดียอมไม่อับอายที่ยากจนและควรภูมิใจที่สามารถจัดการชีวิตให้อยู่ได้ นอกจากนี้วิมลยังให้การดูแลแก้ไขปัญหาให้บรรดาน้องต่างมารดาจนลุล่วง และบางครั้งเมื่อถูกกดดันจากผู้คนรอบข้าง วิมลก็โกรธ ท้อแท้ และเหนื่อยใจ แต่ด้วยการได้รับการอบรมสั่งสอนที่ดี จึงควบคุมตนเองได้ ผู้ที่คอยเตือนสติวิมล คือ มารดาเลี้ยงที่เธอรักและสนิทมากกว่ามารดาตนเอง โดยเฉพาะเรื่องการให้อภัยและเดินสายกลางในการปกครองคน ดอกไม้สดยังสร้างตัวละครสำคัญฝ่ายชาย พระยาพลวัตวิธการี ซึ่งเข้ามาสัมพันธ์กับชีวิตวิมล ด้วยการมาเช่าตึกหลังใหญ่โดยไม่เกี่ยงค่าเช่า ได้เข้ามาเป็นผู้ช่วยเหลือปัญหาสำคัญของวิมล เช่น การออมเงินเพื่อส่งเสียการเล่าเรียนของพี่ชายในต่างประเทศ และจัดการให้เป็นนักเรียนทุนเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายที่บ้าน รวมถึงปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องพี่น้องและมารดาเลี้ยง พระยาพลวัตวิธการีจึงเป็นตัวอย่างของคนดีที่มีความเป็นผู้ดี

โดยภาพรวมของนวนิยาย 9 เรื่อง เป็นนวนิยายสตรีชนชั้นสูงในด้านการเลือกคู่ครอง ทว่าดอกไม้สดผูกปมเข้ากับเรื่องครอบครัว โครงเรื่องและแนวเรื่องสัมพันธ์กับบริบท

สังคมเศรษฐกิจ รวมถึงขนบและข้อกฎหมายเก่า สร้างตัวละครให้มีบุคลิกชัดเจน โดยเฉพาะตัวเอกหญิงที่มีจิตใจและแสดงออกให้เห็นถึงสถานะสตรีที่เปลี่ยนแปลงไปจากสตรีแบบจารีตประเพณีโดยสิ้นเชิง โดยมีตัวละครบุคลิกแบบวัฒนธรรมเดิมเป็นภาพเปรียบเทียบเกือบทุกเรื่อง ที่สำคัญตัวเอกหญิงในเกือบทุกเรื่องแสดงออกถึงการขัดขึ้น ต่อต้าน ปฏิเสธระบบครอบครัวแบบเก่า เช่น การให้สิทธิพ่อแม่เลือกคู่ครองแบบคลุมถุงชนหรือไม่เคยรู้จักกันมาก่อน และครอบครัวแบบหลายเมีย นวนิยายบางเรื่องยังแหวกขนบให้สตรีเป็นฝ่ายบอกรักชายก่อน แต่ในขณะเดียวกันบางเรื่องก็เขียนให้สตรีเป็นตามขนบเดิม ทำหน้าที่แม่บ้านแม่เรือน เพื่อแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวให้สามารถดำเนินต่อไปได้ ตัวละครหญิงของดอกไม้สดยังถูกเขียนให้เป็นสตรีชั้นสูงรับอิทธิพลตามแบบตะวันตกผ่านการศึกษจากโรงเรียนคอนเวนต์หรือในต่างประเทศ พวกเธอจึงเป็นสาวสมัยใหม่ สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและเศรษฐกิจแบบใหม่ พฤติกรรมการแสดงออกของพวกเธอยังเหมือนกับการเรียกร้อง การเปลี่ยนแปลงขนบแบบแผนวัฒนธรรมของชนชั้นสูง ซึ่งยังคงไม่เป็นผล ดูเหมือนว่าดอกไม้สดเองยังคงต้องการให้กรอบประเพณีนั้นควบคุมความเป็นสมัยใหม่ของสตรีชั้นสูง

5.2.3 นักเขียนสตรีร่วมสมัยกับคณະนักเขียนสุภาพบุรุษ : น. ประภาสติดิถ ถนอมมหาเปารยะ และ ร. จันทพิมพะ

5.2.3.1 น.ประภาสติดิถ เป็นนามปากกาของ นางเยาว์ วัฒน โโกเมร เคยเขียนเรื่องสั้นมาก่อน เช่น เรื่อง เลือกคู่ ใช้นามปากกาว่า น.ย. ประภาสติดิถ ลงพิมพ์ในหนังสือ “รัตนโกสินทร์” ปีที่ 1 เล่ม 4 พ.ศ. 2469 เรื่อง น้ำใจเธอ ใช้นามปากกาว่า นางเยาว์ ประภาสติดิถ น.ย. ย่อมาจาก ชื่อจริง นางเยาว์ เป็นบุตรสาวคนที่สามของพระภักดีภูวดล (ใหญ่ ประภาสติดิถ) กับนางภักดีภูวดล (พลบ ประภาสติดิถ) เกิดเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2452 ที่บ้านถนนเขาวราช กรุงเทพฯ เป็นเคหสถานของคุณตา คือ ขุนรัตนสมบัติและคุณยายนาก เริ่มเรียนหนังสือที่โรงเรียนจิตสง่า

การเขียนหนังสือระยะแรกๆ นางเยาว์ จะเขียนแบบสนุกๆ ไม่มีคำเรื่อง แต่ถ้าพิมพ์เป็นเล่มจะมีคำเรื่อง การใช้นามปากกา น.ประภาสติดิถ เรื่องแรกที่ได้รับคำเรื่อง คือ เรื่องชีวิตหญิง ซึ่งตีพิมพ์เป็นเล่มขนาด 6 ยก คณະเฉลิมวุฒิจัดพิมพ์ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2471 และเรื่องยาวเรื่องแรก คือ เรื่องคู่ชีวิต ลงพิมพ์ในหนังสือ “เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์” มีขนาดยาว 20

ยกเศษ และก่อนหน้านั้น นางเยาว์ได้แปลเรื่อง ของเซอร์ อาเธอร์ โคนนาคอยส์ ลงพิมพ์ในหนังสือ ดังกล่าวให้ ชื่อ ว่า ความลึกลับของหอคลุมเบอร์ ซึ่งตามประวัติกล่าวว่า ถือเป็นเรื่องแรกในชีวิต คือ ในพ.ศ. 2469 ตรงกับช่วงระยะแรกในสมัยรัชกาลที่ 7

นางเยาว์เป็นทั้งนักประพันธ์และนักหนังสือพิมพ์ ทำงานในกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ รายวัน “ประชาชาติ” เมื่อพ.ศ. 2479 มีคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์เป็นบรรณาธิการ ได้เขียนเรื่อง ยาวลงในฉบับรายวัน และเขียนเรื่องสั้นเป็นบางครั้งบางคราว ใน “ประชาชาติรายสัปดาห์” ที่ คุณ มาลัย ชูพินิจ เป็นบรรณาธิการ นอกจากนี้ยังเขียนคำแนะนำอบรมกุลสตรีในนามของ บั้วหลวง อีกด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2481 นางเยาว์ได้ย้ายไปประจำกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ “ประชามิตร” ซึ่งเปิดใหม่ที่สี่แยกบางขุนพรหม ต่อจากนั้นได้ย้ายไปทำหนังสือพิมพ์ “ประชา มิตรสุภาพบุรุษ” ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง คราวนี้ได้เขียนเรื่องในนามปากกาใหม่ว่า รสสุคนธ์ ระหว่างที่ทำหนังสือพิมพ์ “ประชามิตรสุภาพบุรุษ” นี้เอง ชาวคณะที่ทำงานอยู่ด้วย เกิดมีความสนใจในเรื่องโหราศาสตร์ เพราะมีอาจารย์ทางโหราศาสตร์มาเยี่ยมอยู่เสมอ ท่านผู้นั้น คือ อายัน โฆษ ได้แนะนำให้นางเยาว์เปลี่ยนชื่อว่า นางโพธ แต่ชื่อนี้ใช้อยู่ไม่นานก็กลับไปใช้ชื่อ เดิม ครั้งหลังสุดนำมาใช้พิมพ์หนังสือ เก็บปีในปักกิ่ง ในนามของ นางโพธ ประภาสถิต ผู้จัดพิมพ์ จำหน่าย

ผลงานเขียน อาทิ ชีวิตหญิง พ.ศ. 2471 มาลินี พ.ศ. 2481 ทรามสวาท พ.ศ. 2483 และเมียลับ พ.ศ. 2484

นางเยาว์ ได้จดทะเบียนสมรสกับนายมนูญ วัฒนโกเมร เมื่อพ.ศ. 2485 ขณะทำงาน อยู่องค์การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้ป่วยเป็น โรคหัวใจเมื่อ พ.ศ. 2510 และรักษาหายเป็นปกติ ต่อมาต้นปีพ.ศ. 2512 ได้ล้มป่วยอีกแต่เป็น โรคมะเร็งปอดขั้นรุนแรงและได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 ณ โรงพยาบาลชลประทาน ปากเกร็ด นนทบุรี

5.2.3.2 ถนอม มหาเปารยะ : นักเขียนสตรีรุ่นแรกร่วมสมัย กับ น. ประภาสติด

ถนอม มหาเปารยะ นักเขียนสตรีช่วงเปลี่ยนผ่าน พ.ศ. 2475 เกิดเมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2451 ณ ตำบลนางเลิ้ง กรุงเทพฯ เป็นบุตรสาวของขุนอนุชการตรวจ (ถม อรชุนกะ) และนางเมือง อรชุนกะ สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง เป็นลูกศิษย์หม่อม โคล และเมื่อโรงเรียนย้ายไปสร้างใหม่เปลี่ยนชื่อเป็นวัฒนาวิทยาลัยก็ได้ไปเรียนต่อ แต่ไม่ทันจบชั้นสูงสุดก็ออกมาฝึกหัดทำงานที่ห้างมิสหลุย (บริษัท หลุยส์ ที.เลียวโนเวนส์) เมื่ออายุ 19 ปี ต่อมาได้สมรสกับ เทพ มหาเปารยะ นักเขียนผู้เขียนเรื่องจำปูน ผู้มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่ง คุณ ถนอม เริ่มงานเขียนหนังสือครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2471 ในรัชสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นเรื่องสั้นที่ส่งไปลงพิมพ์ในนิตยสารไทยใหม่ จากนั้นส่งไปลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ ได้แก่ ประชาชาติ สวนอักษร ประชามิตร สุภาพบุรุษ ศิลปิน เอกชน รุ่งอรุณ โบว์แดง พิมพ์ไทย สยามสมัย เริงรมย์ เดลิเมต์ และสตรี

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้ว เธอเขียนผลงาน เรื่อง พลายมะลิวัลลี ในช่วงที่ติดตามสามีไปอยู่ที่อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี

พลายมะลิวัลลี เป็นนิยายขนาดสั้น ที่เด่นของถนอม มหาเปารยะ นักเขียนหญิง ซึ่งมีผลงาน ในช่วงตั้งแต่ เปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงยุคจอมพลสฤษดิ์ พลายมะลิวัลลี เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ ความรักของคนและสัตว์ ที่สะท้อนภาพการทำป่าไม้ ที่ศรีราชา ในยุคก่อน ได้ อดี

โครงเรื่องของ พลายมะลิวัลลี เป็นนิยาย แนวโรแมนติก ที่เน้นอารมณ์มาก แต่การบรรยายภาพ ที่สะท้อนให้เห็น ถึงการดำรงชีวิต ของคนในยุคสมัยนั้น โดยเฉพาะ สภาพชีวิต ผู้คนแถวศรีราชา การทำกิจการป่าไม้ ภาพของการดำรงชีวิต อยู่แบบชาวบ้าน อธิษาศัย และความ มีน้ำใจ ของคนท้องถิ่น ที่เกื้อหนุน หม่อมเจ้าสุริยา ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ มีความสมจริงสูง สิ่งที่ ผู้เขียน พยายามเสนอ คือ ความรัก ความผูกพัน ระหว่างสายเลือด เป็นสิ่งที่ตัดไม่ขาด แม้ว่าจะ พบกับอุปสรรค หรือความไม่ราบรื่น บางประการก็ตาม คนที่เป็นพ่อ ก็ยังรู้สึกถึงความรัก และ ความอาทร ที่ให้แก่ลูก ซึ่งเป็นสายโลหิต โดยไม่คำนึงถึง ความเป็นความตาย ของตัวเอง แต่ อดี ซึ่งต่างจากความรัก ของช้างมะลิวัลลี ที่อาจเรียกได้ว่า เป็นความรักแบบหลง เพื่อเก็บ เอาไว้เฉพาะตัว ไม่ต้องการให้ใคร เข้าใกล้คนที่ตัวเองรัก นอกจากตัวมันเอง หรือไม่ต้องการ ให้

คนที่มันรัก แสดงความรักแก่คนอื่นต่อหน้ามัน นอกเหนือจากเรื่อง พลายมะลิวัลย์แล้วถนอม มหาเปารยะ ยังได้เขียนนวนิยายและเรื่องสั้นอีกหลายเรื่อง ตีพิมพ์ในนิตยสารต่างๆ ยังไม่ได้รวม พิมพ์เป็นเล่ม ที่นำมาแนะนำในที่นี้ เพื่อชี้ว่า เธอไม่ได้มีงานที่น่าสนใจ แค่พลายมะลิวัลย์เล่มเดียว ยังร่วมเขียนเรื่อง เมียลับ กับ น. ประภาสิต (พ.ศ. 2484) เรื่องสั้นหลายเรื่องของเธอ มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ ความสัมพันธ์ ภายในครอบครัว โดยเฉพาะพ่อกับลูกชาย เช่น เรื่อง โดยพระเดช (พ.ศ.2501) อันชนกชนนี (พ.ศ.2492) วันนี้นั้นมีความสุข (พ.ศ.2492) ผลงานเรื่องสั้นของเธอ คือ มักจะเป็นเรื่องราว หรือชีวิต ของผู้ที่เคยมีฐานะ แล้วต่อมา ประสบกับชะตากรรม ความยากลำบาก ดังนั้น ตัวเอกของเรื่อง จึงมีลักษณะ ของคนที่มีฐานะ หรือการศึกษาดี มีความสุภาพ หรือการได้รับการ จัดเกลาทางสังคม เป็นหลัก แต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิด ที่แสดงออก จะแสดงถึง ความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อสัตว์ ไม่ว่าเรื่องจะจบลง แบบสุขนานุกรม หรือโศกนาฏกรรมก็ตาม นับเป็นนักเขียนผู้หญิง อีกท่านหนึ่ง ซึ่งสอดแทรกความรู้สึก เชิงมนุษยธรรม ไว้ในผลงานการประพันธ์ ไม่ได้เขียนเรื่อง แบบพาฝัน ที่อ่านเพื่อความสนุก เพลิดเพลินเท่านั้น แต่น่าเสียดายความเป็นอัจฉริยะของเธอ ได้สิ้นสุดลงด้วยโรคมะเร็ง เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2504 รวมอายุได้ 53 ปี

5.2.3.3 ร.จันทพิมพะ นักเขียนสตรีหัวก้าวหน้ารุ่นบุกเบิก

ร.จันทพิมพะ ชื่อจริงของเธอ คือ น.ส.รวงทอง จันทพิมพะ หรือชื่อเดิมว่า เริ่มเกิดเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2452 เป็นบุตรของอำมาตย์โท พระประจำคดี (บัวรส จันทพิมพะ) กับนางประจำคดี (ตุ้ม) เธอเริ่มการประพันธ์มาแต่ตอนที่ เป็นครูอยู่ที่ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย โดยได้เขียนเรื่องยาวชื่อว่า "อวสานสวนกุหลาบ" ปรากฏว่าเป็นที่โปรดปรานของนักอ่านที่เป็นเพื่อนครูและบรรดาศิษย์มาแต่ครั้งนั้น เมื่อลาออกจากครูและกลับไปอยู่บ้าน จึงได้ขอสมัครทำงานหนังสือพิมพ์โดยเริ่มที่วิกบางขุนพรหม และไปสมัครต่อ "ศรีบูรพา" โดยอยู่ในความดูแลของ "แม่อนงค์" หรือ มาลัย ชูพินิจ

วิทยากร เชียงกูล เขียนบทความไว้ว่า ร.จันทพิมพะ (2452-2597) เป็นนักเขียนหญิงที่มีผลงานเด่นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกือบจะถูกลืมไป อาจจะเป็นเพราะเธอเสียชีวิตไปตั้งแต่ปี 2497 โดยไม่มีทายาทหรือเพื่อนฝูงที่สนใจจะนำงานของเธามาตีพิมพ์ซ้ำ

กล่าวโดยรวม ๆ แล้ว ร.จันทพิมพะเขียนเรื่องสั้นแบบสมัยใหม่ โดยใช้ท่วงทำนองการเขียนแบบตะวันตกมากกว่าการเล่านิทานที่เล่าเรื่องไปเรื่อย ๆ แบบไทย เรื่องของ

เธอมักจะกระซิบ มีฉากมีตัวละคร บรรยายภาพ บทสนทนาที่ชัดเจน ขณะเดียวกันก็สะท้อนสภาพสังคมชีวิตและสังคมท้องถิ่น ความคิด บทสนทนาของผู้คนในยุคนั้น (พ.ศ. 2492-2495) ได้อย่างดีคือ เป็นนักเขียนที่มีความคิดอ่าน ช่างสังเกต ไม่ใช่แค่่านักเล่านิทาน แสน ธรรมดา ก็เป็นผู้หนึ่ง ที่เขียนเรื่องสั้นทำนองคล้าย กันนี้

ตัวละครผู้หญิงของ ร.จันทพิมพะ ออกจะมีลักษณะเสรีนิยมหรืออยากลองของใหม่ อยากเผชิญโลกใหม่ ชีวิตแบบใหม่ มากกว่าตัวละครของดอกไม้สด ซึ่งเป็นคนรุ่นใกล้ ๆ กัน แต่เอาจริงก็เป็นผู้หญิงที่อยากคิดอย่างเสรี มากกว่าที่จะอยากใช้ชีวิตเสรีจริง ๆ หลายเรื่อง จึงกลายเป็นเรื่องที่ฝ่ายชายเข้าใจฝ่ายหญิงผิด เช่นเรื่อง "ม่านดอกไม้" "ทางสุดท้าย" โดยเธอ มักจะอยู่ข้างฝ่ายหญิงหรือให้ความยุติธรรมกับผู้หญิงอยู่เสมอ ซึ่งต่างจากนักเขียนผู้หญิงหัวเก่า บางคนที่ถูกครอบงำจากกระแสดึกดำบรรพ์ที่ยกย่องผู้ชายมากกว่าผู้หญิง

ร.จันทพิมพะ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2497 ขณะมีอายุได้ 45 ปี เคยทำงานอยู่ที่ น.ส.พ. "ประชามิตร-สุภาพบุรุษ" อยู่จนถึง พ.ศ. 2493 จึงลาออก นับว่าเป็นนักเขียนสตรียุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่เด่นมากคนหนึ่ง ในสมัยนั้น เรื่องที่เด่นคือ เรลลิจิต และ บนหลุมศพวาติกัน ซึ่งเป็นเรื่องต่อเนื่องกัน ตอนแรกชื่อ เรลลิจิต ลงใน "ประชามิตร- สุภาพบุรุษ" ปี ๒๔๘๘ และตอนจบชื่อ บนหลุมฝังศพวาติกัน ลงใน "สยามสมัย" ปี พ.ศ. 2493

เนื้อหาผลงานของ ร. จันทพิมพะสะท้อนภาพสังคมกรุงเทพฯ ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น ภาวะข้าวขาดแคลน การทุจริต คดโกง การลักลอบค้าข้าวสารของนักฉวยโอกาส นอกจากนั้นยังได้นำเหตุการณ์ประวัติศาสตร์กรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 มาสอดแทรกเป็นส่วนหนึ่งในเนื้อเรื่องได้อย่างกลมกลืน อีกทั้งยังแสดงความก้าวหน้าในยุคนั้นเกี่ยวกับการเสนอเรื่องสิทธิเสมอภาคของสตรีไว้ด้วย จนเคยถูกหาว่าเป็นนักเขียนสตรีที่แหกคอกสังคมเท่าที่ปรากฏ อาทิ อวสานสวนกุหลาบ, เพื่อเธอเท่านั้น, จิตจำลอง, ฉากเข้าคู่, ปารีชาติชีวิตเรื่องรักข้ามศตวรรษ และเรลลิจิต-บนหลุมศพวาติกัน

การศึกษามุ่งเน้นที่อาชีพ "นักเขียนสตรี" เป็นหลักเพราะสามารถวิเคราะห์ได้จากงานเขียนที่เป็นลายลักษณ์อักษรเท่าที่จะศึกษาได้ในระยะเวลาจำกัด จากการศึกษาพบว่า ในช่วงเปลี่ยนผ่านสมัยรัชกาลที่ 7 รัฐมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนให้สตรีให้ได้รับสิทธิและโอกาสทางการศึกษาทั้งภายในและภายนอกประเทศ สตรีที่ได้รับการศึกษามักมีอาชีพครูและพยาบาลเป็นส่วนใหญ่ หนึ่ง อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์สตรีนับว่าเป็นการแสดงภูมิ

ปัญญาของสตรีและการเลื่อนสถานภาพภาพของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ปรากฏการณ์การเกิดนักเขียนสตรีรุ่นบุกเบิก ในสมัยรัชกาลที่ 7 เช่น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล หม่อมหลวงบุปผา นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด) ร.จันทพิมพะ น.ประภาสิต และถนอม มหาเปาริยะ เป็นต้น ในยุคนี้เมื่อสตรีได้รับโอกาสศึกษาวิชาด้านกฎหมายและการแพทย์แผนปัจจุบัน ตลอดจนการงานอาชีพที่เสริมทักษะใหม่ๆ ทำให้สตรีสยามประกอบอาชีพยุคใหม่ได้อย่างเท่าเทียมกับบุรุษในเวลาต่อมา

บทสรุป

ทศวรรษ 2450-2470 เป็นเวลาที่สังคมไทยเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ภาวะสมัยใหม่ เป็นผลจากการปรับตัวในการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตก และระบบทุนนิยมกึ่งอาณานิคมกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางราชอาณาจักรปรับเปลี่ยนกายภาพเมืองจากเมืองเกาะหรือเมืองน้ำเป็นเมืองสมัยใหม่ด้วยโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะถนนและรถไฟ และกายภาพภายในเมืองที่เป็นอาคารตึกแถวเพื่อการค้าบนถนนแบบใหม่ กรุงเทพฯ ยังมีการเพิ่มประชากรจากการอพยพเข้ามาของคนกลุ่มใหม่ ได้แก่ ชาวจีน ชาวตะวันตก และชาวพื้นเมืองในอาณานิคมตะวันตกแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คนกลุ่มหลังมีสถานะพิเศษ คือ เป็นคนในบังคับที่เข้ามาค้าขาย ทำธุรกิจ การพาณิชย์กรรม เกษตรกรรม รวมถึงแรงงาน เพื่อพัฒนาการเติบโตของเมือง และเชื่อมต่อกับกรุงเทพฯ กับหัวเมืองในภูมิภาคต่าง ๆ

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกึ่งอาณานิคมที่เข้ามาเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจของรัฐบาลเวลานั้น ด้วยปัญหาการขยายอำนาจการเมืองของมหาอำนาจตะวันตกเข้ามายังดินแดนเพื่อนบ้าน มีผลต่อการดำเนินนโยบายการค้าระหว่างประเทศทำให้รัฐบาลสยามต้องทำสนธิสัญญาการค้า คือ สนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งทำให้ฐานะและอำนาจอธิปไตยไม่มั่นคง การตระหนักถึงภัยคุกคามความมั่นคงเช่นนี้ มีผลทำให้รัฐบาลสยามต้องทำการปฏิรูประบบบริหารราชการและการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ก่อให้เกิดระบบราชการแบบใหม่ มีการจัดการศึกษาสมัยใหม่แบบจำกัดในทศวรรษ 2450 เพื่อสร้างกำลังคนป้อนสู่ระบบราชการ การสร้างอาชีพข้าราชการแบบใหม่ ทว่าทั้งหมดยังคงเป็นผู้ชาย การขยายโอกาสทางการศึกษาสมัยใหม่มีผลต่อเนื่องไปสู่การจัดการศึกษาสตรีแบบจำกัดผ่านโรงเรียนสตรีของรัฐบาลและเอกชนสังกัดองค์กรคริสตศาสนา จนถึงพ.ศ. 2464 ทำให้เกิดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาแบบสหศึกษา เด็กชาย-หญิงเรียนร่วมกัน การมัธยมศึกษาสตรีจึงขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาประจำจังหวัด การขยายตัวของการศึกษาศรีทำให้ผู้เรียนจบชั้นมัธยมศึกษาสามารถประกอบอาชีพสมัยใหม่ สองอาชีพแรกในปลายทศวรรษ 2460 คืออาชีพ ครูและพยาบาล เนื่องจากโรงเรียนสตรีของรัฐบาลบางแห่งเปิดสอนแผนกฝึกหัดครู ในขณะที่การพยาบาลมี

ลักษณะวิชาชีพเฉพาะทางมากกว่า รัฐบาลได้จัดตั้งโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ถึง 2 แห่ง ใน ทศวรรษ 2460

ทว่ากว่าสตรีที่มีการศึกษาศึกษาสมัยใหม่จะสามารถเข้าสู่อาชีพสมัยใหม่ที่ใช้ความรู้ วิชาชีพชั้นสูง ก็เข้าสู่ต้นทศวรรษ 2470 เมื่อรัฐบาลเปิดโอกาสให้สตรีเรียนต่อระดับอุดมศึกษาที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์เพื่อเรียนเตรียมแพทย์สำหรับศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ และเรียนต่อวิชาชีพครุมัธยมหรือ ป.ม. และหลักสูตรปริญญาบัณฑิตของตนเอง การศึกษาทั้ง สามสาขาวิชา เป็นการสร้างอาชีพ แพทย์หญิง ครูสตรี และนักอักษรศาสตร์ ซึ่งส่วนหนึ่ง ประกอบอาชีพนักเขียน และอาชีพอิสระอื่น ๆ ทำให้อาชีพของสตรีเริ่มเปิดกว้างหลากหลาย เพิ่มขึ้น หลังจากทศวรรษ 2470 ในปี 2472 โรงเรียนกฎหมายสังกัดกระทรวงยุติธรรม อนุญาตให้ สตรีเข้าเรียนเป็นครั้งแรก และสามารถจบนิติบัณฑิตศึกษาคนแรกในปี 2474

การประกอบอาชีพสมัยใหม่ของสตรียังไม่ได้จำกัดเฉพาะวิชาชีพชั้นสูง 4 สาขา คือ ครู พยาบาล แพทย์ และนักกฎหมาย เท่านั้น ในทศวรรษ 2470 มีผู้จบมัธยมศึกษาปีที่ 8 ซึ่งเป็นมัธยมสูงสุดเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก สตรีส่วนหนึ่งเข้าสู่อาชีพภาคธุรกิจและประกอบการ งานเอกชน เช่น บริษัท ห้างร้าน รวมถึงช่วยดำเนินธุรกิจครอบครัว ขณะเดียวกันก็ประกอบ อาชีพอิสระที่สำคัญและน่าสนใจสำหรับสตรีในสังคมไทย นั่นคือ การทำงานเป็นนักเขียน รับผิดชอบเลี้ยงชีพและสร้างรายได้ด้วยการเขียนหนังสือ ทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น เรื่องแปล สารคดี และการท่องเที่ยว เป็นต้น อาชีพนี้มีความเป็นอิสระ เป็นนายของตัวเอง สามารถทำงานที่บ้านได้ ความยั่งยืนของอาชีพขึ้นอยู่กับทักษะความสามารถในการเขียนและสื่อสารความหมาย ที่สำคัญ คือ ความสามารถในการเชื่อมโยงประสบการณ์จินตนาการเข้ากับตัวเรื่อง ผ่านกลวิธีการสร้าง แนวเรื่อง ผูกปมและการดำเนินโครงเรื่อง ทศวรรษ 2470 การเติบโตของจำนวนนิตยสารและ นิตยสารสตรี ตลอดจนการเพิ่มจำนวนประชากรผู้อ่านเขียนได้ ซึ่งเป็นตลาดผู้อ่านจึงมีนักเขียน ชายหญิงเกิดขึ้นมาก ทว่าความยั่งยืนของนิตยสารและความสามารถในการประพันธ์ของ นักเขียนมีจำนวนจำกัด สตรีหลายคนจึงเป็นเพียงนักเขียนสมัครเล่น ที่สำคัญรายได้จากงานเขียน ผ่านนิตยสารไม่สูงนัก นักเขียนที่เป็นที่นิยมในหมู่ตลาดนักอ่านอย่างดอกร่มเกล้า มีรายได้เพิ่มจาก ยอดพิมพ์เป็นหนังสือเล่มด้วย มีนักเขียนสตรีจำนวนไม่มากนักที่เป็นนักเขียนอาชีพที่ได้รับการ ยอมรับมายาวนาน นักเขียน 4 ท่านที่งานวิจัยหยิบยกมาศึกษาเป็นเพียงตัวอย่างของสตรีส่วน

หนึ่งทำงานและประกอบอาชีพนักเขียน หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล เป็นตัวอย่างของสตรีนักเขียนที่ไม่ได้เป็นนักเขียนอาชีพ ขณะที่ดอกไม้สดและกลุ่มนักเขียนหญิงที่เคยทำงานกับคณะนักหนังสือพิมพ์สุภาพบุรุษ เช่น น.ประภาสิต ถนอม มหาเปาริยะ และ ร.จันทิมพะ นักเขียนสตรีทั้ง 4 คนนี้นำเสนองานเขียนที่แตกต่างกัน ทั้งรูปแบบ ทักษะคติ และการนำเสนอ ทำให้เรามองเห็นตัวอย่างความหลากหลายของผลงานเขียนสตรีในทศวรรษ 2470 อันเป็นยุคเริ่มแรกที่สตรีก้าวเข้าสู่การทำงานหนังสือที่นำเสนอเรื่องราวและแนวคิดต่อผู้อ่านสาธารณชน

อย่างไรก็ดี ข้อจำกัดในการศึกษาครั้งนี้ยังพบว่าในช่วงบั้นปลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และช่วงเปลี่ยนผ่านของระบอบประชาธิปไตยในสยาม ยังมีเรื่องราวของสตรีที่มีการศึกษาใช้พื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์สร้างพื้นที่ท้าทายอำนาจที่กดขี่พวกเธอทั้งทางการเมืองและสถานภาพทางเพศของผู้หญิง ดังปรากฏในงานเขียนของสตรีในหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง เช่น นางสาวอนงค์ บุนนาค¹⁷⁴ เธอได้เขียนอธิบายรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ทั้งประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา โปรตุเกส เดนมาร์ก รัสเซีย จีนและสยาม โดยการเสนอเป็นตารางแบ่งออกเป็นราชอาณาจักรกับสาธารณรัฐ นับเป็นความก้าวหน้าทางการเมืองของสตรีในช่วงเปลี่ยนผ่านประการหนึ่ง แม้ว่าเธอจะได้ลงชื่อเป็นตัวแทนรับสมัครเลือกตั้งจากจังหวัดธนบุรีในขณะนั้น (6 ตุลาคม 2476) แต่ไม่ได้รับการเลือกตั้งก็ตาม นับเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาบทบาทสตรีในเชิงลึกเรื่องของการสื่อสารทางการเมืองต่อไป

¹⁷⁴ อนงค์ บุนนาค. “กำเนิดรัฐธรรมนูญ” ใน *เทิดรัฐธรรมนูญ* (พระนคร : สยามพณิชยการและประชาชาติ, 2476 , หน้า 233-239.

ภาคผนวก

การยกระดับอาชีพพยาบาลและครูมีอาชีพ

พ.ศ. 2468 สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงกลาโหมและอุปนายกผู้อำนวยการสภาอากาศสยาม ทรงพระดำริว่าในต่างจังหวัดยังขาดแคลนแพทย์จึงทรงตั้งโครงการอบรม “นางอนามัย” หลักสูตร 8 เดือน ด้วยทรัพย์สินส่วนพระองค์¹⁷⁵ โดยการคัดเลือกพยาบาลจากโรงเรียนพยาบาลทั้งของคณะแพทยศาสตร์ และสภาอากาศสยามศึกษาเพิ่มเติมความรู้การพยาบาล การผดุงครรภ์ การป้องกันโรค และโภชนาการแล้วไปปฏิบัติงานเป็นนางอนามัย ในพื้นที่ขาดแคลนแพทย์ เช่น จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมากรมสาธารณสุขให้ทุนส่งพยาบาลในจังหวัดต่าง ๆ เข้าศึกษาด้วย เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 โครงการอบรมนางอนามัยสิ้นสุดลง

โรงเรียนนางพยาบาล สภาอากาศสยาม

พ.ศ. 2470 หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กรมลาศน์ทรงเป็นหัวหน้าพยาบาลรับผิดชอบทั้งงานบริการพยาบาล และโรงเรียนนางพยาบาลสภาอากาศสยามจัดส่งพยาบาลไปศึกษาดูงานต่างประเทศเป็นการเพิ่มพูนครูพยาบาลและพยาบาลปฏิบัติการที่มีความรู้ประสบการณ์ โรงเรียนฝึกหัดนางพยาบาล โรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่จัดหลักสูตรการพยาบาลตามหลักสูตรโรงเรียนการพยาบาล สภาอากาศสยามผู้สำเร็จการศึกษาพยาบาลเรียนต่อการผดุงครรภ์ที่โรงเรียนการพยาบาล สภาอากาศ เป็นเวลา 6 เดือน ได้รับประกาศนียบัตรผดุงครรภ์¹⁷⁶

¹⁷⁵ อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย, 2500. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเกษม.

¹⁷⁶ นางสาวศรีวิไล สิงหนตร ได้รับทุนไปศึกษาวิชาพยาบาลที่ศูนย์การแพทย์ปักกิ่ง (Peking Medical Union Center) แล้วกลับมาทำหน้าที่ครูพยาบาลที่โรงเรียนฝึกหัดนางพยาบาล โรงพยาบาลแมคคอร์มิคต่อเนื่องจากงานตั้งขึ้นเป็นคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ

อาชีพพยาบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาพบว่า การพยาบาลไทยก้าวหน้าตามลำดับทั้งด้านการศึกษาและวิชาชีพ เนื่องจากยังไม่มีเครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้เทคโนโลยีทันสมัย งานพยาบาลจึงเข้มงวดด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อรองรับการช่วยเหลือดูแลบรรเทาโรค การใช้อุปกรณ์ปลอดเชื้อทั้งในห้องผ่าตัด และการทำหัตถการ พยาบาลวิชาชีพทำหน้าที่ในโรงพยาบาลต่าง ๆ ทั้งส่วนกลางและภูมิภาค พยาบาลผดุงครรภ์ทำคลอด ดูแลมารดา และทารก นางอนามัยทำหน้าที่ป้องกันโรคและสามารถทำหัตถการทดแทนแพทย์เมื่อจำเป็น อาชีพพยาบาลเป็นอาชีพที่สตรีนิยมประกอบอาชีพมากที่สุดอาชีพหนึ่งในช่วงเปลี่ยนผ่าน นางพยาบาลชั้นนำในยุคเริ่มต้นของการพยาบาลแผนปัจจุบัน คือ หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์ ทรงเป็นพระธิดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร กับหม่อมวาสน์ ประสูติเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2425 หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์ ทรงเจริญพระชันษาได้ 5 ปี พระบิดาก็ทรงจัดหาครูมาสอนวิชาความรู้เบื้องต้นแก่พระธิดา ณ วังที่ประทับ ทรงศึกษาภาษาไทยกับครูเปลี่ยน และทรงศึกษาภาษาอังกฤษตอนต้นกับครูชาวอินเดีย ชื่อบุรားสะมี หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์โปรดการศึกษาเล่าเรียนมาก ประกอบกับพระบิดาทรงเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาสตรีว่า มีความสำคัญเท่ากับบุรุษ ดังนั้นเมื่อทรงเกศากันต์แล้ว จึงเข้าศึกษาเป็นนักเรียนประจำในโรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นสถานศึกษาสำหรับสตรีชั้นสูง

ระบบการเรียนการสอนของโรงเรียนสุนันทาลัยนั้น มีนโยบายจัดจ้างครูสตรีจากประเทศอังกฤษมาสอนเน้นการฝึกหัดในด้านภาษาและการเรียนรู้การเข้าสังคมแบบตะวันตก ส่งผลให้หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์สามารถอ่าน เขียนและพูดภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ด้วยทรงมีพระทัยใฝ่การเรียนรู้ทั้งภาษาไทยภาษาอังกฤษและบาลี ประกอบกับหม่อมวาสน์ มารดาของพระองค์ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้รักวิชาการ ได้กวาดขันอบรมให้การศึกษาแก่บุตรธิดาเป็นประจำทำให้ผลคะแนนเป็นที่หนึ่งหลายครั้ง

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนชายของโรงเรียนราชวิทยาลัยและนักเรียนหญิงของโรงเรียนสุนันทาลัยที่สอบชั้นมัธยมศึกษาปีที่หกแล้วเข้าสอบชิงทุนหลวงคิงสกูลอาชีพเพื่อไปศึกษาต่อต่างประเทศ ปราบกฎ

ว่า หม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพ กมลาศน์ทรงสอบได้ที่หนึ่ง แต่ขณะนั้นการส่งเจ้าหญิงไทยไปทรงศึกษา ณ ต่างประเทศยังไม่เป็นที่นิยม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชทานเงิน 30 ซึ่งเป็นรางวัลแทน

หลังจากหม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพ กมลาศน์ ทรงสำเร็จการศึกษา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯให้เข้าไปถวายพระอักษรภาษาอังกฤษแด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ในพระบรมมหาราชวัง พร้อมทั้งทรงมอบหมายให้รักษาการตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีชั่วคราวระหว่าง พ.ศ. 2450 และต่อมาในพ.ศ. 2453 ทรงเข้ารับหน้าที่เป็นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง และทรงได้รับมอบให้ดำเนินงานหนังสือพิมพ์**แสงอรุณ** หรือ **Day Break** ของโรงเรียนกุลสตรีวังหลังอีกหน้าที่หนึ่ง ครั้นถึงพ.ศ. 2461 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถองค์อุปนายกผู้อำนวยการสภาภาษาสยาม หรือสภาภาษาไทยปัจจุบันมีพระดำริว่า โรงเรียนพยาบาลของสภาภาษากำลังอยู่ในระยะเริ่มต้นควรจะได้บุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและความรับผิดชอบสูงมาช่วยทำงานจึงทรงแนะนำให้พลตรีพระยาดำรงแพทยาคุณ (ชื่น พุทธิแพทย์) ผู้อำนวยการโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในขณะนั้น ไปชักชวนหม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพ กมลาศน์ มาเป็นนักเรียนพยาบาลของโรงเรียนนางพยาบาลสภาภาษาในปี พ.ศ. 2461 ทรงสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรวิชาพยาบาลในปี พ.ศ. 2462 จากนั้นทรงปฏิบัติหน้าที่ด้านการพยาบาลเรื่อยมา และนอกจากนี้หม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพ กมลาศน์ยังทรงตระหนักให้ประชาชนชาวไทยเข้าใจวิธีการแพทย์และการพยาบาลอย่างสมัยใหม่ ทรงทำหน้าที่ติดต่อกับหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ฉบับภาษาอังกฤษเพื่อเผยแพร่วิชาการและชี้แจงแก้ไขความเข้าใจผิดระหว่างคนไข้กับเจ้าหน้าที่อีกด้วย

หม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพ กมลาศน์ทรงเป็นนายกสมาคมพระองค์แรก โดยมีพระยาดำรงแพทยาคุณดำเนินการขอประทานพระอนุญาตจากจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิต องค์อุปนายกผู้อำนวยการสภาภาษาสยามในขณะนั้น ขออาศัยใช้สถานที่ของกองบรรเทาทุกข์สภาภาษาสยามเป็นสำนักงาน ทั้งขอพระราชทานนามสมาคมเพื่อเป็นสิริมงคล ซึ่งได้ทรงประทานพระอนุญาตให้ใช้สถานที่ตามที่ขอและพระราชทานนามสมาคมว่า “สมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยาม” อันเป็นสมาคมสตรีแห่งแรกของประเทศ ได้รับการจดทะเบียนลำดับที่ จ.67 เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2470

สมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยามได้มีการประชุมใหญ่ครั้งแรก เมื่อวันที่เสาร์ที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2470 ณ ตึกสุทธาทิพย์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ อันเป็นที่ตั้งสำนักงานแห่งแรก จอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงพระกรุณาเสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดประชุม ได้ประทานพระโอวาทแก่สมาชิกสมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยาม ให้มีความภาคภูมิใจในวิชาชีพของตนเอง พร้อมทั้งได้ทรงสดุดีนางสาวฟลอเรนซ์ ในดิงเกล ผู้เป็นปฐมปรมาจารย์ ของการพยาบาลเพื่อพยาบาลทั้งหลาย ควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

พลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระกรุณาออกแบบตราสมาคม เป็นดาว 6 แฉก รัศมีสีทอง มีตัวอักษร “สมาคมพยาบาลแห่งกรุงสยาม” ตัวอักษรเป็นทอง พื้นลงยาสีแดง ตรงกลางเป็นรูปช้างสามเศียรสีเงิน เป็นเงินดูล

ในเดือนพฤษภาคม 2472 หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์ ได้ทูลเชิญสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งขณะนั้น ทรงดำรงพระนามหม่อมสังวาลย์ มหิดล ทรงเป็นกรรมการของสมาคมพยาบาลฯ เนื่องจากทรงสำเร็จการศึกษาวิชาการพยาบาลหลักสูตรการผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ จากโรงเรียนผดุงครรภ์ เมื่อ พ.ศ. 2459 ซึ่งพระองค์ได้ทรงรับและเสด็จมาร่วมประชุมคณะกรรมการอำนวยการด้วย เนื่องจากภารกิจในการดูแลการประสูติของสมเด็จพระเจ้าพี่มาหิดลตลอดยุค เดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ (พระบรมราชชนก) ไม่สามารถมาร่วมประชุมได้ จึงได้แต่งตั้ง นางสาวจันทน์ วีระไวทยะ (คุณหญิงพัฒนาภักย์พิทยาเกท) ให้มาเป็นกรรมการและร่วมประชุมแทนพระองค์

ในปี พ.ศ. 2476 สภาการพยาบาลระหว่างประเทศ [ICN] ขอร้องให้สมาคมเข้าเป็นสมาชิกประเภท Associate National Representative หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์ นายกสมาคมเข้าเป็นผู้แทน โดยตำแหน่ง สมาคมพยาบาลฯ ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการควบคุมการประกอบโรคศิลปะ ใน พ.ศ. 2480 โดยมีหม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์ นายกสมาคมฯ เป็นกรรมการสาขาพยาบาล ซึ่งต่อมา นางสาวสงวนวรรณ เพ็ญเพ็ชร ทำหน้าที่แทนส่วนสาขาผดุงครรภ์ นางสาวนอ บุนนาค ทำหน้าที่เป็นกรรมการ

เมื่อพ.ศ. 2481 หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์ กมลาศน์ ประชวรหนักด้วยโรคความดันโลหิตสูงและโรคพระหทัยพิการ จึงทรงลาออกจากราชการและเสด็จไปประทับรักษา

พระองค์ที่วังหม่อมเจ้าสุทธติเดช ชยางกูร ต่อมาทรงย้ายไปประทับ ณ วังหม่อมเจ้าพรปรีชา
กมลาศน์ พระอาการทรุดลงจนถึงวันสิ้นชีพิตักษัย เมื่อ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 รวมพระชันษา
56 ปี ด้วยพระทัยที่ทรงผูกพันต่อพยาบาลและสมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย จึงประทาน
ที่ดินส่วนพระองค์ให้แก่สมาคมพยาบาลเพื่อไปดำเนินการหาผลประโยชน์ ซึ่งสมาคมพยาบาล
ได้นำเงินจากการขายที่ดินดังกล่าวมาเป็นทุนเริ่มแรกของมูลนิธิหม่อมเจ้าหญิงมณฑารพ
กมลาศน์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ดอกผลเป็นทุนการศึกษาและการวิจัยแก่พยาบาล ในเวลา
ต่อมา¹⁷⁷

ต้นแบบครูปริญญาภาษาไทยรุ่นแรกจากรั้วจามจุรี

ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงพะอบ โปษะกฤษณะ สกุลเดิม วิโรจน์เพ็ชร
เกิดเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2455 ณ บ้านเลขที่ 1778 ถนนวรจักร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ
ท่านเป็นธิดาของพลตรี พระรณรัฐวิภาคกิจ (อุณห วิโรจน์เพ็ชร) อดีตเจ้ากรมแผนที่ทหารบก
และคุณหญิงผัน (คงศักดิ์) วิโรจน์เพ็ชร ท่านได้รับการศึกษาขั้นต้นกับคุณตา ต่อจากนั้นได้เข้า
โรงเรียนของพระยาบรมบาทบารุง แล้วเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเสาวภา แล้วย้ายไปศึกษาต่อที่
โรงเรียนเบญจมราชาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครู เมื่อจบชั้นมัธยม 6 ท่านสอบได้วิชาครู
ประถมศึกษา และเมื่อจบชั้นมัธยม 8 ก็สอบได้วิชาครูมัธยมด้วย พ.ศ. 2471 ท่านได้เข้าศึกษาต่อ
ที่คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรุ่นแรก ขณะนั้นยังไม่มีการสอน
ถึงขั้นปริญญา เมื่อจบปีที่ 2 ได้ไปศึกษาต่อแผนกครุศาสตร์อีก 1 ปี ได้รับประกาศนียบัตรครู
มัธยม แผนกอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2474 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเปิดสอนชั้นปริญญาตรี แผนกอักษรศาสตร์
ท่านได้ศึกษาต่อจนได้รับปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิตใน พ.ศ. 2478 แล้วยังกลับมาศึกษาต่อที่
คณะครุศาสตร์ จนได้รับปริญญาครุศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ 2

¹⁷⁷สมาคมนางพยาบาลแห่งประเทศไทย “จดหมายเหตุการพยาบาล” พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
หม่อมเจ้าหญิงมณฑารพ กมลาศน์ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 31 พฤษภาคม 2496. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อุดม.

ท่านได้เข้ารับราชการครั้งแรก เป็นครูสอนที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย แล้วย้ายมาสอนโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์จากนั้นได้ย้ายไปสอนที่โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและโรงเรียนเทพศิรินทร์

พ.ศ. 2498 ท่านได้เข้ารับราชการเป็นทหารหญิงรุ่นแรกของกองทัพก ได้เป็นอาจารย์ประจำกองการศึกษา สอนวิชาภาษาอังกฤษ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯและได้ไปดูกิจการทหารหญิงที่ประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมนี ขณะที่รับราชการท่านได้สอนวิชาภาษาไทยให้แก่นายทหารจัสแมกและภรรยาด้วย เนื่องจากท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาไทยและมีความรู้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งทางวัฒนธรรมไทย เมื่อท่านเกษียณอายุราชการแล้ว มหาวิทยาลัยและหน่วยงานหลายแห่งได้เชิญท่านเป็นอาจารย์พิเศษ เป็นที่ปรึกษาทางวิชาการและเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลงานหนังสือ ชื่อ “สาวชาวกรุง” ตีพิมพ์ในอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพของท่าน ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่จันทร์ที่ 15 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2536 เขียนเล่าเรื่องชีวิตของท่านเอง เป็นตัวอย่างของชีวิตคนไทยในกรุงเทพฯ เมื่อกว่าร้อยปีมาแล้ว ท่านได้บรรยายสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนสมัยนั้น รวมทั้งแบบแผนการแต่งกายของสตรีสมัยนั้นด้วย ท่านเริ่มเรื่องว่า

“...ฉันเป็นเด็กหญิงชาววัง ย่ามใจกลางพระนครนี้เอง สมัยที่ย่านนั้นมีสภาพเป็นชานเมือง แต่พวกเราชาววังรักใคร่กันดี มีคนเป็นใหญ่เป็นโตไปก็มากแต่ก็ยังไม่เคยลืมพวกเก่าถิ่นเก่า ชาววังยังมีความเป็นมิตรไมตรีคุ้นเคยกันจนทุกวันนี้...”¹⁷⁸

ท่านเล่าว่า “...การหัดกายบริหารในโรงเรียนหญิงเป็นของใหม่ เพราะเด็กผู้หญิงได้รับการอบรมให้มีกิจกรรมยามเช้าจะลุกจะนั่งจะเดินก็ต้องนุ่มนวล ฉะนั้นในการฝึกให้แสดงท่าทางอย่างมีระเบียบพร้อม ๆ กัน จึงเป็นของใหม่สำหรับพวกเรา รู้สึกว่าเป็นเวลาที่ได้อิสระที่จะมีอิริยาบถเป็นของตนเอง ทั้ง ๆ ที่อยู่ต่อหน้าครู การแต่งตัวในการหัดกายบริหารนั้นก็

¹⁷⁸ สาวชาวกรุง, หน้า 17.

ไม่ต้องมีชุดพิเศษ คงใช้ชุดนักเรียนนั่นเอง แต่ในขณะนั้นเปลี่ยนจากนุ่งโจงกระเบนเป็นนุ่งผ้าซิ่นแล้ว เวลาไปโรงเรียนตามปกตินุ่งผ้าซิ่นสีเลือดหมู สวมเสื้อขาวคอกลม...”¹⁷⁹

การศึกษาสตรีในสมัยที่ท่านอยู่โรงเรียนมัธยมศึกษา “...เฉพาะในโรงเรียนหญิง รู้สึกว่าจะมุ่งในทางวิชาความรู้และการฝึกอบรมในทางจริยศึกษามาก ส่วนพลศึกษามีแต่ในโรงเรียนชายที่มุ่งกันอย่างจริงจัง”¹⁸⁰

ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญและรอบรู้ในเรื่องภาษาและวัฒนธรรมไทยมากคนหนึ่ง และเป็นสตรีที่มีความคิดแน่วแน่ที่จะเผยแพร่ฟื้นฟูความรู้ด้านภาษาไทยและวัฒนธรรมไทยอย่างต่อเนื่อง ท่านได้สร้างสรรค์ผลงานอันมีค่าทางวิชาการไว้เป็นจำ

สตรีนักสังคมสงเคราะห์ผู้อุทิศตนในการช่วยเหลือ ผู้หญิง เด็กและโสเภณี

แพทย์หญิง ดร. คุณเพียร เวชบุล ได้รับการยกย่องทั้งจากคนไทยและชาวต่างประเทศ ผู้ก่อตั้งพิระยานุเคราะห์มูลนิธิในพระราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

แพทย์หญิง ดร. คุณเพียร เวชบุล เกิดเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 ที่ตำบลสบตุ๋ย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นธิดาของนายตรงกิจ และนางพันธ์ สุนทรระกูล ครอบครัวมีฐานะดี เข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนเสาวภา เมื่ออายุ 7 ปี ต่อมาเข้าเรียนที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์จนจบมัธยมปีที่ 6 เมื่อพ.ศ. 2458 จากนั้นสมัครเป็นครูสอนที่โรงเรียนอัสสัมชัญคอนเวนต์และโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์อยู่ประมาณสองปี แล้วได้เดินทางไปศึกษาภาษาฝรั่งเศสที่โรงเรียนเซนต์ปอลคอนเวนต์เมืองไซ่ง่อน ประเทศเวียดนามหนึ่งปี และต่อมาได้เดินทางไปศึกษาต่อที่โรงเรียนลิเซบูมาเฟมองต์ ประเทศฝรั่งเศส จนจบชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้วจึงเข้าศึกษาที่คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยปารีส จบแพทยศาสตรบัณฑิต เมื่อพ.ศ. 2477 และประกาศนียบัตรวิชาแพทย์ชั้นสูง เมื่อ พ.ศ. 2479

¹⁷⁹ สาวชาวกรุง, หน้า 84.

¹⁸⁰ สาวชาวกรุง, หน้า 85.

ขณะศึกษาอยู่ที่ต่างประเทศนั้น แพทย์หญิง ดร.คุณเพียร เวชบุล มีความอุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างยิ่ง ท่านได้รับทุนการศึกษาจากสถาบันและบุคคลต่างๆ เช่น ทุนสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทุนมหิดล ทุนพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เมื่อทุนการศึกษาที่ได้รับหมดลง ท่านก็มีอุตสาหะทำงานหาเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียน

เมื่อสำเร็จการศึกษา แพทย์หญิง ดร.คุณเพียร เวชบุล เดินทางกลับประเทศไทย เข้ารับราชการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2480 ในตำแหน่งนายแพทย์โท กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย ต่อมาอีก 4 ปี ย้ายไปสังกัดแผนกกาโรค กองแพทย์สังคม กระทรวงสาธารณสุข รับราชการเรื่อยมาจนถึงพ.ศ. 2505

นอกจากรับราชการแล้ว แพทย์หญิง ดร.คุณเพียร เวชบุล ยังอุทิศตนทั้งกำลังกายและกำลังทรัพย์ช่วยเหลือเด็กและสตรีผู้ประสบปัญหาชีวิตในครอบครัว เด็กที่มีปัญหาจากการสมรสของบิดามารดา รักษาผู้ป่วยกาโรค และช่วยเหลือหญิงโสเภณี ประสบการณ์ครั้งสำคัญในชีวิตของแพทย์หญิง ดร. คุณเพียร เวชบุล เนื่องมาจากมี หญิงสาวจากครอบครัวผู้มีอันจะกิน มาปรึกษาขอทำแท้งเพราะผิดหวังเรื่องความรัก ท่านเห็นว่าการทำแท้งเป็นบาปจึงให้ไปปรึกษากับครอบครัวก่อน แต่หญิงสาวถูกมารดาคุ้งใจคิดสั้นดื่มยาพิษฆ่าตัวตาย ท่านพยายามจะช่วยชีวิตเธอไว้แต่สุดความสามารถ จากเหตุการณ์ดังกล่าวครั้งนั้นทำให้ท่านอุทิศตนช่วยเหลือสตรีที่ประสบปัญหาในชีวิต รับเลี้ยงดูแลเด็กนอกสมรส ให้ความรู้แก่สตรี โดยมีจุดมุ่งหมายว่า “อบรมแม่คนเดียวเท่ากับอบรมคนทั้งบ้าน” สถานที่ทำการอยู่ย่านพลับพลาชัย ก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2481 เรียกว่า มาตาทาวสถาน ต่อมาย้ายไปอยู่เลขที่ 187 ถนนสาทรใต้ เขตยานนาวา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานนามว่า พิระยานุเคราะห์มูลนิธิ ปัจจุบันสถานทำการอยู่ที่ 31/2 ซอยพหลโยธิน 47 ถนนพหลโยธิน ลาดยาว จตุจักร

แพทย์หญิง ดร. คุณเพียร เวชบุล ดำเนินกิจการพิระยานุเคราะห์มูลนิธิ โดยให้การอุปการะแก่สตรีที่ประสบปัญหาในชีวิตครอบครัว รับเลี้ยงดูแลเด็กกำพร้า แรกทีเดียวท่านให้เด็ก ๆ เหล่านั้นใช้นามสกุลของท่าน คือ สุนทรสกุล แต่ญาติขอให้ใช้นามสกุลอื่น

ต่อมา สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายรัฐมนตรีในขณะนั้นให้ใช้นามสกุล เวชบุล โดยมีแพทย์หญิง ดร. คุณเพียร เวชบุลเป็นมารดา และพลโทปุ่น วงศ์วิเศษ เป็นบิดาตามกฎหมาย แพทย์หญิง ดร. คุณเพียร จึงเปลี่ยนนามสกุลจาก สุนทรระกูลเป็นเวชบุลด้วย โดยมีเด็กในอุปการะถึง 4,000 คน ส่วนมากเด็ก ๆ ในอุปการะจะประสบความสำเร็จในชีวิตเพราะท่านเอาใจใส่เลี้ยงดูบุตรบุญธรรมอย่างดี

หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณ วรวรรณ : นักเรียนนอกสตรีรุ่นแรกๆ

หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณ วรวรรณ ประสูติเมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2454 และสิ้นชีพิตักษัย 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 สิริพระชนมายุ 96 พรรษา ทรงเป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับหม่อมส่น มีพระนามล้าลองว่า ท่านหญิงน้อย ทรงเป็นเจ้านายสตรีรุ่นแรกที่สุดที่เสด็จไปศึกษาต่างประเทศอังกฤษ

ในปีพ.ศ. 2470 ทรงได้รับคัดเลือกเป็นพระอนุวงศ์ฝ่ายใน 1 ใน 16 องค์เพื่อกวนข้าวทิพย์ ต่อมาทรงเสกสมรสกับหม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร มีบุตร 1 คือ หม่อมราชวงศ์สมชนก กฤดากร ภายหลังทรงหย่าและขอพระบรมราชานุญาตลาออกจากฐานันดร เพื่อสมรสกับนายปิ๊ ประไพลักษณ์ มีธิดา 2 คน คือ 1. วรณจิต ประไพลักษณ์ (ลิมปิจาติ) 2. คนทิพย์ ประไพลักษณ์ ต่อมาภายหลังทรงหย่าและสมรสอีกครั้งกับชาวต่างชาติอีกครั้ง คือ นายโรเบิร์ต เอส. อาร์โนลด์

ชีวิตในวัยเยาว์เพียงชันษา 10 ปี ก็ต้องเดินทางไปศึกษาที่ซานเมืองประเทศอังกฤษ จากหม่อมเจ้าหญิงจากเมืองไทยต้องไปใช้ชีวิตสามัญในต่างแดน การปรับตัวครั้งสำคัญคือ ความคุ้นเคยกับชีวิตในโลกตะวันตกที่เปิดกว้างแก่สตรีต่างกับกับชีวิตในรั้ววังสมัยนั้น หม่อมเจ้าหญิงนักเรียนนอกต้องการอิสรภาพ จึงผลักดันให้หาทางออกโดยการอภิเษกสมรสและจบลงด้วยการหย่าร้าง นับเป็นเรื่องอื้อฉาวยิ่งในยุคนั้น ตามมาด้วยการใช้ชีวิตอย่างสามัญชนทั่วไป การทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยพระองค์เอง และการตัดสินใจแต่งงานกับชายสามัญมีลูก ได้เดินทางไปใช้ชีวิตในประเทศสหรัฐอเมริกาและทำงานกับสถานีวิทยุกระจายเสียงจากอเมริกา (Voice of America) จนมีผลงานดีเด่นได้รับรางวัลด้านวิทยุกระจายเสียง

ผลงานบันทึกท่านหญิงฤดีวรรณ เล่มนี้นั้น นอกจากพระประวัติส่วนตัวที่น่าสนใจ การต่อต้านระบบการคลุมถุงชนให้ท่านพ่อยกเลิกการหมั้นของท่านกับญาติที่ผู้ใหญ่น่าสนใจ

เลือกให้ แล้วท่านหญิงอุทิศวรรณยังไม่ใช่เพียงเป็นเชื้อพระวงศ์องค์แรกๆ ที่ทรงหย่าร้างกับพระสวามี ท่านหญิงยังเป็นผู้ประกอบอาชีพใหม่ คือ การเปิดร้านตัดเสื้อร้านแรกในเมืองไทยที่มีการจัดแฟชั่นโชว์ การเป็นเจ้าของโรงเรียนสอนเต้นรำและโรงเรียนดนตรีสากลแห่งแรก ทรงเป็นนักข่าว มีผลงานดีเด่นด้านวิทยุ และเป็นเจ้าของร้านอาหาร การเป็นเจ้าของหน้าที่ควบคุมการจราจรทางอากาศและภายหลังทรงเป็นภรรยาของข้าราชการไทยคนหนึ่ง รวมถึงการเป็นผู้จัดส่งประกวดนางสาวไทยครั้งแรก¹⁸¹

ชีวิตของท่านหญิงอุทิศวรรณ วรวรรณนับว่าน่าสนใจ ทรงเป็นเจ้านายสตรีที่ได้รับการศึกษาสูงได้ประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเอง นำศึกษาว่าสตรีราชินิกุลที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการดำรงชีพ และอิสรภาพที่สตรีที่โหยหาชะตาชีวิตของท่านไม่ได้สวयหุ ความหยิ่งทะนงในศักดิ์ศรีที่ถูกหล่อหลอมมาจากชาติตระกูลและการศึกษาทำให้ท่านเป็นหญิงแกร่ง และในท้ายสุดท่านก็ประสบความสำเร็จกับสามีชาวอเมริกันและอาศัยอยู่ในดินแดนที่เต็มไปด้วยเสรีภาพจนสิ้นชีพิตักษัยในประเทศสหรัฐอเมริกา

จะเห็นว่าผู้หญิงในสมัยนี้จึงมีลักษณะภายนอกที่สอดคล้องกับค่านิยมตะวันตกคือสามารถสมาคมออกมารับแขกได้ มีความรู้พื้นฐานมากพอที่จะรับฟังปัญหาของสามีได้ อันเนื่องมาจากบริบทของสยามเอง ที่ตกอยู่ภายใต้ค่านิยมแบบวิกตอเรียน การแสดงพระองค์ว่ามีความศิวิไลซ์เช่นเดียวกับฝรั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่อาจจะหลีกเลี่ยงการสร้างมาตรฐานของผู้หญิงให้ออก มาในลักษณะดังกล่าวได้ แต่อย่างไรก็ตามบทบาทของผู้หญิงได้เริ่มถูกจำกัดและลดทอนให้เหลือเพียงสถานะ ของภรรยา มารดา และผู้หญิงที่อุทิศตนเพื่อชาติไปโดยปริยาย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครอบครัวเดียวที่พระองค์พยายามจะเน้นมาตลอดทั้งรัชสมัยนั้นก็ทำให้ผู้หญิง กับผู้ชายมีหน้าที่ของตนเองทั้งสิ้น และหน้าที่ที่สำคัญที่สุดก็คือหน้าที่ต่อชาตินั่นเอง ในสมัยนี้ผู้หญิงได้รับการสนับสนุนให้ออกนอกบ้านมาทำงานทัดเทียมกับผู้ชาย มากขึ้น แม้ในตอนแรกจะจำกัดอยู่ในอาชีพที่ผู้หญิงมีทักษะมาก่อน เช่น นางพยาบาล ครู ช่างตัดเสื้อ แต่ต่อมาก็ได้เริ่มขยายอาชีพ

¹⁸¹ บันทึกท่านหญิงอุทิศวรรณ “แก้วสุวรรณ” แปล ช่วย พูลเพิ่ม บรรณาธิการ พิมพ์ครั้งที่ 2 มีนาคม 2544, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดับเบิลเดย์, หน้า 5.

ออกไปมากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลก อย่างไรก็ตามคุณลักษณะของ
ผู้หญิงในสมัยนี้ได้ถูกเน้นให้เป็นผู้หญิงแบบไทย ที่มีความเป็นกุลสตรีและยึดเอาธรรมะจาก
พุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง วัฒนธรรมตะวันตกเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาและไม่น่าเอาเยี่ยงอย่าง พระ
บรมราโชวาทและพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วน
แล้วแต่เน้นหน้าที่ต่อชาติโดย มีคุณธรรมและคุณลักษณะแบบไทยเป็นหลัก

บรรณานุกรม

เอกสารจดหมายเหตุ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต. 43.24/5 นักเรียนสตรีสยามที่
ญี่ปุ่น พ.ศ. 2449. รายงานการเล่าเรียนแห่งนักเรียนสยามครั้งที่ 6 กำหนดเวลาสอนและ
รายนามวิชา

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล สบ.2.32/36 ประวัติโรงเรียนสตรีอเมริกัน
โรงเรียนวิชานารี จ.ลำปาง

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล สบ.4.7/19 ม.จ.หญิง พรพิลาส ดิศกุล นักเรียน
พยาบาล

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงธรรมการ เอกสาร บ.4.9/13 ธรรมการเห็นควรส่ง
ผู้หญิงไปฝึกหัดเป็นครูอนุบาล เอกสาร บ.4.9/13 ธรรมการเห็นควรส่งผู้หญิงไปฝึกหัด
เป็นครู

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ศ 2/11 ประมวลศึกษาภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ศ 2/11 ประมวลศึกษาตามหลักสูตรสามัญศึกษา

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 2/254 เรื่อง กระทรวงธรรมการห้ามไม่ให้นักเรียนชายหญิงชั้น
มัธยมเรียนร่วมกัน (22 พ.ย. -14 ม.ค. 2470) หนังสือเจ้ากรมสามัญศึกษาถึงอำมาตย์ตรี
พระเพาะนิสัยชอบธรรมการมณฑลอุดร.

นิตยสาร,หนังสือพิมพ์ และสิ่งพิมพ์พิเศษ

หอสมุดแห่งชาติ . กุลสตรี, ไมโครฟิล์ม.

หอสมุดแห่งชาติ. นารีนาถ, ไมโครฟิล์ม.

หอสมุดแห่งชาติ. นารีนิเทศ, ไมโครฟิล์ม.

หอสมุดแห่งชาติ. บางกอกการเมือง, ไมโครฟิล์ม.

หอสมุดแห่งชาติ. สตรีไทย, ไมโครฟิล์ม.

หอสมุดแห่งชาติ. สตรีนิพนธ์, ไมโครฟิล์ม.

หอสมุดแห่งชาติ. สุภาพนารี, ไมโครฟิล์ม.

นวนิยายดอกไม้สด

ดอกไม้สด (2505) สามชาย. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา

ดอกไม้สด (2513) ความผิดครั้งแรก . กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา

ดอกไม้สด (2516) นิจ .กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

ดอกไม้สด (2516) กรรมเก่า .กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

ดอกไม้สด (2516) ผู้ดี กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

ดอกไม้สด (2517) ศัตรูของเจ้าหล่อน

ดอกไม้สด (2524) ชัยชนะของหลวงนฤบาล กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา

ดอกไม้สด (2541) หนึ่งในร้อย. Vajirayanna.org. (กรมศิลปากร)

หนังสือและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

แน่นน้อย ติตติรานนท์. (2519) เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์.

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ณัฐวดี ชนะชัย. (2530) สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล

(พ.ศ.2439-2485) วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์ฯ

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2543). นิทานโบราณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2517) สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงพ.ศ.

2325-2394 (รัชกาลที่1-3) สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

บุญเดิม ไพเราะ. (2519) สถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในสังคมไทย วิทยานิพนธ์

มหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา แขนกสังคม บัณฑิตวิทยาลัย กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปาริชาติ นนทกานันท์. (2523) แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539) ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479 วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542) แนวความคิดเรื่อง ‘การเข้าสมาคม’และผลกระทบต่อสตรีไทย
พ.ศ. 2461-2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น (รวมเล่ม) . พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ : 2563.

ภัทรรัตน์ พันธุ์ประสิทธิ์. (2560) ผู้หญิงสามัญชนสยามช่วงการพัฒนาประเทศและการขยายตัว
ทางเศรษฐกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รายงานวิจัย สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.

ภาวิณี บุณนาค. (2563) เพศสภาพและชนชั้นของอาชีพนางผดุงครรภ์ นางพยาบาลในสยาม
พ.ศ. 2439-2478. ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พรทิพย์ ดี สมโชค, (2533) แนวความคิดและวิธีการสื่อสารการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างพ.ศ. 2468-2477. นนทบุรี : สุโขทัยธรรมมาธิราช

พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม (2520). บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475 - 2488).
กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์ แห่ง
ประเทศไทย

มาลี พงศ์พงษ์สวัสดิ์. (2551) “ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง” กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ (2559) รวมปาฐกถาพระราชานิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนฯ
เล่ม 1 . กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์.

ลลนา กาศวิบูลย์. (2544) การเมืองของการให้ความหมาย : นัยของผู้หญิงไม่ดี. วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลำพรรณ น่วมบุญลือ. (2519) สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรธิภา สัตยานุศักดิ์กุล. (2559) “หญิงชู้ในประวัติศาสตร์ไทย : การสร้างความเป็นหญิง
โดยชนชั้นนำสยามช่วงต้นรัตนโกสินทร์ถึงพ.ศ. 2477” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วารุณี โอสธารมย์. (2523) การศึกษาในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิตภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณภา วุฒทะกุล. (2533) แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณ วิภาชนวิทยาสิทธิ. งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและแหลมมโกล์
จัดพิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
,10 มีนาคม พ.ศ. 2507.

สภาภาษาชาติไทย. (2536). 100 ปี ภาษาชาติไทย 2436-2536 . กรุงเทพฯ : จิรเมธาโฆษณาและการ
พิมพ์.

สภาสตรีแห่งชาติ. (2518) สถานภาพสตรีไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สภาสตรี
แห่งชาติ.

อภินันท์ รพีพัฒน์. (2518) สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย.(2500). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเกษม.

อัญชติ สุสายัณห์. (2545) สถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์. ในรวมบทความ
ทางวิชาการของอาจารย์อัญชติ สุสายัณห์. 49-92. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับ

ดิชชิง จำกัด (มหาชน). (นำเสนอครั้งแรกในการอบรมวิธีการทางประวัติศาสตร์แก่ศึกษานิเทศก์ วิชาสังคมศึกษา 2529).

บทความในวารสารที่เกี่ยวข้อง

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. “ผู้หญิงชาววัง” ศิลปวัฒนธรรม 18,3 (มกราคม 2540): หน้า 126-129.

ศิริพร สะโครบานีค. “การเรียกร่องสิทธิสตรีของหญิงไทย (พ.ศ. 2398-2475)” สตรีทัศน์ 1,3 (สิงหาคม-ตุลาคม 2526): หน้า 28-35.

สรใจ แสงวิเชียร. (2522). “นางอนามัยและพยาบาลเวชปฏิบัติ”. สารศิริราช 31(8): 1672-7.

สุวดี ชนประสิทธิ์พัฒนา. “สถานภาพทางสังคมของสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศ” วารสารอักษร (จุฬา) ฉบับที่ 23, (2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2534): หน้า 3-19 .

วารุณี โอสธารมย์ (2546) “งานเขียนประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทย” วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 25 2546 : หน้า 80-144.

วิรุทธ ปีสาลี. (2565) ขัตติยนารีศึกษา : การศึกษาของเจ้านายสตรีจากวิถีจารีตสู่วิถี สมัยใหม่” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 43 ฉบับที่ 9 กรกฎาคม 2565 : หน้า 59.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Baker and Phongpichit. (2005) **A History of Thailand**. Cambridge : Cambridge University Press, 2005.

Barmé, Scot. (2006) **Woman Man, Bangkok : Love, Sex, and Popular Culture in Thailand**. Chiang Mai, Thailand : Silkworm Book, 2006.,Pp. 136-141.

Joseph J. Wright, Jr. (1991).**The Balancing Act , A History of Modern Thailand** : Asia Books, 1991.

Suwadee Tanaprasitpatana. (1989) **Thai Society's Expectation of Women 1851-1935**. Ph.D.diss.,Sydney University. Sydney

Aly Eve Weinbaum, , (2008)Modern Girl around the world Reserch Group, Thomas, Lynn M., Priti Ramamurthy, Uta G. Poiger, Madeleine Yue Dong, **The Modern Girl Around the WorldConsumption, Modernity,and Globalization** Durham, N.C.:Duke University.

ประวัติผู้วิจัย นางนัทรบงกช ศรีวัฒนสาร

การศึกษา

พ.ศ. 2525 มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนพิบูลวิทยาลัย (ศิลป์-ภาษาฝรั่งเศส) จ. ลพบุรี

พ.ศ. 2529 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พ.ศ. 2546 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร

การทำงาน

2546 -2547 อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

2548-2560 นักวิชาการประจำพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สังกัดสถาบันพระปกเกล้า

2560-ปัจจุบัน นักวิชาการชำนาญการประจำพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

งานวิชาการและงานวิจัย

2549 งานวิจัยพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการมีส่วนร่วมกับชุมชน

2550 งานวิจัยตามรอยรัชกาลที่ 7 เสด็จเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469

2555 งานวิจัยภาพถ่ายและการ์ตูนการเมืองในสังคมไทยพ.ศ. 2465-2475

2559 งานวิจัยการเสด็จอิน โดจิ้นของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2473

2560 งานวิจัยเครื่องราชอิสริยาภรณ์ยุโรปของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

2563 ภูมิหลังและแนวคิดทางการเมืองของคณะราษฎรสายทหาร : กรณีศึกษาสี่ทหารเสือและนาย พันตรีหลวงพิบูลสงคราม กับการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475

2564 สถานภาพสตรีในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7

2565 สตรีสยามกับการประกอบอาชีพยุคใหม่ในช่วงเปลี่ยนผ่านในสมัยรัชกาลที่ 7

